

ГОДИШЊАК 1/2011

Друштва чланова Матице Српске у
Републици Српској

Бања Лука, 2011.

**ГОДИШЊАК
ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

Редакција:

Проф. др Драго Бранковић,
проф. др Бранко Летић, Слободан Наградић,
Зоран Пејашиновић, Ранко Рисојевић,
Ранко Павловић, проф. др Младенко Сацак,
проф. др Љиљана Шево,
проф. др Младен Шукало (главни и одговорни
уредник), мр Игор Симановић (секретар
редакције)

**YEARBOOK
OF MATICA SRPSKA – MEMBERS OF
THE SOCIETY IN REPUBLIC OF SRPSKA**

Editorial board:

Dr Drago Branković, dr Branko Letić,
Slobodan Nagradić, Zoran Pejašinić,
Ranko Risojević, Ranko Pavlović,
dr Mladenko Sadžak, dr Ljiljana Ševo,
dr Mladen Šukalo (general editor and
editor-in-chief), mr Igor Simanović
(secretary of editorial board)

Адреса редакције:

Матица српска - друштво чланова Матице српске у Републици
Српској, Бана Лазаревића 1, 78000 Бања Лука
e-mail: drustvoclanovamatice.rs@gmail.com

РЈЕШЕЊЕМ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЈЕТЕ И КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ БР. 07.030-053-8-13/11, ОД 30.12.2011. ГОДИНЕ, ЧАСОПИС "ГОДИШЊАК" УПИСАН ЈЕ У РЕГИСТАР ЈАВНИХ ГЛАСИЛА

Матица српска

ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ГОДИШЊАК бр. 1/2011

Овај број уредили:
Др Младен Шукало
Мр Игор Симановић

Бања Лука 2011.

САДРЖАЈ

Младен Шукало: Уз први број Mladen Šukalo: Editor's note on first issue	9
Божидар Ковачек: Матица српска (1826–2001) Božidar Kovaček: Matica srpska (1826–2001).....	11
ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ ARTICLES AND DISCUSSIONS.....	33
Божо Б. Ћорић: О лексици турског поријекла са становишта творбе ријечи (у јужнословенским језицима) Božo B. Ćorić: On the lexis of turkish origin from the perspective of word formation (in south slavic languages).....	35
Мило Ломпар: Два српска приповедача Milo Lompar: Two Serbian storytellers.....	53
Ранко Рисојевић: Занемарени рани Ћопић Ranko Risojević: Neglected early Ćopić	71
Зоран Арсовић: Филозофско „откриће душе“ и поетска пракса Zoran Arsović: Philosophical ‘revelation of psyche’ and poetic practice.....	81
Слободан Наградић : Неколике назнаке о апоретичности пацифизма као специфичности мишљења и практиковања мира Slobodan Nagradić: Several remarks on aporetic nature of pacifism as a specific way of thinking of and practicing peace	97

Ђорђе Вуковић: Савремено варварство и културна располућеност Đorđe Vuković: Contemporary barbarism and cultural division.....	125
--	-----

**ГРАЂА ИЗ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ
DOCUMENTS FROM CULTURAL PAST.....139**

Ружица Шукало: Позоришне критике Бранка Милановића Ružica Šukalo: Theatre reviews by Branko Milanovic	141
--	-----

Предраг Лазаревић: Уз писма Бранку Топићу Predrag Lazarević: In addition to letters to Branko Copic	185
--	-----

Младен Шукало: Превазилажење локалног Mladen Šukalo: Overcoming the local	199
--	-----

**КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ
CRITIQUES AND REVIEWS.....271**

Билјана Бабић: Значајан прилог о нашој језичкој прошлости Biljana Babić: A significant contribution to our linguistic past	273
---	-----

Жељка Пржуљ: Меша Селимовић и Скендер Куленовић у српском језику и књижевности – зборник радова Željka Pržulj: Meša Selimović and Skender Kulenović in Serbian language and literature - proceedings.....	277
--	-----

Бранко Летић: „Густо ткање“ Јована Делића Branko Letić: ‘Dense weaving’ of Jovan Delić	283
---	-----

Владан Бартула: Чврсто слово Јована Делића Vladan Bartula: Firm stance of Jovan Delic	289
--	-----

Александра Чворовић: Бјелина сања руб ништавила Aleksandra Čvorović: Whiteness dreams about the edge of nothingness.....	297
--	-----

Драган Драгомировић: Филозофске основе разумијевања `Хага`, Балкана и Европе Зорана Арсовића Dragan Dragomirović: Philosophical grounds of understanding 'The Hague', the Balkans And Europe Of Zoran Arsovic	303
Милутин Црнчанин: Неоосманизам – о чему је ријеч Milutin Crnčanin: Neo-osmanlism – what is it about.....	307
ХРОНИКА CHRONICLE.....	313
Игор Симановић: Информација о округлом столу „Језик и писмо у БиХ“ Igor Simanović: Report on panel session 'Language and alphabet in BiH'	315
Игор Симановић: Информација о округлом столу „Статус српске књижевности у БиХ“ Igor Simanović: Report on panel session 'Status of Serbian literature in BiH'.....	319
Слободан Наградић: Извјештај о одржаној трибини Друштва чланова Матице српске у Источном Сарајеву Slobodan Nagradić: Report on the meeting of the members of the Society in the town of Istocno Sarajevo.....	321
Аида Кршо: Омаж проф. др Милану Шипки (1931–2011) Aida Kršo: Homage to prof. dr Milan Šipka (1931–2011)	323
Младен Шукало: Човјек реда и културе (In memoriam: Бранко Милановић, 1930–2011) Mladen Šukalo: The man of order and culture (In memoriam: Branko Milanović, 1930–2011)	329

ДОКУМЕНТИ	
DOCUMENTS.....	333
Статут	
Statute	335
Образложење приједлога за избор почасног предсједника	
Матице српске – Друштва чланова Матице српске у	
Републици Српској	
Exposition of proposal for honorary president of	
The Society – Members of the Society in Republic of Srpska	357
Одлуке	
Board Decisions	359
Списак чланова Друштва	
List of members of The Society	377

УЗ ПРВИ БРОЈ

Пред читаоцима је први број *Годишњака Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*. Само именовање указује на основне уређивачке интенције: као периодично гласило оно је на првом мјесту усмјерено ка приказивању свих аспеката дјеловања чланова Матице српске који живе и дјелују у Републици Српској и Босни и Херцеговини, као и активности самог Друштва.

Овако уређен *Годишњак* је замишљен као огледни облик, из којег би се, у будућности, могли издвајати специјализовани струковни часописи; то је условило прије свега тематску шароликост па се, на страницама које слиједе, налазе текстови различитих “жанрова” – од научних и стручних расправа и чланака, преко представљања грађе из културне прошлости, хронике, приказа и осврта на нове књиге до докумената битних за функционисање Друштва чланова Матице српске у Републици Српској. Као што се може уочити, одређење ка његовању што веће разноликости исказане садржајем *Годишњака*, као једне врсте одраза наговјештаја у укупном функционисању Друштва, тако ни територијално одређење, није дословно схваћена: на страницама овог часописа, вјерујем, оглашаваће се сви они који ће својим радом доприносити “његовању духовног и културног живота и развијању и популарисању књижевности, умјетности и науке” прије свега, односно који ће проучавати “културу српског народа, без обзира на то у којим државама његови припадници живе, као и његове културне, научне и друге везе са словенским, сусједним и другим народима у свијету”.

Свјестан сам мањкавости оваквог уређивачког усмјерења. Међутим, вјерујем да овако понуђен образац може да буде добра основа за стално унапређивање у обликовању будућих и концепцијских и часописних хтјења и одређења чланова Матице српске који дјелују у Републици Српској и БиХ.

Младен Шукало

МАТИЦА СРПСКА (1826-2001)

Када се, крајем 1824, појавио први број часописа *Сербска летопис* („за год. 1825, перва частица”) био је једино српско гласило. *Новине сербске* Димитрија Давидовића, које су од 1813. излазиле у Бечу, обустављене су наредбом власти од 16. марта 1822, тако да се више ниоткуда није могло сазнати „ни шта у књижевству бива, не само код други народа и наши јединоплеменика (Словена) но ни шта се код нас сами у тој струци случава”. Стање овако описано у првом броју новог часописа подстакло је професора Новосадске гимназије Георгија Магарашевића да часопис покрене, да би допринео „напретку књижевства и скором просвештенију народа”. Охрабрење и помоћ за овакав неизванстан подухват дао му је директор Гимназије Павел Јозеф Шафарик, већ тада познат научник, слависта. Гледајући из шире словенске перспективе, он српски часопис види и као инструменат одбране од изопачавања слике словенства у великом броју стручних и научних страних дела. Јер, вели он у првом броју *Летописа*: „Две треће части (две трећине) свију такви књига ... не садржавају у себи, ако о Словенима штогод напомињу, ништа друго већ поруганије и уничиженије њиовог националног карактера. Ни с једним народом, ни са самим јеврејским и циганским не поступа се тако немилосрдно, тако нељубовно.” Он је утицао и на програм часописа коме редакција шири видокруг и преко духовних међа нашег наро-

да и преко ужих оквира књижевности, ка словенском свету и ка науци: „Све што се год славенског народа от Адријатическог до Леденог и от Балтијског до Црног мора, а особито што се нас Србаља тиче ... све је то предмет Сербске летописи”. Већ првим бројем уредник и његови помагачи, Шафарик, песник Лукијан Мушицки, правник Јован Хацић, потврђују такву свесловенску оријентацију и остварују књигу завидне интелектуалне вредности и разнородности. Ипак, новорођенчету се нису баш сви обрадовали. Новосадски Магистрат, већ крајем новембра 1824, доноси одлуку о забрани растурања часописа, на интервенцију духовног поглавара српског народа, ученог но тада већ конзервативног митрополита Стефана Стратимировића који је био киван што у календарском делу *Летописа* има грешака са становишта цркве, а поготову што је „штампан србски”, грађанском ћирилицом и делимичним редуковањем појединих традиционалних црквенословенских ортографских знакова, посебно такозваног дебелог јера. Више власти, срећом, нису повукле дозволу за излажење часописа. Од почетка одлично вођен, тај часопис излази до данас, с прекидима 1835/6. када је Матичин рад био угашен, 1848/9. због ратног стања, за време I светског рата, када је свако српско обележје у Аустрији било забрањено и у време II светског рата, када је Матица своју активност угасила да не би била присиљена на колаборацију с окупатором.

Програмски гледано, *Летопис* је пролазио кроз разне периоде од чисто научног до чисто књижевног часописа какав је данас. Међу тридесетак његових уредника били су високо истакнути публицисти, писци, научници, јавни радници као што су Јован Хацић, Теодор Павловић, Јован Суботић, Јаков Игњатовић, Јован Ђорђевић, Антоније Хацић, Јован Бошковић, Тихомир Остојић, Васа Стајић, Никола Милутиновић, Живан Милисавац, Младен Лесковац, Бошко Петровић, Александар Тишма. Међу сараднике *Летописа* уврстили су се скоро сви водећи писци наше књижевности заједно са стотинама оних чија имена су остала у историји наше културе и науке, но на мање високим местима.

Танак слој тадашње читалачке публике није могао да одржи часопис тако озбиљно и амбициозно заснован. Издавач Константин Каулици запао је у мате-

ријалне тешкоће које су запретиле гашењем *Летописа*. У помоћ су прискочили грађани Пеште и Будима где је тада било снажно средиште и материјалне и духовне снаге српског народа, а где су, крајем 1825, ударени темељи Академије наука, националне институције Мађара, што је могао да буде и углед и изазов. Свесни „да је *Летопис* у сваком смислу за сав српскиј род и за сав славенскиј народ важан и полезан” састају се њих седморица 24. јануара (5. фебруара) 1826. у кући трговца Јована Деметровића, родом из Далмације, најстаријег по годинама (47) и одлучују да преузму *Летопис*.

Следећим даном датирано је *Објављење на Летопис србски за годину 1826.* који ће се штампати старањем ових родољубивих љубитеља српске књижевности. На састанку од 31. 1/12. II одлучили су да формирају друштво. Већ 2/14. II Јован Хацић им је прочитао концепт правила и договорили су се да тај *Основ*, начисто преписан, потпишу за два дана и положе чланске улоге. То су учинили 4/16. фебруара 1826. трговци Гаврило Бозитовац, Јован Деметровић, Јосиф Миловук, који је покренуо акцију, Петар Рајић, Андрија Розмировић, Георгије Станковић и адвокат Јован Хацић, који ће бити први председник. Потписали су се укруг, да нико не буде ни први ни последњи, изјављујући: „Ми доле потписани добровољно се слажемо и установљавамо једно Дружество као једно тело које равним (истим) и једним јединим духом за ползу (корист) и славу народну дише. Повод к заведенију овога Дружества јесте једина љубов и ревност (старање) к општем благоу, а *намереније јест распрострањеније књижества и просвештенија народа србског* то јест да се књиге рукописне на свет издају и распрострањавају и то сад, и одсад, без престанка за свагда.” Хацић је у овај докуменат убацио и једну одредбу начелно важну, али не баш тачну: „Матица србска почиње од дана Светога Саве, првог Просветитеља Србског, године 1826. 14. јануар.” Тиме је оснивање Матице добронамерно антедатирано да би се ауторитетом српског светитеља и просветитеља укрепили саборност и национални значај новог друштва.

Иако су сви били становници Пеште и Будима, само један од њих, Бозитовац, рођен је у главном граду Угарске. Остали су завичајем из разних крајева где Срби живе — Деметровић из Далмације, Миловук из Трпиње код Вуковара, Хаџић из Сомбора у Бачкој, Розмировић из Карловаца Сремских, Станковић из Вршца, Рајић из Ковачице у Банату. У следећем седмочланом кругу су архимандрит манастира Крупе Герасим Зелић рођен у Жегару у Далмацији, двојица Бечлија, по један Новосађанин, Темишварац, Бајац, Осјечанин. У трећој седморци, учлањеној августа 1826, била су и двојица из тек ослобођене Србије. Нико мање до Обреновићи, Јеврем и кнез Милош. Та географска дисперзија чланова показује да није реч о уској, локалној, већ о општесрпској институцији.

Кнез Милош може се сматрати и првим добротвором, јер је уплатио петоструко већи улог од осталих. Генијални државник и политички стратег одмах је схватио да је друштво које оснивају Срби у Угарској општесрпско јер су му чланови са разних страна где Срби живе, па је оно стога потенцијални кохезиони фактор нације, у културном смислу, а можда и више од тога. Он остаје члан Матице доживотно, па и активно, чак и после уписа у Матицу кнеза Александра Карађорђевића који га је сменио на власти у Србији. Два кнеза из две закрвљене династије у истој Матици, а подједнаки у третману без обзира на актуелну моћ, симболизују њена настојања да културним делатностима маргинализује политичке сукобе унутар Српства. Године 1845. у Матицу се уписао Његош, чиме се и династија Петровића нашла у заједничком колу.

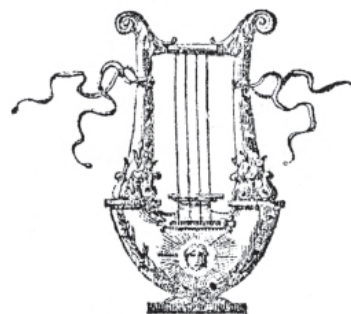
Своје издавачке планове Матица почиње да остварује већ 1827. штампајући времешног писца „старе гарде” Милована Видаковића и Јована Стерију Поповића чије време тек долази. У даљим годинама невелика издавачка делатност тече континуирано. Штампају се по две-три књиге годишње, не рачунајући по четири броја *Летописа* у свакој години до 1835. Часопис је и даље, до смрти уредника Магарашевића, скоро у подједнакој мери општесловенски колико и српски. Доцније, панславистичка оријентација ће постепено слабити, а јачаће српска.

Једна крупна, далекосежна намера Матице, назначена у оснивачком *Основу*, „да се и новине србске од ови новаца издају и да се учредник (уредник) плаћа” није се остварила. На седници,

фебруара 1829, донета је одлука да се за политичке новине затражи дозвола од Угарске дворске канцеларије. Теодор Павловић је написао представку, молбу властима, али труд је остао узалудан.

Чим је имала чиме да се похвали, Матица успоставља 1830. прве своје спољне институционалне везе: са Народним музејем у Пешти (14. I), Царском библиотеком у Бечу (10. III), Библиотеком у Прагу (9. V) и Императорском академијом наука у Петрограду (8. XI), шаљући им двадесетак дотадашњих томова *Летописа* и пет књига свога издавачког програма. Узвратила је Руска академија пробраном библиотеком од четрдесетак својих књига. Ту везу, која је настављена и у потоњим годинама, Академија је сматрала значајном; Матицу су доживљавали и називали српским ученим друштвом. Стога су 1835. секретара Теодора Павловића одликовали својим одличјем, малом златном колајном Академије.

Иако су оснивачи били кружно потписани, ипак је први међу њима и најутицајнији био Јован Хаџић чији је књижевни псеудоним био Милош Светић. То није било једногласно примљено. Хаџићевом предњачењу успротивио се Јосиф Миловук, па је са шураком Бозитовцем иступио из друштва и њихови потписи су избрисани на оснивачком акту. Једна Миловукова замерка Хаџићу испоставиће се, нешто касније, као веома оправдана. Хаџић је оснивање друштва пријавио локалним властима, али не и централним, сматрајући да је за легалност рада довољна одлука цара Фердинанда I из 1812. да се одобрава оснивање српског фонда за штампање књига. Бујањем рада у Матици власт је убрзо дошла до убеђења да такав фонд и овакво друштво нису исто, па је, као неодобрена, Матица морала да обустави рад наредбом од 17. II 1835. Суспензија је трајала до царског декрета 10. IX 1836, када је потврђен и статут из 1826, но тада већ преузак за друштво. Сачињавана су „надокнадителна штатута” (допуне) чија је привремена употреба легализована *Уставом Матице српске* изгласаним на „главном собранију” у јесен 1855.

После обнове рада, Матица доживљава плиму чланства, а нарочито средстава. Томе је много допринео Теодор Павловић, уредник *Летописа* од 1832, који је, када је рад Матице прекинут, покренуо и уређивао *Србски народни лист* (1835—1848) а после и *Србске народне новине* (1838—1848). Он је био први формално изабрани секретар Матице српске (1837—1854). Жељом да од Матице начини јаку и угледну националну установу, он привлачи у њу прваке нашег грађанства, па и племства. Први у импозантном низу од око деведесет добротвора и задужбинара који ће уследити после кнеза Милоша и првог Текелијиног дара 1833. био је Јован Нако, велепоседник и племић с предикатом Великосентмиклушки. Он оснива фонд „за популарисање српске књижевности” подаривши 1837. пет хиљада сребрних форината. Из камате на ту суму биће награђиване многе књиге све до I светског рата.

Годину дана после Накиног дара, почиње права Текелијина ера Матице српске. Овај велики племић, царски саветник, с предикатом од Визеша и Кевермеша, „из једне једине љубови миломе ми роду”, основао је знаменити Текелијанум. У непосредној близини пештанске српске цркве купио је 1837. велику, али оронулу кућу. Реновирао ју је и привремено уступио пострадалима од велике поплаве која је скоро уништила приобаље Будима и Пеште. На седници Матице српске 21. августа 1838, ту кућу у којој се седница држала, председавајући Сава Текелија предаје под надзор Матице за сврхе ђачког дома, али и за потребе Матичиног рада. У дом је одмах примљено 12 питомаца, а тај број је касније умножен на 20 једновремених корисника дома. Текелијанум је постао стециште младих интелектуалних снага, заједно са Матицом центар важних културних акција. Крајем 1838. Матица је одлучила да се „главно свечано сбираније држи на дан Светога Саве”, па је на појутарје празника 1839. одржана прва светосавска беседа у Текелијануму и од тада оне постају сталне. То устаљивање прославе било је необично важно за стварање световног култа светог Саве код Срба уопште. Родољубивом српском, али и словенском опредељењу допринела је много *Славјанка*, алманах који су у Текелијануму приредили Светозар Милетић и Јован Ђорђевић уз подршку свих питомаца, а и студената из Пажуна и Прешова. Текелијанум је био поприште и једног важног историјског догађаја. У њему је, марта

1848, држана прва тродневна скупштина Срба из 83 разне општине и донет је 19. III први српски програм с насловом *Захтевања српског народа* у 17 тачака. Овај докуменат садржи већину одредаба које ће касније прогласити Мајска скупштина Срба у Сремским Карловцима, тако да његов значај за српски покрет новија историја све више цени и истиче.

Текелијанум и Матица нарочито су унапређени тестаментом Саве Текелије којим је он готово сва своја добра завештао Матици и „заведенију”. Но, до имања није се дошло лако, јер је Текелијина удовица од које је био растављен, ипак дуго судски оспоравала његову последњу вољу.

Када се Матица 1864. преселила у Нови Сад, Текелијанум у Пешти остаје једно време под њеним старањем, да би јој то право власт одузела 1902. и старање поверила посебном патронату чији је председник епископ будимски, а потпредседник председник Матице. На плацевима старог здања и суседне куће 1906. изграђена је велелепна зграда која и данас стоји. Текелијанум је опстао и у исте сврхе служио до 1952. и за то време у њему се школовало око 550 српских интелектуалаца, већином са истакнутим уделом у напретку нашег народа. Матица је установила више стипендијских фондова у XIX, па и у XX веку, али се по значају ниједан не може мерити са Текелијанумом који је као задужбина данас у току своје рестаурације.

Захваљујући окупљању српских духовних, али и материјалних снага, већим делом „расејани(х) по чуждим земљама и между чуждими, нашем добру ненаклоњеними народи”, Матица српска је постала прворазредна национална институција, посебно важна за неговање језика, књижевности, историје, етнографије — народности. Она постаје, уз православну цркву, поуздан штит против однорођавања, бранич народности и језика, мада је тек крајем 50-их година дошла у пуну сагласност са реформаторским настојањима Вука Караџића. Њена метода националног окупљања осведочила се као изузетно ефикасна веома рано, тако да она постаје парадигматична за слична удружења других словенских народа. Чеси су основали своју Матицу већ 1. јануара 1831, у Загребу је основана 1842. Матица илирска која ће се после 1874. звати Матица хрватска, Матица лужичкосрпска основана је 1847. у

Будишину (Bautzen), у Љвову се 1848. оснива Матица галичко-руска, Матица моравска зачела се 1849. у Брну, Матица далматинска обједињавајући и православне и католике оснива се у Задру 1862, Матица словачка после дугогодишњих припрема почиње да ради 1863. у Турчанском Светом Мартину. Годину дана касније настала је Матица словеначка у Љубљани, Матица опавска основана је 1876. у Шлезиви, у Љвову 1882. настаје Матица пољска. Бугари су такође, уз велике напоре покушавали да оснују своју матицу. Сва та друштва преузимају име, а најчешће и програм од прворођене Матице српске чије трајање и успешност доказују да је могуће у туђој земљи водити националну политику у култури и старати се о њеном унапређивању систематски. Гледано из данашње перспективе, матице су биле начин остваривања специфичног вида аутономије за све словенске народе Аустријског царства.

Теодор Павловић сужавајући донекле програм Матице на југословенски културни простор по Мушицковој девизи „От Пеште даж’ до Чарне горе”, ширио га је од књижевности и ка другим гранама културе. Он је веома много учинио да се у Матици оформи добра библиотека и да се већ 1838. омогући њен јавни рад. Библиотека посебно јача великим легатом Платона Атанацковића 1841. и приливом Текелијиних књига после његове смрти 1842. Павловићева заслуга је и заснивање Српске народне збирке 1847, Музеума у Матици, чијим наследницима се данас сматрају Галерија Матице српске и Музеј Војводине. Био је Павловић главни замајац рада у време тројице председника: пештанског трговца Михајла Јовановића који је наследио Јована Хацића, затим Саве Текелије и тадашњег владике будимског Платона Атанацковића.

Прекид рада у револуционарним годинама и пригушено деловање у време Баховог апсолутизма пада у време председниковања Павла Трифунца од Батфе, правника, судије и секретара Придворне коморе у Будиму, кога је прво замењивао, па наследио адвокат Павле Којић, последњи пештански председник. У његово време коначно је сређено питање Текелијине оставине. Он је започео процес директних припрема за сеобу Матице у Нови Сад.

* * *

Новим приликама, насталим падом Баховог режима и увођењем уставног поретка у Царству, укидањем Војводства Србије и Тамишког Баната као аутономне административне јединице, оживљавањем српског политичког живота на Благовештенском сабору у Сремским Карловцима 1861, отварају се друкчије могућности за напредак Срба у Аустрији, па и за Матицу. Слободарски национални покрет који се зачиње с идејама и под вођством Светозара Милетића све више продире ка Матици српској. Милетићеви истомишљеници иницирају, а Матица постаје носилац велике прославе стогодишњице Саве Текелије 1861. у Новом Саду, чији је градоначелник тада Милетић. Била је то брижљиво припремљена манифестација, срачуната да успостави и покаже јединство српског народа и његове ослободилачке циљеве. Позвани су гости из свих крајева где Срби живе, Србија и Београд одазвали су се чак трима делегацијама: Друштва српске словесности (претече Академије наука), Лицеја (претече Универзитета) и Београдске општине. Други политички смер било је успостављање чвршће акционе везе са антиаустријским снагама. Делегације шаљу Хрватски сабор, Матица илирска, Чешки музеј, Матица чешка. Нарочито је наглашено учешће мађарске опозиције с циљем да се истим тежњама ка националној слободи створи јак блок супротстављања бечком централизму. Мађарска Академија наука шаље делегацију највишег ранга, долазе и најпопуларнији писац Мор Јокаи и један од водећих журналиста Ђерђ Урхази који о догађају опширно обавештавају мађарску јавност.

Тај догађај био је пресудан за прелазак Матице у Нови Сад који се исказао као главни културни центар свих Срба и средиште српских политичких кретања унутар Аустрије. Новосадска гимназија постала је потпуна, обновљена је Српска читаоница, основано прво Српско народно позориште (1861). У граду 1863. излазе троје српских политичких новина и седам часописа којима ће се ускоро прикључити и *Летопис*.

Последња седница Матичине управе у Пешти одржана је 28. IV 1864, дванаест година после прве одлуке о сеоби. Пароброд „Напредак” преноси покретнине у „Платонеум”, зграду коју је Платон Атанацковић, тада владика бачки, привремено уступио

Матици. Уставотворна скупштина друштва, којом је председавао дотадашњи председник Којић, бира за новог председника епископа Платона и проглашава нови, од цара већ одобрени *Устав*, који је Светозар Милетић дуго и брижљиво припремао и који ће бити на снази све до I светског рата. Матица се приближава народном покрету, у њеном окриљу нараста Уједињена омладина српска у чијем стварању имају великог удела и Текелијанци својим друштвом „Преодница” основаним 1861, те истоименим алманахом штампаним 1863. Матица почиње да издаје још један часопис, *Матицу* (1865—1870), којим издваја из *Летописа* белетристику и омогућује члановима Уједињене омладине српске с обе стране Саве и Дунава да интензивније шире своје књижевне, али и национално-политичке ставове. *Летопису* је на тај начин омогућено да постане гласило за шира друштвена и научна питања, а српској науци отворен је, уз *Гласник Српског ученог друштва*, још један пут ка јавности.

Матица има великог удела у оснивању и развоју српског позоришта, а највише њени бивши секретари - Теодор Павловић који је први, у *Летопису* 1837, био поборник институционализовања тог вида народне културе и Јован Ђорђевић који је 1860. у Милетићевом *Српском дневнику* покренуо кампању за оснивање сталног, професионалног театра што је следеће године уродило оснивањем Српског народног позоришта са Ђорђевићем као управником. Год. 1868. он оснива и Народно позориште у Београду делећи своје позориште на две трупе и опредељујући се да управник буде у Београду. Дуг низ година постојала је нека врста персоналне уније између Матице и Позоришта. Антоније Хацић био је секретар Матице српске 1859-1895, а 1896-1911. председник. У Српском народном позоришту он је такође дуговећ, њиме управља четири и по деценије, од 1868. до 1914. Зналачки утицај на позориште остварио је и Јован Суботић који је у време док је био председник Матице (1868- 1872) био и начелник Друштва за Српско народно позориште. Као водећи драмски писац и зналац театра он је био, пре доласка у Нови Сад, на челу Управног одбора Казалишта у Загребу, што је значило његов управник.

После владике Платона, председничку дужност у XIX веку обављали су Стеван Брановачки, Јован Суботић, па Стеван Пав-

ловић, др Ђорђе Натошевић, Милош Димитријевић. Сви су они, веома угледни и поштовани у народу, водили Матицу у истом правцу националне резистенције, дакако прилагођавајући се временима у којима притисак однорођавања постаје све јачи.

У последњој четвртини XIX века, па све до I светског рата развија се у Матици ефикасна просветитељска делатност. Посебно увођење серије од преко 160 „Књига за народ” (1885-1932) које су са *Календаром Матице српске* биле свима приступачно поучно штиво, па су се шириле и читале у великом броју примерака. Ову библиотеку популарних књига Матица издаје из фонда Петра Коњевића, а множе се тада и стипендијске задужбине и легати за помагање књижевности. Матица утиче на развој књижевности не само *Летописом* и *Матицом* него и конкурсима које расписује и наградама којима усмерава писце ка романтичарској, касније ка реалистичкој књижевности националне оријентације. За развој књижевности и науке веома је важна и серија „Књиге Матице српске” (1901—1929) у којој је изашло 50 књига од којих су многе и у данашњем времену незаобилазне. Све чвршће постаје прожимање са културом у слободној Србији. Ти процеси нису пролазили без сумњичења и окривљавања од стране туђинске власти, но увек се налазио начин да се избегну санкције, нарочито старањем Антонија Хацића који је личним везама преко пола века успевао да сачува кредит код владе, крхак, али довољан за опстанак.

Природно је што је у дугом периоду Хацићевог предводништва у Матици дошло до замора и рутинерства. Томе се супротстављају реформисти у Матици предвођени Тихомиром Остојићем и његовим публикацијама под насловом *Покрет*. Његов утицај преовлађује 1911. када је професор Остојић изабран за секретара. Ширење круга Матичиног чланства и њене националне улоге, бокорење културних и просветних послова у најширим слојевима, постало је властима веома подозриво и узроковало је Остојићево прогонство из Новог Сада на самом почетку Светског рата у коме је за Аустрију српско име било прокажено и само по себи кажњиво.

Крај рата ослободио је Матицу туђинских стега, али осиромашену, посебно ратним наметима, заменом новца и аграр-

ном реформом. Матица се опоравља споро, упркос настојањима Остојићевим и Васе Стајића који га 1920. наслеђује на секретарској дужности. Чак је и прослава стогодишњице каснила више од годину дана због недостатка средстава, али се зато ипак сјајно украсила великом споменицом и монументалном књигом Вељка Петровића и Милана Кашанина о српској уметности. Разлог за осеку у Матичином раду била је, донекле, а парадоксално, срећна околност да се већина српског народа нашла у својој слободној држави, па национални рад није више био услов опстанка. Идеологијом интегралног југословенства коју је краљ Александар I Карађорђевић истурио у први план нове државе, маргинализоване су институције српског националног имена и програма, па и Матица, која ни у међуратном времену нема значајнију потпору власти. Њени издавачки програми се тање, у години 1933-ој на пример није штампана ниједна публикација сем *Летописа*, чак ни стални, популарни календарски *Годишњак Матице српске*. Но, зато је те године отворена за јавност музејска поставка у Задужбини Марије Трандафил, садашњој згради Матице у коју се уселила на своју стогодишњицу. Наговештај издавачке ренесансе у години 1938, када је штампано неколико значајних књига, у следећим годинама ратног сумрака, па мрака, није могао бити продужен. Ипак, у међуратном периоду Матица добија у погледу научне снаге својих сарадника. Довољно је рећи да тада у Матичи своја дела штампају Михајло Пупин, Јован Цвијић, Милутин Миланковић, историчари Никола Радојчић, Васа Стајић, Алекса Ивић, етнограф Јован Ердељановић, правник Теодор Тарановски. Матичи се приближава и Никола Тесла, учлањен у њу 1902, о коме Матица 1927. објављује књижицу Славка Бокшана која је са више његових чланака у *Летопису* била језгро доцније капиталне студије о српском и светском великану. *Летопис* обнавља и чува свој веома висок реноме, нарочито под уредништвом Марка Малетина (1923-1929). После њега уредници се смењују често, међу њима су били и песници Тодор Манојловић и Жарко Васиљевић. Од 1933. с једним краћим прекидом до гашења 1941. уредник је Никола Милутиновић који успоставља добру сразмеру између белетристике, критике, радова о друштвеним питањима и научних прилога. Он је покренуо 1934. и до рата одржао информативни орган *Глас Матице српске*, као двонедељник, касније као месечник.

Иако поприште разних окршаја, Матица се не затвара у оквире једне политичке струје и, мада су јој домети сужени, одржава ипак део своје кохезионе улоге. Било је покушаја да се њени оквири рашире. Осниване су подружнице по разним местима Војводине, краткотрајне успехе имали су покушаји са Омладинском матицом двадесетих година, па са Студентском матицом, Сељачком матицом, Матицом напредних жена тридесетих година. Неговани су добри односи са другим организацијама, нарочито са Соколом, Просвјетом, Матицом руском, Матицом словачком из Бачког Петровца, са краткотрајним Гетеовим друштвом Југославије чији је оснивач био тадашњи секретар Матице српске Васа Стајић. Поводом стогодишњице Матица је изабрала за почасне чланове двадесетак веома познатих личности међу којима и Т. Г. Масарика.

За време II светског рата рад у Матици био је сведен на старање о преосталој имовини, без икаквог јавног оглашавања да би се избегао сваки компромитантан додир с окупационим властима.

После II светског рата, рад наставља управа под председништвом угледног адвоката и јавног радника др Александра Моча. Средином 1945. за председника је изабран Васа Стајић, а за секретара и уредника *Летописа*, уместо Николе Милутиновића, Живан Милисавац. Иако су ове и друге радикалне кадровске промене биле извршене на скупштини Матице, то су ипак биле последице прилагођавања револуционарној власти и кампањског уписа у друштво многих „политички поузданих” нових чланова. Доцнији председници били су Милан, па Вељко Петровић, Радомир Радујков, Младен Лесковац, Миливој Николајевић, Живан Милисавац, Бошко Петровић, а секретари Милош Хацић, Бошко Петровић, Душан Попов, Мирослав Ранков и Драган Станић (alias Иван Негришорац). Од октобра 1999. председник је Божидар Ковачек, док је тада за секретара поново изабран Драган Станић.

Матица је штетама и конфискацијама у рату, још једном заменом новца, аграрном реформом и национализацијом после рата остала готово сасвим без имовине, али је држава преузела материјално обезбеђење њеног рада, што се последњих година, нажалост, видљиво истањило због опште привредне ситуације. Послератна социјалистичка држава обилато отвара Матици при-

лазе врхунским научним пројектима и резултатима, али тихо, а упорно прикривени диктат интернационализма ставља на маргину њену традиционалну улогу националног кохезионог фактора. Матица је постала веома успешна институција највиших интелектуалних слојева (чланови сарадници), али се смањује њено чланство (редовни чланови) ван књижевно-научног круга. Импресивни врхови Матичиних стваралаца постепено остају без стабилне подршке ширих слојева српског грађанства у коме, посебно у млађим генерацијама, помало бледи свест о историјској улози и општенародном значају првог српског културног друштва. Иако се Матица и даље стара о крупним интересима српске културе, нарочито у погледу језика и књижевности, али и у погледу других хуманистичких, па и природних наука.

За културу у СФРЈ био је прворазредан догађај доношење тзв. Новосадског договора о српскохрватском језику што је резултирало јединственим *Правописом* и *Речником српскохрватског књижевног језика* чије је издавање започето као заједнички пројекат Матице српске и Матице хрватске, али је ова друга после другог тома одустала од речника, као и од правописа. Матица српска је довршила речник у шест томова са непромењеном концепцијом. Уз велики број научних књига, претежно монографија из хуманистичких наука, Матица је припремила и штампала и знатан број књига из природних наука, на пример из пројеката комплексног изучавања Вршачких планина и Фрушке горе, те вишедисциплинарних дела, посебно монографија насеља. Матичиним пројектима и издањима остварена је у другој половини XX века завидна продукција научних резултата и по броју и по каквоћи. Научни скупови који се одржавају неколико пута годишње често су интердисциплинарни, јер то омогућује структура Матичиних чланова сарадника.

Данас Матица има седам научних одељења: за књижевност и језик; за друштвене науке; за природне науке; за ликовне уметности; за сценске уметности и музику; за лексикографију и биобиблиографију, те Рукописно одељење које води богат и драгоцен архив, претежно књижевних рукописа. Једино то одељење ради са плаћеним архивистичким кадром. Плаћено је, разуме се, и малобројно чиновништво: референти одељења, сервисно и помоћно особље, те секретар који омогућује несметано

функционисање целокупног рада. Сви остали чланови Матице, а има их преко три хиљаде, као и челници (секретари одељења, председништво, многи одбори и уредништва) раде без икакве или са симболичном новчаном наградом сем ауторских хонорара.

Сем *Летописа*, Матица издаје девет научних часописа. *Научни зборник Матице српске* покренут је 1950. са две серије - друштвених и природних наука. Пет година доцније, серије постају посебни часописи: *Зборник за друштвене науке* (до данас изашло 105 свезака) и *Зборник за природне науке* који је деценијама уређивао академик Бранислав Букуров (до краја 2000. г. штампано 98 свезака). Од године 1993. излази и на енглеском. *Зборник за књижевност и језик* покренуо је 1953. академик Младен Лесковац, уређивао га до 1979. па уређиваље препустио проф. Драгиши Живковићу. Данас излази у три свеске годишње, последњи број му је књига 47, свеска 2-3. Академик Павле Ивић најдуже је, до смрти 1999, уређивао *Зборник за филологију и лингвистику* покренут 1957 (до краја 2000. штампано је 43 књиге). *Зборник за ликовне уметности* покренуо је академик Дејан Медаковић 1965. као годишњак. Уређивао га је до закључно 30. књиге. *Зборник за историју* засновао је 1970. академик Славко Гавриловић и уређује га до данас (до краја 2000. г. изашло је 60 свезака). *Зборник за славистику* покренут је такође 1970, најдуже га је уређивао проф. Милорад Живанчевић, до краја 2000. штампано је 57 књига. *Зборник за сценске уметности и музику* покренуо је 1987. проф. Божидар Ковачек и уређује га до данашње књиге 24-25. *Зборник за класичне студије* покренут је 1998. Часописи имају полугодишњу учесталост, но у последњим годинама често се штампају као двоброји због финансијске оскудице. Овом низу треба придодати *Темишварски зборник* посвећен Србима у Румунији који излази повремено, до сада има два тома, *Свеске* за објављивање грађе из четири научне области и у четири серије (до краја 2000. свега 36 свезака), стручни тромесечник *Језик данас* који од покретања 1997. до данас има 12 свезака и билтенски годишњак *Рад Матице српске*. Издања Матице српске, као и издања Библиотеке и Галерије Матице српске размењују се са преко 200 иностраних институција.

У низу данашњих научних пројеката највише их је лингвистичких, а најкрупнији су *Српски биографски речник* чији азбучник

садржи око 40.000 имена значајних личности до 1945. и *Лексикон писаца Југославије* од кога су штампана 4 тома енциклопедијског формата, а очекују се још два. Матица издаје посебна издања научних монографија и библиографија. У њеном редовном издавачком програму специфична је серија „Прва књига” за писце који почињу. До сада је изашло 217 таквих књига. Белетристика и шири издавачки програм у надлежности су посебног издавачког предузећа.

Матица додељује сваке године престижну „Змајеву награду“ за поезију на српском језику, „Бранкову награду“, „Пупинову награду“, „Стојковићеву награду“ за студентске радове разних струка, те награду „Младен Лесковац“ сваке три године за највиша достигнућа у историји књижевности.

Истраживачки рад у Матици обухвата и проблеме Срба у дијаспори и бригу о њиховом културном напретку. У последње време тај вид духовног окупљања нарочито се негује посебном Библиотеком српске дијаспоре при Библиотеци Матице српске, те заједничким програмима са удружењима Срба у свету.

У заједници Матице српске данас су и институције које је она основала за посебне области свога деловања.

Библиотека Матице српске је најстарија српска библиотека националног значаја. Њени спонтани зачеци сежу до 1826, до првих издања Матице, који се од тада чувају, па и размењују и чине магнетно језгро будуће библиотеке. Први поклон Матица за своју библиотеку добија 1832. од Атанасија Стојковића, професора универзитета и члана Руске царске академије наука. Следе поклон-збирке епископа Платона Атанацковића 1841. са 787 и Саве Текелије 1843. године са око 4.000 књига. За јавност је отворена 26. августа 1838, у Пешти, у Текелијином здању где је била смештена Матица заједно са конвиктом српских стипендиста. О стручном уређењу Библиотеке старали су се најуспешније Јован Суботић четрдесетих и Јован Ђорђевић педесетих година XIX века. Успешан развој Библиотеке настављен је пресељењем у Нови Сад 1864. Нова, модерна правила за њен рад поставља на прелазу векова библиотекар и научник Јован Радонић. Између два рата Библиотека се све више богата научним делима за истраживачки рад унутар Матице. Током светских ратова била је затворена, а њене збирке су, срећом, остале ненарушене. Због ненадокнадиве вандалске штете коју је

априла 1941. проузроковало немилосрдно немачко бомбардовање Народне библиотеке у Београду, један део старог фонда Матичине Библиотеке постао је уникатан или изузетно раритетан.

Од 1948. Библиотека Матице српске постаје централна библиотека Војводине и почиње да прима обавезни примерак са територије Србије, а од 1965. са територије читаве СФРЈ. Уз свог оснивача, Матицу српску, осамостаљује се као установа 1958, али са тесним функционалним и правно-статусним везама са Матицом, у њеној згради и са њеним именом. Посебно додатне задатке добија оснивањем Универзитета у Новом Саду, тако да се може сматрати главном базом наставног и научног рада свих факултета.

У њој делује Реферални центар са светским базама података и везама које омогућују брзу размену научних, стручних и посебних информација и прибављање примарних публикација. Библиотека је била матична за све библиотеке у Војводини, а сада обавља матичне и развојне послове за високошколске библиотеке у Војводини.

По броју публикација које чува Библиотека Матице српске је друга библиотека у Савезној Републици Југославије. Има преко 3.000.000 публикација: око трећине тога броја су књиге, остало периодика (близу 30.000 наслова) и посебна библиотечка грађа. Веома је богата збирка рукописних књига (близу 600) почевши од примерака из XIII века. Међу њима је *Матичин апостол*, најстарији апостол пуног састава српске редакције старословенског језика. Штампани фонд обухвата и 16 инкунабула, књига штампаних у XV веку, међу којима је за нашу културу најзначајнији *Октоих првогласник*, најстарија ћириличка, јужнословенска књига отиснута 1493/94. у штампарији Ђурђа Црнојевића на Цетињу. Из XVI и XVII века чувају се књиге на разним језицима, међу којима је 30 елзевира, у свету посебно цењених издања чувене холандске издавачке династије. Библиотека има највећу збирку српских књига XVIII века, са преко 500 наслова и XIX века са преко 5.000 књига и најбогатију збирку српских периодичних публикација XVIII и прве половине XIX века. С поносом се констатује да је њена збирка српских књига XV-XVII века највећа у светским размерама. Такав фонд отвара могућности за веома разгранату научну употребу истраживача из разних центара и за фототипску делатност, нажалост

доста запостављену због оскудице. Библиотека Матице српске стара се о посебним библиотечким целинама из прошлости као што су књижнице Српске православне велике гимназије у Новом Саду, Текелијанума, Гимназије у Сремским Карловцима, Епархије Бачке, Стеријиног позорја.

Поред услуга научном раду, Библиотека Матице српске развија научну делатност и у својим оквирима што резултира разгранатим издавачким програмом научних, стручних, посебно библиографских књига. Објављују се три серије каталога раритетних збирки; о рукописима, штампаним књигама и легатима. Библиотека, као посебне целине, чува тридесетак личних библиотека.

Изложбена делатност веома је развијена и устаљена. У модерно опремљеним лабораторијама и радионицама сваке године конзервира се и рестаурира око 10.000 листова, књига и периодике, и уради се више од 60.000 микроснимака раритетних публикација, а обављају се и многи књиговезачки радови.

Библиотека Матице српске има веома давно започету, данас веома разгранату размену и сарадњу са иностраним партнерима што омогућава да се резултати српске науке, посебно они који се остварују унутар програма Матице српске, широко дистрибуирају по свету. Томе доприноси и повезаност Библиотеке Матице српске с највећим библиотечким информационим системима света. Она служи и као депозитна библиотека организација ФАО и УНЕСКО. Њен електронски каталог укључен у Интернет садржи близу 700.000 записа заснованих на властитим књигама и часописима. Ови записи чине тезаурус од око 70 милиона информација, што значи да је Библиотека Матице српске највећа виртуелна библиографија у нашој земљи.

Од њених почетака, Библиотеку Матице српске водили су веома истакнути људи српске културе и науке међу којима су Јован Суботић, Јован Радонић, Милета Јакшић, Младен Лесковац, Борислав Михајловић Михиз, Павле Малетин и други. Данас је на њеном челу веома реномирани књижевник и библиотечки стручњак Миро Вуксановић.

Иницијативом Теодора Павловића зачиње се *Српска народна збирка* или *Музеум* у Матици 1847. У највећој сали Текелијанума нараста такозвани *Пантеон*, збирка портрета српских великана. Скроман обим те првобитне збирке повећава се доласком у Нови Сад, а посебно старањем Јована Суботића и Стевана В. Поповића, па се осамдесетих година већ с правом говори о *Матичиној галерији слика*. На крају XIX века она броји близу сто експоната. Тихомир Остојић 1912. установљава *Уметнички збор* којим се колекционарској додаје и истраживачка компонента. Између два рата, Вељко Петровић и Милан Кашанин аутори су велике изложбе и импозантне публикације *Српска уметност у Војводини*, а сликар Михајло С. Петров организује у Матици *Шесту југословенску изложбу* савремених уметника. Тиме се припрема отварање за јавност Музеја Матице српске 1933, коме је први управник журналиста и професор Фрања Малин, а главни патрони колекционар Јоца Вујић из Сенте, затим сликар Урош Предић. После Другог светског рата знатно обogaћени Музеј добија за управника сликара Миленка Шербана. Године 1947. одлуком тадашње власти *Музеум Матице српске* послужио је као језгро новооснованог посебног *Војвођанског музеја*, а пинакотека постаје посебно одељење Матице, да би се 1958. *Галерија Матице српске* издвојила у данашњу зграду као посебна Матичина установа коју су уз завидне успехе дуго водили сликар Миливој Николајевић и кустос-менадер Радивој Ковачевић. Формира се у Галерији веома ефикасно конзерваторско-рестаураторско одељење, стабилизује се стална поставка и приређује по 5-6 специјализованих изложби годишње. Све је то праћено компетентном истраживачком и амбициозном издавачком и конзерваторском делатношћу у чему су велик удео имали историчар уметности Динко Давидов и сликар-конзерватор Риста Ћинкулов. У последњим деценијама даљи раст и развитак Галерије поспешују управници Милан Соларов, Олга Микић, па Лепосава Шелмић, чија је посебна заслуга укључивање модерног српског сликарства у сталну поставку у новом крилу зграде 1992.

Данас се број експоната што у сталној поставци, што у депоима Галерије ближи десетој хиљади. Њен истраживачки рад је у пуној координацији са Одељењем за ликовне уметности Матице српске. Културни, па и едукативни програми Галерије

подразумевају релативно веома велик годишњи број посетилаца. Галерија Матице српске данас је један од најзорнијих центара ликовне уметности у нашој земљи, са лепим међународним реномеом, коме посебно доприноси њен тезаурус српске барокне уметности.

Повећан обим издавачке делатности определио је Матицу да 1953. заснује Издавачко предузеће и на њега пренесе издавачку делатност ширег спектра, задржавши у оквирима својих одељења научна и сасвим некомерцијална издања. За директора је изабран Сава Јосић који је својим личним особинама и организаторским способностима убрзо уздигао Предузеће до најуспешнијих у земљи и водио га до своје смрти. То су му омогућили изванредни уредници какви су били Бошко Петровић, Александар Тишма, те издавачки и штампарски стручњаци попут Лазе Атанацковића и Мирјане Јовановић. Организована је била и разграната дистрибутерска мрежа са властитим књижарама у неколиким градовима које су у ратним збивањима (Сарајево) и у транзицији изгубљене.

Међу издавачима у земљи Издавачко предузеће Матице српске одликовало се смишљеним програмима неговања савременог домаћег стваралаштва, па су настале колекције „Данас“, „беле књиге“ поезије, „беле књиге“ књижевне историје. За нашу књижевну баштину изузетно су значајне колекције „Српска књижевност у 100 књига“ (са Српском књижевном задругом) „Српска књижевна критика“ (са Институтом за књижевност), сабрана дела Вељка Петровића, Исидоре Секулић, Јована Јовановића Змаја, Јаше Игњатовића, Лазе Костића. Издавачко предузеће је посебну пажњу поклањало и књижевностима народа с којима Срби живе, па су настале библиотеке „Словеначка књижевност“ (30 књига), „Македонска књижевност“ (10 књига), „Из књижевности Мађара у Југославији“. Светска књижевност негована је не само појединачним издањима него и колекцијама „Популарни романи“, „Светски писци“, „Античка књижевност“, сабрана дела Емила Золе, Ивана Тургенјева, Томаса Мана, Перл Бакове, Ернеста Хемингвеја. Велики успех имала су сабрана дела Зигмунда Фројда и Карла Густава Јунга. Знамените су постале посебне серије „Корист и разонода“, „Мозаик“, велике „црне књиге“ значајних дела науке и културе, те новија серија „Свезнање Матице српске“.

Набрајање најмаркантнијих успеха Издавачког предузећа Матице српске, крупнијих издања и колекција, довољно је да покаже допринос ове Матичине установе културном напретку нашег народа. Нажалост, економске кризе изазвале су прво стагнацију, а у последњој деценији и све изразитију ерозију ове издавачке куће, па и слабљење синхронизације њеног рада са плановима и програмима Матице српске.

Садашњи статус Матице српске регулисан је Законом о Матици српској који је донела Република Србија 1992. године. Тај *lex specialis*, првим чланом дефинише Матицу као „јединствено и самостално књижевно, научно и културно друштво којим управљају њени чланови“. Сходно томе, политику и планове Матице српске доноси њена Скупштина која сваке четврте године бира председништво и Управни одбор од четрдесетак најугледнијих интелектуалаца, а овај одборе, савете, уредништва, жирије и друга радна тела што ангажује преко две стотине најквалификованијих и најревноснијих чланова Матице српске.

Границе које су у последњој деценији премрежиле Балкан и раздвојиле делове српског народа по разним државама ометају проток културних информација и духовно јединство Срба. Последице такве физичке разбијености и исцепканости, претње новим однарођавањем и расрбљивањем треба отклањати, поново као у стара времена, заједничким духовним простором, културном, књижевном, уметничком, научном саборношћу. Дакако, не дајући томе романтичарске предзнаке, али улажући у те процесе окупљања, примерене времену садашњем, ону енергију и ентузијазам које су имали давни претходници садашњих чланова Матице српске.

У нови миленијум, у трећи век свог постојања, Матица српска улази као развијена и јака снага српског народа која ће моћи да се понесе са изазовима и потребама новог доба и са свим часним захтевима измењених историјских околности.

Божидар Ковачек

**ЧЛАНЦИ И
РАСПРАВЕ**

Божо Б. Ћорић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
bozocoric@yahoo.com

О ЛЕКСИЦИ ТУРСКОГ ПОРИЈЕКЛА СА СТАНОВИШТА ТВОРБЕ РИЈЕЧИ (У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА)

***Резиме:** Скоро пет вијекова турске владавине, која је обухватала већину јужнословенских народа, оставила је у насљеђе, поред осталог, и неке несловенске језичке елементе. Они се различито именују. Најобухватнији термин је оријентализми (проблематичан је због недостатка директног контакта са арапским и персијским језиком), затим називају се османизми (због назива Турци Османлије), као и исламизми (ознака оријентализама који указују на исламски религијски систем и обичаје). Као најдоминантнији термин издваја се турцизми, због уобичајених синтагми турско доба, турска окупација, турски језик. У раду се разматрају продуктивни продуктивни именички суфикси турског поријекла, чији инвентар је различит у јужнословенским језицима.*

***Кључне ријечи:** оријентализми, турцизми, језички пуризам, турски суфикси.*

1. Увод

Већина јужнословенских народа провела је значајан дио своје балканске историје у оквирима Турског (Османског/Отманског) царства. Средњовјековне државе Јужних Словена освајане су, током 14. и 15. вијека, сукцесивно, правцем исток–запад. Османлије ће под својом управом имати једно вријеме и територије Аустроугарске монархије, у чијем саставу је било и јужнословенског живља. Практично, највећи дио југоисточне Европе биће у 16. вијеку у саставу Османске империје. Ослободилачким ратовима у 19. вијеку јужнословенски народи ослобађали су се турског ропства, опет сукцесивно, али сада правцем запад–исток. Око пет вјекова дуга туђа владавина оставила је у наслијеђе, поред осталог, и одређене несловенске језичке елементе. Ти се елементи различито именују: најобухватнији је појам (и термин) *оријентализам* (укључује у себе арабизме, турцизме, персизме/фарсизме), али кад су у питању балкански језици, он је дискутабилан, будући да директног контакта са арапским и персијским језиком није било, већ су сви такви елементи преузети у вријеме турске владавине и преко турског језика, па се с разлогом именују као *турцизми*. Међутим, турски вишевјековни утицај у југоисточној Европи обиљежили су Турци *Османлије* и *османски језик*, што је навело научнике да оријенталне елементе назову *османизмима*. Даљом категоризацијом оријенталних језичких елемената издвојен је и назив *исламизми*, као ознака оних оријентализама који се „односе на духовне и световне манифестације исламског религијског система и на муслиманске обичаје” [Танасковић 1983: 113]. Иако сваки од наведених термина има своје оправдање и одговарајуће мјесто у стручним и научним расправама, ипак се између њих као доминантан издваја термин *турцизам*, и то не само у ужестручним и научним расправама, већ и у лаичким дискусијама о језичким темама ове врсте. Уосталом, за период османлијске владавине југоисточном Европом сасвим су обичне синтагме *турско доба*, *турска окупација*, *турско освајање*, па онда и *турски језик*. Атрибут *турски* уопште, а термин *турцизам* посебно, има, по правилу, негативну конотацију међу Јужним Словенима.

2. Лексика турског поријекла

Термин *турцизам* користи се углавном онда када се посматра генетска структура *лексице* неког језика. Тако гледано, нема ниједног *балканског јужнословенског језика*¹ у коме не постоји лексички слој турског поријекла. По природи ствари, тај је слој дебљи у дијалектима, него у књижевном/стандардном језику. Та се лексика описује у *уџбеницима лексикологије појединих јужнословенских језика* [Бојацијев 2007, Самарџија 1995], а као таква *маркирана је у рјечницима књижевног језика и рјечницима народног језика. Постоје и специјализовани рјечници турцизама, те збирке ријечи турске провенијенције. У рјечницима књижевног језика налазе се, начелно, они турцизми који су се у великој мјери одомаћили, какви су, на примјер, у српском: авет, хајде, алат, бакар, Балкан, барут, башта, боја, бубрег, дуван/духан, дадиља, дугме, дуд, ђон, ђубре, ексер, занат, јастук, јуриш, јоргован, кутија, канџа, кафа/кава, кеса, кестен, лула, мајмун, папуча, пита, памук, ракија, сапун, сат, тепсија, торба, топ, ћебе, ћилим, ћошак, чекић, чарапа, челик, чесма, чизма, џеп, џин, шуга, шећер* и сл. Таква се лексика у бугаристици термилошки одређује синтагмом „книжовни турцизми”²: *алва, ален, бент, бадем, гарга, дюшек, джезве, зарзават, казан, колан, кюфте, килим, компче, канара, кайсија, каймак, кофа, лале, макара, мушама, перде, памук, пешикир, пазар, патладжан, ракија, сопа, таратор, топка, тютюн, тиган, тенџера, фиданка, фурма, фџстџк, халва, чифлик, чинија, чешима, манта, јутија* итд. [Бојацијев 2007: 187]. Слична је ситуација и у македонском: *апси, барут, барутана, боја, бубрег, ђон, ђубре, занает, јорган, јуриш, кајмак, кутија, канџа, кафе, кесе, костен, лимон, мајмун, мушама, олак, оџак, пазар, папагал, парче, пешикир, памук, ракија, сандак, сапун, тепсија, тиган, торба, топ, кебе, чорап, челик, чешима, чизма, џеб, џезве/ѓезве, џин, шеќер* и др. [РМЈ 1965–79].

¹ У расправи о турцизмима мора се из јужнословенског комплекса искључити словеначки језик, будући да преци савремених Словенаца нису били у саставу Османске империје. Отуда овакво уже термилошко одређење истраживаног простора.

² Овакав тип разврставања лексике је до краја непрецизан с обзиром на функционалностилску диференцијацију књижевног језика. С друге стране, лако је показати да списак „књижевних” турцизама варира од лингвисте до лингвисте, од рјечника до рјечника, од граматике до граматике.

3. Лексикографска литература и турцизми

Само су у сербокроатистици рађени обимнији специјализовани рјечници турцизама. Међу њима је најпознатији онај који је сачинио Абдулах Шкаљић,³ са 8742 ријечи. Недавно се појавио много обимнији рјечник турцизама, који садржи 22221 одредницу⁴ [Носић 2005]. Овако велика квантитативна разлика међу двама рјечницима није последица ширења турцизама, већ друкчије методологије: овај млађи аутор је за турцизме прогласио и деривате од турских основа. Тако нпр. Шкаљић има само одредницу *чај*, а Носић не само *чај*, већ и деривате *чајан*, *чајшија*, *чајанка*, *чајевац*, *чајни*, *чајник*. У бугаристици је публикован рјечник са грађом из одређеног функционалног стила (публицистичког) [Крстева 2000]. Лексиком турског поријекла бавили су се и дијалектолози у својим монографијама, а недавно се појавио и посебан рјечник оријентализама једног региона [Баошић 2007]. Монографски је ова лексика обрађивана и на грађи књижевних дјела писаца који су стварали између два свјетска рата, а уз монографију је дат и рјечник [Вајзовић 1999]. О турцизмима уопште, а онда и о творбеним елементима турског поријекла у србистици (сербокроатистици), из различитих визура, писано је много. О томе свједочи списак од 245 библиографских јединица за период до 1992. године [Петровић 1993]. Тај број је од тада увећан низом нових радова, од којих су неки посвећени творбеном аспекту позајмљивања из турског језика, а међу њима је и монографија под називом *Турски суфикси у српском језику* [Радић 2001], где се могу наћи и подаци о проучавању турцизама и турских творбених елемената у бугарском и македонском језику.

4. Језички туризам

Према турцизмима постоји међу Јужним Словенима традиционално негативан став. Разлози су друштвеноисторијске природе: турска владавина памти се по злу, биједи, страдањима, миграцијама, сиромаштву, цивилизацијском напатку и сваковрсној

³ Носио је у временски различитим издањима различите називе: *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine* 1957, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* 1965, *te Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku* 1967. и даље.

⁴ Издавачка кућа даје овакву препоруку за књигу: „Ovaj rječnik sadrži više od 22.000 turcizama koji se nalaze u hrvatskom jeziku, u standardnom jeziku i u štokavskim govorima. Uz sve riječi navedena je i njihova etimologija jer te riječi potječu iz turskoga, arapskoga i perzijskoga jezika. Sve su natuknice prozodijski i morfološki obrađene, čak su navedene i prozodijske varijante. Nadalje, brojne su natuknice oprimjerene terminima i frazemima u kojima se turcizmi nalaze. Rječnik sadrži i brojna imena i prezimena koja su turcizmima motivirana“ [www.maveda.hr/knjige/knjiga21.html].

⁵ И поред огромне аверзије према турцизмима, они ипак пружају жилав отпор, па је нејасно како ће се из бугарског језика искључити лексеме као што су *бадем, казан, памук, пешиџир, пазар, ракија, таратор, халва, чеџма* и сл., односно хоће ли бугарски књижевни језик бити осиромашен елиминацијом слоја стилски маркираних турцизама који, опет из јаких разлога битних за књижевни језик, опстају и поред налета пуриста (исп. бурске лексичке парове типа *комишиа – сьсед, кусур – недостатък, таман – точно*, гдје су први по реду турцизми који припадају експресивној лексици).

⁶ Нетрпељивост према турцизмима лијепо илуструје судбина лексеме *саксија*, која се, некако, нашла у једном хрватском једнотомнику [Анић 1998], што је био повод да лексикограф жестоко буде нападнут од стране противника туђих ријечи: при том је као замјена предложена серија „правих“ хрватских иначе синтагматског типа – *лонац за цвијеће, цвјетни лонац, тегла за цвијеће, цвјетна тегла* [Башић 2005: 16]. Још један лингвиста се био окупио на *саксију* (као србизам), тврдећи да умјесто ње Хрвати користе лексему *ваза* [Прањковић 2008: 80].

дискриминацији, па је одлазак Турака дочекан с радошћу и тежњом да се што прије избришу трагови вишевјековног ропства. Анимозитетом према свему што је имало турско обиљежје захваћен је и језик. Одлазак турске административне власти и престанак непосредног језичког утицаја праћен је стварањем модерних књижевних/стандардних језика, најприје код Срба половином 19. века, а онда и код Бугара у посљедњој четвртини истог вијека, док је македонски књижевни језик створен тек након Другог свјетског рата. У стварању модерних књижевних језика посебну тежину има однос према страним језичким елементима, а у случају балканских Словена на удару језичког пуризма нашла се лексика турског поријекла. Однос према турским елементима имао је у појединим словенским срединама све одлике ксенофобичног пуризма: књижевни језик је требало очистити од турцизама што брже, што темељитије, без застоја, и бити у томе бржи и темељитији од својих словенских сусједна. Укупну пуристичку стратегију код Бугара у овој сфери сажето илуструје сљедећи цитат: „Отстраняването на голяма част од турцизмите в книжовния език е процес, който протича сравнително бързо в българския език, по-бързо, отколкото в съседния сърбохърватски. Причина за това е значително посилното руско политическо и културно влияние в България. Процесът на отпадане на турцизмите, макар и по-бавен, е непрекъснат и все още не е приключил” [Харалампиев 2001: 232].⁵ Висок степен отпора према турцизмима карактеристичан је и за традиционални хрватски пуризам. Лингвоксенофобија се може препознати већ и у насловима чланака типа *Турцизми се шире* [Јонке 1964], а позиција ове лексике стриктно је омеђена утврђеним правцима развоја хрватске норме по којима су „neke skupine riječi stranog porijekla funkcionalno ostale uglavnom u dijalektima, samo dijelom u gradskim govorima, a među takvim su skupinama i turcizmi. U hrvatskome su jeziku, za razliku od njemu istočnosusjednih slavenskih jezika, turcizmi ostali u mnogome snažno vezani upravo za dijalekte, a sociolingvistički gledano često su izrazito pokrajinski obilježeni” [Матешкић 2006: 74]. Овдје се не прецизира који су то „источносусједни језици”, али је порука јасна: турцизми у хрватском могу опстати само у дијалекту, приступ књижевном/стандардном језику је непожељан.⁶

5. Појава турских суфикса у творби именица

Међу позајмљеним турским ријечима било је и простих и изведених, али су оне у прво вријеме све морале бити за словенске кориснике немотивисане, неизведене. О њиховој мотивисаности могло се говорити тек онда када су у ширу употребу ушле и турске основинске ријечи и деривати: из такве везе, како је већ примијећено, издвојили су се творбени форманти и постали продуктивни.⁷ Међу њима су били и именички суфикси који су предмет расправе у овом раду. Својом продуктивношћу издвајају се четири: *-чија/-чија*, *-джија/-чија*; *-лија/-лија*; *-лук*, *-лџк*, *-лак*; *-(х)ана*.⁸ Због оскудице у писаним изворима из времена турске владавине није лако одредити хронологију, обим и интензитет настанка творбених типова са овим суфиксима, али се, како показују истраживања, може узети да је током 17. вијека започет процес њиховог укључивања у творбени систем словенских језика. Тај је процес интензиван у наредним деценијама, што је довело до стварања читавих серија именичких деривата са основама различите генетске структуре.

6. Турски суфикси у предвуковско доба

У србистици су, у оквиру творбене анализе стране лексике из тзв. предвуковског периода,⁹ разматране и структуре са именичким суфиксима турског поријекла. Ријеч је о временском раздобљу у коме се писменост код Срба одвијала на различитим типовима књижевног језика: српскословенском, рускословенском, славено-српском и, у мањој мјери, народном језику. Треба нагласити да се књижевна дјелатност одвијала сјеверно од Саве и Дунава, на простору Аустроугарске царевине. За период од 1660. до 1816. године постоји скупљена рјечничка грађа [Михајловић 1972–1974], која је послужила за творбену анализу стране лексике уопште, па тако и лексике турског поријекла [Ћорић 2008: 40–51]. У анализи се пошло од принципа да је ријеч мотивисана уколико у истој грађи постоји и потврда за основинску ријеч. Показало се да грађа садржи немотивисане и мотивисане лексеме са истим финалним

⁷ „Туђице су обично усамљене речи; оне су писмени или гласовни знак предмета који означају; али када се приме у већем броју, када имају исти наставак и значе предмете исте врсте, онда туђ наставак може да се осети као да је домаћи, свој, па да добије широку распрострањеност (тако су добили широку употребу у нашем језику наставци нпр. *-чија*, *-лук* и *-лија*, иако су се јавили код нас прво у засебним турским речима)“ [Бошковић 1933: 205].

⁸ У овом раду расправља се само о продуктивним суфиксима, односно о суфиксима који су задржали висок степен продуктивности још од седамнаестог вијека. О другим, мање продуктивним суфиксима, у јужнословенским језицима довољно информација има, на примјер, у Радић 2001 и Марков 1979.

⁹ Израз *довуковски период* схвата се некад шире, некад уже, а начелно обухвата развој језика и књижевности у вјековима непосредно прије појаве Вука Стефановића Караџића и његове језичке револуције током 19. вијека.

дијелом. Немотивисане су, тако гледано, ријечи на **-џија** (бадаваџија, вурдаџија, доганџија, ђумругџија, екмеџија, јазџија, камџија/канџија, капамаџија, кованџија, кујунџија, мумџија, мусавеџија, одаџија, таџија, туфегџија, чаругџија, чемберџија, чимбурџија) и **-лук** (богазлук, боклук, каршилук, кованлук, монсенлук, муштулук, пишманлук). Мотивисане су именице на: **-џија** (дуванџија, думенџија, дућанџија, ђонџија, занатџија, зулумџија, инаџија, казанџија, калаџија, лагумџија, мејданџија, муштулугџија, оџаџија, сапунџија, сатџија, симиџија, тобџија, ханџија, хесаџија, џелеџија; махмузџија, механџија, папуџија, фурунџија, хасурџија, каџија, раџија, бојаџија, бузаџија, кавгаџија, халваџија, чохаџија, кафеџија, кесеџија, лулеџија, скелеџија, чизмеџија; ђебеџија, шербџија; биртаџија, бунџија, говорџија, квартирџија, коминџија, мајурџија, папирџија, рачунџија, сувајџија, тамбурџија, шеширџија; болтаџија, капаџија); **-лија** (занатлија, пашалија, касаблија, калајлија, шећерлија); **-лук** (јатаклук, комишилук, ортаклук, пашалук, сапуншилук, спашилук, угурсузлук, фишеклук, хаџилук, хрсузлук, чивилук, џимрилук, шегртлук, алвалук, калвалук/калфалук; киџошлук, гурманлук, кочијашлук, мајсторлук, несташлук, пургертлук, пушташлук, хаошлук, христијанлук) и **-ана** (барутана, кафана).¹⁰ Оваквих и сличних образовања морало је у анализираном периоду бити и у другим балканским јужнословенским језицима [Харалампијев 2001: 230–231, Макаријоска 2006: 280], а нека од њих опстала су до данас, више у регионалним говорима и разговорној сфери него у књижевним језицима.

7. Суфикс *-џија* у српском језику на крају турске владавине

За илутрацију прилика у периоду ослобађања од турског ропства анализирали смо корпус узет из приповједака српског писца Стевана Сремца, који се пред крај 19. вијека нашао у професорској служби у тек ослобођеном граду Нишу. Јунаци његових приповједака говоре локалним дијалектом који је, из разумљивих разлога, чувао многе турцизме. Овом приликом представљамо само изведенице са суфиксом *-џија*, а у творбеној анализи важан параметар била је потврђеност/непотврђеност неке јединице у рјечнику турцизама [Шкаљић 1973].

¹⁰ Исп. више о томе у Ћорић 2008: 45–47. и 51.

7.1. У првој, најбројнијој скупуни нашле су се ријечи на *-ија* за које се могу наћи одговарајуће потврде у Шкаљићевом рјечнику: *авија, алваџија, баитованџија, бадаваџија, бињезија, гајтанџија, јабанџија, јорганџија, кантарџија, кираџија, кафеџија, кондурџија, комарџија, кујунџија, магазиџија, мезулџија, механиџија, мутавџија, муштулугџија, одаџија, папуџија, рабаџија, сајџија, сефтеџија, симиџија, скелеџија, тобџија, туфезџија, ћебабџија, фишегџија, фурунџија, ћесеџија, чалгиџија, ћириџија, чајџија, чорбаџија, шећерџија.*

7.2. Код Шкаљића, међутим, нису регистроване изведенице *бућмеџија, дугмеџија, калтагџија, кубеџија, керамиџија, леблебиџија, магазиџија, мекикџија, сакаџија, ћеманеџија, фењерџија*, али јесу основинске ријечи, што указује на висок степен творбе псеудотурцизама.

7.3. Трећу групу чине хибридине формације, са основинским дијелом нетурског поријекла: *бисагџија, ликерџија, млекаџија, наводаџија, панорамџија; ловџија, патролџија, проводаџија, прстенџија, шалџија.*

7.4. Наведене потврде из Сремчевих дјела показују да је у 19. вијеку наведена лексика била саставни дио вокабулара градског и сеоског становништва. Историјски гледано, овај лексички слој, формиран током вишевијековне турске владавине, доживио је врхунац и имао, у одређеном смислу, завршну фазу управо у Сремчево вријеме. Већина занимања, а називи занимања су основна творбено-семантичка категорија у којој учествује анализирани творбени тип, још увијек су, судећи по Сремчевим дјелима, била присутна у економском животу Ниша и околине, а вјероватно и других дијелова Србије. Позиција овог творбеног типа ће у наредном периоду почети да слаби, али не само због одласка турске администрације са балканских простора, већ и због продора нових техничких достигнућа, због гашења неких старих и појаве нових занимања. На тај начин изведенице овога типа дијелиле су судбину многих других турцизама који су се сачували само у старијим рјечницима и књижевним дјелима, остајући тако као споменици једног прохујалог друштвеноисторијског периода. Међутим, продуктивност суфикса *-ија* никада није сасвим замрла: и у новом времену, ван директног контакта са турским језиком, овај ће фор-

мант учествовати у творби нових назива занимања, претежно у разговорној, супстандардној сфери. Он се ту показао као погод-но средство продукције стилски маркираних лексичких јединица, чему је допринијела и чињеница да се он и даље осјећао као страно језичко средство. Таква карактеристика изведеница овог типа, ме-ђутим, није нова. Оне су и раније могле да буду стилски маркира-не, што важи и за Сремчево вријеме. То се види на основу прису-ства истокорјених образовања са формантима домаћег поријекла: тада је изведеница на *-чија* стилски маркирана и функционише као стилска резерва. Према томе, од двије раније формиране сфере примјене овог творбеног типа, једне у деривацији неутралних, и друге у деривацији стилски маркираних формација, у српском је-зику до данас је, у одређеној мјери, задржана само ова друга. Слич-ну његову позицију можемо претпоставити и за друге савремене балканске јужнословенске језике.

8. Турски суфикси у савременим јужнословенским језицима

Инвентар турских именичких суфикса у савременим јужно-словенским језицима није велик, али је број номинативних јединица у чијем стварању ови суфикси учествују респектабилан, посебно у неким функционалним стиловима.

8.1. Суфикс *-чија*/*-чија*,¹¹ *-джија*/*-чија*¹²

У бугарском и македонском језику постоје двије варијанте овог форманта, што се тумачи фонетским карактером финалног дијела основе. У бугарској литератури ова се варијантност тумачи овако: „Наставките *-джиј(а)*, *-чиј(а)* са в допълнителна дистри-буция. С основа на гласен звук или сонорен съгласен се съчетава *-джиј(а)*, напр. *абаджија, бозаджија, бояджија, мозайкаджија, кав-гаджија*, а с основи на шумови съгласни – суфиксът *-чий(а)*: *бю-фетчия, занаятчия, паркетчия, изкопчия*” [Радева 2007: 107]. И у македонистици се даје слично објашњење: „**-чија (-чија)**. - Овој суфикс е по потекло од турскиот јазик (основниот суфикс *-чи* е проширен во нашиот јазик со *-ја*), и доага со турцизми што имаат релативно широка употреба во народниот јазик: *алваџија, бозаџија, бојаџија, бостанџија, дуканџија, јорганџија, казанџија, тенекеџија,*

¹¹ У србистици и македонистици суфикси се представљају куму-лативно, творбена + граматичка морфема (нпр. *чиј+а*).

¹² У бугаристици се ови суфикси, кад су издвојени из изведени-це, бележе као *-джиј(а)*, *-чий(а)* [Радева 2007: 107], односно *-(а) джиј(а)* [Аврамова 2003: 125].

фурнација, и *-чија* по основа на безвучна согласка *џ*. *Бугарски* *џија* *саатчија*, *занаџчија*. [Конески 1995: 51]. У српском је, као што се види и у напријед навођеним примјерима, лик овог суфикса одавно фонетски унифициран и гласи *-џија*, а финални дио основе се, кад је то потребно, гласовно адаптира иницијаном дијелу суфикса (нпр. *бурегџија*: *бурек*).¹³ Већина напријед навођених примјера изведених структура овог творбеног типа у књижевним јужнословенским језицима има карактер архаизама, дијалектизама, фолклоризама или историзама.¹⁴ Међутим, у разговорном функционалном стилу често настају неологизми експресивног, комичног и ироничног значења: *филмаџија*, *лифтаџија*, *бензинџија*, *нафтаџија*, *пумпаџија*, *крофнаџија*, *барџија*, *сликаџија*, *табаџија*, *пејџериџија*, *дрогаџија*, *кокаџија*, *хероинџија*, *сидација*, *лаптобџија*.¹⁵ Суфикс *-џија* се јавља и у *ad hoc* формацијама типа *правопиџије*/*правопиџије* (врло подругливо за ауторе нових правописа деведесетих година у Србији), односно *базенџија* (за чистача базена код богатих људи, у преводу америчког филма). С друге стране, истокорјени деривати *шаљиваџ*, *шаљивчина*, *шаљивџија* су стилски маркирани семантиком основинског придјева, али се осјећа тростепена скала експресивности: први има најнижи, а посљедњи највиши степен експресивности, а узрок томе су творбени форманти: суфикс *-чина* учествује у аугментативном образовањима, а суфикс *-џија* је (стране) турске провенијенције. И за бугарски се наводе читаве серије неологизама, као што су *бетондџија*, *гипсадџија*, *изолатордџија*, *мозаикадџија*, *паркетдџија*, *тапетадџија*, *фаянсадџија*, *курортадџија*, *чејдџадџија*, *скандалџија* итд. [Радева 2007: 107], затим *алармадџија*, *асвалтадџија*, *вицадџија*, *жичкадџија* и др. [Радић 2001: 29]. Оваквих структура има још, што говори о значајној продуктивности овог форманта у разговорној сфери:¹⁶ *белотадџија* (←белот), *виладџија* (←вила), *компјутџрдџија* (←компјутџр), *купондџија* (←купон), *покердџија* (←покер), *ракидџија* (←ракија), *тотадџија* (←тото), *филмадџија* (←филм), *чантадџија* (←чанта) и сл. На позицији творбене основе могу се наћи и абривијатуре: *катадџија* (←КАТ) тирадџија (←ТИР), *висадџија* (←ВИС), *сикадџија* (←СИК) и сл.¹⁷ Необичну формалну структуру има дериват *ментџрдџија* (←мента).¹⁸ Дакако, ни македонски језик није имун на овакве и сличне неологизме: *баскетџија*, *викендџија*, *водоводџија*, *електриџија*, *моторџија*, *сиперпенаџија*, *театарџија*, *финтаџија*, *фудбалџија* и сл. [Радић

¹³ Исп. о томе више у Радић 2001: 17–18.

¹⁴ Извјестан број изведеница на *-џија* и даље је саставни дио вокабулара српског човјека, понајвише због високе фреквенције и незамјенљивости њихових основинских речи (турског поријекла). У ту малобројну скупину иду свакако *ћеваџија* (←ћевап/ћевапчић) и *бурегџија* (←бурек). Изведенице као што су *бунарџија*, *камионџија*, *трамвајџија*, *шеширџија* представљају економичне замјене за синтагматске називе типа *копач бунара*, *возач камиона*, *возач трамваја*, *кројач/продавац шешира* и сл.

¹⁵ Ово је само дио примјера који се наводе у Бугарски 2003: 39–41. Велик број потврда има и Радић 2001: 20–29, гдје је извршена класификација по значењским скупинама.

¹⁶ Потврђено од стране Ничке Бечеве, лекторке бугарског језика на Филолошком факултету у Београду.

¹⁷ Да и у српском језику постоје овакве структуре показује пример *муџија* (←МУП) потврђен у једном локалном листу (Краљевачке новости, 30. јул, 2008).

¹⁸ Основинска ријеч је турцизам и значи *лаж* и *лажов*, а изведеница означава *лажова*, *преваранта*, *трчи-лажу* [БТР].

2001: 29], *фалбаџија*, *шегаџија* [Конески 1995: 59].

8.2. Суфикс *-лија/-лия*

Овај суфикс нема у свим јужнословенским језицима једнаку продуктивност. У српском долази, поред осталог, у творби етника [Радић 2001: 50–58], али је изразито продуктиван у стилски маркираним образовањима (неологизмима, околионализмима, индивидуализмима и сл.), што показују примјери типа: *бојлија*, *компромислија*, *мандатлија*, *богатлија*, *завичајлија*, *западлија*, *капутлија*, *напредлија* и сл. Посебно су необични примјери околионализама какви су: *електрицитетлија* (‘онај ко се добро разумије у електрицитет’, ТВ емисија за дјецу), *качамаклија* (‘онај који једе само качамак, сиромах’, филмски превод), *ноћвештичлија* (‘демон који учествује у тзв. ‘ноћи вјештица’, филмски превод) и сл. Поједина образовања на *-лија* указују на комплементарност између стилски маркиране основе (оријенталног поријекла) и самог суфикса са истом функцијом, као што је *михадлија*, на примјер, у српском, или *буксузлия*, у бугарском језику. Наиме, основинска именица има пејоративну семантику, па се у комбинацији са турским суфиксом добија изразито негативна конотација. У македонском такође налазимо неологизме стилски маркиране: *дефицитлија*, *пубертетлија*, *режимлија*, *факултетлија* и сл.¹⁹ У бугарској граматичкој литератури овај се формант не наводи и поред бројних рјечничких потврда типа *мераклија*, *каймаклија*, *гайтанлија*, *куражлија*, *кџметлија*, *типерлија*, *шербетлија*, *шкџбелија*.²⁰ Овај суфикс, по свој прилици, није уврштен у граматичку литературу због традиционалне аверзије према турским елементима у бугарском језику [Перчеклијски 2009: 84].

8.3. Суфикс *-лук/-лък/-лак*

Овај суфикс се јавља у великом броју стилски маркираних формација. Он и даље долази на турске основе, као дио архаичне лексике, али у савременим језицима граде се изведенице од нетурских именичких основа са значењем апстрактне особине (срп. *војниклук*, *мајсторлук*; буг. *войниклък*, *майсторлък*; мак. *војниклак*, *мајсторлак*). Овај се формант јавља и као средство интензивирања, што се јасно види упореде ли се такве структуре са својим такође експресивним еквивалентима, нпр. у српском *крканлук* : кркање,

¹⁹ У македонском је овај суфикс веома продуктиван у творби придјевских формација [Марков 1979: 34, Конески 1995: 107].

²⁰ Заправо, у бугарском је овај суфикс продуктиван првенствено у творби индеклинабилних придјева, али се већина њих, секундарно, користи и као именица. Суфикс *-лия* долази каткад и у творби етника: *бургазлия* (←Бургас), *банскалия* (←Банско), *търноволия* (←Търново), поред *търновец*, *русенлия* (←Русе) поред *русенец* и сл.

назадлук : назад(а)к, *ништавлук* : ништавност, у буг. *сиромашлџк* : соромашество, сиромашия, и сл. Чини се да и овдје постоји паралелизам у семантичкој комплементарности између основинске ријечи пејоративног значења и самог суфикса, што показују српски примјери као *банкротлук*, *безобразлук*, *драконлук*, *идиотлук*, *јаничарлук* и сл., али и македонски типа *грдотилак*, *гурбетчилак*, *лошотилак* и сл.

8.4. Суфикс *-ана*

Творбени тип са суфиксом *-ана* бугарске граматике уопште не региструју, док македонски лингвисти имају према њему амбивалентан однос: једни га сасвим занемарују, други га спомињу, али уз напомену да је готово потиснут домаћим суфиксима. С правом се сматра да су изведенице на *-ана* на удару македонских пуриста [Радић 2001: 93–94]. У српском језику овај је формант присутан и у творби неутралних и у творби стилски маркираних формација. Међу прве иду тзв. „мјесне именице” као што су *електрана*, *енергана*, *солана*, *топлана*, *пилана*, *куглана* и сл., а у другу окационализми типа: *абортана* (‘мотел у близини већег града у који свраћају љубавни, одн. браколомни парови’) [Андрић 1976], *билдерана*, *палачинкана* (‘продавница тјестенине’), *психана* (‘лудница’), *теретана*, *пејџерана* (‘центра пејџинг система’), *Маркетана*, *Дентана* (‘називи бакалнице, односно приватне стоматолошке ординације у Београду’) и сл. [Бугарски 2003: 46–47]. И поред пуристичких савјета, у македонској литератури се дају потврде из народног језика као што су *апсана*, *барутана*, *табана*, али и неологизми типа *електрана*, *енергана*, *солана*, *топлана*, *пилана*, *куглана* [Конески 1995: 61, Марков 1979: 29]. С обзиром на чињеницу да се исти неологизми налазе и у српском, не треба искључити дјеловање међујезичких контакта из времена заједничке државе.

9.0. Закључне напомене

Инвентар продуктивних именичких суфикса турског поријекла у јужнословенским језицима није једнак. Ако се као параметар узме ситуација у српском језику, онда се види да су бугарски и македонски оскуднији у овом погледу. Разлози су екстра-

лингвистичке природе: иако је аверзија према турским језичким елементима општа појава код јужнословенских народа, она је ипак у већој мјери била присутна у језичким политикама бугарских и македонских лингвиста. Несумњиво је да су на цијелом јужнословенском балканском простору биле присутне, у већој или мањој мјери, лексичке јединице које су у свом финалном дијелу имале сегменте из којих ће се, потенцијално, касније развити творбени форманти типа српског *-џија*, *-лија*, *-лук* и *-(х)ана*. Међутим, након одласка турске административне силе циљано је сужаван простор њиховом опстанку у књижевним/стандардним језицима. У оним идиомима који нису под непосредном контролом језичких чистунаца, суфикси турског поријекла показују висок степен виталности: налазимо их у разговорном функционалном стилу, у жаргонизованим структурама, те у индивидуалним и оказионалним творевинама. С обзиром на продуктивност, суфикс *-џија/-джија* држи примат међу њима. Разлоге за то треба тражити у творбено-семантичкој категорији којој припадају структуре са овим суфиксом: у питању су имена „радника” (*nomina actoris*). У номинацији лица која се баве одређеним пословима користе се синтагматски називи типа *возач камиона*, *возач трамваја*, *кројач шешира* итд., а као економична замјена за овакве сложене називе долазе у српском деривати управо са споменитим суфиксом – *камионџија*, *трамвајџија*, *шеширџија* и сл. (Одговарајуће паралеле постоје и у бугарском и македонском.) С друге стране, свијест о његовој турској провенијенцији даје, генерално, свакој изведеници одређен степен стилске обојености, а у неким функционалним стиловима он је једно од најзначајнијих средстава експресивизације израза. Анализирани суфикси су у турско доба претежно долазили на турске, а мањим дијелом на нетурске основе, док је у савременим језицима превага на страни ових других. Комбинација генетски различитих компонената даје деривату висок степен стилске маркираности. Већина деривата припада *измима* (*неологизмима*, *индивидуализмима*, *оказионализмима*, *колоквијализмима*). Њихово језгро је у разговорном функционалном стилу, а одатле улазе у публицистички (и писане и електронске медије), али и у књижевноумјетнички стил. У неким дериватима турски суфикси функционишу као стилско-семантички интензификатори.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2003: Цветанка Аврамова, *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век*, София: Херон Прес.

Андрић 1976: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона*, Београд: БИГЗ.

Андрић 2003: Marta Andrić, „Turcizmi u seoskom govoru Slavonije”, *Migracijske i etničke teme* 19/1, Zagreb.

Анић³1998: Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.

Баотић 2007: Josip Baotić, *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske posavine*, Sarajevo: Institut za jezik.

Башић 2005: Nataša Bašić, „Језична политика као разградња хрватских језичних норми”, *Jezik*, 52, Zagreb, 7–21.

Бојацијев 2007: Тодор Бояджијев, *Българска лексикология*, София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”.

Бошковић 1933: Радосав Бошковић, *Нешто о употреби наставка -ар у једној групи туђих речи*, Наш језик, 1, Београд, 205–209.

БТР 2003: *Български тълковен речник*: Наука и изкуство.

Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Žargon (lingvistička studija)*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Вајзовић 1999: Hanka Vajzović, *Orijentalizmi u knjževnom djelu, Lingvistička analiza*, Sarajevo: Institut za jezik.

Јонке 1964: Ljudevit Jonke, „Turcizmi se šire”, in: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 142–144.

Киршова 1999: Маријана Киршова, *Nomina loci у савременом српском језику*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија (Прилози граматици српског језика II), Београд: Завод за уџбенике / Институт за српски језик САНУ / Матица српска.

Конески 1995: Кирил Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Бона.

Кордић 2004: Snježana Kordić, „Autizam hrvatske filologije”, *Književna republika*, god. 2, br. 7–8, Zagreb, 254–280.

Крстева 2000: Весела Крстева, *Речник на турските думи в съвременния български печат*, София: Лаков Прес.

Макаријоска 2006: Лилјана Макаријоска, „Односот кон заемките во македонските текстови од XIX век”, *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 279–285.

Матешкић 2006: Mihaela Matešić, „Rječnik posuđenica iz turskoga jezika”, *Jezik*, 53/2, Zagreb, 72–75.

Михајловић 1972–1974: Велимир Михајловић, *Граѓа за речник страних речи у предвуковском периоду*, I том (А-Љ), Нови Сад; II том (М-Ш), Нови Сад.

Марков 1979: Борис Марков, „Турцизми во зборозборувањето на македонскиот јазик”, *Предавање на XII семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 27–43.

Носић 2005: Milan Nosić, *Rječnik posuđenica iz turskoga jezika*, Rijeka: Maveda.

Петровић 1993: Снежана Петровић, „Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику”, *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 71–127.

Пецо 1987: Асим Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*, Београд: „Вук Караџић”.

Попов 2008: Димитар Попов, Иван Божилов, Цветана Георгијева, Константин Косев, Андреј Пантев, Искра Баева, *Историја Бугарске*, Београд: Слио.

Прањковић 2008: Ivo Pranjković, *Sučeljavanja*, Zagreb: Disput.

Перчеклијски 2009: Љчезар Перчеклијски, „Народностните и жителските наименования в тошковчевия препис на Историја славянобългарска”, *Езиков свят*, том 7, кн. 1, Благоевград, 80–85.

Радева 2007: Василка Радева, *В света на думите (Структура и значение на производните думи)*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.

Радић 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику, са освртом на стање у македонском и бугарском*, Београд: Институт за српски јазик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога.

РМЈ 1965–1979: *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*, 1–3, Скопје: Институт за македонски јазик.

РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног јези-ка*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.

Самарџија 1995: Marko Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Скелин Хорват 2005: Anita Skelin Horvat, „Posuđivanje u hrvatski jezik u dvama razdobljima”, *Suvremena lingvistika*, 57/58, Zagreb, 93–104.

Стевановић ³1975: Михаило Стевановић, *Савремени српско-хрватски језик, I*, Београд: Научна књига.

Танасковић 1983: Darko Tanasković, „Sociolingvistički aspekti ideologizacije pozajmljenica”, in: *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu.

Ђорић 1997а: Божо Ђорић, „Изведенице на -ија у Сремчевим делима”, in: *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање* (Зборник радова са истоимене научне конференције), Ниш, 177–184.

Ђорић 2008: *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Харалампијев 2001: Иван Харалампијев, *Историческа граматика на българския език*, Велико Търново: Faber.

Шкаљић ³1973: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: „Svjetlost”.

Božo Ćorić

TÜRKISCHE SUFFIXE IN DEN SÜDSLAWISCHEN SPRACHEN

Zusammenfassung

In den meisten südslawischen Sprachen lassen sich zwei Gruppen nominaler Suffixe fremder Herkunft ausmachen: zum einen internationale, andererseits türkische. Letztere, welche Gegenstand der vorliegenden Arbeit sind, entstanden infolge der über Jahrhunderte andauernden türkischen (osmanischen/ottomanischen) Herrschaft in Südosteuropa. Zunächst erschienen solche Suffixe als finale Bestandteile einzelner türkischer Wörter; von wo sie sich mit der Zeit lösten, um als gesonderte Wortbildungsmittel aufzutreten, wobei sie zur Bildung von Derivaten auch in Verbindung mit nichttürkischen Wortstämmen dienten. Nach den Befreiungskriegen im 19. Jahrhundert befand sich die Anzahl der türkischen Sprachelemente in einem permanenten Rückgang, teils aus kulturell-historischen Gründen, teils durch den Purismus. Trotz alledem weisen die südslawischen Sprachen der Gegenwart gewisse orientalische Wortbildungselemente auf. Diese Elemente lassen sich am besten an Nomina ausmachen, wo hinsichtlich ihrer Produktivität besonders die Suffixe -ија/-джа/-чия, -лија/-лия, -лук/-лък/-лак und -ана hervorzuheben sind. Wortbildungstypen mit den angeführten Suffixen waren bei der Bildung neutraler lexikalischer Einheiten im Rückgang, wobei einige von ihnen im Nachhinein „revitalisiert“ wurden und bei der Bildung stilistisch markierter Lexik zum Einsatz kamen.

Мило Ломпар
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ДВА СРПСКА ПРИПОВЕДАЧА

Резиме: Овај текст је посвећен двојици модерних српских приповедача – Радовану Белом Марковићу и Данилу Николићу.

Поглавље које анализира елементе модерног приповедања у причама Радована Белог Марковића настоји да препозна разлике између хоризонталне и вертикалне димензије књижевне структуре. На егзистенцијалном нивоу, то је разлика између свакодневне и граничне ситуације. На поетичком нивоу, то је разлика између реалистичког и модернистичког приповедања.

Део који анализира основне особине приповедања Данила Николића указује на доминантан тематски избор Косова и Метохије, затим на развијен заплет и асоцијативно уланчавање разнородних мотива који обезбеђују непрестано приповедно кружење око теме, те на динамичан распоред ликова у којем позадински лик постаје једно од покретних тежишта приповедања.

Кључне речи: хоризонтална и вертикална димензија књижевне структуре, свакодневна и гранична ситуација, реалистичко и модернистичко приповедање, субјективизација, фрагментаризација приче, позадински лик.

ЧЕЧАРЈЕ ПРИПОВЕДНОГ УМА

У променама приповедног обликовања које је нагласила поетика модернизма посебно место заузима слабљење *хоризонталних* веза унутар приповедања. Јер, оно је условљено *вертикалним* разлиставањем унутрашњих слојева приповедне конфигурације. То значи да се системи мотивација – посебно систем реалистичких мотивација – ослабљују, фрагментаришују и распадају у корист мелодијских кореспонденција између речи, периода или параграфа, које почињу да се – асоцијативно и звучно – уланчавају у посебан поредак значења. То је деловало као поетички налог који је приспео из промењеног устројства модерне уметности: „осамостаљивање мелодије, у односу на значење, представља хомологан процес осамостаљивању боје у односу на тему у области сликарства“.¹ Ова промена је имала превасходни учинак у поезији, будући да је водила или „чистој музици речи“ или – у случајевима у којима није дошло до потпуног осамостаљивања мелодијског момента песничке творевине – сазнању о томе да је „лирска творевина добијала... неслућено богатство значења“.² Темелна промена наступила је са поетичким напором да се вертикално разлиста структура прозног књижевног израза, јер је то битно утицало на бројне моменте приповедне конфигурације: престабилизovalo је положај заплета, значај ликова, домет мотива и устаљених фигура, смисао понављања и лајтмотива, однос линеарности и кружности.

Отуд су такви прозни покушаји били сразмерно ретки: „Два једина озбиљна – и, треба истаћи, изванредно успела – покушаја те врсте везана су за наше тле: један потиче од Момчила Настасијевића, а други од Милоша Црњанског.“³ Премда се ова два прозна опуса разликују у степену осамостаљивања мелодијског момента прозног књижевног израза, па „Настасијевићев уметнички израз повлачи за собом одлучан раскид са 'слојем' значења“, док код Црњанског настаје *вертикално* рашчлањавање прозне структуре „тако да то не иде науштрб значења“,⁴ ипак су ти опуси продубили и унапредили једну традицију у модерној српској прози. У тој традицији пак, преовлађујући ток су испуњавала она дела у којима је читав низ различитих књижевних, поетичких и стил-

¹ Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, СКЗ, Београд, 1970, 246–247.

² Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, 247.

³ Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, 247.

⁴ Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, 247.

ских својстава био усмерен у правцу „поетизације“ и „лиризације“ прозног књижевног израза. Та дела су ипак остајала битно везана за *хоризонтално* образовање приповедних веза. Отуд су – у читалачком очекивању – остала помало скрајнута прозна дела која су радикално раскидала са хоризонталним у корист *вертикалног* обликовања приповедне структуре. Јер, њихов поетички и стилски радикализам умањивао је њихову комуникативност у хоризонту читалачког очекивања, што је посредно могло утицати на схватање књижевних вредности.

Писац који узорно показује висок естетски и поетички домет *вертикалног* прозног књижевног израза, од минијатурних склопова унутар реченице до композиционе целине скице, приче, приповетке и романа, свакако је Радован Бели Марковић. Особена стилска дикција његове реченице, ритмизоване неочекиваним понављањима једне речи која се услед тога претвара у прозни мотив, да би – на обухватнијим плановима приповедања – постала *топос* који има посебну симболику, представља најочљивије обележје *вертикалног* приповедног обликовања: не и једино обележје. Јер, у прози Радована Белог Марковића долази до престабилизовања готово свих момената структуре у правцу који је различит од онога што нам је завештала доминантна књижевна традиција: степен размимоилажења са књижевним обрасцем – који може бити и алузивно призван у приповедни свет – толики је да чини готово неупоредивом језичку инвенцију приповедања Радована Белог Марковића.

Отуд бисмо могли да поставимо питање: да ли овакво *вертикално* разлиставање има превасходно мелодијски учинак услед ритмизованих прозних периода и поновљених приповедних мотива? То нас доводи до питања: да ли је меланхолично стање свести, које се у вртложећим круговима асоцијација незауостављиво распростире дуж бројних страница Радована Белог Марковића, само посредни ефекат *вертикалног обрата* у језгру прозне структуре? Или је оно – стопљено са бројним и понекад самодеструктивним иронијским исказима – ипак израз једног засенченог, али продубљеног осећања света? Како се, дакле, образује значењски подтекст у причи Радована Белог Марковића?

То нам упечатљиво показује поетички и симболички положај који заузима *фигура сељака*. Сав уметнички избор – од поетичког до политичког – вођен је моментима разликовања у односу на књижевну традицију. Јер, *фигура сељака* представља једну од парадигматичних фигура у српској књижевности. Њен приповедни домашај као да је предодређен особинама које јој је утиснуо српски реализам. У складу са поетичким и друштвеним залеђем реалистичког приповедања, *фигура сељака* се – у мноштву и разноврсности уметничких ликова – образовала у две доминантне перспективе: то су идеализација и критицизам. *Фигура сељака* се, дакле, увек појављује у лику који је подвргнут идеализацији, премда то може имати два различита приповедна циља. Тако циљ приповедног поступка може бити везан за *критику* настајућих капиталистичких друштвених форми које доводе до раслојавања задруге, до појаве нових друштвених ликова: попут зеленаша, коцкара, презника, до урушавања унутрашњих својстава сељаковог душевног и материјалног устројства. Али, циљ приповедног поступка може бити везан и за *идеализацију* патријархалног начина живота, па се ова идеализација појављује као залог у обнови свести о позитивним видовима традиционално-сеоских форми живота. Ови супротносмерни циљеви, који проистичу из поступка *идеализације*, складно се допуњују ако их повежемо са утицајем који је *Србија на истоку* имала на поетику српског реализма.

Занимљиво је да модерничка књижевност – премда је развила веома сложене приповедне облике – није напустила ове доминантне перспективе у којима се обликује *фигура сељака*: снажна мешавина идеализације и критицизма прожима *Време смрти*, док се етички супериорни став једног ишчезлог света појављује у *Књизи о Милутину*. Још је занимљивија околност да је и у модерничком критичком и рефлексивном говору остала очувана нека *претходна* саосећајност која нагиње ка сентименталној и идиличној представи о сељаку. Тако Сретен Марић – у облику мемоарске реминисценције и есејистичког размишљања – изриче изразито модерну похвалу историјским и егзистенцијалним својствима српског сељака: „Ја о нашем сељаку, оном из мога детињства и из историје, имам врло ласкаво мишљење.“⁵ Историјска димензија *фигуре сељака* – у великој разноврсности његових карактеро-

⁵ Сретен Марић, *Разговори*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1988, 199.

лошких, друштвених, регионалних својстава – као да битно предодређује модеран приповедни доживљај. Да ли је, отуд, могућ приповедни *отклон* од оваквих – позитивних или негативних, идеализујућих или критицистичких – предодређења? У ком правцу би такав отклон усмерио читалачко очекивање?

До таквог приповедног отклона долази *вертикалним* разликовањем приповедног света. Шта значи околност да је – у причи *Сељак купује капу* – приповедни *фокус* постављен на сасвим обичној ситуацији: сељак-купује-капу? Појављују се бројни моменти који де-конкретизују ситуацију. Јер, *сељак* није никаква егзистенцијална посебност, никакав лик који има индивидуална тежишта, као што је и *капа* представљена у наглашено уопштеном виду, док *куповина* обележава временско трајање у којем је заснована приповедна представа, која и сама има обележје понављања: „канура се потка и основа за ову једноставну причу која је ко зна колико пута започињана да би остала неиспричана, изгубљена у лошој организацији вербалног материјала“. Ако су елементи ситуације и приповедања измакнути из реалистичких сидришта, премда нису укотвљени у фантастички приповедни модус, него као да лебде у слободи приповедне *варијације* или *скице*, осенчени једном удаљеном рефлексijом, која као да долази из одвећ велике даљине, ако се ништа у њима не мења од почетка до краја приче, па све остаје на једном моменту – све се зауставља у часу када сељак-купује-капу – онда нам то сугерише како је на делу сасвим особено означавање *типичности*.

Велики поступак реалистичке поетике – који подразумева привилеговани положај *типичности* – као да бива престабилизован: употребљени су сви мотиви који му припадају, али у потпуно посебном поретку. То се одиграва од самог почетка приче: „Стоји сељак, ни млад ни стар, између два рата, између уобразиље и истине, историјског и свакодневног, између рушевина и зидина.“ Ко стоји? Не човек као такав, са именом, презименом, имањем, фамилијом. Али, не појављује се на овој необичној позорници ни пуки представник социјалне категорије, нити упризорена апстракција друштвених и политичких односа. Асоцијативни поредак у који је постављена фигура сељака потпуно измиче реалистичким мотивацијама, јер подразумева сасвим посебно подручје:

све је – и тако остаје до краја приче – лишено реалистичког тежишта, премда не и веза са *ефектима реалног*.

То су оне речи које као да припадају „наративном *изобиљу*“, оном простору који Радован Бели Марковић „толико обасипа ’бескорисним’ детаљима да донекле подиже цену наративне информације“.⁶ Оне, међутим, представљају одлучујућу приповедну сугестију, која у само наизглед непотребним *варијацијама* као траговима свести која кружи око ситуације, вазда исте, роји бројне разнородне детаље, из прошлости и из савремености, из јаве или из сна, из страха или из слутње, омогућавајући непрестано враћање *зачуђености* као питање: „ако у наративној синтагми остаје неколико страница без значења, шта у крајњој линији значи... та немоћ значења“?⁷ Ако сазнање о томе да је сељак „ни млад ни стар“ може бити схваћено као приповедно обавештење о јунаковом животном добу, околност да сељак-који-купује-капу стоји „између два рата“ делује као сугестија неодређености: о којим ратовима је реч? Ову неодређеност појачава свест о сељаку који стоји „између уобразиље и истине“, будући да нема могућности да макар наслутимо шта би био приближни садржај ових речи.

Повећавање неодређености показује како се реалистичка мотивација приповедања разлистава у *вертикалном правцу*: ритмички подударни појмови, који се асоцијативно и приповедно дозивају помоћу везника *ни-ни* или *и-и*, шире асоцијативни регистар и премештају читалачко очекивање. Тако сељак престаје да буде неко конкретан и препознатљив и постаје књижевна фигура која стоји на размеђи два кретања: хоризонталног (у модусима свакодневног и историјског) и вертикалног (у модусима граничног и метафизичког). У приповедној конфигурацији, то означава смену епско-реалистичких у корист лирско-метафизичких детерминанти књижевног лика.

Ако је сељак – у причи Радована Белог Марковића – приповедно постављен као фигура, онда би то требало да обележава поетички отклон од типичности која припада сељаку у српској књижевности. У ком нас правцу води овакав поетички отклон? Реч је о усвајању и продубљивању модернистичке идеје о типичном коју износи Владан Десница: „Од конкретног морамо, дакле, узаћи не у типично, у апстрактно, него у универзално. Типично

⁶ Rolan Bart, „Efekat stvarnog“, prevela Jelena Novaković, *Treći program Radio Beograda*, Beograd, broj 85, proleće 1990, 191.

⁷ Rolan Bart, „Efekat stvarnog“, 192.

води у апстракцију средством елиминирања свега што припада појединачноме и индивидуалноме; универзално у себи обухвата и укључује све индивидуалне посебности.⁸ У причи *Сељак купује капу* долази до приповедног напуштања типичности једне егзистенције у корист универзалности једне ситуације. Средство да се та универзалност обликује представљају „све индивидуалне посебности“ које бивају осветљене у *вертикалности* приповедног кретања. То кретање – што је веома важно – подразумева присуство читавог низа *ефеката реалног* у ситуацији у којој сељак-купује-капу: ту искрсава сећање на „пресуду, с више слова него што се у његовом амбару затекло пшеничних зрна“; ту се појављује сазнање о томе да је он „крчио шљиве, пластио сено, шиљио колац“; ту се препознају „зјапила неродних година“ и „лик владара на сребрној банки“.

Ове традиционалне дескрипције, које припадају типичној представи о фигури сељака у српској књижевности, које бивају испуњене свешћу о тој припадности, јер су повезане са наизглед узгредном напоменом о томе како се „делови ове приче крију по другим прозним и песничким склоповима“, стварају мрежу *ефеката реалног* која као да има за циљ да обележи разлику између поетичке подлоге на којој ова прича настаје и саме приче. Преокрет који се одиграва у приповедној улози *ефеката реалног* оличава веза између *капе* и *главе*, која је експлицитно заснована, као и посредна, напоредна али делотворна приповедна кореспонденција између *капе* и *неба*. Оба метонимијско-метафоричка спрега омогућавају *вертикално* кретање мноштва приповедних детаља који припадају *ефектима реалног*.

Премда се заснива као *реална* веза, јер сељак „на главу приставља капу, као камен сиву, све лагано“, веза између *капе* и *главе* приповедно се остварује као *симболички* обавезујућа. Јер, управо тај *реални* спој *капе* и *главе* означава сељаков излазак из свакодневне у не-свакодневну ситуацију: *капа* као да се осамостаљује, као да у себи сажима значења *главе*, па се – у тренутку док сељак-купује-капу – појављује слика како се „около... растрчава дрвеће, бежећи из шуме, од себе, и од свега, пред јатима *капа* од војничког сукна, под командом капетана Ашковића који и сам неће дуго“. *Капа* обележава неку пресудност у постојању,

⁸ Vladan Desnica, *Eseji, kritike, pogledi*, Sabrana djela, knjiga IV, Prosvjeta, Zagreb, 1975, 74.

нешто што и целину постојања подводи под себе, па сељак – док купује капу – у сећању „упази и ону строгу капу, у пешчар прадединог споменика уклесану“. Избор капе, отуд, представља један од одсудних егзистенцијалних избора, од они избора који у себи садрже значења смрти и одлуке. Јер, „глава без капе и није глава“, па „само се с главом без своје воље скида и за главом баца, те никакво није чудо што се сељак не осећа позван да капу *тек онако* плати и понесе, нити да капу *тек тако* остави и да оде“. Тако је обична и свакодневна ситуација – која би се у нашој традицији могла везивати за карактерологију сељака, за његову пословичну опрезност и лукавост – приповедно постављена као гранична ситуација. Шта то значи?

Куповина капе – тај приповедно и епифанијски заустављени моменат једног живота који се претвара у судбину – постаје *језгро* око којег се окупља рој мотивâ и *ефеката реалног* који проистичу из различитих традиција. Да би се они могли приповедно обликовати, да би се могла раскрити ова прича која је у досадашњој књижевности „остала неиспричана, изгубљена у лошој организацији вербалног материјала“, да би читалац могао реконструирати *основни* тон приповедања, неопходно је препознати значења граничне ситуације у језгру приче Радована Белог Марковића.

Први моменат граничне ситуације представља приповедна свест о самодовољности ситуације као такве: изабравши један сасвим свакодневни мотив, једног јунака који није ничим посебно одређен, ни карактеризацијом нити индивидуализацијом, чак ни мотивацијом, једног јунака који је приповедно осветљен у нечему сасвим обичном, писац обликује саму ситуацију као догађај, јер она бива приповедно раскривена као знак да ситуација егзистенцијално претходи свему у јунаковој судбини. Како? Човек је, наиме, битно – и гранично – одређен сазнањем о томе да је увек – и кад купује капу – у ситуацији. Нема посебне ситуације тамо где је ситуација конституент (ограничење) посебности: „Ситуације као што је ситуација да сам увек у ситуацији, да не могу да живим без борбе и без патње, да неизбежно преузимам кривицу, да морам да умрем – називам граничним ситуацијама.“⁹ Управо су сва ова својства граничне ситуације – бивствовање-у-ситуацији, борба,

⁹ Karl Jaspers, *Filozofija*, prevela Olga Kostrešević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1989, 387.

патња, кривица, смрт – *вертикално* унета у фигуру сељака која је приповедно премрежена хоризонталним *ефектима реалног*.

Свакодневна прилика у којој сељак-купује-капу, својом уобичајеношћу и поновљивошћу, као исечак неке стварности која се одвија у устаљеном амбијенту, попут чекања „на старој аутобуској станици у Белом Ваљеву“, приповедно сугерише како човек не може да не буде у ситуацији, па оно што би могло бити означено као пука типичност и реалистички детаљ, одједном – у вертикалној перспективи која преозначава однос између *капе* и *главе* – постаје знак неке отворености која пребива у човеку, неке граничности егзистенције која га осуђује на ту отвореност. Ова двосмерност ситуације – као двосмерност хоризонталног и вертикалног кретања у часу када сељак-купује-капу – управо открива њену основну приповедну могућност: „гранична ситуација спада у егзистенцију, као што ситуације спадају у свест која остаје иманентна.“¹⁰ Свест која остаје иманентна – то је сељак који купује капу: хоризонтално кретање мотива и *ефеката реалног*. Куповина капе као гранична ситуација – то је раскривање егзистенције у ономе што јој претходи: вертикално кретање мотива и *ефеката реалног*. Одређена куповином капе, сељакова фигура закована је за иманенцију; одређена отвореношћу ситуације у којој сељак-купује-капу, ова фигура спада у егзистенцију. Гранична ситуација приповедно преноси књижевног јунака – сељак-купује-капу – из иманенције у егзистенцију.

Док је у причама *Сељак гледа, главу не помера* и *Сељак плаши вране* гранична ситуација снажније наглашена, јер се те приче тематски усредсређују око драматичних језгара приповедне ситуације, дотле је у причи *Сељак купује капу* образована готово идеална равнотежа између свакодневице и универзалности. Услед околности да је искуство граничности прекривено конвенционалном ситуацијом, долази до нагомилавања *ефеката реалног* који апелују на саму конвенционалност ситуације, што причи омогућава да оствари напоредност мотивационих токова, димензионалност приповедне позорнице и просијавање *граничног искуства* унутар једног устаљеног чина. Све то чини причу *Сељак купује капу* репрезентативним делом са становишта *вертикалног* разлиставања приповедне конфигурације.

¹⁰ Karl Jaspers, *Filozofija*, 387.

И други моменат граничне ситуације у причи *Сељак купује капу* можемо реконструисати из приповедног односа *капе* и *главе*. Хоризонтално означен трајањем неодлучности, подвргнут приказивачкој техници успоравања, сељак бива *вертикално* означен нечим судбинским: „Удара му жила на слепоочници, као опкољеном нареднику над погрешном мапом, и леђа су му повинута: у трк канда ће нагнути, у најближе за умом чечарје, чим затрупће тамо неко и стражарским гласом, из тавног закутка историје, повиче: *Држ’те сељака!*“ Зашто би сељак – који стоји у недоумици пред одлуком о куповини капе – почео бежати? Одакле та помисао у њему? Она може проистацати из запретаног сећања на тавни закутак историје, у којем пребива рески звук стражарског гласа. Али, одакле асоцијација на све то из прошлости, из колективног памћења, из емотивно усађеног предања, из неког вероватног и личног непочинства, кад у премишљању о капи управо томе ништа не води? Нема *приповедног* путоказа – крај свег обиља *ефеката реалног* – ка свему томе у часу када сељак-купује-капу. То *приповедно одсуство* поседује неко значење. Узнемирујућа помисао на немотивисани бег може настати у тајанственом подударану садашње ситуације са неким *претходним*, од историје неусловљеним, на историју несводивим, *осећањем кривице*. Оно се појављује као праосновна могућност свакодневне ситуације: она могућност која – у часу када сељак-купује-капу – ствара граничну ситуацију. То је могућност која *претходи* свему у постојању, јер настаје *са* постојањем: „делао – не делао, оба имају последице, у сваком случају ћу сносити кривицу“.¹⁰

Тим моментима граничне ситуације, који проистичу из приповедне везе између *капе* и *главе*, посебан *вертикални* правац даје приповедна веза између *капе* и *неба*. Она нам сугерише да различити приповедни видови *осећања смрти* представљају конституенте граничне ситуације. Тај дубински моменат бива засенчен хотимичном приповедном неодређеношћу. Она обухвата и капу и небо: као што „и сама капа и његова је и није“, тако ситуација у којој сељак-купује-капу није створена услед спољашње принуде, јер „нит је ведро нит се киша спрема“. Тако паралелизам између неба и капе отклања свакодневни импулс ситуације, по којем се капа купује у страху од надлазеће кише, у корист дубокосеж-

¹¹ Karl Jaspers, *Filozofija*, 413.

ног егзистенцијалног титраја, о којем сведочи сазнање о томе да „мирује небо“, да се све одвија „под тустим небесима без иједне птице“. Када симболички паралелизам између *капе* и *неба* обухвати *фигуру сељака*, онда он поставља ту фигуру – на крају приче а потпуно сагласно одређењу с њеног почетка – у апстрактни поредак, јер до свега долази „због ветра који дува између уобразиље и истине“, да би – у једном вртоглавом *вертикалном* кретању – спојио и капу, и сељака, и небо. Јер, „тај луди ветар, ако капу у небеса понесе, у небеса стаклена и тамна, ни сељак неће на земљи остати“. Тако *осећање смрти* – уткано у ситуацију у којој сељак-купује-капу – назначује да је гранична ситуација у језгру *вертикализације* приповедне структуре.

Одлука Радована Белог Марковића да *фигуру сељака* учини репрезентантом граничне ситуације, и то у њеним скривеним и истанчаним видовима, има – поред поетичког и естетског – и аутентично полемички карактер: он је управљен према устаљеним видовима приказивања сељака у српској књижевности. У тој одлуци препознаје се и она традиција на којој настаје *вертикализација* прозног књижевног израза у нас. Њу оличава истанчана свест о ситуацију коју открива поглед Милоша Црњанског: „Кад ви видите сељаке и у најпростијем селу Војводине, у Банату, ви их видите како сваки дан, с вечери, изиђу пред кућу, на клупу. Немојте да мислите да они говоре глупости, да говоре неке само баналне ствари. Они размишљају о томе каква је била прошлост, како је завршио неки њихов друг, а онај други остао жив, шта ради онај старац који је изгубио сина. Сва драма одиграва се најинтензивније, при крају живота, у размишљању. И тад ви или налазите смисао у свом животу, или га не налазите, па макар се радило о томе да сте нађубривали земљу. Или књижевност.“¹² Није друкчије ни у часу када сељак купује капу.

О МАЈСТОРУ ПРИПОВЕДАЧУ

Ако бисмо желели да представимо Данила Николића као савременог српског писца, ако бисмо желели да његову књижевну физиономију препознамо у традицији српске књижевности, онда ваља да уочимо како у његовом приповедању постоји значајан кон-

¹² Милош Црњански, *Есеји и чланци*, II, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1999, 585.

тинуитет са можда најделотворнијом традицијом српске приповедачке уметности: оном која инсистира на реалистичкој мотивацији у првом приповедном слоју и која своје репрезентативне облике има у Кочићевом Мрачајском проти или у приповеткама Боре Станковића и Иве Андрића.

И у приповедној имагинацији Данила Николића постоји, као што је показано и у делима великих мајстора приповедања у нас, једна врста матичног места или матичне ћелије, која отискује унутрашњу природу приповедања: и у изабраним модусима, и у семантици приче. Тематска привилегованост Косова и Метохије, нарочито Метохије, има улогу централног топоса који одређује целокупну приповедачку уметност Данила Николића: сваки од његових романа – и његов репрезентативни роман, као што је Власници бивше среће, и његов кратки лирски роман Мелихат из Глог, и његов најновији роман Свила – има у одјеку, или у најави, или у ретроспекцији, или у варијацији, мотиве и подтеме који круже око теме која је везана за Косово и Метохију. Отуд би се с разлогом могло помислити да Данило Николић припада писцима који уобличавају један регионални свет, са његовим богатством разноликости, природних и психолошких, обичајних и културних, у складу са снажном регионалном традицијом српске прозе: у духу блиставих приповедних резултата једног таквог књижевног претходника какав је Григорије Божовић. Куда нас пак води привидно неутрално сазнање о томе да се проза Данила Николића памти и по ономе што је везано за заплет, и по ономе што обележавају књижевни ликови?

Јер, напоредо са посебном тематском димензијом, постоји у приповедању Данила Николића видно премештање планова приповедања, једна распршеност приповедних јединица, карактеристична попут лајтмотивског и варијационог кружења око теме: некад је на делу асоцијативно враћање теми, некад неочекивано удаљавање од ње. Таква техника приповедања изазива прецизне приповедне последице: иако она не угрожава доминантан положај интриге или заплета, јер његове приче увек подразумевају неки заплет, што га чини наизглед класичним приповедачем, приповедно приступање самом заплету подразумева различите углове посматрања. То се налази у битном дослуху са посебним положајем ликова, јер се они не појављују само као разнородни, па можемо

разликовати главне, споредне и позадинске ликове, него истовремено опажамо њихово померање из задатих положаја, њихово додатно одређивање семантике приповедања: позадински ликови често дају пресудан тон једној наизглед само линеарно оствареној теми. На делу је приповедање у којем посебан значај имају позадински ликови.

То узорно показује приповетка Цигански нож. Она свакако одговара свим основним особинама приповедања Данила Николића. Јер, она одговара доминантном тематском избору Косова и Метохије; одговара и замисли о развијеном заплету који подразумева хватање једног одметника после Другог светског рата; одговара и асоцијативном уланчавању разнородних мотива који обезбеђују непрестано приповедно кружење око те теме; одговара и динамичном распореду ликова, у којем позадински лик – као што је Кречко – постаје једно од покретних тежишта приповедања. У уобичајеној подели приповедачке економије разликујемо главне и споредне ликове. Обично се мање пажње поклања посебној врсти књижевних ликова које можемо назвати позадинским ликовима. То су они ликови који се никада не налазе у предњем плану приповедног фокуса. Али, стојећи готово све време у позадинској димензији приповедне позорнице, они по нечему пресудном обележавају њен смисао. Ако бисмо их упоредили са сликарским композицијама, они представљају оне моменте слике – бића, предмете или знакове на њој – који не бивају уочени у први мах, али који једном уочени потпуно мењају структуру и начин нашег гледања поједине слике. Данило Николић је велики мајстор позадинских ликова.

У Циганском ножу је присутно приповедање у првом лицу, што је карактеристичан поступак овог писца. Али, иако често приповеда у првом лицу, он то не чини са превасходним настојањем да обележи неку локалну или регионалну перспективу, да остави траг о неком језичком облику који припада упризореном свету, него он то чини са наглашеним интересовањем за приповедну субјективизацију слике. Управо нам то показује како и зашто Данило Николић није класичан реалистички приповедач, већ је изразито модеран приповедач, који фрагментаризованој структури приче придружује фрагментаризовану приповедну свест. Иако је његова сцена реалистичка, иако су његови ликови реалистички постављени, иако су они веома снажно психолошки укотвљени,

ипак приповедање у првом лицу, са наглашеном субјективизацијом онога о чему се говори, са таквим онеобичавањем предмета приповедања, коме се – као важан корелат – придружује наглашена фрагментаризација приче, у којој читалац стално стиже до циљног места, али се стално од њега и удаљава, остварује онај допунски квалитет који је Сартр лапидарно описао речима о техници приповедања која упућује на пишчеву метафизику. У нагомилавању разнородних ефеката који проистичу из читалачког очекивања, у часу када се читалац разабере да тежиште приповедања – као резултанта односа које успостављају различита приповедна тежишта – није постављено само (па чак ни првенствено) на ономе о чему се приповеда колико је постављено на ономе ко приповеда, открива се да постоји скривен, али делотворан метафизички моменат изукрштаног приповедног лавиринта.

Тако почиње и Цигански нож: „Пробудише ме у седам: полу-део Мони Мурет, пословођа ковачке задруге. Убио две жене Шиптарке. Ножем, код чесме у Циганској мали, пред својом кућом.“ Текст почиње телеграфски, карактеристичним кратким реченицама, као нека врста наглог криминалистичког заплета или интриге. И онда настаје разлиставање приповеднога текста. Сазнајемо да је наш приповедач од оних изузетних људи – звали су их мач револуције – који прате и полицијски и војно истражују албанске одметнике после Другог светског рата; сазнајемо да је реч о истражном поступку: о трагању за једним од великих балистичких злочинаца Сефедину Куки. Тада се у приповедачевој свести спајају две приче: прича о трагању за једним одметником и прича о томе како један цигански ковач са својих личних разлога, јер му је овај одметник узео жену, трага такође за њим. Имамо – дакле – дво-струку интригу. Али овај сажетак, овако испричан, много је мање убедљив од онога како је остварен паралелизам прича у Циганском ножу. Зашто? Зато што је Данило Николић поставио позадинске ликове који нам – сваки из своје судбине, из своје егзистенције – откривају целокупан свет који се реконструише у овој на први поглед једноставној потрази.

Посебно место заузима онај позадински лик – Кречко – који је упечатљиво обележен својим негативним знањем, који зна о свакоме понешто негативно: „није било човека о коме није знао нешто ружно“. Та негативност знања – која природно ураста у

једну криминалистичку истрагу, која савршено одговара једној полицијској ситуацији, која има важан удео у психологији малих и затворених патријархалних средина, у којима се оно скривено претвара у индивидуално и колективно потиснуто, да би временом постало оно изопачено и саморазарајуће – у овом лику постаје патолошка, односно неуротично-патолошка црта. Ово дубинско-психолошко обликовање лика открива блискост са оном врстом приповедања каква постоји у Кочићевом мрачајском проти и у неким од Андрићевих ликова. То понекад доводи до нехотичних подударности: у Циганском ножу се на два места понавља реч коју можемо пронаћи код готово свих наших писаца, али која нас може подсетити – што није вероватно било у намери овог приповедног текста – Андрићевог Мустафе Маџара.

То је реч одасвуд. У Андрићевом Мустафи Маџару она има улогу проширивања значења једног негативног сазнања које одређује главног јунака. Јер, Мустафа Маџар неколико пута понавља основну максиму свог егзистенцијалног искуства: „Свијет је пун гада“. То понављање изражава егзистенцијалну напетост јунака, узбуркано колебање између здраве и болесне стране његове личности, унутрашње преламање свести у корист дубинског поремећаја. Понављања ове максиме имају за циљ да назначе процес у којем се развија запретани негативитет искуства. Када у једном тренутку – подстакнут речима Турчина који каже да је свет пун хришћанскога гада – Мустафа Маџар објави своју истину у универзалној форми – „И крштеног и некрштеног: свијет је пун гада“ – он утире пут оној речи која одсликава потпуно ширење негативитета на целину искуства: „Гоњену и ударану са свих страна, још једном му се у угашеној свијести мало разгали: свијет је препун гада. Одасвуд!“ Нагомилавање људи са свих страна, разиграна хајка на одбеглог појединца, у срцу чаршије, на видокруг свих, претвара се у посебну симболичку слику опседнутости, унутрашњу и предодређену покиданим нервима, попримајући својства не-физичке стихије: као поплава, као бројна надирућа војска, негативитет се појављује у једној свести као оно што потапа целину егзистенције.

Таква инсценација постоји и у Циганском ножу. Јер, у ком је часу, у каквим околностима, на ком месту, починио Мони Мурет двоструко убиство? „Била је субота, пазарни дан у Пећи. Крљанац. Кола, говеда, коњи. Овце, прасад, козе. Одасвуд, са свих

страна.“ Овде није реч о гоњеном и гониоцима, премда је позорница направљена за судбински сусрет прогоњеног и прогониоца: оно што је утиснуто у субјективни доживљај Мустафе Маџара овде је донекле објективизовано услед издвојеног положаја приповедача. Али, позорница гоњења као да је остала иста, јер се овај мотив понавља: „Са свих страна нагрнула кола, фијакери, чезе, волујске запреге. У топлу, мајску Пећ. Друмом од Дечана и Стреоца, путем низ Ругову, цестом од Бање, Добруше и Витомирице, џаџом од Барана и Гораждеваца. Одасвуд.“ Управо понављање речи одасвуд обележава затварање круга у једној потрази за одметником, у разрачунавању двојице супарника, као неумитно окупљање свих сила – и реалних, и симболичких – које доводе до исхода. Иако се реч одасвуд појављује на два места у Циганском ножу у потпуно другим контекстима, она показује извесно дејство двоструке логике. То је, наиме, тренутак када се у приповедању додирују реалистичко-анегдотска и метафизичко-судбинска мотивација. Јер, суочени смо са причом о једној истрази, о једном свету, о косовско-метохијском крају, али – ношени симболизацијом једне патологије – искорачујемо из реалистичког обликовања приповедања. Премештени у средиште психолошке структуре лика, постајемо свесни да је то прича о једном посебном доживљају света о којем сведоче јунаци Циганског ножа.

У облику збијеног или језгровитог казивања, готово афористичног, карактеристично везаног за мајстора приповедача Иву Андрића, позадински лик има способност да отисне нешто од метафизичког треперења искуства, нешто од онога што надилази психолошко-патогену димезију егзистенције. Приведен у полицијску станицу, отац Сефедина Куке, Арнаут који не зна српски, одговара на питање о томе где му се крије син: „Ја не знам где је мој Сефедин. Али сам поручио да ми у кућу не долази. Син увек, готово увек, изда оца. Све оно што је везано за оца. Поглед на живот и људе, обичаје, мере и мерила. Син и може да изда оца. То примам, иако не одобравам. То сам и очекивао. Зато не патим онолико колико други, они који то нису очекивали, који се нису припремили за то. Али отац не може да изда сина. Не, ништа се не издаје унапред. Тек после, унатраг. Издаја не постоји за убудуће, она је одређена за прошло. Ја јесам са сином у раскораку, али ја њега не могу да издам. И кад бих знао где је и шта ради“. Овде је – готово у граничној ситуацији

егзистенције – уведен, као симболичко тежиште приповедања, однос између оца и сина. Он има своју снажну библијску резонанцу. Али, ова велика тема овде бива уведена – што показује паралелност приповедних мотивација Циганског ножа – непосредно кроз патријархалну свест и патријархални морал. Тренутак у којем се то одиграва, међутим, чини да почну да пуцају обичајне и психолошке споне које омогућавају јунаково самосазнање. Јер, отац Сефедина Куке је потпуно свестан да је његов син прешао оквире онога што би се могло прихватити са становишта патријархалног света: он је, чак, ушао у егзистенцијално и симболичко поље зла. Он је отуд поткопао сам темељ очевог света: то би требало да повуче безусловну осуду. Она, међутим, јесте осуда, али није безусловна, јер не дозвољава издају: идеја љубави-за-сина, сина кога се заувек и неодступно одриче, онемогућава овог оца да изда сина. Ниједан темељ – патријархата, света – није довољан да би омогућио да отац изда сина. То је, дакле, изнутра раслојена, али потпуно кохерентна свест. Она подразумева одлуку у којој се стоји уз сина: и када се стоји уз понор целине човековог искуства. То је драматична и треперава метафизика приповедања: није егзистенцијално најтеже прекорачити оно што се сматра непрекорачивим, издати сина, већ је егзистенцијална граничност у томе да се стоји уз понор: да се прихвати син и када поткопава сав свет. С једне стране, дакле, табу, а с друге стране, егзистенцијални налог да се табу поштује.

Сложеност и тананост ових мотивација показује да се у позадинским ликовима, као што је овај јунак, открива постојање – поред реалистичке и психолошке – и симболичко-метафизичке логике у приповедању Данила Николића. Њој иду у сусрет низови симболичких мотива: Мони Мурет, ковач ножева који трага за Сефедином Куком не би ли му се осветио због преотимања жене, не би ли намирио јавну срамоту у коју је потопљен, бива испуњен симболичком и психоаналитичком мотивацијом. Она се појављује у часу када убија – посебно направљеним ножем – онога кога прогони. Такав завршетак Циганског ножа праћен је трнућом свешћу у којој се стапа сећање на примарно еротско искуство и сазнање о неминовном гашењу егзистенције. Тако се двострукост свести у часу убиства појављује у хоризонту еротске симболизације која је битна у приповедању Данила Николића: у карактеристичном споју – попут оног с краја Андрићеве приче Жеђ – еротског и танатолошког.

На темељу Циганског ножа, као приче која игра улогу матичне приповедне ћелије, осведочавамо се у концентрацију ефеката у приповедању Данила Николића, особено спајање реалистичких, психолошких, симболичких и метафизичких знакова, посебно када је реч о позадинским ликовима. Тако откривамо мајстора приповедача: Иво Андрић – чија је ово синтагма – није безразложно помињан у нашем размишљању. Јер, све време смо и говорили о једном од највећих мајстора савременог српског приповедања.

Milo Lompar

TWO SERBIAN STORYTELLERS

Summary

The paper is dedicated to two contemporary Serbian storytellers – Radovan Beli Markovic and Danilo Nikolic.

The chapter that deals with elements of modern-day storytelling in the stories of Radovan Beli Markovic aims at recognizing the difference between horizontal and vertical dimensions of literary structure. At the existential level, it is a difference between an everyday and borderline situation. At the poetical level, it is a difference between realistic and modernist storytelling.

The chapter dealing with fundamental features of Danilo Nikolic's storytelling points out to the dominant themes of the region of Kosovo and Metohija in it, then to a well-developed plot and associative linking of various motifs, which enable for the storyteller to constantly move around the central theme, and, finally, to dynamic characterization, where minor characters become the focus of storytelling.

Key words: *horizontal and vertical dimension of literary structure, everyday and borderline situation, realistic and modernist storytelling, fragmentation of the story, minor character.*

Ранко Рисојевић
Књижевник
Бања Лука
risco@blic.net

ЗАНЕМАРЕНИ РАНИ ЋОПИЋ¹

***Резиме:** У овом раду, сасвим есејистички, скреће се пажња на приче Бранка Ћопића настале и објављене прије Другог свјетског рата у три збирке: „Под Грмечом“, „Борци и бјегунци“ и „Планинци“, као и оне које су настале послје ових збирки, обједињене у комплекту „Сабрана дела Бранка Ћопића“, под насловом „Животи у магли“. Ове приче, неправедно скрајнуте послје рата, дају читаоцу визију једног простора гдје је било тешко живјети, а најтеже бити стар и немоћан. Дубоко меланхоличне, интониране лирски као да је ријеч о пјесмама у прози, оне сигурно иду у врх ондашње српске приповједне прозе. Посматрајући комплетан опус Бранка Ћопића, оправдано је, слично Андрићу, увести помоћни појам „рани Ћопић“, јер се његов каснији опус битно разликује од овога који је можда управо стога и био скрајнут у критичкој рецепцији и педагошкој употреби.*

***Кључне ријечи:** рани Ћопић, лирско, меланхолично.*

¹ Овај рад је изложен на симпозијуму *Поетика, стилистика и лингвистика приповиједања Бранка Ћопића* у оквиру пројекта *Лирски, хумористички и сатирички свијет Бранка Ћопића*, у Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске, 8–10. 09. 2011.

Слично Иви Андрићу и његовој везаности за дјетињство, обично се каже како је у дјелу Бранка Ћопића уписана његова давна, грмечка, или, можда боље, хашанска стаза (касније прозвана „Бранкова стаза дјетињства“), а да се при том, из најразличитијих разлога, у анализама укупног дјела остављају по страни његове ране приповијетке, чак се оне не узимају у обзир у коначној оцјени пишчева дјела. А у вријеме појављивања, оне су дочекане као нови, свјежи, лирски глас. Добиле су двије значајне награде оног времена: „Милан Ракић“ и награду САНУ. Данас их нема у школским читанкама, антологичари их заобилазе. Озбиљни и меланхолични писац Бранко Ћопић доживљава се готово као шерет српске књижевности и дјечији писац свих наших народа и народности. На основу такве оцјене, читаоци су се с правом питали одакле онда трагични крај омиљеног писца у чијем дјелу песимизам није имао мјеста?

А баш у тим причама, као и код његовог узора, Кочића, све пише. Својом опорашћу, лирском реченицом, сликовитошћу која нас Крајишнике враћа у дјетињство и просторе блиске Ћопићевом Грмечу, оне за мене, мој развој и, уопште, приступ умјетности приповиједања и данас представљају темељну лектуру. Писац ће касније те исте теме разрађивати, проширивати, освјежавати, али у њима је сав Ћопић, меланхолични и носталгични дјечарац изгубљен у свијету који му није дом.

Завојита стаза успона Бранка Ћопића говори о чудесној снази талента који пронађе начина да се реализује чак и у веома неповољним условима. Сељаче из Хашана, одрастајући с дједовим причама, више у свијету старости него младости, што значи у близини и друштву смрти, а најмање у свијету оних који су његов мотор, готово стармало сељаче које се злопатило и напредовало, од Крупе, преко Бањалуке, Сарајева, Карловца, до столног Београда, гдје је завршио факултет и својим раним причама стекао углед и значајна признања, поткрај свога живота, успевши се и спутивши се дугиним луком славе и одрицања, окончао је свој живот као један од његових јунака из раних прича – усамљени и за самога себе непотребни старац у свијету који не држи ни до чега осим до свога незаситог утробија.

Објавивши у „Политици“ своје прве приче, које ће потом објединити у збирку „Под Грмечом“, Бранко Ђопић се најавио као пјесник „мрачног и тешког живота“ у његовом завичају изгубљеном у беспућима Крајине, којој су и Бог и власт окренули леђа. Његови невесели јунаци, углавном старци који претрајавају посљедње земаљске дане, осврћу се на свој живот не налазећи у њему ништа ни лијепо ни весело – као да су у самом предсобљу судњег дана. Чемер је под Грмечом и чемер је у човјеку самом. Као што се завукао у душу Мрачајског протe, тако је он и у сeљаку Тодору Мандићу, који у васкршње јутро, обасјан снажном проповиједи ко зна због чега и како надахнутог попа Стојана, одлучи да се помири са комшијом Митром, да би, идући кући, пребирући у себи све разлоге с којих се и посвадио с њим, на крају ту одлуку с гнушањем одбацио. То је тако снажна, тако збијена прича да трајно остаје у читаочевој свијести. Нарочито завршетак: „Стиснуо је зубе и запријетио стегнутом шаком, а онда је смркнуо у лицу, пун гњева и освете, наставио да се ваља даље друмом мрачан и тежак као зло“. Ако се имају у виду године нашег писца, ова снага напросто задивљује.

Коју год причу да осмотримо, у свакој већ од експозиције дате у првој реченици, влада сиво, непријатно, глуво доба разбијано само цвиљењем вјетра који је једини човјеков разговор. Тако нас прича „У планини“ уводи у свијет за цијелу збирку типичног јунака, ако се он јунаком може звати, старца Ђуре Јерковића, чији се цијели живот свео на крађу и прекрађу државне шуме, под мотом „живјети се мора, а живот ти је, брате, једна голема невоља без краја и конца“. Кренуо старац у планину, да доврши посао који је био започео његов син Илија, не довршивши га због повреде ноге, оставивши у планини сјекиру и исцијепане даске. Ђуре је оца убило дрво кад му је била петнаеста. „И браћа су му жалосно завршила: једног је на бијегу убио лугар, а други је читаву ноћ просједио на дрвету сакривен од вучјег чопора, па је сишао с памети [...] И први и други његов син, младићи рано ожењени, пропадоше у планини [...]“ Уморан од рада који више није био за њега, стари Ђуро лежи на земљи а мисли га сколиле. Рука му напипа неко жељезо, он ту откри стару сјекиру. „Јест, ни на што друго не налим, него на ову сикиру. А зашто ли сам живио, једини Боже мој!“

Ево, ту је вапај који се проткива кроз све приче ове збирке. Кад прикупи нешто снаге, његов сељак доврши свој посао, али на неочекиван начин, док стабло пада, он се не склања иако оно иде према њему. „Он је гледао некуд укочено кроз њезине гране и упорном горком помишљу понављао мрмљајући као у сну: ‘Није се вриједило родити’.“ Можемо ли у овом завршном дијелу видјети, накнадном памећу која ништа не користи, аутора приче послје проживљених још педесет година?

У причи „Велики рожданик Малише Сердара“, Топић је на сцену довео двојицу биједника с чувене Бројгелове слике, један полуслијеп, други остарио, „слепчовођа“, води слијепца да проси а он сам тумачи људима судбину из купусаре зване „Велики рожданик“. Закончивши тако код сиротих сељака, душевних толико да их приме на конак, у замјену за читање из „рожданика“, Малиша се суочава са сељаком који својој жени каже „[...] тувиш ли ти оно, Маро, кад је нашем Ђури чито да ће до великог богатства и части доћи?“, на шта га Малиша припита: „А ће вам је сад тај ваш Ђуро што сам му ја у рожданик гледо?“ „А ће? Ниће, брате – снизи домаћин невесело глас – отишо још поодавно на рад па ништа не шаље; пише да раде неће око некаквог моста, па пропаде вавијек у води.“

Потом Малиша из свог рожданика чита будућност домаћиновом дјетету, све искићено и по његов живот обећавајуће. Када се у појати смјести за спавање, гледајући кроз проваљени кров у звјездано небо, Малиша Сердар размишља о свом рожданику који до сада

„[...] ништа свјеровао није. Толико година, а он није видио да тај рожданик није писан за овај невољни тежачки свијет разасут испод Грмеча по читавој његовој ‘парокији’ од Приједора до Уне воде, а и даље гдје тежачки свијет живи. Треба за њих све срочити и написати некакав други – и велики рожданик – у коме ће бити записане све њихове мрачне и жалосне, свијету незнане судбине и судбине свију њихових ораница, њихових говеда, крмака, кокошију, и стогова жита и сијена садјевених у пољу.“

Потом Малиша, ту под звјезданим небом, као социјалистички Кант у мислима пише нови рожданик, о биједи својих земљака која је тешка и свеопшта, свакоме и прије његовог рођења записана.

Како од те биједи побјећи? Којим путем? Којом стазом? Дићи све у ваздух, попут анархиста? Мијењати суштински, попут комуниста и совјета? Или бити оно што јеси, посматрач онога што само ти видиш и описујеш, ствараш, измишљаш, лажеш и налагујеш? Нису ли се све те мисли, сва та питања без краја и конца, али и без неког унутрашњег реда, ројили у мозгу младог Ћопића, који осим бесмисла свијета ништа око себе видио није.

Обично се каже како патријархални свијет поштује вјерска ограничења, што је, наравно, далеко од истине. Као жишка коју видимо али је не желимо у својим рукама, самоубиство је често ближе младом и старом човјеку него некеме у најјачем добу. Млади Ћопић у више приповједака наводи самоубиство као излаз из свијета који се старима затворио. Тако у причи „Мука крвава“ на самоубиство је спреман Остоја Вукобрад, већ се био попео на дрво, одакле угледа говеда у засијаној пшеници, па хитро скочи и алакајући на њих заборава на оно што је намјеравао да учини. Као да му је сам Господ шапнуо да нико није бескористан, само ако тако жели.

Супротно Остоји Вукобраду, стари Лука, из приче „Код објешеника“, вјеша се можда управо из бриге за оне који остају. Ова је прича срезана као монолит над бесмислом што у себе гута старе у безбројним селима и варошицама. Али све се, па и тај посљедњи очајнички потез, може посматрати у двоструком освјетљењу, тако и овдје.

„Сеоски пјесник и подругивало Ћуро Пејић двапут је обишао око објешеника, загледао га са свију страна, кришом га повукао за ногавицу („Е, мој Луко, моја будало!“) и шапнуо у уво сеоском пољару:

- Богами, овај је побратим најпааметније урадио; шта га је сад брига, нит ће плаћати порез, нит ће га ћерати на кулук ко нас двојицу.“

Друга Ћопићева збирка састављена је од два циклуса прича, који се наслањају један на други, међусобно преплићу и сваки за себе тражи писца, да му потпуно припадне. То је својеврсна себичност коју имају само литерарни јунаци и не само јунаци, него миље, атмосфера, све оно што ће постати обиљежје самога писца.

Као да каже – ово што пишеш о нама је право. Све остало није твоје, мани се ти тога.

Ћопићево приповиједање у првој збирци представља отварање лајденске боце успомена одакле ће готово у свакој причи доћи до искрења и пражњења аутентичних ситуација и, још више, стања сељака испод Грмеча. У другој збирци он ће покушати исто то са Насрадин хоцом и муслиманским живљем. У овим причама, писац бјежи од конфесионалних ограда и покушава да ухвати аутентичност људи који су живјели својим животом, у својим домовима, притиснути заједничким невољама, али управљани другачијим животним назорима и наслијеђем. Он баш о томе, малом ксенофобичном свијету пише.

„Гдје су међу људима границе? Нема у човјекову ни Влаха ни Турчина [...] Постоји само голема људска биједи и невоља, једнака и влашка и турска.“ (Б. Ћ. Енесу Ченгићу за књигу „Ћопић, на бодљикама ловорика“)

Оно што је изванредно у овим причама односи се на опште, људско, у коме млади писац показује запањујућу дубину и зрелост. Тако, на примјер, када се Насрадин хоца враћа ноћу, пошто је обавио ценазу сиромашка Мехе Поздерца, у глувој ноћи, на свом магарету размишља:

„Примицала му се смрт, а он је зажелио да умре код људи. (Међу људима је и смрт лакша.) Сиромаш стари, умро је узалудно куцајући на туђим вратима. А тако су сва врата у свијету затворена, свукуда браве, мандали, катанци и тешка непокретност затворених врата, све се оградило и затворило а човјек невољник налази се сам напољу и узалудно лупа да му се отвори.“

Наравно, овдје је већ видљив помало и Ћопићев иронични однос према свијету, када завршава причу Насрадин хоциним отварањем врата према могућим невољницима и намјерницима, а од свега само му неко пашче украде нове опанке од сирове телеће коже. (Овај мотив у новије вријеме обрадиће и Ђуро Дамјановић у антологијској причи „Јевташ, кад дође зима“.)

Други циклус ове збирке, „Делија Мартин“, кружи око необичног, а за Крајину тако типичног јунака – Мартина Пеулића. Као да је постављена сценографија за колективну слику, али у њој нешто недостаје и фотограф чека, док, ево га, иде Мартин, да све

оживи и постане јаче од саме стварности. Шта он доноси? „Већ, знамо, Мартин ти увијек донесе некаквих новости, а кад их баш и нема, он ће већ нешто и сам измислити.“

Баш то измишљање, које засијеца под кожу стварности јесте права стварност, оно по чему је Ћопић освојио своје мјесто и тешко да ће га неко ускоро надмашити. Мартин Пеулић је наш, крајишки Дон Кихот, или Семеун Ђак, који свијет види на свој начин, митски, у дихотомији добра и зла, а самога себе као митског спасиоца и праведника. Другачији не може да буде. Стога је и он заступник морала који једини може да нас спаси од поживотињења и осталих ђаволских работа. Зато он жури, послјије сусрета са ђаволом, да врати оно мало украденог сијена, еда би се невоља одалечила од њега. Такав свијет одговара и селу, лончар ту нема шта да тражи са својом верзијом борбе са ђаволом. Тај посебан, искошени поглед на свијет који се може да препозна у његовим причама за које ће обичан читалац тврдити да приказују село, да су слика овога или онога, што је више пута зрели Ћопић демантовао, препознала је Исидора Секулић у свом тексту о хумору кога нема у савременој српској књижевности:

„Тек две три речи о хумору. Будите се, хумористи! Ћопићу, зар ви не видите нашега Дон Кихота, који не мисли да су ветрењаче људи, али мисли да су људи ветрењаче... Не одлажите, Ћопићу! Ех, додајмо, видио је Ћопић, али не видимо ми.“ (Секулић, Исидора: „Тек две три речи о хумору, огледи“, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1959, стр. 326)

Трећа Ћопићева збирка, „Планинци“, објављена 1940. године, добија награду Српске академије наука и уметности, што је била диплома значајнија од оне факултетске, коју скоро истовремено стиче млади књижевник, у предвечерје рата који ће промијенити безбројне животе, поништивши их или окренувши за ко би знао колико степени. Та збирка даје снажне слике живота скрајнутих људи у непрекидном сукобљавању са страшном природом, немаштином и животним бесмислом. Ослобођен дословности, тзв. реалистичког сликања, Ћопић слиједи психолошку слику, отисак, конгенијално домишљање писца о свјетовима људи који су најчешће на крају живота, загледи у бездан и таму којој се приближавају, која их и не плаши, јер од живота који остаје за

њима и нема ништа страшније и бесмисленије. Савршене по форми, више слике простора него развијених догађаја, јер ту као да догађаја и нема, вријеме је стало, све је стало. Шта онда живи? Рецимо, као у роману Томаса Мана „Изабраник“, живи „дух приповијести“. Ћопић персонализује свјетлост, вјетар, пејзаж, све мртво што у њему живи снажније од многих такозваних живих створова. Као примјер може да се спомене прича „Прољеће“, у којој је с изванредним пјесничким мајсторством Ћопић дао слику убогих који осјећају дах ђурђевданске промјене, што годи њиховом срцу. Мало је таквих описа у српској књижевности. Једва да има и љепши опис самог смисла празновања Ђурђевдана.

Ако се овим збиркама додају и приче остале изван њих, видимо један тамни, поетски свијет који ће Ћопић напустити у рату, стварајући нови, борбенији, оптимистичнији, ведрији. Али, они су били међусобно у сагласности, дозивали се, трагали за простором који ће бити само њихов. Морало је ту бити више живота, више ероса који је изостајао у првим књигама. Ћопић је тај свијет вајао изнутра, полако, пуштајући му да се сам представи, као пут којим живот иде, тамо негдје, рецимо у његовом завичају. Већ у трећој књизи прича, пророци и врачаре, јуродиви и скрајнути пијанци појављивали су се у ћошковима Ћопићевог свијета. Сада је писац направио отклон и од тог свијета, не заборавивши га, али пуштајући дјетињству да живи самостално, што није имало прилику раније. Случајно или не, живот је усмјерио Бранка Ћопића према његовом правом путу, као у Скендеровој поеми „На прави пут сам ти мајко изашо“.

Тај пут могао је да води само према дјечијој књижевности, осунчаној страни грмечких падина, онима који су гледали и слушали старце о којима тако убједљиво и дубоко говоре његове ране приче. И тај свијет је плод Ћопићеве генијалности. На крају, као што увијек бива, писац се вратио оном старом, измирујући га са свијетом Ђеда Раде, створивши непролазно дјело „Башта сљезове боје“. Али, треба се враћати његовим раним причама, оне заслужују много више од узгредног спомињања, мјесто које им је припадало у вријеме појављивања, у врху српске приповијетке, гдје их, ко зна због чега, већ дуго нема. Попут Змаја Јове, осјећао је Ћопић тај несклад између награда, читаности и стварног вредновања. Да ли му је било свеједно? Тешко.

ЛИТЕРАТУРА

Ћопић 1975: Ћопић, Бранко. *Сабрана дјела Бранка Ћопића*, Јубиларно издање, књига прва, „Просвета“, Београд, 1975.

Čengić 1989: Čengić, Enes. „Ćopićev humor i zbilja“ 1 i 2, treće izdanje, „Globus“, Zagreb, 1989.

Секулић 1959: Секулић, Исидора. *Ogledi*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1959.

Ranko Risojević

NEGLECTED EARLY COPIC

Summary

This paper, in the form of an essay, focuses on the stories of Branko Copic published before the Second World War in three collections: Pod Grmecom, Borci i bjegunci and Planinci, as well as on those which were written after these collections, later to be published in The Complete Works of Branko Copic, under the title Zivoti u magli. These stories, inexcusably neglected after the war, present the reader with a vision of an environment where life was rough, especially on the old and infirm. Deeply melancholic, fused with lyrical parts as if poems written in prose style, they are, undoubtedly, the apex of Serbian narrative prose. Looking at Copic's oeuvre, the introduction of term 'early Copic', just like in the case of Ivo Andric, seems justified, because his later works differ significantly from his early ones, which may have caused the latter to be neglected by critics and education authorities.

Key words: early Copic, lyrical, melancholic.

Зоран Арсовић
Универзитет у Бањалуци
Филозофски факултет
arsovic@blic.net

ФИЛОЗОФСКО „ОТКРИЋЕ ДУШЕ“ И ПОЕТСКА ПРАКСА

***Резиме:** Филозофско откриће псухе израз је новог облика човјековог искуства самог себе и свијета, који захтијева и нови облик мишљења, а овај опет, нови облик говорења. Тако настаје дијалектичка форма усмености. На сцену, која се дуго припрема, коначно излази свијест која влада сама собом и у себи налази разлоге свог дјеловања. Она истину другачије тражи јер се другачије спрам ње и поставља. Поетске идентификације постају јој недовољне, понекад и очигледно бесмислене. Сва силина сукоба, али и специфичног „раскида са традицијом“ смјеста је ту – против себе окреће се цјелина поетске праксе. Схватити тежину овог удара значи увијек имати на уму положај који пјесници имају у цјелини хеленског васпитања.*

***Кључне ријечи:** psuche, дијалектика, традиција, поезија, усменост, писменост, појам.*

Душа нас је увела у повијест и на тај начин „одредила својственост саме Европе“ (Паточка). Хегеловски речено: ако се жели видјети европско духовно стабло у разгранатости његове крошње, довољно је указати на жир, конкретно то би била Сократова теза о души – човјек је његова *psyche*. Човјек (оно „човјечно“ у њему) ту је по први пут „виђен у уму“, односно, ум је постао његова суштинска ознака. Онда се може рећи да је Сократ родно мјесто филозофске духовности, „мјесто“ одакле је уопште могуће „имати нешто као духовну повијест“. Са њим је готова, „оформљена“, или је „пропупала“, земља филозофије. Он је засигурно први њен становник, али у посебном смислу рођеника. Рођен од ње, он је не престаје порађати – отварати, јасно ограничавати, утврђивати, једном ријечју, ситуирати. Све то постаће изразито у начину његовог говора.

Колико је год тешко показати сав филозофски домет и значај сократског открића душе, данас је, изгледа, још теже одбранити став да се ту уопште ради о неком „сократском открићу“, о некој његовој оригиналности (у *psyche*-проблематици). Такав став на-просто би се одбијао о „масив литературе“, стријељали би га пријекорни погледи „еминентних аутора“ који Сократу не споре значај, али му „откриће“ псуцхе настоје у потпуности занијекати. Проблематика *psyche* нешто је сасвим туђе његовој мисли или нешто што он само дотиче успут (или што само успут дотиче њега)². Но, постоје ли и неки дубљи разлози одрицања Сократу било какве оригиналности у *psyche* проблематици – то треба тек испитати.

Прије тога, а ради избегавања неспоразума, ваља појаснити шта се уистину мисли кад се каже да је „откриће душе“ Сократово, тј. кад се оно проглашава за његово оригинално постигнуће. На-просто, о каквој оригиналности на овом мјесту уопште може бити говора?

Наивно би било тврдити како је Сократ први наслутио и потом рекао како постоји нешто у нама што је способно досегнути мудрост и да је та иста „ствар“ можна достићи праведност и доброту, чак је и новост што се тиче идентификације душе и ума упитна³. Ријеч *psyche*, као све битне ријечи грчкога мишљења тог доба, захваћена је процесом драстичних значењских преиначења. У том изузетно сложеном процесу ипак је видна једна доминантна

² „Већу супротност сократовој филозофији тешко је и замислити“... (L. Versényi, *Socratic humanism*, Yale University Press, 1963, 174–175). Прву обимну студију о античком схватању душе крајем 19. вијека (1890–1894) написао је Е. Роде. Њен утицај и референтност били у огромни – али је карактеристично да се у тој монументалној књизи Сократ уопште не помиње.

³ Гатри је мишљења да се у фрази „обманути Филоктетову *psyche*“ у ствари каже „обманути Филоктета“, и тешко, вели он, да би се овако нешто могло рећи да није било природно повезати *psyche* са умом (*Povijest grčke filozofije* III, str. 451).

⁴ Ријеч ψυχαί долази од ψύχειν, што значи *disati* и имала је везе са дахом живота, управо оним посљедњим који напушта тијело (као и латинско *anima, animus*, које су етимолошки најсродније грчкој ријечи за вјетар *άνεμος*). Хомеровски свијет не познаје оно што ми зовемо душом, мислећи при том не персоналност, личност, јер ту још изостаје „јединствена идеја о човјеку“. Psyche се само приписује човјеку у одређеним ситуацијама – послје смрти, у несвестици у часу смрти или док се спрема смрт. Хомер у бројним примјерима показује да psyche означава „оно што напушта тијело у часу смрти“ – нешто као животна сила, животност уопште. У овом значењу ријеч psyche налази се заједно с ријечима *menos, thymos, aiōn*, увијек у контекстима који упућују на нестанак живота. С друге стране, ријеч psyche се користи и у првотнијем смислу да значи лик – сјену умрлог која након смрти силази у Хад (ψυχαί δ' Αἰδούσε χαιτήθων) и борави надаље у њему. У *Илијади* се наводи да је рат отпремио „ψυχαί многих хероја у Хад“, док су „сами они“ били бачени псима и птицама грабљивицима. Ово „сами они“, упућује Јегер, „значи њихова тијела: тако су многи модерни интерпретатори закључили да psyche (ψυχή), која иде у подземни свет мора да буде нешто попут душе, посебно зато што је потоње значење ријечи ψυχή управо душа. Али, Хомер ψυχή умрлих описује као пуже сенке без свјесног живота или менталне делатности (...у дому Аидову постоји некаква psyche и лик – сјена, али унутра сасвим нема *phrenes*; лик може такође бити, као Пратоклов, „божанствено сличан њему“ *nap. аутора*). Они су изгубили све памћење кад су прешли ток Лете, реке заорава. Хомер их назива „идолима“ (најприје као εἰδωλα χαϊόντων – ликове – сјене упокојених) неком врстом духова који наликују свом првобитном облику и лику, али код Хомера нема тог одломка где се psyche (ψυχή) користи за живог човека и да означава оно што називамо душом... Али, како упућује В. Ф. Отто,

тенденција: на путу од Хомера,⁴ преко „изванредних постигнућа хомеровских пјесника“, значењско поље ријечи psyche (ψυχαί) све изразитије почиње покривати семантичко поље израза за страсти и осјећаје, као што су срце *thymos* (θυμός – дух у емотивном значењу), али и *phren* (хтјење, осјећаји везани за разум), односно, значењско поље ријечи ψυχή постаје способно да их увуче у себе.

Судећи по постојећим изворима, психолошки рјечник човјека V вијека у стању је велике конфузије. Ништа чудно, пошто свакодневни језик у то доба полако преузима примат у формирању човјека и заједнице. А на равни свакодневне употребе, психолошки рјечник је у стању конфузије (без обзира о којем добу је ријеч). Отварање полиса доноси са собом и несметан „промет“ најразличитијих идеја које збрку у психолошком рјечнику само појачавају. То се најприје тиче орфичког и питагорејског додјелјивања метафизичке судбине души, која у сваком од својих облика трансцендира ограничени искуствени живот, што не само да отвара простор за уплив другачијих идеја,⁵ већ производи и изузетно значајну „семантичку иновацију“ која погодује ширењу не-хомеровских значења ријечи psyche (узрокујући помјерања од мистериозног мета-емпиричког сопства независног од тијела до потпуног спајања живота душе и тијела)⁶. Из такве значењске збрке све сигурније и стаменије ријеч ψυχή почиње означавати дух који мисли, да би код Сократа (као код орфика и питагорејаца) душа постала и носитељица судбине, с том разликом што се код Сократа ради, како напомиње Паточка, о „унутрашњој судбини, унутрашњој људској срећи. Душа одлучује у себи и да би постигла тај циљ посједује снагу која је својствена њој самој – а то значи познавање истине, разликовање између добра и зла“ – једном ријечју, посједује ум.⁷

Ако су раније све промјене које настају у синтакси кључних ријечи грчког мишљења проглашене за дио једне „шире интелектуалне револуције“ сада се сасвим оправдано пита: шта је тако ново у сократској употреби ријечи psyche да би говор о његовој оригиналности, о његовом открићу, био примјерен?

На први поглед – ништа. У датом тренутку, Сократ све има пред собом, његово је само да комбинује готове елементе. Све су прилике да је онда и Хавелок у праву кад тврди како је теза о оуши „лингвистички догађај“ (догађај рјечника), тј. да језик сам

од себе припрема „откриће“ *psyche*. Ако тако ствари стоје, онда је беспредметан сваки говор о оригиналности у почиње означавати дух који мисли, да би код Сократа (као код орфика и питагорејаца) душа постала и носителница судбине, с том разликом што се код Сократа ради, како напомиње Паточка, о „унутрашњој судбини, унутрашњој људској срећи. Душа одлучује у себи и да би постигла тај циљ посједује снагу која је својствена њој самој – а то значи познавање истине, разликовање између добра и зла” – једном ријечју, посједује ум.⁸

Дискусија на ову тему обично се овако и заврши. А тек кад се заврши види се у којој мјери лингвистика гута повијест.

Хавелокова теза није погрешна, али није ни довољна да би закључку који из ње логички слиједи, наиме да је језик тај који сām од себе уводи у нова значења, дала општу обавезност.

Неспорно је, језик може сам од себе, процесом диференцијације, неку ријеч увести у другачије значење, али шта с тим уколико се значење мисаоно не користи? Ријеч може промијенити значење а да се из тог ипак не повуку никакве мисаоне консеквенце. Ново значење сām од себе нема никакву снагу промјене. А гледајући Сократа и његову употребу ријечи *psyche*, зар није очито да, за разлику од оних који ријеч користе у новом значењу а да при том нису свјесни шта чине, он има јасну свијест о томе шта се збива и да из тог повлачи све мисаоне и језичке консеквенце? Па зар *psyche* онако како је Сократ користи није у стању да у цјелини језика сваку ријеч додатно „повуче за језик“? И треба ли управо ту тражити његову оригиналност?

То би значило одмах се растати са модерним схватањима оригиналности (као ексклузивно новог, дотад непознатог, неког „бума“), или, по упуту Realea, „престати дангубити“ расправљајући о оригиналности других људи док нам смисао *оригиналног* отиче и цури. Ако нико прије Сократа на тако досљедан филозофски начин не користи откриће *psyche*, онда се може рећи да његова иновација јесте практична *филозофска* употреба ријечи *psyche* у њеном новом значењу које успијева да обухвати духовну и моралну вриједност личности западноевропског човјека. Ново значење у коначном облику он може „наметнути“ (за њега приволити) једино *новом формом усмености* или бесједом – опоменом (протрептич-

није згорег задубити се у Хомера па питати: да ли нам оно што литература означава као „пукe сјене“ ипак нешто говори – наиме, код Хомера су мртви *нешто*, а не напросто ништа. Мртви имају „битну опстојност“, али им је реалитет друге врсте. Они и даље имају све, али је окренуто према назад, без садашњости и будућности. По први пут је овдје, сматра Ото, билост, тј. прошлост постала идејом. То да мртви и даље постоје, више није опонашање живота, своје су бивство изгубили заувјек. А ипак још увијек постоје свечано окренути сами себи, као вјечни ликови. Тако је успостављена грчка идеја смрти“ (W. F. Otto; *Bogovi Grčke*, Zagreb, 2004, str. 194). Када пак настоји означити живог човјека, Хомер не користи ријеч *ψυχή*, за то он располаже другим ријечима које су углавном преузете од ријечи које означавају дјелове тијела, као што су срце или дијафрагма, или од оних које означавају афекције тијела као што је жестина србе – *θυμός*. Неке ријечи која би означавала јединственост човјека у смислу организма једноставно нема (о овој проблематици видјети: W. Jaeger; *Humanistische Reden und Vorträge*, Berlin, 1960; E. Rodhe; *Psyche. Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, (1894), Darmstadt, 1980; W. F. Otto; *Die Manen oder Von den Urformen des Totenglaubens: Eine Untersuchung zur Religion der Griechen, Römer und Semiten und zum Volksglauben überhaupt*, Berlin, 1923, / Darmstadt, 1983/; код нас: B. Šjaković *Mythos, physis, psyche*, Nikšić, 2002).

⁵ Идеју бесмртности као нови културни образац треба разликовати од идеје живота послје смрти. То да ће човјек постати *θάνατος* (бесмртан) већ је на неки начин видно из ратничке поезије у којој предњаче Спартанци (*Туртеј* VII вијек). Уосталом, како истиче Фразер, на питање да ли свијест остаје послје смрти скоро све расе људи одговарају позитивно. Тешко да ће се пронаћи скептичан или агностичан став (*Belief in Immortality*, I, 33). Ни идеја награде или казне послје смрти није

нешто ново (*Илијада* их помиње, *Одисеја* недвосмислено описује). Откуд сада „капља туђе крви у венама Грка?“ – питаће Е. Роде. Херодот каже да долази из Египта, а међу Хеленима једни га заступају прије, а други касније – οἱ μὲν πρῶτον οἱ δὲ ὕστερον. Оно што сада извјесно знамо да ово није тачно – Египћани уопште не познају нешто тако. Да ли *идеју* бесмртности у правом смислу (засновану на вјери у душу која је нешто различито и одвојено од тијела) доноси орфизам или питагорејство тешко је речи због веома раног међусобног преплитања и случивања ова два начина живота. Додс упућује на плодан сусрет Грчке са искуствима шаманистичких култура са сјевера (Сибира) у VII вијеку, што ће многи аутори оспоравати (нарочито Гатри, П. Адо). Превлађујуће је увјерење да ново схватање бесмртности стиже из орфизма и питагорејства, али у том случају, поставља се ново питање: како разумијевати овај нови момент и како уопште прићи орфизму и питагорејству – да ли од ранијих религијских и аскетских учења или од каснијег Платоновог *psyche* учења (о чему постоје бројне и веома различите упуте). Трагове новог обрасца налазимо доста рано, мада у једном *амбивалентном облику*, код Пиндара, нарочито у другој *Олимпијској оди*. У једној тужбалици (θρήνος) Пиндар пјева: „Сва се повијају тела, кад моћ се Смрти укаже цела. Ипак, живи слика једна, што се бићу диви, а порекло своје од богова има. Не забравља њу праведник никада. Често прориче у сновима човеку она суд о делима добрим и делима злим“. Такође, Емпедокло говори о души која је *божанског поријекла* и која је на овом свијету демон у изгнаству од бога, која мора да се сели кроз разна тијела у својој бесконачној сеоби. Није изузетак преплитања овог момента са дионисијским мистеријама, као што је то случај код Еурипида у његовим *Баханаткињама* и *Хиполиту*. Све су то симптоми једне нове реалности и свакако нису без утицаја на Платона, али наивно би било сма-

ком дијалектиком) која успијева спојити неспојиво, мислити немисливо, говорити нечувено и на начин нечувен.

Дакле, Сократ није стваралац новог значења ријечи *psyche*, али је уистину његов *први теоретичар*. Заиста, требало је „снаге“, најприје умне, да се читав низ недоследних представа о души, различите старости и изведених из различитих културних образаца – од живог леша у гробу, приказе у Хаду, кварљивог даха расутог у ваздуху, демона који се поново рађа, па све до идентификације с умом – доведе у ред, нарочито у ситуацији када сте сваку од њих могли узети за озбиљно или не, јер „није постојала успостављена црква да вас увери која је била истинита, а која лажна“.⁹ Сократова филозофска сила не огледа се само у томе да на развалинама уобичајених гледишта ствара ново, већ он од новог гледишта ствара нови вид, ново „очиште“ на цјелину стварности иза кога може цијели живот стати као залог. Дајући ријечи *psyche* темељно значење, Сократ јој истовремено даје за филозофију одлучујуће значење које ће у битном одређивати будући курс филозофије.¹⁰

Прије Сократа, ријеч *psyche*, шта год да означава, увијек се односи на неку ствар лишену смисла и самосвијести. Код Сократа она недвосмислено „циља“ на *мислећу душу*, која је истовремено способна за моралну одговорност и научну спознају, „нешто бескрајно вриједно, суштину јединствену у цијелом краљевству природе“¹¹ (наравно, јединственост не изузима и не одваја – за античког човјека душа је увијек душа у свијету, а не свијет за себе).

Па онда, кад Сократ изговори *psyche*¹² ... тад имамо филозофију. Узимајући у обзир шири културни контекст, став би се могао преиначити и рећи: филозофија је истовремена са навршењем дуготрајног процеса борбе грчке душе за независност у односу на поетске перформансе и поетизовану традицију¹³. Тренутак је то када се „стиче“ сасвим нова и другачија „позиција“ свијести, која и омогућује „одвајање“ од поетске матрице мишљења и говорења у којој је цјелина искуства била приказана сликама. Сада се почињу мислити „мисли“ или апстракције. Израз је то новог облика искуства (себе и свијета) који захтијева нови облик мишљења, а овај опет, нови облик говорења. И тако настаје дијалектичка форма усмености. На сцену, која се дуго припрема, коначно излази свијест, која влада сама собом и у себи налази разлоге свог дјеловања. Она истину другачије тражи јер се другачије спрам ње и поставља. По-

етске идентификације су јој недовољне и очигледно бесмислене.

Сва сила сукоба и специфичног „раскида са традицијом“ смјеста је ту – против себе окреће се цјелина поетске праксе. Не треба ни помињати колико је то важно за покушај да се филозофија инсталира као паидеутичка сила полиса. Колико год спор са софистима био важан, спор са поезијом показује се од судбинског значаја (понирати у све дубине односа филозофије и традиције, то би могао још само „неки делски ронац“). Тек након њега, рећи ће Финк, могућа је „епизода са софистима“, која је за филозофију од почетка рутинска ствар. Софист се раскринкава на „домаћем терену“ неумољивим враћањем на истину логоса, док спор са поезијом дира у најсветије мјесто грчке традиције – у супстанцу грчког живота.¹⁴

Схватити тежину овог удара значи увијек имати на уму положај који пјесници имају у цјелини хеленског васпитања. Иако Сократ код Платона не говори толико о поезији као таквој колико о поетској пракси његова времена (која није на висини истине традиције), његови увиди дјелују разорно на цјелину поезије, јер констатују немогућност оног државног етоса који је подржавао поезију и њено исправно дјеловање. Кад је тако поезија више није кадра да врши своје образовне задаће. И, што је најважније (свакако и најболније), сада се и саме задаће морају примјерити истини доба. Управо у том покушају Сократова форма усмености у кризу доводи систем вербалних референција традиције. Али, да ли то значи да је раскид с традицијом напросто раскид или једноставно раскид, да је раскид с поезијом уједно и раскид са истином традиције? Тачно је да Сократ истину традиције доводи у кризу, али то чини преко оног из ње проистеклог захтјева за истином који много прије филозофије указује на нужност да се начини похрањивања истине мијењају. Традиција, усталом, и не би била традиција када би тражила да остане нетакнута.

По Хавелоку, Сократ игра парадоксалну улогу оралисте који се држи обичаја своје младости, а који се међутим, усменошћу служи на примјетно нов начин, не више као вјежбом у пјесничком запамћивању, већ као прозним инструментом за „рушење“ пјесничке традиције. Он је тако усмену садржину и форму замијенио идеолошким рјечником и синтаксом који су

трати да је Платон „орфичар“ (јер и сам ту могоћност јасно пориче кад орфичке књиге зове „галамом од књига“ – βιβλων βμαδον, *Država*, 364e). Из свега је јасно да он такође не може бити први који унутар грчке духовности заступа став о бесмртности душе. Истина је само то да код њега учење о души добија свој дефинитиван филозофски облик.

⁶ Видјети: W. Burkert; *Weisheit und Wissenschaft: Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon*, Nürnberg, 1962.

⁷ Видјети: J. Patočka; *Die Sorge für die Seele. Sokrates und Athen*, u: *Keterische Essais zur Philosophie der Geschichte*, Stuttgart, 1988, str. 248.

⁸ Видјети: J. Patočka; *Die Sorge für die Seele. Sokrates und Athen*, u: *Keterische Essais zur Philosophie der Geschichte*, Stuttgart, 1988, str. 248.

⁹ E. R. Dods; *Grci i iracionalno*, Beograd, 2005, str. 127.

¹⁰ Речено у данашњем појмовном регистру, Сократово схватање душе је више феноменолошког карактера – „говори се о души као човјековој можности, показују се њене функције при спознаји добра и зла..., но Сократ није доспио дотле да одреди њену онтолошку бит“ (G. Reale; *Sokrat. K otkriću ljudske mudrosti*, Zagreb, 2003, str. 245). Као што знамо, то ће учинити Платон. Но, Платонов наука о души сасвим стоји на сократском открићу *psyche*, Сократова теза о души у њему је очувана у цијелости. Тачно је да се сократско поимање психе проширује (онтологизује), али ниједног момента на начин да би се одступало од руководног сократског стајалишта, а посебно од сократских интенција. То што „феноменологија душе“ мора прећи у „онтологију“ био је једини начин да Платон „продуби и прошири Сократово осигурање истине“ (да дијалектици да, како каже Елер, „правни темељ“) и да на тај начин обезбиди да његова мисао у суморна времена однесе побједу. Јер очигледну за побједу није била

довољна Сократова смрт већ „цијело Платоново гигантомахичко дјело“ (K. Eler; *Subjektivnost i samosvest u antici*, Beograd, 2002, str. 16).

¹¹ E. A. Havelock; *Preface to Plato*, London, 1963, str. 177.

¹² И сам начин како је Сократ изговарао ријеч *psyche* за многе ауторе је индикативан. „У самој ријечи постоји“, каже Јегер, „посебан *pathos*“ својствен само њој, и само овдје, дакле, код Сократа, јер „упада у очи да Сократ код Платона и осталих сократика ову ријеч изговара са снажним нагласком, страствено продорно, готово као зазив. Уста ниједног Грка нису је овако изрекла. Наслућујемо: овдје се по први пут у западном свијету срећемо с нечим што је до данас у понеким конструкцијама означено истом ријечју, иако модерни психолози више не повезују ријеч *psyche* с *predodžbom realne supstancije*...“ (W. Jaeger; *Paideia*..., str. 89). Слично и Кун: „Ријеч „душа“ овдје одјекује новим и пуним звуком као знак унутрашњости која излази на видјело... Ни један Грк није прије тако користио ту ријеч“ (H. Kuhn; *Sokrates*, München, 1959, str. 124).

¹³ E. A. Havelock; *ibid.*, str. 180.

¹⁴ Спор са Хомером и пјесницима није тек „орнаментална арабеска“, већ борба на живот и смрт, битнија, тежа и оштрија, него је то борба са софистима. То није „тек акција филозофије усмјерена према ван“, како каже Финк, него је „битан момент у процесу филозофије самосвијести: метафизика у почетку *разумијева саму себе* тако што се потврђује насупрот митско-трагичном схваћању свијета игре“ (видјети: E. Fink, *Spiel als Weltsymbol*, Stuttgart, 1960, str. 101).

¹⁵ Револуциотворност у смислу истовремене кулминације прошле традиције и извора нове, тј. будуће традиције. Гатри, позивајући се на Т. S. Kuhna, види у Сократу „покретача револуције, он је њен први

њему, као конзервативцу, били потребни да би их примијенио на конвенције владајућег понашања у усменом друштву које је хтио да измјени (реформише). Али, као што је Парменид и поред настојања да успостави низове не-поетских синтактичких односа и да створи не-пјеснички рјечник остао рапсод везан за традицију, тако је и Сократ усидрен и сав натопљен у усмену културу и усмену методологију које ниједног трена не напушта. Али са једном битном напоменом: са Сократом сâма форма усмености доживјеће истински лом који ће се за филозофију показати одлучним. Ако се то заборави, „не хвата“ се „оштрица“ на којој се Сократова револуционарност претаче у револуциотворност,¹⁵ па не само да се кривотворе повијесне чињенице него се не допушта видјети, а камоли у потпуности промислити сва тежина (а посебно повијесна мучнина) задаће која је пред Сократом стајала, или му већ пала у удио – разрачун са традицијом.

Не треба губити из вида да Сократ пред собом има форме усмености које су уједно и формативни друштвени принципи традиције. Познато је (и било је о томе ријечи) да култура усмености¹⁶ јесте култура у којој Мнемосина чини окосницу организације цјелокупне друштвености, гдје је поезија нека врста енциклопедије „не само моралног него и техничког знања“, а језик пјесама представља нормативни језик образоване заједнице који се намеће као „незамјењив формативни и информативни медиј“¹⁷. Ритмичко излагање, наративна форма, прича, све то дана данашњег за већину људи јесте најпријатнији облик који језик узима. Прича не садржи идеологију него акцију, односно, „ситуације које су резултат те акције“, а акција, опет, „захтијева протагонисте...“, дакле, „у функцији усмене меморизације био је језик акције, а не рефлексije“, што ће рећи да се традиција преноси „акцијом а не идејама и принципима“.¹⁸ Зато изражавању, поред језика, припадају и кретње (које остају и битан елемент трагичког говора тзв. патетичног изражавања).¹⁹

У том облику језика „ствари које треба запамтити урезане су у ритмове и формуле те такве утиснуте у живо сјећање“.²⁰ Дакле, ритмичан говор је посебан: аутоматски је поновљив, у себи садржи ритмичне звучне формуле које су идентичне, али у себе могу примати различите садржаје. Формулаичност језик усмених

традиција и чини погодним за памћење. Могло би се рећи да језик самим својом структурама подстиче меморију.²¹ Све реченице, без обзира на садржај, имају слично „акустичко тијело“; или: у језику се формира нека врста ехо-везе између формално сличних реченица са промјењивим садржајем. Ово уланчавање помоћу ехо-веза омогућује запамћивање и понављање. Тиме и сам језик усмених друштава истиче своју суштинску ознаку – он настаје из потребе за одржањем, а не стварањем одређеног садржаја. Дакле, метричка или ритмичка матрица, односно цјелина поетског идиома, омогућава да се непромијењено задржи и понови одређен говор – говорничко умијеће сведено је на бескрајно размјештање варијабли, а да се при том свака варијација држи унутар строгих граница, што је на крају учинило да су могућности алтерација изјава ипак коначне.²² На тај начин загарантовано је очување *групног идентитета*. Усмени стих као оруђе „културне индоктринације“ (који путем својих ритмова и формула осигурава механизам памћења) чува традиције ових друштава живим. Акустички ритам примарно утиче на нервни систем, циља човјекову емотивну страну, и на тај начин ствара и стално подстиче биолошку силу усмених заједница. Али, акустички ритам посједује и тзв. секундарни ефект: наиме, из њега настаје и семантички ритам који врши расподјелу представа. Дакле ехо-ефекат не само да збира чланове заједнице у једно, већ прелази и на ниво представа – формира мишљење заједнице.

Путем овог механизма збива се „несвјесно улажење заједнице у завјеру са самом собом“ (Хавелок). Структура која се издваја као главни погон ове „самозавјере“ свакако је *структура опонашања*, којом се буде осјећања припадности заједници карактеристична за сва усмена друштва. Ова осјећања путем којих се *саучествује* имају непроцјењив значај за успјешно функционисање полиса, јер се захваљујући њима стварају услови за успостављање „неопходних инструкционих ситуација“;²³ уједно она показују идентификацију као механизам смислености – субјект се поистовјеђује са објектом, утапа се тако што се уклапа у цјелокупан значењски свијет усмене традиције. Ту комуникација има потпун акустички облик који упошљава једино ухо и уста.

Свјесно напуштање тог свијета могуће је тек кад се индивидуалност (говорник) одвоји од запамћене ријечи (говореног), што

корак. А први корак у филозофској револуцији показује с једне стране да је она толико утемељена у традицији свог времена да се њени први учинци тек поступно остварују, а сам се представља у једноставном и апсолутном облику, „остављајући будућим мислиоцима посао омогућавања нужних ограничења и услова... Што се тиче Сократа, он је попут Парменида у онтолошким стварима наследицима оставио посао прочишћења једноставних изјава испитивањем и анализирањем концепата који подлијежу њиховим ријечима, чија је употреба, као појединачних ријечи, отада скривала разна значења од свијести“ (W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije* III, Zagreb, 2006, str. 440–441).

¹⁶ Усмено је термин који се употребљава да би означио стадиј културе прије ширења писма, он важи за све језике било да су природни или вјештачки и било да се преноси преко уста или писане стране. Писмено није симетричан термин са усменим, ако се гледа синхронично, иако се и он може употријебити, као мање одређена дијахронична ознака. Строго узевши, писање се не односи на језик него на посебну технику преношења језика. То би важило и за „писање“ у Деридином смислу, „које претпоставља епистемолошки расцеп између гласа и феномена, тако да би у феноменологији опажања свако приписивање речи предметима укључивало *првобитно писање*... Тај би се процес морао разликовати од процеса призивања у памет речи и произвођења реченица неког језика, било природног било вештачког“ (A. Kuk; *Mit i jezik*, Beograd, 1986, str. 20–21).

¹⁷ D. Reale; *Sokrat...*, str. 85.

¹⁸ E. A. Havelok; *Muza uči da piše*, Novi Sad, 1991, str. 102–103.

¹⁹ „Ка небу пружене руке што надвисују човјека који је постављен на земљу објашњавају видљиво поријекло немира. Штауфахер изриче смисао ове кретње: кад терет постане неподношљив, он (јунак

трагедије) спокојно посеже ка небу, и сноси одозго своја вјечна права. Исто тако и Антигона када се позира на божански закон. Али и Медеја и Хекуба, која скрхана болом пружа руке и крши прсте, такође жели к себи да привуче нешто из висина – не зна, не може да открије, шта. Још не може да изрази шта је то што треба да буде. А ипак је узбуђује сила оног што се мора збити, појавити одозго, из подучја могућег. Та кретња зато личи на кретњу при усрдној молитви. Остале *патетичне* кретње усмјерене су ка слушаоцу: рука која, полазећи са говорникових груди, описује водораван демонстративан лук и ствара простор за интенцију, прсти, стиснута песница, који појам хватају као ствар и забадају га у постојећи свијет“ (E. Štajger, *Umeće tumačenja i drugi ogleđi*, Beograd, 1978, str. 149).

²⁰ E. A. Havelock, *Preface to Plato*, str. 106–107.

²¹ Парадоксално од заборава се чува једним посебним заборавом који произлази из односа према времену – вријеме *неко давно прошло* као да и не постоји јер нарација сlijеди ритам, метар, тако да вријеме престаје бити ослонац памћења и претвара се у *исконско добовање*, самим тим, нема уочљиве разлике између времена прошлог и данашњег, разлике се предају забраву. Само се тако памти – садашњи чин увијек развија ону ефемерну темпоралност која се простире од оног „чуо сам“ до оног „сада ћете чути“. Темпоралност је истовремено и пролазна и исконска. Дакле, памти се кад нема уопште потреба да се сјећа своје културе јер је она у свему битном увијек ту жива и спремна да себе актуелизује причом (доживљена је смјеста као властита), самим тим, није потребно ни схваћање ни посебне структуре за ауторизацију прича. Прича као таква има ауторитет, а никад онај који прича, он се повинује, као и слушаоци, тј. они само актуелизују догађаје приче. Не инсистирати на схваћању него на слушању и доживљавању јесте памтити, дакле, памћење је чин, жива

је истовремено „упошљавање чула вида“. Посљедица тога јесте измјештање „примарне функције акустички обучене меморије, а самим тим и потребе чувања језика у облику који се могао лако запамтити. Са губљењем те мнемичке функције психичке енергије које су се у ту сврху трошиле ослобођене су да би послужиле у неку другу сврху“.²⁴ Не заборављајмо ни трена: процес је веома дуг и спор. Нема одједанпутног претварања акустичких средстава комуникације у видљиви објект који служи истој сврси (знак), него визуализација дјелује „у саучесништву“ са акустичким средствима и са истим темељним задатком, а то је очување традираних садржаја. Управо је Сократовој форми усмености пала у удио прва формално прецизна задаћа – одвојити мнемичку чаролију од нарације (касније то постаје одвајање од чаролије материјалних ствари). Његов рјечник више се не односи на опис ствари, већ на природу саме ствари о којој се говори, и циља на то да, с ону страну сликовних приказа, доспије до онога што слободно можемо означити као суштину изражену појмовима (намјесто реченица збивања наступају тзв. *ја реченице*). Доћи до оног *што јесте* значи прећи са мноштва на димензију јединства (тако Сократ објашњава човјекове врлине – своди их на јединство њихове суштине – знање). Овакав начин промишљања не може више бити *паратактичан*, тј. упоредан и постепен без прецизног објашњења логичких спона које повезују дијелове, већ супротно, он постаје *хипотактичан*, тј. утемељен на јасним логичким спонама које и саме морају бити јасно објашњене. Тиме се формулаично устројство поетичног стиха и припадајући механизам понављања ради памћења потискује сасвим новим поступком третирања истих садржаја унутар културе усмености – дијалектичком методом. У ствари, оно чиме Сократ потпуно из игре избацује механизам опонашања са његовом сложеном структуром и динамиком, као и са тиме повезано поистовјећење субјекта и објекта, јесте велика теза о души којом је добијен онај неопходан услов за кориштење изума који је заиста Сократов – метода дијалектике.

Преко овог изума Сократ постаје уистину први и прави кротитељ пјесништва. Искључиво на плећа његове методе пала је неугодна мисија спора са поетском праксом. Једна организација језика удара на другу, један облик комуникације настоји истиснути

други. Није то мала и безначајна ствар – посебно ако знамо да је комуникација друштвени феномен, а не нека приватна трансакција између појединаца. Организација језика преноси упутства појединцу. Она морају бити стабилна како би се понављала из генерације у генерацију. Понављање мора бити вјерно како једна култура не би изгубила кохерентност и свој културно-историјски континуитет. Па када Сократ „дира“ у форму језика којим се традиција преноси, свакако да задире сами коријен хеленског бића. Али увијек треба имати на уму „ситуацију“ која тражи задирање, а отуд и профилише његове интенције. А то је као и увијек кад је ријеч о филозофији „окрет божанскога“. Обично се каже да филозофија која треба обновити „истински склоп свијета одбацује оно трагичко Муза“. Није ту ријеч, каже Финк, о супарништву, „о агону горућег частохлепља“, већ само о одлуци „шта биће у цјелини и истински јесте“.²⁵

Али, ова одлука за истину није напросто, није субјективни избор (прекид са дотадашњим) како то воле показивати савремени коментатори у једном доста непотпуном позиву на Ничеа, гдје се Платон гледа као прото-хришћанин и утемељивач метафизике.

А о чему се уистину ради – то може показати управо Ниче на врхунцима критике идеализма. Што на тим врховима њему излети, нама може долетјети као изненадно просвјетљење. Онај који често тврди да је „сав“ досадашњи филозофски идеализам „нешто као болест“ одједном застаје, уноси *intermezzo* – паузу или знак упозорења кад је о овој тврдњи ријеч. Његово „сав“ у ствари је „скоро сав“, „не баш сав“. Као да постоји једна изнимка, можда и двије..., или прије „два у једном“, која штрчи из свега и од свега, и као да је „у том свему“ више и нема: Платонов идеализам и у његовом срцу онај „демонски“ Сократ „попут упитника тако црн“ и тако монструозан да баца сјену на сваког ко се усуди узети га у разматрање.²⁶ Одједном су Сократ и Платон знак „опрезности пред преобилем“, „страх од надмоћног осјетила“, једном ријечју, знак истинске људске мудрости – са свим њеним врлинама и манама. Па „можда ми модерни напросто нисмо здрави да би нам Платонов идеализам био потребан“ (Ниче).

Али, шта Ниче „види“, шта изнуђује „интермецо“? Шта тако силно устаје да пренерази, да критици одузме дах?

Један једноставан увид у стању је поцијепати небо модерности: Сократова мудрост, или цијела Платонова филозофија, про-

акција. Тек кад хоћемо испричано схватити, поставиће се питање легитимности испричаног (Видјети: Ž. F. Liotar; *Postmoderno stanje*, Novi Sad, 1988, str. 39).

²² На овом пољу истраживања велика је заслуга М. Перија (чија дјела постају приступачна широј публици у енглеском издању његова сина А. Parry; *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*, Oxford, 1971). Упоређујући хомерски стих са грчком скулптуром, он види у систематичној и досљедној употреби увијек истих изражајних средстава карактеристике једне књижевне традиције која је битно различита од оне на коју су критичари Хомера и читалачка публика (његовог доба) навикли и тражи да се за такву књижевност створи и нова естетика, нов критички инструментариј и нови вриједносни критерији. Та схватања постају позната под називом *oral poetry theory* – теорија о усменој поезији (видјети оп: Z. Dukat; *Homersko pitanje*, Zagreb, 1987, str. 106–135).

²³ Видјети. Е. А. Havelok; *Muza uči da piše*, str. 106.

²⁴ Е. А. Havelok; *Muza uči da piše*, str. 134. Умјесто субјекта дискурса по први пут у први план може иступити нешто као „тема“. Дакле, тема је везана за појаву знака, а тематизација се тиче откривања подручја на који знак указује. Када се тематизовање „уобичаји“, почиње се (ради „уређења“, „прецизирања“ теме) и са предикацијама, која након што утврди устаљену радњу може да се односи и на трајно стање, тј. на неки однос. Уз то – и динамичка радња уступа мјесто статичким чињеницама. Радња се морала понављати (изводити) док се статичке чињенице присвајају и усвајају, тј. уче. Речено модерним језиком, „постојање уступа пред постајањем“.

²⁵ Е. Fink; *Metaphysik der Erziehung: im Weltverständnis von Plato und Aristoteles*, Frankfurt a/M, 1970, str. 92.

Пјесништво Хомера, Хесиода и трагичара било је један одговор: свијет је сукоб, истински рат ноћи и свијетла. Платонова филозофија била је други одговор: свијет је пobjеда свјетла над тамом, пobjеда Nousa над Ananke...“.

26 Чини се да платонизам чак и на својој граници, чак и с ону страну границе доказује да не може бити превладан. Понајприје од стране Ничеа...“ Можда је Ниче тај који трасира „окрет ка скривеној повијести платонизма“ као нужан корак филозофије? “Ако је по Ничеовим ријечима метафизика платонизам, може ли се, пита Салис, „ово једначење преокренути, је ли, математички речено, релација комутативна. Може ли неко казати да је платонизам метафизика? Зар унутар Платонова дјела и наслеђа не постоје моменти који надилазе метафизику?“ (J. Sallis; *Platonovo nasljeđe*, Zagreb, 2009, str. 14).

27 „Захтеван читалац – кога сам Платон чини таквим – Платонове дијалоге схвата као неку врсту трагедије, и то можда најбоље врсте“ (L. Štraus, *Grad i čovek*, Beograd, 2002, str. 69).

28 Разумјети овај извјештај, каже Гадамер, разумјети је Платонову критику пјесника (H. G. Gadamer; *Platon i pesnici*, u: *Filozofija i poezija*, Beograd, 2002, str. 8).

29 Оп. О. Žunec; *Mimesis*, Zagreb, 1988, str. 111–112. Vidjeti: K. Schefold; *Die Bildnisse der Antiken Dichter, Redner und Denker*, Basel, 1997.

дужетак су агона, еросног надметања. А битна ознака филозофије јесте наслеђе трагичког искуства борбе и игре искона.²⁷ Сократ долази као Дионис, његова филозофија ипак јесте музика. И све што такне обиљежава управо старом „трагичком потресеношћу“ истовремености истине и обмане, извјесне архи-збуњености, али и увида у опасност узохољења пуко људског (што јесте темељна нит укупне грчке духовности).

Дакле, једноставне сократовско-платоновске одлуке за истину нема (отуд нема ни искључења), већ је на снази нека врста „темељне неодлучености“ у погледу њене суштине. Почетно мишљење тиме је проткано, а проткива га управо она чудесна сократска нит која се према трагедији односи суштински трагично.

Гадамер ће најозбиљније узимати Платонов извјештај о „паљењу“ трагичких списа.²⁸ Ко ту види само пуки раскид с трагедијом (у смислу раног ничеовског обраћа од дионисијског аполонском) не само да остаје слијеп за карактер „грчке симболике“, већ пропушта можда и онајбољу прилику за разумијевање односа филозофије и трагедије. „Бацање трагичких списа у ватру“, говори Жунец на трагу Гадамера: „није њихово уништавање него повјеравање ватри као најтрагичнијем елементу... ватра којој се повјерава хераклитовска је увијек жива ватра која се Мјером пали али Мјером и гаси“.²⁹

Хомер је „први учитељ и првак“ у свим тим лијепим стварима, па ипак, „не смије се човјека частити више од истине него, кажем, мора се истина говорити“ (*Država*, 595c). И јесте филозофија у том морању, у принуди да се каже. А шта је то што напросто мора бити речено – што временā избацују на врх језика?

Именоване пјесме и пјесништва често се означавало пољем. Поље пјесничке ријечи поље је трагичког искуства коначности – „мјесто“ гдје се земља отвара небу и боговима и гдје са свих страна удара вјетар из непредвидивих и незнатих смјерова. Али, дубље од удара сваке олује, каже Жунец, јесте искуство „поља“ као сабиралишта свих смјерова. Тренутак на пољу јесте – бити у средини и у сабирању свих супротности. Пјесма је стога хитац, *избачај* коначности у далеко „све вријеме“ божанскога. У отвореној, али хитајућој, изложености небу и боговима темељ је људске слободе. Но, када богови узмакну, ни поље пјесничке ријечи нема

више чим да се напаја, оно вене губећи пламен којим се одгаја – мјерења с бесконачним. Пјесма је сада „лакоћа“ ријечи, необавезна лакоћа коју не прати никакво дјело. Ова лакоћа није крилата. Не домахујући до даљина, она пада ниже од своје судбине. „Поем“ заказује кад је о истини ријеч. Од сад му треба „матем“³⁰ јер једино он види „Ред“ у божанском повлачењу. У матему и само у њему оно божанско опет је ту. Искуство које се стиче поред Сократа тадашњем времену изгледа саблажњиво: није ријеч о томе да се не жели више бити пјесник већ са становишта истине не вриједи бити пјесник.³¹ С филозофијом „нова мјерила“ ће ући у традицију, али с првенственом задањом да обнове контакт с оним што је сама њена срж – божанско, искон. Нова мјерила „хватају“ божански ред и покушавају га спустити у полис – обновити саграђанство људи и богова. Другачије, она чувају традицију да се не окамени.

И ето је истина којом се човјек мора частити више од Хомера, више од Сократа или било ког другог. Она надлази из темељног сократског увида: пјесништво и трагедија изгубиле су ватру као стваралачки принцип (јер је настао и државни *ethos* који их је подржавао у важењу). Оно за њих конститутивно „сада“ испада, а Сократ га преузима и настоји сачувати, па и разбуктати, тамо гдје је то једино могуће – у живим филозофским разговорима. Пошто у доба „божанског окрета“ једино филозофија у свом начину говора чува „божанску ватру“, она је *паметитељица* „ватреног бића старе трагедије“ и традиције уопште. У ствари: у новом медију (на позорници мисли) она поставља и поново изводи стари трагички парадокс: парадокс неумољиве диференције коначног и бесконачног (људског и божанског). Филозофија се отвара баш као посљедње прибојежиште светости. Она је чуварка „светости“ егзистенције, а ова се огледа у „простој чињеници“ да након одласка богова треба живјети „недостајање“ као сопствену истину. „Божанско“ тако „трајно жигоше“ егзистенцију, а светост бива уписана у њену језгру као услов могућности – повлачење божанског отвара простор да се појави нешто као егзистенција (а у њој пламтећа жеља јесте знак божанске одсутности).³² Филозофија стога има показивати како богови дају и онда кад недостају. Тиме се и знању сасвим јасно дозначује оно што многи данас не виде или не желе да виде: наиме, наслеђе само од себе тражи истину да се „њоме части“ како би се у оном што долази очувало.

³⁰ Поем, матем су изрази које користи А. Вађу; *Manifest za filozofiju*, Zagreb, 2001.

³¹ Стога филозофија свој интегритет чува у његовању разлике у начину казивања (G. Figal; *Istina i lijepa obmana*, Kolo 3/1999, Zagreb, str. 212).

³² Јер кад се божанско не би „појављивало“ у својој слабости и одсутности, односно кад не би било „моћи“ божанског да се „задржи“ и „ограничи“ не би се ни човјек препуштао сам себи нити би егзистенција добила простор да се појави. Од модерних можда је то Хелдерлин најбоље изразио у једној биљешци уз суштину трагедије: „оно изворно може се очитовати на прави начин једино у својој слабости; ако знак бива постављен као безначајан у самом себи = 0, може се показати оно изворно, скривени темељ сваке природе... Непосредно је немогуће како за смртнике тако и за богове“ (F. Hölderlin; *Amerkungen zum Ödipus, Amerkungen zum Antigone*, u: *Sämtliche Werke und Briefe*, Darmstadt, 1989, str. 386. i dalje).

Да би очувао „мед“ грчке традиције који је почео отицати и унедоглед се губити из већ нагрижених старих оквира, Сократ је био принуђен да га пребацује у друго паковање – дијалектичку форму усмености. Наравно да ово пребацивање традицију не оставља нетакнутом. Али, и традиција стално „дотиче“ пребацивање, итекако утичући на његове поступке. Па ако се дијалектика уистину спори са поетском праксом, и преко ње са традицијом, то никад није и са намјером њеног једностраног и тоталног одбацивања (Сократ и овдје остаје и јесте оно „између“). Раскидајући са пјесничким фундаментом античког васпитања, Сократ и Платон развијају васпитни смисао филозофирања у коме је могуће сачувати „ватрено биће“ традиције. И само као чувајући – отклон филозофија може почети. А онда је Сократ уистину први, ако не и првак у њеним „лијепим стварима“.

Али, изгледа да тек сад за једну филозофију (за њено самосхватање) настаје проблем. Сократу се некако и призна и одобри ова првост, али управо ту (у одобравању), и управо тад (у часу признања) почиње страшно филозофско мешкољење, нећкање. Филозофски часно било би „ићи до краја“ и повући све консеквенце признања сократске првести за цјелокупну филозофију. Али част брзо устукне пред законодавством. До краја се не смије ићи јер би то значило крај представа које филозофија ствара о себи и којима сама себе стилизује и уљепшава. У тим околностима признање остаје да виси у ваздуху, а с њим и филозофски Сократ. И можда је овдје извориште свих невоља са њим и његовим мјестом које сами себи задајемо.

Сократу се признаје извјесна значајност, али само да би се што лакше и што брже склизнуло до Платона (па онда њему одајемо пуно признање за филозофско посвећење грчког духа). А, у ствари, није ријеч ни о Сократу ни о Платону, ради се једино о томе да се усмености као таквој одузме свака снага промјене и обратничког дејства. Култура заснована на писму то не може поднијети јер би саму себе урушила. Али, није први пут да се оно на чему се почива покаже само као једна у низу илузија и предрасуда. Ова је, додуше, жилава и јака, па је као таква системски пријечила пут до утврђивања стварног значаја Сократа за филозофију. Лакше га је било брисати него суочити са предрасудама нашег доба које

изгледају тако као да живот од њих зависи.

Све ово, прилично аргументовано, показао је Реале у заиста специфичној критици Хавелока. Наиме, Хавелоку се не пребацује ништа изузев неспремности да повуче све консеквенце из резултата до којих сâм долази. На тај начин он свједочи да остаје у власти предрасуда културе писмености које иначе критикује. Силян труд Хавелок улаже како би показао да епохалне измјене мишљења зависе искључиво од промјена технологија комуникације, чиме хоће рећи да једино писмо има снагу обраћа, да све велико и важно настаје тек пошто га писмо уведе у живот, да је оно само од себе кадро раскртити са традираним формама усмености. Другачије: ништа не би заживјело да га писмо није преузело и развило, мада сâмо писмо не учествује у његовом изворном обликовању.

Па иако настоји Сократу одати неку почаст, Хавелок га, у ствари, у потпуности филозофски гуши начелним ставом о писму као родитељу свега. Сократ је ту, али као да није, значајан је, али у суштини филозофски стерилан. Филозофија с њим никако не може почети. Зато и користи термин „међуфаза“ (усменог и писменог) или „прелаз са усменог на писмено“, при чему ове одреднице имају изразито функционалан набој. „Прелаз“ је ту, али само да се преко њега пређе, он је нека врста премоснице или споне, која има гарантовати већ успостављену идеју континуитета која надлази из подручја развијене писмености.³³

Треба ли помињати колико су овакве представе укотвљене у образовној свијести епохе исту разарале и тровале? Путем њих врши се обескорјењивање, не само аутора, него и сâме филозофије јер производи се читав низ закључака, који одвраћају поглед са цјелине револуције грчког живот, што у коначном води таквом гледању на филозофију које се труди одговарати модерним представама, а не историјским фактима. И треба ли онда питати за разлоге зашто сунце оног појма филозофије, које произлази из дијалектичке форме усмености, већ дуже вријеме на Западу не излази? Можда Запад зато и залази. Ко зна?

Ако слушамо факте и при том мислимо, они говоре сасвим другачије: филозофска револуција произлази из *живе напетости* двају форми унутар једне културе усмености. Новум јесте велики преврат културе усмености – преобликовање миметско-по-

³³ Реале тврди како ни сам Хавелок очигледно није био свјестан гдје га је прихватање сокартовске револуционраности могло одвести. Отуд је и његов термин „међуфаза“ хаотичан – ако је Сократ „међуфаза“, очигледно је да штрчи *између* оног јасног *прије* и оног *јасног* послје, нешто *ни тамо* ни *овамо*, нешто *нејасно*. А да се нешто такво лако истаћи у *ништа*, јасно је смјеста. Стога постоји филозофска дужност да се прецизира, колико је то могуће, карактер оног *међу*. Реале предлаже потпуну терминолошку измјену: намјесто *међуфазе* за Сократа се каже да је *камен међаши*, чиме се јасно мијења и смисао *преломнице* – међуфаза, видјели смо, сугерише на нешто што напросто стоји ту, као убачена карика (процеса) која недостаје да би се повезала два велика културна обрасца, док *међаши* стоји, попут бедема и *граничника*, засебно као велика и бременита фаза разграничења, као посебан културни образац усмености – образац дијалектичке форме усмености. Хавелоков став да Сократова теза о души означава раскид са усменошћу, тачан је само са битном и одлучном напоменом: *она раскида са усменошћу неотско-миметичког типа* (најприје са њеном структуром опонашања), а не са усменошћу као таквом. Тако се и наука о самосвојној души, као душа саме филозофије, појављује у окриљу усмености као њен нов дијалектички облик и то се уистину може звати *револуционарним* (видјети: Ђ. Reale; *Sokrat...*, str. 98).

³⁴ „Филозофски спис“ имао је мало тога заједничког са књигом у модерном значењу ријечи – записи на пергаменту и папирусу јесу оно што ми зовемо великим текстовима грчке културе. Грци ове списе сматрају природним наставком усмене праксе, те су они најчешће у фрагментима, у форми закључака или значајних мјеста. Све то указује да су списи своју праву употребу имали у кругу припадника школа, а никако јавнога живота. Дјело се објављује тако што се публикује, а то дословно значи „чита пред публиком“ (што упућује на стару технику). Читање наглас дуго задржава своје првенство и представља уобичајену праксу. Тако Тукидид изражава бојазан да недостатак украса у његовом дјелу могао дјело учинити мање угодним за слушање. Сократ у Федону описује учинак слушања некога ко чита из Анаксагориних књига (видјети: W. K. C. Guthrie; *Povijest grčke filozofije IV*, str. 54). Послушајмо још једно свједочанство Платона: „... гдје дакле стигоше Сократ и много неких других с њим, жељни чути Зенонов спис... Читао им је сам Зенон, а Парменид је случајно био вани... И бијаше још посве мало од тих *доказа* који су се читали...“ (Parmenid; 127 c-d). Ζήνωνος γραμματέων каже Платон, а неки аутори (M. L. Gill/ P. Ryan) су ово γραμματέα превели са *књига*, што је непримјерено, јер γραμματέα је потребно преводити са *спис* да би могла синуту горе помињана разлика. Оно што се чита јесу докази – τὸν λόγον ἀναγνώσκομενον – а под „доказом који се чита“ треба мислити „доказивање у облику расправе, наиме, својеврсно образлагање и испитивање ствари“ и при том имати у виду разлику према појединачном доказу, аргументу, потврди или свједочанству – τεκμήριον (видјети: I. Mikecin; *Bilješke*, u: Platon; *Parmenid*, Zagreb, 2002. str. 135).

³⁵ Видјети: H. Krämer; *Platons Unge-schriebene Lehre*, u: Platon. *Seine Dia-logie in der Sicht neuer Forschungen*, Darmstadt, 1996, str. 251.

етске у дијалектичку усменост. Што даље значи: усменост је та у којој „стасавају“ апстрактни појам као регулативан принцип мишљења и нова синтакса, а онда они доводе у кризу сликовити начин мишљења, јер се више не могу саопштити, сачувати или обнављати традиционалним оруђем усмене културе. Дакле, филозофија је у потпуности кћи културног обрасца усмености (до-душе као нова форма усмености). Самим тим, и модерна представа да је писмо, као медиј комуникације, само од себе уклонило сликовити начин мишљења не може се више одржати. Још више (а за нас невјероватније): откриће „логичкога“ мишљења није и не може бити производ грчке алфабетске писмености. Сасвим је другачије: написана се ријеч наметнула тек након што је револуција унутар усмености, или појмовна револуција, проведена (око три вијека требало је писму да се установи као образовно добро). Тек од средине IV стољећа писмовност добија првенство,³⁴ што значи да је од тада језик био превасходно посматран са стајалишта писма. До тада језику припада претежно изведена функција похрањивања говорне ријечи. Консеквентно спроведена фонетска азбука код Грка остала је посве везана за говорни језик који је разложио њене апстрактне, асемантичке елементе – за разлику од оријенталних, египатских или далекоисточних писама, која су прескачући говор, могла осликавати свијет (Деридино рехабилитовање писма које је усмјерено против фоноцентризма оријентисано је ка овој, а не ка грчкој традицији).³⁵

Сократова усменост могла се, додуше, попут поетско-миметске, савршено преносити живом ријечју, али није, како напомиње Реале, могла бити запамћена, сачувана и поново употријебљена уколико није била потпомогнута писменошћу (стога су њени крајњи резултати могући тек с писмом). Онда не чуди да се последије Сократа нагло шири нови литерарни жанр (који и настаје око његових разговора) – *lógoi sokratikói*.

Zoran Arsović

**PHILOSOPHICAL 'REVELATION OF PSYCHE' AND POETIC
PRACTICE**

Summary

The philosophical revelation of psyche is an expression of man's new experience of themselves and world around them, which demands a new form of thinking, and this one, in turn, new form of speech. That is how a dialectic form of oral expression/tradition emerges. The long-awaited consciousness, always in control of itself, always finding the reasons for its actions within itself, finally makes its appearance on the stage. It seeks for truth in a different way, for it sees it in a different way too. It finds poetic identifications insufficient, often pointless. All the intensity of this clash, of symbolic 'breakup with tradition' is there to be seen – the whole of poetic practice turns against itself. To understand the force of this impact means to bear in mind, at all times, the position of the poet throughout the history of Hellenistic education.

Key words: *psyche, dialectics, tradition, poetry, notion, oral expression/tradition, literalness.*

Слободан Наградич
Универзитет у Бањалуци
Факултет политичких наука
slobodannagradic@hotmail.com

НЕКОЛИКЕ НАЗНАКЕ О АПОРЕТИЧНОСТИ ПАЦИФИЗМА КАО СПЕЦИФИЧНОГ МИШЉЕЊА И ПРАКТИКОВАЊА МИРА

***Резиме:** У раду се пропитују суштина и манифестације феномена пацифизма. При томе, полази се од филозофско-етичког утемељења и импликација ове категорије, појма, његовог значења, појавних ликова, врста итд., али се у аналитичко поље уводе и параметри и императиви социологије и политикологије. То се показује сасвим оправданим и легитимним имајући на памети факт да је пацифизам као „јединство“ идеја, размишљања, учења/теорија, пројеката, ставова, иницијатива, активности, медија(тора), механизма, инструмената, форума, асоцијација, институција и сл., релевантан социјални, а потом и политички реалитет, процес, релација и исход, односно с обзиром на факт да је у готово сваком пацифизму „законито“ присутна перманентна интенција, потреба да се он институционализује и етаблира. С друге стране, аутор показује да је једно „лице“, аверс пацифизма његова иманентна, унутрашња напетост, противрјечност, неконзистентност у њему самом, посебно кад се он из сфере теорије, етике, филозофије, теологије и сл., транспонује и фокусира на свијет и простор људских ствари, дакле морала и политике. У расправи је доказана теоријско-практична инсуфицијентност пацифизма и немогућност његове радикалне и тоталне, свевремене имплементације и озбиљења у конкретним, повијесним околностима, при чему се не нијече, не мијења смисао и потенцијални значај тог садржаја и вриједности приступа, мишљења и истраживања мира, миротворства и мирољубивости, али без апсолутизације његових полазишта/начела, порука и реперкусија.*

Кључне ријечи: мир, миротворство, мирољубивост, пацифизам, рат, напад, насиље, репресија, отпор, одбрана, етика, морал, императив, норма, ненасиље, мировни покрети, полемологија, иренологија, истраживање мира, праведни рат, право рата/ ратно право, хуманитарно право, правда, међународно јавно право, свјетске мировне иницијативе, организације, толеранција, трпљење.

Ако се „прави“, пуни и универзални мир тешко, споро и „скупо“ достиже, ако мира нема свуда и увијек, ако за њега нису сви, а прије свега милитаристи, белицисти и ратни хушкачи и профитери свих „боја“ и провенијенција, онда треба узети од њега оно што се и колико може, макар једну његову „фракцију“, потенцију и погодност, а његову универзализацију, у свим димензијама и сферама, дакле и хоризонтално и вертикално, оставити за боље прилике, након дубљег освјештавања темељних социјалних снага које ће га наговијестити, а на крају и озбиљити, повијесно верификовати. Чини се да на тај начин, у том координатном систему, резонују неки друштвени субјекти, прије свега поједини нови социјални покрети¹, иницијативе, акције и форуми, који се залажу за мир, који отворено преферирају и сасвим пристрасно фаворизују мирно рјешавање свих сукоба, а нарочито ратних, и за успостављање, имплементацију мира на глобалном, свјетском плану, одмах и овдје, у мјери у којој је то изводиво. Ријеч је при том о мировним и/или пацифистичким покретима и стремљењима,² чија је ренесанса била актуелна и дјелатна нарочито 70-их и 80-их година 20. вијека, након чека постају „демоде“ и мање утицајни.³

Због тога је легитимно и потпуно саморазумљиво што се у елаборацији феномена мира мора, макар у назнакама, уз свијест о недостатности таквог приступа, рећи неколико ријечи и о пацифизму⁴ и пацифистичким покретима, покушајима, пројектима и тенденцијама. Али, одмах треба нагласити, а потом и елаборисати – додуше, за ниво и потребе расправе у којој је у „главној улози“ једна друга тема: мир, а не сам пацифизам – да постоји више, мноштво дефиниција пацифизма,⁵ да су оне међусобно противрјечне, баш као што је и сам појам пацифизма у себи „напет“, супротстављен, антагонизиран. Такође, кад је ријеч о актерима пацифизма, дакле о пацифистичким покретима, иницијативама, установама, форумима

¹ Шире о социјалним покретима, па и о новим друштвеним покретима, видјети код: Ален Турен, *Социологија друштвених покрета*, „Радничка штампа“, Београд, 1983; Вукашин Павловић, *Обнова утопијских енергија*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987, те у радовима српских и југословенских (бивших) социолога, филозофа и политиколога, попут, нпр., И. Вејводе, З. Видаковића, С. Дворника, Б. Деспот, З. Покровца, Л. Вељака, Ж. Пуховског и др., односно код свјетски признатих ауторитета о овој проблематици попут Агнес Хелер, Џона Кина, Рудолфа Бароа, Андре Горца итд.

² Да ли се могу изједначити значења ријечи и синтагми *пацифизам*, *пацифистички покрети* и *мировни/мировњачки покрети* и да ли их је сувисло синонимно користити или је пак примјереније суштини ових појмова и збиље коју супсумирају и изражавају да их се понаособ, независно третира? То питање идентитета, једнакости ових појмова, иако није од непосредне релеванције, за саму ствар мира, за практично његово супстанцијализовање, јесте битно за овај рад, као што смо показали у неким досадашњим трактатусима, а још шира елаборација и додатно проблематизовање речене дистинкције ће тек услиједити у даљем тексту. Овдје само наводимо једну почетну дефиницију:

„Ипак, неки разликују, појмовно и садржински, пацифистички покрет од мировног покрета, ако ни због чега другог онда зато да би бар некако одредили појаве које се тичу борбе за мир. И већ тешкоће приликом одређивања, саме по себи указују на њихову комплексност.“ Cf. Бојан Грбовшек, *Мировни покрети*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987, стр. 89. Исти аутор, Грбовшек, нуди и своју дефиницију пацифизма која гласи:

„Укратко, пацифизам је заједничко име за гледишта и активности у корист одвраћања и одбијања оружаног насиља као и чување трајног мира.“ *Ibidem*, стр. 7. Овакво одређење феномена пацифизма, а о миру да и не говоримо, не само да је одвећ редуковано, једнострано, него је и крајње неоперабилно, тешко у пракси апликативно и, стога, нетачно и некорисно.

³ Шире о мировним покретима видјети у: Бојан Гробовшек, *Мировни покрети*, нав. издање, затим Соња Лихт, *Мир*, у: Енциклопедија политичке културе, „Савремена администрација“, Београд, 1993; Лучио Марги, *Покрет за мир и европски социјализам*, „Марксизам у свету“, бр. 3, Београд, 1983. и др.

⁴ Израз, појам *пацифизам* први пут је употребљено Е. Арнолд 1901. године у вријеме кад се трагало за називом међународне активности и покрета за мир. Упореди: Милојко Стојановић, *Полемологија и иренологија*, општи део, „Номос“, Београд, 1993, стр. 83.

⁵ „Термин ‘пацифизам’ има два значења. Једно је теоријско-филозофски и морални став, који се најчешће дефинише као тежња за миром. Такво дефинисање пацифизма најчешће полази од моралних принципа, који осуђују насиље и рат као такве и глорификују мир.“ М. Стојановић, *Ibidem*.

⁶ Прије више од шездесет година занимљиву сумњу у мо(гу)ћ(ност) пацифизма и јаловост, теоријско-практичну импотентност и „неучинковитост“ дискусије о њему, исказао је Марсел Шнајдер у свом предговору Кантовој расправи *Вјечни мир*, коју је, иначе, он сам превео и приредио за штампу. Његово запажање овдје цитирамо да би се изнова показало колико мало се одмакло у „пракси“ пацифизма, али и због тога што сматрамо да о томе не треба престати промишљати и чинити у границама

итд., а да би се, опет, објаснио садржај и значење, импликације појма *пацифизам*, ваља експлицирати и освијестити факат да су бројнији пацифистички покрети, нарочито неслагања и трвења међу њима, него евентуални позитивни учинци, резултати које су пацифистички свјетоназор и пракса, активност до сада получили, упркос толиким покушајима и настојањима у том циљу и правцу.⁶

Да ли је појам пацифизма у себи противрјечан и откуда неспоразуми у вези са тим термином? С друге стране, како то да је ова категорија толико „популарна“ и тако распрострањена у јавној употреби, нарочито код неселективних и површних медија информисања и других некритичких конзумената и посредника? Сматрамо да је то и због тога што „Више различитих учења носе назив ‘пацифизам’, и није могуће рећи ништа уверљиво о томе а да се не каже које се од тих учења има у виду“,⁷ али се сви разлози „пријепорности“ појма пацифизма не могу свести само на овај, овдје актуелизован. Стога ваља ући у „брисани простор“ филозофског дискурса, у аналитичко поље етике као филозофије морала и пропитати шта пацифизам значи и импликује у тој сфери човјекове егзистенције и отјелотворењу које „пробија“ ка *societas*-у, које се хоће етаблирати у социјалном миљеу и односима. Али, нису ли нека одређења, дефиниције пацифизма филозофски ирелевантне и није ли примарнији задатак ове елаборације да се види који садржаји пацифизма не „одзвањају празно“, тј. нису значењски (не)попуњени, а повијесно неутемељени, односно не кореспондирају са збиљским процесима и односима у историји и друштву чији је бар један сегмент или тенденција у динамици – пацифизам као одговор на изазове друштвених и повијесних кретања и трансконфигурација у којем се крије тајна релативне популарности пацифизма, али пацифизма редукованог на једну његову димензију: као покушај нормирања моралног учења, схватања, на-говора, обликовања става и праксе.⁸

За филозофију, тачније – за етику која је – симплификовано речено – филозофска рефлексивна моралитета у свим димензијама његовог бивања и манифестовања, „интересантно“ је оно схватање пацифизма „по коме нико не треба да се силом супротставља насиљу“⁹. Овим ставом се хоће рећи да тако одређују пацифизам они који себе доживљавају, „виде“ као пацифисте. То, дакле,

није нека дефиниција пацифизма, није његово одређење из „перспективе“ и пера неког иренолога, неког ко вриједносно непристрасно проучава феномен мира, па и пацифизма, или пак неког пацифисте другачијег исходишта и оријентације. Не, то је само констатација са каквим одређењем пацифизма филозофија хоће да се „ухвати у коштац“, да би показала његову логичку неконзистентност, противрјечност, па онда и моралну недрживост, пошто такво становиште/самодоживљај, одређење настоји да се универсализује, поопшти, да вриједи у свим приликама, околностима, код свих субјеката, без обзира на њихове онтолошки мање важне акциденције. Али, без обзира на то како пацифисти себе дефинисали, и упркос томе да ли таква „дефиниција“ интригира филозофију/етику или не, од неког одређења пацифизма, макар као *technicus-a terminus-a*, мора се поћи, тим прије што се овдје преферира социолошки приступ, који подразумеива већи степен егзактности, него што је то у филозофији и умјетности, а нарочито у књижевности. Додуше, они који тако „пробирају“ у смислу одлуке који пацифизам хоће узети у разматрање а који, пак, неће, не само што не могу избјећи приговор(у) за сасвим субјективни уклон и волунтаристички приступ предмету свог „рада“, тј. мишљења, него и да су се већ „сврстали“ уз једну струју, оријентацију унутар пропитивања пацифизма, и да су до те позиције дошли својеврсном „сегрегацијом“, дискриминацијом, ниподаштавањем неких варијанти и димензија пацифизма.

Пацифизам је однос – однос према рату, али такав однос који превиђа, не само због непознавања, или не у првом реду због тога, све димензије, а посебно инструменталну вриједност рата. Пацифизам хипостазира интринсичну за рачун циљане, телеологичне вриједности и суштине рата. „Гранични облик тог става према рату, онај по коме се броји само његова посебна, негативна вредност, док је његова инструментална вредност потпуно неважна (а онда су неважне и циљне вредности за које је он инструментална вредност), можемо означити као пацифизам.“¹⁰ Видимо да је код дефиниције пацифизма најважније постулирање негативног односа спрам рата, оцјена да је он, тј. рат, зло и то апсолутно зло, и да га као таквог треба искоријенити, елиминисати, учинити непостојећим. Али, пацифизам није само однос према

које детерминише збиљски живот. Дакле: „Идеја светског мира једна је од најстаријих тема у развоју људске мисли и културе. Њу сусрећемо у разним облицима и манифестацијама: политичким, верским, литерарним и филозофским, у свим историјским епохама, на Западу и на Истоку. Увек наново постављена и решавана, она представља – и дан данашњи – крупан неостварен проблем целог човечанства.

Са тим дугим веком пацифистичке тенденције може се једино упоредити јаловост и неуспешност њеног реализовања. Колико покушаја толико неуспеха. Идеја мира спада међу историјом озрамоћене идеје. Појам међународног мира постао је права иронија, а вечни мир међу људима – сарказам и *contradictio in adiecto*.“ Марцел Шнајдер, Предговор, у: Имануел Кант, *Вечни мир*. Филозофски нацрт, „Гутенбергова галаксија“ и „Ваљевска штампарија“, Београд–Ваљево, 1995, стр. 7.

⁷ Јан Нарвесон, *Пацифизам: филозофска анализа*, „Гледишта“, бр. 11–12, Београд, 1985, стр. 122.

⁸ Уколико пацифизам, или макар једна његова верзија или теоријско исходиште и апологија, јесу популарни, а што се мора редукovati само на уске „кругове“ салонских интелектуалаца и квазиучених јавних дјелатника који у свему преферирају лични комодитет, те код неких медија информисања склоних моралисању и морализаторском односу спрам рата итд., онда се разлози томе налазе „у пропуштању да се увиди у чему се тачно састоји то учење“. Јан Нарвесон, *цит. дјело*, стр. 123.

⁹ Ј. Нарвесон, *оп. цит.* стр. 123

¹⁰ Јован Бабић, *Морал и наше време*, „Просвета“, Београд, 1997, стр. 180.

рату, он у себе укључује, по многим одређењима подразумејева и третирање, однос спрема насиља, још уже: употреби силе, прије свега физичке силе. Пацифизам јесте становиште које осуђује, „забрањује“ употребу физичке силе и насиља, без обзира на то у коју сврху и за које циљеве се она проводила. Из оваквог одређења, тј. уношења нових елемената у дефиницију пацифизма, јасним нам се чини и став по којем „Насиљу се не треба супротстављати силом, ни када је у питању одбрана или казна.“¹¹ Зато за пацифисте који инаугуришу овај садржај и модел пацифизма чувена новозавјетна заповијест: „Не убиј!“ вриједи универзално, у свим околностима, временима, за све актере и упркос томе што би се релативизовањем тог императива могло (доброга, кориснога) постићи, односно (лошег, штетнога, непријатног, злог и сл.) избјећи или спријечити.¹² Пацифисти настоје да ово своје становиште, свој морални *credo* наметну као апсолутно важење, као универзалну дужност, дакле као нешто што се не може одбити а да то не буде морално негативно вредновано, аксиолошки недопустиво. Утолико пацифизам, хотећи да буде морално доминирајуће и обавезујуће становиште, норма коју ваља испунити, стреми општости, безусловности, апсолутизацији и тоталном важењу, јер њега/пацифизма нема уколико се он фрагментизује, сведе само на неке моралне заповијести, на неке актере, у појединим приликама, ако се почне трагати за изузецима и оправдавати их. „Релативизам пориче пацифизам.“¹³ Међутим, управо зато што пацифизам то не може надићи, трансцендирати, што се не може универсализовати и постати морално обавезујуће понашање свих и свуда, он нужно остаје једно парцијално, групно, готово приватно становиште и норма која морално обавезује само индивидуе. Разумије се, само оне појединце који уважавају, слиједе такво становиште и постулате па и друге наводе/усмјеравају на исто. У томе и јесте истовремено и недефинљивост појма пацифизма и његова унутрашња, логичка противстављеност, неконзистентност. Стога Ј. Бабић и узвикује да се пацифизам „може означити као становиште у противставу“¹⁴, а Б. Шијаковић упозорава на циркуларност, тј. врћење у круг дефиниције пацифизма (круг се затворио, немогућност „пробоја“ спрема вањског, оног другог од којег зависи и које одређује сам пацифизам) по којој испада да је пацифизам „оно чега се придржавају пацифисти, а пацифисти су они који се

¹¹ Богољуб Шијаковић, *РАТ(и) РАТ(и)о(налност) – Између рационалног насиља и насилне рационалности*, „Луча“, бр. 2, Никшић, 1992, стр. 10.

¹² Упореди: Томас Нејцел, *Рат и покољ*, „Гледишта“, бр. 9–10, септембар–октобар 1985, Београд, стр. 208.

¹³ Б. Шијаковић, оп. цит., стр. 10.

¹⁴ Ј. Бабић, *Морал и наше време*, цит. издање, стр. 183.

придржавају пацифизма¹⁵, што је логичка грешка у дефинисању – изједначавање *definiens*-а и *definiendum*-а, односно објашњавање једног другим, па све до Фагеовог приговора пацифизму на почетку 20. вијека да „затвара историју ... у корист оних који се ... користе правом силе“.¹⁶

На чему речене рефлексије и интерпретације феномена пацифизма базирају своје оцјене о тешкоћама дефинисања пацифизма,¹⁷ односно о његовој иманентној противрјечности и немогућности задобијања једне деонтологије пацифистичког понашања или, другачије казано, прерастања индивидуалних пацифистичких увјерења као моралних норми у дужност, обавезно понашање и морално санкционисање у заједници, код свих потенцијалних учесника неког актуелног или виртуалног рата, насиља, физичке принуде,¹⁸ принуђених на одбрану и противљење нападима, заговорницима мира?¹⁹

Прије свега, на томе да се пацифисти описани на претходни начин саморазумијевају, дакле себе доживљавају као особе(ности) које „начелно одбацују сваки рат“,²⁰ односно које сматрају и кажу да се „нико никада не треба да брани од напада“,²¹ а да је пацифиста онај човјек „који се у тој мери супротставља насиљу да га неће употребити чак ни за одбрану самога себе или неког другог“,²² а то јесте оно што је парадоксално, што је морално неконзистентно, повијесно/практично неодрживо, немогуће и зато као теорија, као етика неплаузибилна, па и по сам мир за који се транспарентно залаже и оправдава га, неефикасна. Проблем са овако тотално – не заборавимо: у коријену ријечи тоталитаризам, а он данас има неподјијелену негативну аксиологију и конотацију, је баш ријеч *totus – totum* – схваћеним пацифизмом јесте у његовој радикалности, неспремности на компромис са другим и другачијим исходштима, садржајима и вриједностима егзистенције и моралитета. Поричући рат, насиље, физичку и сваку другу принуду, осуђујући припреме за рат, угрожавање мира и сл., овакав пацифизам одбације свако чињење истих и одриче право било коме да их чини, било када и у било које сврхе. Ниједан циљ не оправдава насиље, пријетње, рат, угрожавање других, односно употребу недопустивих средстава. Чак и онда и уколико се рату и насиљу није могуће никако другачије супротставити до силом, отпором, одбраном од њих.

¹⁵ Б. Шијаковић, *Ibidem*.

¹⁶ Faguet, *Le Pacifisme*, Paris, 1908, р. 202. Наведено према: Момир Б. Милојевић, *Схватање мира у радовима Михаила Илића*, у: „Правна и политичка мисао Михаила Илића“, Правни факултет, Београд, 1995, стр. 176–177.

¹⁷ Колико је логички и морално/практички спорна дефиниција пацифизма илуструје и следеће размисљање пласирано као аргументација за тумечење неких моралних феномена и етичких категорија: „Пацифизам се обично одређује као гледиште да је насиље рђаво: да нико никад не може с правом да се послужи насиљем. Стандардни аргумент против дефинисаног пацифизма гласи да је такво гледиште претерано, екстремно – да засигурно има случајева када с правом можемо применити насиље у самоодбрани или одбрани других. Да би измакао овом приговору, пацифист може да своје гледиште изнесе као индивидуални идеал. Он може да тврди да је уздржавање од насиља морално бољи начин живота неголи живот у којем је насиље допуштено, према први начин живота није обавезан за све и свакога, нити је пак други начин живота увек и за сваког рђав; да се он определио за идеал ненасилног живота; да би, сходно томе, за њега било неисправно да се служи насиљем, али да он не осуђује оне који нису прихватили пацифистички идеал, пошто за њих није увек неисправно да прибегну насиљу“. Игор Приморац, *О трпељивости у моралу*, у: „О толеранцији – расправе о демократској култури“, “Филип Вишњић”, Београд, 1989, стр. 271. И сам Приморац се овдје позива на рад С.К. Ihare, *In Defence of a Version of Pacifism*, „Ethics“, vol. 88, 1977/78.

¹⁸ О опсегу и садржају категорије „физичка сила“, тј. да се не ради само о законима механике, види: Ј. Нарвесон, оп. цит., стр. 131.

Описани пацифизам негира, не оправдава, не дозвољава ни право на одбрану; штавише, и одбрану саму. За пацифизам и пацифисте овог „соја“, легитимирајуће је увјерење по којем је „борба морално неприхватљива и по којем сви треба да се уздржавају од борбе“.²³ Ако је чак и одбрана морално неприхватљива, ако се ни она не допушта, тј. не може оправдати, а одбране нема без примјене силе, без противљења, отпора једном иницијалном, првом, нападачком насиљу, то онда значи да је недопустив и отпор, да се ни он не смије пружати, то онда заиста подразумијева да се, да парафразирамо Исуса Христ(ос)а – јер прилика за цитирање ће тек бити – окрене и десни образ кад се добије ударац по лијевом, односно да се на то уопште не реагује. И баш у томе и јесте парадоксалност, противстављеност и неконзистентност овако свађеног пацифизма и његове претензије да морално обавезе људе да дјелују у „духу“, на фону и трагу тих императива. Одричући употребу насиља, силе, борбе, одбране и сл., пацифисти са оваквим „идеолошким“ исходиштем и теоријским оправдањем одбацију нужност и потребу отпора сваком нападу, сваком угрожавању политичког, духовног и физичког идентитета и интегритета људи, група, државе. Али, пошто они хоће, и увјерени су да је то могуће, да своје становиште учине моралном дужности, дакле моралном праксом, то значи да такав став импликује активност – активност на спречавању, онемогућавају апликације било какве силе, отпора, јер и они садрже кориштење насиља. Другим ријечима, пацифисти су дужни да се боре против борбе, да дају отпор примјени и сврсисходности отпора, да се супротстављају одбрани пошто је то једино што могу, јер, како смо показали, они одбијање пружања отпора рату, насиљу, физичкој и другој принуди, тортури итд., сматрају беспотребним, некорисним и морално невалидним, неоправдивим. Зато је, и то јесте оно што је парадоксално и као противрјечност иманентно овако схваћеном пацифизму и његовом моралном конституисању и постулирању, сва пажња и активност пацифиста актуелизоване провенијенције усмјерена ка онима који, такође, преферирају мир, који се за њега „залажу“, али на један активан начин, пружајући отпор и бранећи се од агресије, рата, насиља, физичке и моралне деградације и деперсонализације, а који не морају бити пацифисти или бар не пацифисти тоталног, радикалног усмјерења. Бивајући против силе и насиља, борби и рата, ови пацифисти то једино могу

¹⁹ Разумије се, има и других, опречних становишта о „природи“ пацифизма. Овдје помињемо само два, „најекстремнија“ супротстављања Бабићевом и Нарвесоном становишту које пледира за логичко-етичком неконзистентношћу појма пацифизма. Први рад је Креига К. Ихаре, *У одбрану једне верзије пацифизма*, „Гледишта“, бр. 11–12, Београд, 1985, а други Милорада Беланчића, *Умирујући логоцентризам и рат*, „Луча“, бр. 2, Никшић, 1992.

²⁰ Ј. Бабић, оп. цит., стр. 144.

²¹ Јан Нарвесон, цит. дјело, стр. 129.

²² Исто, стр. 130.

²³ Труд Р. Гоувир, *Толеранција и „догматизам“ у етици*, у: „О толеранцији – расправе о демократској култури“, /приредио И. Приморац/, „Филип Вишњић“, Београд, 1989, стр. 236.

демонстрирати са онима који се бране од тог истог, дакле силом спречавајући друге да се бране пошто у старту, *a priori*, одбацују нападачку „политику“, тј. насиље и рат. Тако они доводе у питање, заправо нијечу темељни принцип по којем су устројени, који их дистингуира од других актера и својим становиштем „подривају“ мир, онемогућују га тако што не предузимају ништа против оних који га угрожавају, разарају, иако је против њихове изворне, првотне и аутентичне намјере и *creda*.

Пацифизам овог типа иде и корак даље. Осим што забрањује одбрану – јер се она не може обавити/извршити без употребе силе и борбе која ју прати – што једнима оспорава право да бране друге, он настоји да беспредметним, необавезним учини и самоодбрану. Онај ко слиједи овако дефинисан пацифизам, не треба ни себе да брани, да пружа било какав отпор, па макар га то стајало и живота самог и такво становиште јесте пацифизам сам, јесте однос испуњен садржајем који у себи носи, има квалитет и потенцијалитет да га се назове пацифизмом. Тако ова варијанта пацифизма опет демантује саму себе јер ништи оно што постулира као највишу вриједност, а то је људски живот.²⁴ Поједностављено казано, сљедбеници ов(акв)ог увјерења и оцјене „природе“, бити насиља, силе и борбе, дакле пацифисти, сматрају – за разлику од осталих „промицатеља“ мира и његове аксиологије и свих других који насиље, силу и рат не претпостављају миру као „медију“ разрјешавања социјалних напетости – да је одрицање, избјегавање/непримјењивање одбране не само допуштено, него и обавезно, да је то њихова морална дужност, обавеза, односно да свако супротно поступање, тј. пружање отпора нападачима уз употребу силе, треба третирати као прекршај правила, норми моралног праксиса пацифиста. Ово не-бранити-себе, одустајање од самоодбране и препоручивање истог односа и другима, само је посљедица претходног става у којем се одбрана и отпор, као такви, морално негативно постулирају, забрањују и настоје и правно етаблирати као пожељни образци поступања. Додуше, и ови пацифисти знају да одбрана није немогућа, већ да је недопустива, односно став је овог „погледа на свијет“ да право на одбрану не треба, а не да се не може, примирити.²⁵ Код њих, дакле, оно „треба“ не постоји, а у том „треба“, још од Кантових дана, садржан је смисао моралитета, постулира се оно што се хоће постићи (да буде), односно избјећи

²⁴ „Оно што пацифиста стварно чини јесте да, изводећи из претпостављене апсолутне вредности живота апсолутну забрану убијања, закључује да забрана убиства повлачи и забрану одбране од убиства – забрану убиства у самоодбрани“, вели Јован Бабић, оп. цит., стр. 194. Слична становишта и аргументацију изнесе и већ помињани аутори, као што су Б. Шијаковић, С. Лаушевић, Ј. Нарвесон и други.

²⁵ Упореди: Ј. Бабић, оп. цит. и Ј. Нарвесон, оп. цит.

оно што је морално недопустиво и што не треба да се чини. Одбацујући одбрану и самоодбрану само зато што их је немогуће имплементирати без силе и борбе, пацифисти онда, *eo ipso*, одбацују и казну, тим прије уколико она подразумејева насиље и друге форме и садржаје атаковања на личност и дигнитет човјека, групе, колективитета, тако да по њима, ако се њихов свјетоназор и становиште досљедно аплицира у сфери моралитета, конкретних односа између људи, а за чим они теже и настоје наметнути као обавезујуће морално поступање за све, зло – а рат, насиље, сила и сл., су зло по себи, чак на самом врху неке могуће хијерархије зала – остаје некажњено, чиме се беспредметним онда чини свака осуда насиља и право да не будемо објект, жртва насиља и тортуре. У томе и по томе, овакво одређење пацифизма заиста јесте у себи противстављено, неконзистентно и његова операционализација, тј. покушај практичне имплементације остаје морално дискутабилан, неизводив, необавезујући, за било кога осим за онога који у такву солуцију пацифизма вјерује и држи је легитимном. Зато је овакав пацифизам само тек једно приватно, индивидуално становиште, ма колико он сам то одбијао да буде и да прихвати такву етикецију на свој рачун кад му је други дају, без обзира на то шта је стајало у основи такве оцјене, тј. какво филозофијско, научно или пак религијско образложење и оправдање га подупирало. Немогућност универзализације, тоталног поопштења (уколико и ово није плеоназам), апсолутног важења, чему овај пацифизам константно тежи – како кажу интерпрети једне филозофске оријентације и школе мишљења *a-pro-pos* пацифизма – а које произилази „из вишка његове претензије“,²⁶ ограничава га и „чини такорећи, приватним подухватом, а валидност његовог захтева дискриминаторним. Тај захтев је обавезујући само за оне који га прихватају. Његово прихватање је, међутим, ствар приватног избора.“²⁷ Другим ријечима, свако може бити пацифиста до миле воље, кад год хоће, у мјери и обиму које сам постави, али „о свом руху и круху“, без штете за друге, снесећи ризик и одговорност таквог избора и становишта, дакле као своје особ(е)но увјерење и праксу, понашање које из тог увјерења слиједи и које га демонстрира, отјеловљује.

У вези са овако постулираним и у накнадној рефлексiji дефинисаним пацифизмом, постављају се још нека питања. Једно од њих је и однос пацифизма и капитулације, заправо однос спрам

²⁶ Ј. Бабић, Исто, стр. 203.

²⁷ Ј. Бабић, оп. цит., стр. 188. Такође, упореди и стране: 184, 189, 192, 203, 204. и др., те бројна мјеста код Ј. Нарвесона.

побједе и пораза. У неку руку пацифисти ове провенијенције заговарају капитулацију унапријед, предају и прије било каквог покушаја одбране и пружања отпора из разлога и са оправдањем о којем смо овдје већ „реферисали“. Третирање одбране као бесмислене и непотребне, морално неоправдиве, пошто и она укључује насиље и борбу, посљедица је претходног става да је и сам напад, рат или тзв. иницијално насиље такође апсурдно, односно ирелевантно и да се према њима, тј. набројаним садржајима и формама не-мира, треба бити индиферентан. То, такође, у коначници доводи до једног апсурдног парадоксалног става: пораз је побједа, тј. бити нападнут и не пружити отпор, не бранити се, значи, заправо, испунити пацифистички *credo* и императив – не примијенити силу, значи окренути и други образ, трпити насиље, физичку и другу тортuru и сл. Тек, дакле, ако се ништа не чини, ако се трпи, подноси рат, сила, борба, реализује се пацифист(ов)ичк(о) увјерење, „идеологија“ и циљеви. Трпљењу се даје онтолошко-аксиолошка предност у односу на чињење, јер у толерисању свега и свачега, па и насиља, нема кривице и одговорности, резонују носиоци пацифизма актуелизованог типа. Универзалном апстинирању од употребе силе и кориштења насиља се настоји прибавити вриједност по себи, статус који би био морално надређен одбрани, превиђајући да је, управо са моралног становишта, супротна хијерархија вриједности, ако је она, љествица, па чак и компарација вриједности, уопште могућа и сувисла, а није. Уколико би се становиште о апсолутној апстиненцији у апликацији силе, ма у које сврхе то било, радикално и у свим приликама, без изузетка реализовало, онда би једна од логичких конзеквенција те досљедности била и ситуација у којој нпр. и физички и ментално немоћне и неспособне особе не треба бранити, не треба им пружити помоћ у њиховом отпору да се одбране од нападача, јер је свако уздржавање од силе и борбе морално исправно, пожељније од њему супротног вредновања, става и понашања. Нема сумње, заиста би требала велика ерудисија, изузетна реторичка способност, вербална еквилибристика или пак снага вјере да се морално оправда уздржавање, непружање помоћи другима у њиховом отпору и одбрани у описаним околностима, на што се своди или што јесте једна логичка конзеквенција тоталног пацифизма.

Друга могућа последица пацифизма испуњеног горњим садржајем и вриједностима које су му иманентне, јесте тежња да се он представи као тактика, као „систем“ „мјера и поступака“ које би требало да осујете, искључе сваку употребу силе, почетак рата или напада на појединца, групу и сл. Тако би неодупирање сили, агресивији или обичном угрожавању физичког и духовног интегритета личности требало да представља тактику одвраћања, одустајање од покретања примарног насиља, рата, од почетног напада, знак агресору/нападачу да промијени, одустане од своје намене и циљева које ратом, насиљем смјера остварити. Конкретно историјско искуство – изузев на спорадичним примјерима искуства квекера, менонита и још неких хришћанских пацифистичких секти (о чему ће тек бити ријечи у овој расправи), те Гандијеве праксе и резултата – показало је сву неефикасност таквог испољавања и практиковања пацифизма, тј. пацифизма као тактике одвраћања.²⁸

Овакав пацифизам постулира, преферира, жели и нада се друштву без ратова, насиља или било каквих других садржаја и форми конфликта и репресије. Он ту своју амбицију и позицију коју настоји да легализује и легитимише, пројектује у будућност, одбацујући сукобе и насиље који тек имају доћи, који се очекују, не либећи се, при томе, да у пуном обиму користи и полази као од неке нормалне базе, све резултате и благодети претходних ратова, тадашњих пружања отпора онима који су узроковали неко претходно насиље, страдања, ратове, учинка одбране од атака и девастација коју су пружали неки други миротворци. И у томе је својеврсни неспоразум пацифизма са њим самим, једна недоследност (у) властитим претпоставкама и начелима, пошто се „одбацује будући рат а прихвата прошли с његовим неправедним тековинама“,²⁹ јер рат и његови резултати/консеквенције, па ма какав му исход био, не могу бити ништа друго до афирмација и глорификација силе, а то је нешто што се не може морално дозволити и оправдати, а посебно не у њему (рату) учествовати. Али пацифисти су сасвим окренути садашњости и будућности, разумије се, парцијално и само ускоинтересно, а оно што претходи актуелном стању као да их се не тиче, односно понашају се тако као да је збиља сама од себе конституисана и да једва чека неки пацифистички императив и путоказ за наредни развој. При томе „наши“ пацифисти заборављају да оно што њих и њихов *credo* и

²⁸ Упореди: „...свакако је вредно указати на то да општа историја људског рода не нуди никакво поткрепљење претпоставци да окретање другог образа увек производи добар учинак на нападача“, Ј. Нарвесон, оп. цит., стр. 127. Због тога, тј. таквог конкретно-повијесног испољавања и практиковања пацифизма којег је одвећ ријетко било, односно он/пацифизам се актуелизовао, еманирао и био „учинковит“ тек у салонским круговима и амбијентима, у квазифилозофској доколици и утопистичким пројектима, често подупртим крипторелигијским учењима и обландама, њему/таквом схватању и практиковању пацифизма и не „слиједи“ већа пажња, нема покрића за његово шире промишљање и елаборисање, нити наде у дјелотворност.

²⁹ Ово је становиште српског ирелогога М. Илића. Наведено према: М. Б. Милојевић, оп. цит. стр. 177. И други истраживачи мира упозоравају на ову недоследност, односно потешкоћу и противрјечност у тумачењу феномена пацифизма.

стремљење, па и саму практичну акцију (!?) омогућује, конституише и даје им неки смисао и *raison de 'etre*, јесте управо сâмо насиље, баш напади, тортуре, репресија итд., јер да није њих не би било ни пацифизма, не би се објективисала потреба за њим и за њих, нити би се имало против чега бити, тачније не би се имало против чега не бити, уздржа(ва)ти од напада и не бранити се. То, такође, укида смисао пацифизма и немогућност његове универзализације, па то становиште не може морално обавезивати никога ко у њега не вјерује. Из тога слиједе, најмање, двије крупне посљедице, односно импликације у додатном проблематизовању феномена пацифизма јер интерпретација ове категорије става, мнијења и „праксе“ не стаје и не исцрпљује се са напријед казаним.

Прва импликација која исходи из горње рефлексije и аутодефиниције пацифизма је она која нас упозорава – разумије се, порука се односи и на саме пацифисте – како није могуће да пацифисти, ма колико се трудили и са индигнацијом, неприхватањем гледали на рат, насиље, борбу и сл., због тога што их одбацују, негативно морално вреднују и предузимају „мјере“ да и друге у томе осујете, *inclusive* и тренутке кад су и они сами посриједи, остану невини, да не могу пилатовски „опрати руке“ од онога што се дешава пред њиховим очима и чега су они не само савременици него и саучесници, без обзира на сво настојање да се буде на што већој дистанци у односу на рат, насиље, тортуре, понижења, експлоатацију и друге садржаје и обрасце дехуманизације, неправде и атаковања. С. Лаушевић ће чак експлицитно рећи да „и угодно медитирајући пацифисти су учесници у ратном искуству“,³⁰ баш зато што се они позитивно – у правном значењу те ријечи – односе према рату и борби, дакле пропитујући их, аксиолошки их дефинишући и подстичући један конкретан третман истих и историјски, збиљски однос према разноликости искуства које луче тако садржајни и напети процеси, односи и збивања као што су рат, физичка и друга принуда итд. Штавише, протагонисти ове верзије пацифизма сасвим озбиљно држе да они својим понашањем, тј. апсолутном апстиненцијом од отпора, одбране и самоодбране, те наговора других да исто чине безусловно, предупређују рат и страдање, дакле нешто што је по себи зло, неприродно и неправедно, радикално неморално и сл., заправо да полажу темеље и супстанцијализују један општи,

³⁰ Саво Лаушевић, *Рат – основни феномен и метафора људског искуства*, у: Јагње Божије и звијер из бездана – Философија рата, „Светигора“, Цетиње, 1996, стр. 242.

вјечни мир као оквир за размах људских потенцијала и хармонију са природом. Пацифисти вјерују да тиме чине, тачније да својим нечињењем получају резултате на општу ползу и добробит цјелокупног човјечанства, а не само за себе. А, заправо, посриједи је једна себичност, ексклузивизам чије пуританство потхрањује рат, а не мир, више доприноси разбуцтавању страсти сукоба, насиља и борби него њиховој пацификацији.³¹ Из тога слиједи битна конзеквенција пацифизма, односно његова димензија чија елаборација значењски попуњава мозаик спознаје и „рељефа“ пацифизма.

Ријеч је о томе да тотални, апсолутни и свеprisутни и радикално имплементирани пацифизам у својој коначници утемељује резултате исте као и фанатични, тотални, неконтролисани рат. И то је тај нови парадокс залагања за пацифистички схваћен мир, то је само још једна потврда тезе о противрјечности унутар опсега значења овог појма и (с)(о)пор(н)ости његове досљедне апликације у реалним социјалним односима. Јер, кад се нападачима у неком оружаном сукобу, рату дакле, не пружи никакав отпор, кад се сасвим и унапријед одустане од одбране, за што пледирају и што пацифисти и не чине, а што нападаче углавном не импресионира и не зауставља их у њиховом науму да побиједи, покоре или униште противника, шта је онда то него баш оно што је нападач, заговорник силе планирао и што му је био ратни циљ. Пацифисти могу бити сретни: отпор није пружан, одустало се од одбране, није примјењивана сила, избјегнуто је насиље, рата није било и – „мирна Босна“. Да ли? Шта је са слободом, шта је са правима оних који нису пацифисти, који не дијеле таква/њихова морална увјерења, ставове и праксу, те који сматрају да се до мира може доћи на други начин, другим средствима, поступцима и механизмима и да тај мир мора бити квалитетнији – то су питања која пацифисти у свом фанатизму пренебрегавају или их држе ирелевантним, а заправо нису небитна. Напротив!

Оваква „политика“ пацифиста који се пуритански, ексклузивно односе спрам рата, насиља, борбе, (само)одбране итд., тако што их апсолутно одбацују чиме испуњавају налог своје моралне савјести и увјерења друге провенијенције, која црпе мотивацију из других извора и оправдања не може а да „законито“ не преферира и глорификује капитулацију, јасно: прије пораза, пошто за

³¹ Упореди: „Парадоксално је да пацифистички схваћен мир, као страх од смрти и од уништења, као везаност за пуки живот, цинично нас изручује горопадној звијери рата“. С. Лаушевић, оп. цит., стр. 242.

мирољупце претходним свјетоназором легитимисане, побједа не долази у обзир пошто се побиједити може тек уколико се прихвати изазов, борба, само ако се пружи отпор, организује и аплицира одбрана, а изостанак свега тога је иманентан пацифизму. Отуда пацифизам редукује, затвара неке могућности сукоба – побједу „неће“, јер би њоме сам себе „ујео за реп“, тј. негирао властита начела о апстинирању од силе и борбе; тријумф је, дакле, искључен, посебно ако би пут до њега водио кроз чињење, посредством активности, а не неком пасивном резистенцијом, избегавањем било какве дјелатности, трпљењем свега онога што они унапријед морално негативно вреднују, што квалификују као зло: рат, насиље, принуда, малтретирање и др. Отуда је пораз, унапријед „предаја оружја“, капитулација, родно мјесто пацифистичког пуританизма, његов извор и уток, нешто што се жели, што се морално афирмише и постулира и прихвата као нормално, без обзира на цијену и посљедице, а оне су исте као и након неког упорног, исцрпљујућег и свеобухватног рата. Зато се и може рећи „да су фанатични рат и фанатични пацифизам два екстремна става који представљају наличје један другом“.³² Али, ни овдје није крај „приче“ о апоријама пацифизма и пацифистичког свјетоназора и „борбе“ за мир.

Друга импликација пацифистичке апстиненције од борби и рата, те њихово својеврсно имитирање монашког искључивања из бриге о цјелини проблема, стања и односа у заједници у којој обитавају, јесте немогућност утицања на конституисање једне етике рата, правила борби, на ограничења у рату, на морално и правно нормирање и кодификовање понашања у рату. Лишавајући се те могућности и медија и механизма утицања на „изглед“ и ток рата, на његов коначан исход, а посебно у погледу обима жртава, страдања и разарања – а то су све реалије које не само пацифисти морално осуђују, недопуштају и на друге начине покушавају осујетити – пацифисти, макар невољно и без свијести о свим посљедицама свог становишта – доприносе једном разуданом понашању у рату које код његових актера подстиче свијест и праксу о томе да је све допуштено, да се ниједан акт и поступак неће санкционисати, морално осудити, правно забранити, односно казнити починиоци (не)дјела. У таквој ситуацији, заговорници ратне „опције“, тј. они његови најекстремнији протагонисти могу само да „трљају руке“ од задовољства што у својим поступцима

³² Ј. Бабић, *Рат као појава и као пракса*, нав. издање, стр. 148.

и „амбицијама“ ничим нису спутани и што им се чини да је рат стање у којем су легализовани насиље и убијање. Овакво саморазумијевање властите позиције, подупрте „аргументацијом“ филозофске провенијенције или неке друге: религијске, идеолошке, теоријске, свеједно – врхуни не само у осуди сваког рата и забрани учествовања у било којој војни, него и у свеколиком другом изједначавању свих ратова и постутирању једнаког односа спрам њих, из чега происходе озбиљне посљедице по актере ратних процеса, а нарочито за невинне објекте белицистичких страсти. А то није амбијент у којем је могуће прописивати моралне обрасце и регуле понашања у рату, јер откуд неком ко у рату и вођењу борби не учествује, ко о томе ништа не зна, ко се тога морално гнуша и гади, право да намеће било какве норме, забране и друга правила.³³

Пацифисти описане провенијенције и у томе исказују своју јаловост. Можда их (од) веће одговорности, па и презира, спасава сазнање да тражење правде у рату само увећава неправду рата, његову рђавост, али се све то мора и непосредно искусити, дакле покушати пружити отпор рату, сили, шиканирању, да би се прибавио легитимитет моралне „дискриминације“, осуде напада, физичке присиле и других облика персоналне девастације. Без тога, идеје, „мјере и поступци“, оправдања и ма како успјешне промоције пацифизма, остају нешто спољашње, „туђе“, наметнуто, необједљиво и стога осуђено на ефемерност – бар у досадашњој цивилизацији детерминисаној принципима и вриједностима који је условљавају, омогућавају, одржавају и одређују – и на статус тек једног од више познатих „залагања за мир“. Јер, ма колико аргументи пацифизма против рата били пријемчиви за ухо, лијепо изложени, имали подршку медија информисања, неких учених људи, организација, конфесија чак, итд., они не само што нису постали чињеницом, тј. довели до конкретно-историјског стања у егзистенцијалној збиљи, у пракси оно за што се у својим прокламацијама/проповиједима, „теоријама“ залажу, односно нису историју усмјерили антиратно, него нису ни аргументи за сам пацифизам. Они остају тек прилог увјерењу да је такво размишљање легално, да се не може законом санкционисати нити, пак, морално доводити у питање, али и то да се интенције садржане у тим размишљањима/учењу не могу учинити моралним императивом за све, а посебно да се на њима или полазећи од њих

³³ Ј. Бабић, *Морал и наше време*, цит. издање, стр. 142, 144, 201. и даље.

не може успоставити успјешна платформа, стратегија/тактика одбране, супротстављања рату и његовим пошастима.³⁴ Тим прије што пацифизам, у својој „лаковјерности“, па и површности, не допире до узрокâ рата, до онога што је у њиховом фундаменту, иза појавне датости, феноменологије која често скрива онтологију сукоба и других антагонизама, а што је последица, макар гледано са једне стране, факта да „Пацифизам полази од тога да је рат зло које се апсолутно мора укинути па је стога претежно емоционално, а не научно одређење“,³⁵ што се, дакле, не трага за одговорима на питања зашто ратови настају, „избијају“, трају, зашто су тако „ефикасни“ и чиме им се може успјешно парирати, супротставити и ставити их под контролу, докрајчити их, осим слаткорјечиве реторике да су зло, да је дужност осудити их, у њима не учествовати и слиједити све остале рецепте неког другог апсолутног пацифисте, нпр. типа Лава Толстоја,³⁶ како би се остварио толико жељени, трајни и стабилни мир.

Пацифизам не увиђа – из многих разлога, од којих смо неке бар скицирали, а њихова детаљна елаборација тражи засебно рашчлањивање/анализу – да је пут ка миру, ка инсталисању друштва у којем ће се социјалне и друге напетости, конфликти и онељуђена стања рјешавати средствима, механизмима и поступцима који не би *a priori* и аутоматски асоцирали на силу, подразумијевали рат, борбе, поробљавање (свих врста и значења) итд., већ медијима супротним од ратних, усмјерен на отклањање узрокâ, исходишта рата. Та се „активност“ (ријеч активност овдје смо ставили под знаке навода зато што би она без њих, без наводника, одвећ политички конотирала, имала би значење неке политичке активности, залагања за реализацију одређених политичких циљева, а овдје се не мисли само на активност у том значењу) може морално оправдати и „подупријети“ аргументима моралне природе, може се универсализовати и учинити *deont*-ом/дужношћу, обавезом свих: и пацифистâ, свих „боја“ и одређења, и оних који миру теже из других мотива, са других идејних позиција и руковођени другачијим циљевима. Наиме, нико, па ни пацифисти, не могу довести у питање право ангажмана, и морално покриће за њега, на отклањању узрока и повода рата. Штавише, нико није дужан да посебно објашњава и оправдава своје учешће у елиминисању узрокâ рата, баш као што се не може оспорити

³⁴ Има и супротних ставова. Упореди: „Али, супротставити се рату и сили није ствар пацифизма и пуке осуде ратних страдања и ужаса рата“. С. Лаушевић, оп. цит., стр. 242.

³⁵ Војин Димитријевић, *Пацифизам*, у: Социолошки лексикон, „Савремена администрација“, Београд, 1982, стр. 437.

³⁶ Свој пацифистички *credo*, једну симплификовану утопију остварења општег и трајног мира, Толстој је, у заповједној форми, овако исказао: „Учините само свесно оно што су несвесно учинили они официри и војници који су бежали са бојног поља (срамота је не бежати из битке и ићи у њу, ићи у војнике, ступати у најужасније ропство, у војску). Не дајте новац за ратне припреме, не идите у војску, излазите из ње ако сте сада тамо. То је тако просто и лако.“ Лав Николајевич Толстој, / Италијанима/, у: *Публицистички списи 1855–1909*, „Просвета“–„Рад“, Београд, 1969, стр. 626. Упореди и стр. 627. истог чланка, те *Carthago delenda est*, цит. издање, стр. 456, 459. и даље.

право на самоодбрану, па и одбрану, нити њих треба морално образлагати и бранити. Они су, једноставно, и морално и правно надређени, и у онтолошкој и у аксиолошкој предности, „старији“ су од алтернативе: окретање другог образа и апстиненције од борби. То није никакво апстрактно и пацифистичко ишчекивање мира, нити тек пуко медитативно зазивање мира, него сасвим свјесно и циљано залагање за мир, а за њега се може залагати „само на један начин: делатношћу на његовој реализацији“.³⁷ Иако се ово чини, личи на таутологију, она то ипак није: цитираним одређењем се хоће повићи јасна дистинкција између реалног и утопијског елемента у појму и пракси пацифизма, на чији рачун је, како смо већ експлицирали, осим некритичког глорификовања и начелног одушевљења и подршке, изречено и много разложних опаски, аргументованог оспоравања и експозиције његових недоследности и унутрашњих контрадикторности.

Нема сумње, експлицирана интерпретација пацифизма није једина верзија овог учења и становишта; штавише, могло би се рећи да речена варијанта није ексклузивно „филозофски интересантна“. Другим ријечима, филозофију, а посебно етику, занимају и друга одређења пацифизма, тачније: филозофија сама из мноштва становишта, „дефиниција“, идеја, покрета и сл. дестилује оне садржаје који јесу респектабилни за озбиљно рашчлањивање/ анализу. Али, проиходи из горње премисе, има и оних варијанти пацифизма који још нису „дозрели“ за филозофијску рефлексију, па ипак им се не може одрећи амбиција да буду пацифистичка инспирација реализације, одјелотворења мира. И то јесте пацифизам, па макар га неко и „екскомуницирао“ из аналитичког поља филозофски релевантних феномена.

С друге стране, тешко се отети утиску да неке од овдје назначених расправа и интерпретација пацифизма не „болују“ од вишка филозофског ероса и смисла, да имају својеврсну метафизичку конотацију, односно, с обзиром на тему и покушај ситуирања пацифизма у сферу моралитета, мета-етичку димензију.³⁸ Наиме, речене интерпретације пацифизма тежиште су стављале на његову логичку димензију, на семантику, а то значи чисто појмовно одређење феномена (само)именованог као пацифизам, а мање су се бавиле његовим социјалним утемељењем и модусима егзистенције у збиљи, у конкретној повијести која

³⁷ Ј. Бабић, *Рат као појава и пракса*, цит. издање, стр. 138.

³⁸ О томе шта је мета-етика на српском језику се још увијек најпотпуније информације могу добити код Светозара Стојановића, *Савремена мета-етика*, 3. издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991. године, те у поговору Јована Бабића тој књизи. У случају дискусије о пацифизму која ме асоцира на схоластичке диспуте о номинализму и реализму, наводим пасаж који то илуструје: „Неслагање између пацифисте и његових критичара можда не би било око тога да ли треба да се помогне другима у невољи, већ око тога да ли та помоћ мора, у већини случајева, да узме облик насиља“. Крег Ихара, *У одбрану једне верзије пацифизма*, „Гледишта“, бр. 11–12, Београд, 1985, стр. 141. Има и других мјеста која подсећају на метафизичке трактатусе и довијања о томе колико ђавола може стати на врх игле, не питајући се шта ће они уопште ту.

је увијек, *volens-nolens*, саткана и испремрежена различитим и противрјечним процесима, односима, и по хоризонтали и по вертикали и по дијагонали друштвене структуре и динамике, а у све то су инволвирани многобројни субјекти афицирани различитим детерминацијама, интересима, вриједностима, аспирацијама итд., дакле социолошким слојем и значењем пацифизма. Због свега тога, у „судару“ логике и повијести, појмова и збиље, норми и стварности, предност увијек има живот, повијест/жива историја, а прва „страда“ логика, филозофијско настојање да се неки повијесни процеси, садржаји и односи „сабију“ у појмове, у „чисте“ категорије и да се стварност изводи из њих или, бар, самјерава са њима. Тако је и са категоријом пацифизма. Уосталом, показали смо неке битне противстављености и недосљедности овог појма, боље рећи презентовали смо неке акценте интерпретација пацифизма које сматрају релевантним да се укаже баш на те аспекте пацифизма.

Наше је становиште да се може бити пацифиста, што имплицира могућност постојања пацифизма и без потпуне освијештености о њему, без самосвијести шта је он, шта све јесте и шта значи, шта (може да) имплицира и како ће се то рециповати и одразити код оних који јесу, а како код оних који нису пацифисти. Бити пацифиста – остављамо сада по страни све дилеме и апорије, а о неким од њих већ смо реферисали, шта значи то „бити пацифиста“ и како се то буде, како (се) јесте пацифиста: да ли чињењем (чега/шта, како, кад и колико/у којој мјери и обиму итсл.) или не-чињењем („активним“ нечињењем, обичном резистенцијом, свјесном или циљаном апстиненцијом или на неки трећи начин), те шта значи једна аналогија, парабола која би се могла, можда, примијенити и у случају пацифисте: ја сам онај који нисам, који постоји(м) и самопотврђује(м) се и други ме тако доживљавају, одређују и односе се спрема мене зато што: одбијам (одбрану, отпор и др.), не-учествујем (у рату, борби, насиљу), не-оправдавам (силу, принуду, тортуре, понижења и сл.) – може се и парцијално, у једној димензији или значењу те ријечи и збиље коју „покрива“ и изражава, у одређеним околностима и специфичним временским периодима, историјским фразама развитка друштва и сл. Не морају се знати чак ни двије дефиниције пацифизма, а камоли етимологија тог термина, није услов познавање Кантовог

„Вјечног мира“, Клаузевицеве дефиниције рата или разумијевање савремених Галтунгових истраживања мира и покушаја заснивања аутономне, нове науке о миру, па чак ни онога шта је и како (у)радио нпр. Ганди итд., да би се самоидентификовало и тако понашало (па ма шта то подразумијевало и ма чиме посљедичило) као да се ради о пацифистима у пуном смислу и обиму те ријечи (!?). Зато је кључно питање за дистинкцију и компарацију пацифисте и оног ко то није, па чак и унутар самог пацифизма, између разних његових варијанти, оријентација, оно које потражује одговор из којег би се разабрало шта је то што двоји, разликује једне од других или међусобно, у оквиру ових других. Поједностављено и кратко казано то што двоји је, између осталих дистингвирајућих елемената, „разлика у ангажману или посвећености“.³⁹ Они пацифисти који вјерују да им је дужност, морално добро, окренути и други образ након што нападач удари по једном и тиме пресјећи ланац зла „још у првом беоцугу“,⁴⁰ држе се својеврсног „моралног догматизма“, не одступају од свог *creda* у исправност апстиненције од рата, борби, примјене силе, ни у каквим приликама и ни по коју цијену. Штавише, они, како смо то већ показали, у исправност свог става, а, како тврде зналци, баш „тај став је, а не оцена која му стоји у основи, заправо оно што зовемо ‘пацифизам’“,⁴¹ настоје убиједити и друге мирољупце, као и остале протагонисте могућег оружаног конфликта да прихвате њихов свјетоназор, вјерујући да је то спас за све, да је то „ријешена загонетка историје“. Дакле, они су својем вјерују, ставу и понашању максимално и безусловно посвећени, они су „вјерници“ пацифизма, фанатици идеје, они њихове постулате и норме енергично заступају и слијепо – Хегел би рекао: случајно – слиједе само зато што су, да парафразирам Т. Р. Гоувир, пацифисти.⁴² Наравно, приговору на циркуларност, таутологију овог одређења тешко је рационално, логоцентрично одговорити. Одговор пак даје сам живот.

Апорију пацифизма неки прагматични, рационално-реално-критичко-конкретни, повијесни пацифиста ријешити сасвим другачије. А. Макинтајр сматра да ће недогматични пацифиста, дакле онај који морална начела не сматра сакросантним словом и што допушта његову релативизацију, а за неке то значи историјско, дијалектичко тумачење, рећи: „Ја треба да се уздржим од учешћа у рату али не могу ни критиковати ни осудити

³⁹ К. Ихара, цит. дјело, стр. 138.

⁴⁰ Ђовани Папини, *Историја о Христу*, „Народно дело“, Београд, 1994, стр. 115.

⁴¹ Ј. Бабић, оп. цит., стр. 182.

⁴² Труди Р. Гоувир, *Толеранција и „догматизам“ у етици*, цит. издање, стр. 236. Овдје се доказује, формално-логичком методом, да из двије исправне премисе не слиједи „исправан“ закључак, тачније: само један могући закључак. Тако је и са пацифизмом, односно његовом вишезначношћу.

непацифисте“.⁴³ Из овог става слиједи мнијење, став и норма да нису сви (људи) обавезни да буду пацифисти, затим да се увјерења и понашања не-пацифиста морају толерисати, па до тога да се и сâмо пацифистичко понашање редукује и исказује само у неким подручјима егзистенције у неким сегментима историје, времена и простора, тек у појединим процесима и односима: у рату нпр. Такође, прагматичних пацифиста има и са другачијом мотивацијом и легитимизацијом (за) оно(га) што држе као своје увјерење и шта сматрају да треба да (не)раде. Њихова „партиципација“ у ономе што држе за пацифизам, а то је увијек неки(о) ста(в)новиште, још је мање заступљена, они се пацифистима осјећају, идентификују са њима само по неколиким питањима, тек у неким животним околностима и у неком „проценту“. К. Ихара, софистицирани опонент Ј. Нарвесона, тврди да је пацифиста и онај који „верује да, иако је морално исправно изабрати да се живи као пацифиста, није неморално ни не учинити тако“,⁴⁴ односно да ће се критериј пацифичности/пацифизма задовољити и простим прихватањем живота без насиља, али без моралне индигнације спрам оних који имају неку резерву за пожељност тог става. Пацифисти оваквог „профила“, исходишта и домета, неће се згражавати ни над евентуалном употребом силе оних који нису пацифисти, нити над тим што „његови“ пацифисти не спречавају силу, тортуру и злостављање других сматрајући да тиме не крше никакав морални кодекс. За њих је важно и довољно што су самостално и слободно изабрали свој свјетоназор, у њему фиксирани идеале, начин њиховог достизања, обезбиједили да им се нико у то не мијеша и задовољство што таквим животом никог не угрожавају. У том свјетлу, односно мјерено том мензуром, пацифиста може бити и јесте и онај човјек који преферира и опредјељује се за „један начин живота, онај без насиља као најбољи за њега, или живот који ће задовољити и оправдати његово уверење да је такав живот морално вредан“.⁴⁵ И то је пацифизам. Можда не толико филозофски интригантан и респектабилан, али ипак пацифизам, сасвим одјелит од не-пацифизма, а близак многим другим стремљењима ка миру.

На крају овог претреса најфреквентнијих и најплаузибилнијих тумачења пацифизма, а у контексту проблематизовања феномена мира, може се закључити да он, пацифизам, и поред свих оспоравања, од којих је по конзеквенцијама најдалекосежније

⁴³ Наведено према: Бренда Коуен, *Један етички парадокс*, у: *О толеранцији – расправе о демократској култури* /приредио: Иван Приморац/, “Филип Вишњић”, Београд, 1989, стр. 219.

⁴⁴ К. Ихара, оп. цит., стр. 138.

⁴⁵ К. Ихара, оп. цит., стр. 142.

а морално најригідније и са радикалним негирањем било какве вриједности овог свјетоназора, оно које пацифизам третира као посљедицу, производ „недуховног става према животу који у свом анти-историјском утопизму негира реалност хришћанске ратничке борбе против зла у историји“⁴⁶, остаје и даље значајан медиј и „канал“ кроз који ће се артикулисати неки захтјеви за миром, остаје идеја водила за одређене појединце, групе, слојеве и сл. за „промицање“ властитих идеја, увјерења, императива *a-pro-pos* мира и „изградње“ друштва без рата, насиља, угњетавања. Идеали пацифизма, посебно оне струје унутар овог изразито дивергентног спектра кретања идеја, ставова, понашања итд., која фаворизује чист, апсолутни пацифизам, никад се неће остварити у цијелости, до краја; увијек ће остати, макар дјелимична, утопија чији ће пројекат, циљ и вриједности неко други готово озбиљити, испунити, као што се никад неће престати сањати снови о миру, смишљати утопистички пројекти и испостављати пацифистички идеали, са већом или мањом филозофском, научном, религијском или неком другом инспирацијом, импрегнацијом и аргументацијом. Исто тако, из ових реминисценција о садржајима и модусима бивања пацифизма и изгледâ за инсталисање и супстанцијализовање мира, надаје се важан увид по којем „није неопходно бити пацифиста да би се човек залагао за мир“.⁴⁷

***

Претходне реминисценције о феномену пацифизма никако нису смјерале за тим да аксиолошки дисквалификују или са било којег другог становишта дифамирају вриједност и значај овог „свјетоназора“, него само да укажу на неке тешкоће и апорије које су иманентне овој категорији, увјерењу, „филозофији“, ставу и „дјеловању“, те тенденцијама обликовања збиље која исходи, боље рећи тежи да се индукује из његове „природе“, из бити пацифизма. А казали смо већ да се он законито настоји институционализовати, постати морално, а затим и са другим садржајима и на друге начине, обавезујућим смислом и поступцима, тј. универзализовати се, и то тако што увијек показује максималистичке претензије. Али управо због тих максималистичких амбиција и демонстрације

⁴⁶ Матеј Арсенијевић, *Православље и рат*, у: „Јагње Божије и звијер из бездана“, нав. издање, стр. 233.

⁴⁷ Ј. Бабић, цит. дјело, стр. 204.

поопштавања једног – како се разумије из горњих извођења – у суштини парцијалног, па зато и приватног становишта, пацифистичка настојања најчешће скончавају тек и само у друштвеним покретима, асоцијацијама, удружењима грађана, лигама, клубовима, па и групама за притисак и сл., кад је ријеч о социјалним, парapolитичким организовањима и амбицијама у којима има препознатљивих елемената спонтаности, привремености, необавезности, те сектама и култовима пацифистичке инспирације и провенијенције, кад се пак ради о религијским и вјерским миљеима и мотивима. Чини се да су то, судимо ли на темељу досадашњег историјског искуства, круцијални и максимални домети у стварању колективног идентитета – за чим толико „жуди“ и што транспарентно преферира – својих присталица, промотора и других „љубитеља“ и актера пацифизма.⁴⁸ Ту је, истовремено, и „коперникански обрат“ у мишљењу пацифизма – од филозофског, тачније етичког, а онда и аксиолошког приступа, тежиште у пропитивању овог феномена се помјера на социолошко и политиколошко. Тиме се опет враћамо улазишту у елаборацију наше теме: односа рата и мира и дескрипције неких учења и објашњења мира, а потом (у мањој мјери) и неких конкретних социо-политичких и историјских залагања за остварење мира и његову „институционализацију“ у *societas*-у.

Разумије се, социологију у вези са темом пацифизма, код проблематизовања социолошких импликација овог појма и збиље коју (покушава да) супсумира, интересује, прије свега, симплификовано казано, спектар питања која ишту одговоре о социјалним/друштвеним покретима пацифистичке инспирације и *telos*-а, односно питања о пацифистичким покретима. Из свега до сада казаног у овом дијелу расправе, неупитно се надаје став о неспојивости, непоистовјећењу мировних и пацифистичких покрета, стремљења и сл., тачније о непрецизности њихове синонимнеупотребе. Једноставно, појмовимировнипацифистички покрети нису синоними, они се суштаственије разликују од пуког вербалног, на нивоу имена/*nomēn*-а, двојења. Јер, за мир се може бити, залагати и мир се да градити не само из пацифистичких побуда и оправдања,⁴⁹ па отуда сваки мировни „гест“, иницијатива, покрет, форум или пак учинак, не морају бити, а најчешће и нису, пацифистичког набоја, значења и „резултата“. Широка је лепеза

⁴⁸ Ј. Бабић, исто, стр. 203, каже, можда и помало круто, да „пацифизам заправо није у стању да индукује стварање било каквог колективног идентитета.“ Ово би, ипак, још ваљало истражити.

⁴⁹ Б. Шијаковић сасвим експлицитно каже да „залагање за мир није везано само за пацифисте. Нити пак сами пацифисти имају право да само за себе резервишу привилегију да се залажу за мир.“ Оп. цит., стр. 10.

миротворних тенденција у савремености и томе треба посветити адекватну пажњу, дакле засебан осврт/расправу, а овдје тангирање тог проблема стоји и „збори“ као својеврсна фус-нота, илустрација за друге ставове „гледе“ других питања. Савремени пацифистички покрети, иницијативе, организације, установе, форуми итд. могу бити инспирисани и легитимисани врло различитим садржајима, вриједностима и порукама: од филозофских, преко религијских, до био-медицинских, еколошких, до научних и др., али је за готово све њих карактеристично, одређујуће да инклинирају постати социјална акција на „пропагирању мира, ненасиља, коегзистенције, на спречавању рата, наоружања, ширењу милитаризма итд.“⁵⁰ У сваком случају, пацифистичке покрете, без обзира на степен њихове унутрашње кохезије, институционализованости и уплива на динамику социјалне структуре и политичке процесе и односе итд., даље „преузима“ и пропитује социологија друштвених покрета. У њиховој близини се налази и политикологија и „вреба“ сваки пропуст социолошких дисциплина, а нарочито у дијелу, сфери дјеловања покрета као политичких фактора, што на крају/довршењу свог обликовања, конфигурације и садржинског „попуњавања“/одређења задеси сваки пацифистички покрет. Отуда је важно анализовати природу савремених друштвених покрета, па тако и пацифистичких, уочити разлику између њих, препознати модусе и методе њихове активности, „измјерити“ ниво утицаја на укупне друштвене процесе и збивања, а највише на државну политику у области одбране, наоружавања, начина рјешавања социјалних конфликта, односа са другим државама и др.

Рекапитулирајући разматрање многоликости манифестовања пацифизма, од његових филозофских претпоставки, утемељења и извођења, па до проблематизовања неких контроверзи у вези са њим, ваља казати да је његова актуелна „употребна вриједност“ скромна, али је више него уочљива тенденција афирмације улоге овог свјетоназора, прије свега у томе што је он једна другост/другачијост и истовремено отпор, противљење, нада у могућност ограничавања сировости и суровости рата, његове натуралности и истовремено оплемењивања, култивисања човјека, успостављање свега онога што рат прекида, дезавуише, што насилно намеће или одузима, при чему не треба сметнути с ума факат „да се

⁵⁰ Слободан Наградић, *Мир*, у: И етика и политика, “Глас српски”, Бања Лука, 1999, стр. 184.

ратно насиље не састоји толико у рањавању и разарању колико у прекидању континуитета личности⁵¹ и не треба га тек тако отписивати и са презрењем гледати на оне који га пропагирају, покушавају да живе у складу са императивима његових диспозиција. Тим прије што пацифизам у својој утопичности, фрагментарности, немоћи остаје тек бенигни покушај преинаке свијета, успостављања неког другачијег система вриједности, аксиологије мира, универзализације моралне дужности да се не учествује у рату, да се он одбаци, да се занемари (само)одбрана, да се избјегава борба и посвемашње насиље, и зато је безопасан по слѣдбенике бога Ареса.

А што се тиче мира, дефинитивно је извјесно да је дискурс о њему смислен тек у контексту говора о рату, тачније, кад се мир и рат посматрају као појмовни парови, истина супротстављеног исходишта и значења, да је он могућ – у мјери у којој је могућ и са квалитетом који му тај статус може обезбиједити и легитимисати га, о чему тек треба извјестити у једној засебној елаборацији – тек уколико је више од одсуства рата и транспарентног насиља, уколико је више „од јавног непријатељства: ‘мир је солидарност, слога, усклађен напор слободних људи у циљу сопствене сигурности и среће; то значи онемогућити рат увођењем заиста човечанских односа између свих народа и света и побеђивање његових узрока друштвеним, материјалним и моралним напретком човечанства’“⁵² тек ако се развије култура мира, а сам мир пак постулира и изводи из духа људи у коме ће се мир разумијевати као природно стање.⁵³ Али, не треба гајити илузије и пророковати друштво и односе у њему без рата, сукоба, насиља, са трајним и сигурним миром. Јер, предвиђати и покушавати „научно“ доказивати, очекивати „идеално стање без рата значило би да почиње неко ново време, потпуно различито од свеколиког досадашњег времена“⁵⁴ а упоришта у досадашњој историји за то нема. Дакле, миру још предстоји упорна борба, не и рат, наравно, за његово супстанцијализовање, озбиљење, стабилизацију и „владање“.

⁵¹ Б. Шијаковић, оп. цит., стр. 11.

⁵² Федерико Мајор у сарадњи са Семом Тангијаном, УНЕСКО: Идеал и акција – актуелност једног визионарског текста, Завод за међународну научну, просветну и културну и техничку сарадњу Србије и Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Београд, 1997, стр. 24. Уп. и стр. 29, 49, 59. итд.

⁵³ Упореди: Ф. Мајор, оп. цит., стр. 31, 20. и др.

⁵⁴ Ј. Бабић, оп. цит., стр. 162.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић, Матеј: *Православље и рат*, у: *Јагње Божије и звијер из бездана – Философија рата*, „Светигора“, Цетиње, 1996.

Бабић, Јован: *Морал и наше време*, „Просвета“, Београд, 1997.

Бабић, Јован: *Пацифизам – да ли га је могуће и потребно морално заснивати*, „Гледишта“, бр. 11–12, Београд, 1985.

Баинтон, Роланд: *Хришћански ставови о рату и миру – Историјски преглед и критичко преиспитивање*, „Алфа и омега“, Београд, 1995.

Беланчић, Милорад: *Умирујући логоцентризам и рат*, „Луча“, бр. 2, Никшић, 1992.

Библија или Свето писмо Старога завјета, превео Стари завјет: Ђура Даничић, Нови завјет превео: Вук Стеф. Караџић, Бротанско и инострано Библијско друштво, Београд, без године издања.

Брија, Јован: *Речник православне теологије*, Хиландарски фонд Богословског факултета Српске православне цркве, Београд, 1997.

Бубања, Павле: *Философија мира*, 2. издање, „Научна књига“, Београд, 1993.

Велимировић, Николај: *Рат и Библија*, Светосавска књижевна заједница, Београд, 1997.

Векио, Ђорђо дел: *Право, правда и држава*, „Плато“, Београд, 1998.

Вишнар, Фран: *Мир*, у: *Лексикон темењних појмова политике*, „Школска књига“, Загреб, 1990.

Вукомановић, Милан: *Рано хришћанство – од Исуса до Христа*, „Светови“, Нови Сад, 1996.

Галеано, Едуардо: *Бити као они – Култура мира и неоколонијализам*, „Гутембергова галаксија“ и „Ваљевска штампарија“, Београд–Ваљево, 1996.

Гоувир, Труди Р.: *Толеранција и „догматизам“ у етици*, у: *О толеранцији – Расправе о демократској култури* /приредио: Игор Приморац/, „Филип Вишњић“, Београд, 1989.

Грбовшек, Бојан: *Мировни покрети*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987.

Димитријевић, Војин: *Пацифизам*, у: *Социолошки лексикон*, „Савремена администрација“, Београд, 1982.

Европски дискурс рата, уредио: Обрад Савић, часопис „Београд-

ски круг“, библиотека „Circulus“, Београд, 1995.

Енциклопедија живих религија, 2. издање, НОЛИТ, Београд, 1992.

Ихара, Креиг: *У одбрану једне верзије пацифизма*, „Гледишта“, бр. 11–12, Београд, 1985.

Јингер, Ернест: *Рат као унутрашњи доживљај*, „Луча“, бр. 2, Никшић, 1992.

Кант, Имануел: *Вечни мир. Филозофски нацрт*, „Гутенбергова галаксија“ и „Ваљевска штампарија“, Београд–Ваљево, 1995.

Ковачевић, Брацо: *Рат*, „Светови“, Нови Сад, 1995.

Коуен, Бренда: *Један етички парадокс*, у: *О толеранцији – Расправе о демократској култури* /приредио: Игор Приморац/, „Филип Вишњић“, Београд, 1989.

Лаушевић, Саво: *Рат – основни феномен и метафора људског искуства*, у: *Јагње божије и звијер из бездана – Философија рата*, „Светигора“, Цетиње, 1996.

Лихт, Соња: *Мир*, у: *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1993.

Мајор, Федерико: у сарадњи са Семом Тангијаном: *УНЕСКО: Идеал и акција – актуелност једног визионарског текста*, Завод за међународну научну, просветну и културну и техничку сарадњу Србије, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Београд, 1997.

Марги, Лучио: *Покрет за мир и европски социјализам*, „Марксизам у свету“, бр. 3, Београд, 1983.

Марсел, Жино: *Борац без оружја*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 1994.

Милетић, Андреја: *Рат*, у: *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1993.

Милојевић, Б. Момир: *Схватање мира у радовима Михаила Илића*, у: *Правна и политичка мисао Михаила Илића*, Правни факултет, Београд, 1995.

Мир на Земљи – антологија, „Гутенбергова галаксија“, Београд, 2001.

Наградић, Слободан: *И етика и политика*, „Глас српски“, Бањалука, 1999.

Наградић, Слободан: *Један поглед на пацифизам исто-ријских мировних цркви*, Радови Филозофског факултета, бр. 1, Бањалука, 1998.

Наградић, Слободан: *Преглед неких дохришћанских схватања мира*, „Градишки зборник“, бр. 3, Градишка, 2001.

Наградић, Слободан: *Прилог тумачењу Кантовог схватања мира*, „Путеви“, бр. 3, Бања Лука, 1997.

Најгел, Томас: *Ратни покољ*, „Гледишта“, бр. 9–10, Београд, 1985.

Нарвенсон, Јан: *Пацифизам: филозофска анализа*, „Гледишта“, бр. 11–12, Београд, 1985.

Папини, Ђовани: *Историја о Христу*, „Народно дело“, Београд, 1994.

Приморац, Игор: *О трпељивости и моралу*, у: *О толе-ранцији – Расправе о демократској култури* /приредио: Игор Приморац/, „Филип Вишњић“, Београд, 1989.

Религија–рат–мир, Југословенско удружење за научно истраживање религије /ЈУНИР/ и „Просвета“, Ниш, 1994.

Симић, Драган: *Позитиван мир – Схватање Јована Галтунга*, „Academia nova“ и „Архив Кљакић“, Београд, 1993.

Стојановић, Милојко: *Полемологија и иринологија*, општи део, „Номос“, Београд, 1993.

Шијаковић, Богољуб: *РАТ(и)РАТно(налност) – Између рационалног насиља и насилне рационалности*, „Луча“, бр. 2, Никшић, 1992.

Толстој, Лав Николајевич: *Публицистички списи 1855– 1907*, „Просвета“–„Рад“, Београд, 1969.

Унамуно, Мигел де: *Грађански рат и мир*, „Време“, Београд, 1993.

Харе, р. М.: *Мир*, „Гледишта“, бр. 9–10, Београд, 1985.

Хришћанство и политика, уредио: Зоран Милошевић, „Бели анђеос“, Шабац, 1998.

Slobodan Nagradić

**SEVERAL REMARKS ON APORETIC NATURE OF PACIFISM AS A
SPECIFIC WAY OF THINKING OF AND PRACTICING PEACE**

Summary

The paper argues about the essence and manifestations of the phenomenon of pacifism. With regard to that, the starting point for these arguments philosophico-ethical foundation and implication of this notion, its meaning, types etc, but the analysis is broadened to the fields of sociology and political science. This proves to be legitimate and justified, bearing in mind the fact that pacifism, as a 'unity' of ideas, thoughts, theories, attitudes, mechanisms, for a, associations etc, is a relevant social and, then, political reality, process, relation and outcome, that is, bearing in mind the fact that in almost every form of pacifism there is a 'legitimate' presence of permanent intention to make it institutionalized and established. On the other hand, the author shows that one side of pacifism is its immanent tension, contradiction, inconsistency, especially when it is transferred from the sphere of theory, ethics, philosophy, theology etc to the reality and human domains, that is, morality and politics. The argument confirms the theoretical-practical insufficiency of pacifism and the inability of its radical and total implementation in universal circumstances, as well as in concrete, historic circumstances, while, at the same time, not denying, not changing its sense and significance and its approach to, thinking and research of peace, but without proclaiming its principles, messages and repercussions absolute.

Key words: *peace, peacefulness, pacifism, war, resistance, ethics, morality, peace movements, repression, war for a just cause, justice.*

Ђорђе Вуковић
Универзитет у Бањалуци
Факултет политичких наука
djordjev@teleklik.net

САВРЕМЕНО ВАРВАРСТВО И КУЛТУРНА РАСПОЛУЂЕНОСТ

***Резиме:** Универзална суштина културе обogaљена је западњачким интервенцијализмом, а пред глобализацијом, неолибералном идеологијом, обездушеним капитализмом, алавим тржиштем, лобијима и бомбама са осиромашеним уранијумом нису падале само националне економије, локалне владе и државне границе, већ и културна оригиналност, аутентичност, самообнављајућа разноликост. Све очевидније се остварује Шпенглера визија краја западне цивилизације, фаустовска култура нестаје у мањој мјери поражена друштвеним суновратима и природним катастрофама колико због усахлог врела сопствене виталности, културе са непомућеним извориштем и бистрим политичким, филозофским, умјетничким, религијским и научним манифестацијама. Ипак, шта друго осим културе може да распламса историјски оптимизам и спаси 21. вијек? Да ли су актуелне европске интеграције Србије и Републике Српске пут не само ка политичком и економском подјармљивању, већ и злокобни ударац народној традицији и српској култури или се наше динарско бунтовништво и одсуство осјећаја за реалност поново јављају као препрека политичком, социјалном и културном развоју. Може ли наше друштво да се удјене у европску културу, са значењем у којем налази истовјетности са српском и свим осталим, у којој јединственост није збир међусобно неповезаних култура? Српска култура треба увијек и изнова критички да се преиспитује, афирмише своје посебности, попуњавајући пукотине оним трајним европским вриједностима, које је, иако су јој најближе, једним дијелом ипак мимоишла.*

***Кључне ријечи:** варварство, цивилизација, култура, духовност, идентитет, Европа, Срби.*

Прву деценију трећег миленијума и готово читав 20. вијек обиљежио је успон различитих облика варваризма, људскост је потучена, човјечност понижена, моралне вриједности презрене и, иако критичка свијест углавном препознаје негативне посљедице неолибералне идеологије, глобализације и корпоративизма,² остају охрабрујуће и поуздане назнаке да би се том драматичном процесу цивилизацијске декаденције могао наслутити крај. Савремени свијет је раштимован, његови темељи нису издржали силоните политичке, социјалне, културне и еколошке потресе, подлога нашег друштва прекривена је пукотинама које постају све шире, дубље и из којих ничице излази његова чељад – врста софистицираних простака, дивљака, варвара! Да ли су они ти који оличавају Шпенглерову песимистичну визију краја западне цивилизације, пројектовани да докусуре систем који се одвећ распада или је на видјелу повратак у рано варварство које, како се вјерује, помену-та цивилизација никада није истински и у потпуности напустила. Фаустовска култура нестаје у мањој мјери поражена друштвеним суновратима и природним катастрофама колико због усах-лог врела сопствене виталности, културе са бистрим извориш-тима и непомућеним политичким, филозофским, умјетничким, религијским и научним манифестацијама.

Истичући да се Европа налази на самрти, док још многи („слијепи као Едип“) вјерују да је пред њом будућност, Мишел Онфре примјеђује како 20. вијек на све стране разбацује призо-ре смрти: смрт политике, смрт филозофије, смрт умјетности, смрт бога, смрт метафизике! Сумњајући у способност стразбуршких и бриселских бирократа да европску лешину поново оживе, он тврди да је на дјелу порицање њене смрти, попут уобичајене реакције поро-дице која одбија да констатује губитак и наставља да се обраћа мртвацу. Али, то беживотно тијело не пушта ни гласа како би демантовало своје клиничко стање. Умјесто да се мјери њена величи-на и доказују способности, Онфре подсећа да је врхунац Европе далеко иза нас и да се може утврдити датум њеног обољења. По-зната су стајалишта Т. С. Елиота о извјесности пропадања култу-ре, чији знаци се могу видјети у свакој области људских активно-сти. Амин Малуф наглашава како је цијелим свијетом завладала интелектуална, етичка, финансијска и еколошка поремећеност,

² У књизи *Несвјесна цивилизација*, Џон Ралстон Сол западним дру-штвима негира обиљежје демо-кратских и назива их – корпора-тивистичким (доктрина која одри-че јавно добро и као мјеру свега узима користољубље), од чије се-бичности болује данашња цивили-зација.

а људски род достигао праг моралне декаденције, уз незадрживо наступајући фанатизам, насиље, искључивост и незнађе. Он страхује да је немогуће спријечити свеопште назадовање. „Вријеме нам није савезник, оно је наш судија, и већ живимо на вересију“.³ Малуф пише да је Европа погубила своје „репере“, заметнула компас напредујући у „варљивим побједама“, постала несигурна у свој идентитет, границе, институције, невјерна сопственим вриједностима и недоследна принципима у које се заклинје. С друге стране, данашње варварство сачињено је више од ароганције и неосјетљивости, него од мрачњаштва и нетолеранције. „Били бисмо чак способни да аплаудирамо разорном таласу ако би он, пењући се ка нама, најприје прогутао наше непријатеље“.⁴ Зато, додаје аутор, никада човјечанство није имало толику потребу за усаглашеном реакцијом и истинском солидарношћу, а 21. вијеку загарантована је пропаст, од које га може избавити само култура. На који начин, запитајмо се, ако је претходно установљено да је на претком цивилизације уназађена култура. Мирећи се са превлашћу цивилизације над културом, западно друштво је одбацивало сопствено духовно наслеђе. Њена универзална суштина обogaљена је западњачким интервенцијализмом, а пред обездушеним капитализмом, алавим тржиштем, завјереничким лобијима и бомбама са осиромашеним уранијумом нису падале само националне економије, локалне владе и државне границе, већ и културна оригиналност, аутентичност, самообнављајућа разноликост. У таквом свеопштем масакру, духовно достојанство многи су затражили у антикултури, самопоништавању, поунутрењу ништавила и хаоса. „Дивље мисли“ данашњице нису попут Леви-Стросових предлогичких душевних стања, сањарења о невидљивим силама, духовима који нас окружују и одређују судбину, већ застрашујући сумраци укоријењени подједнако у усијаним главама које тумарају улицама, малтретирају грађане и организују терористичке акције, али и у етаблираним мозговима распоређеним по државним кабинетима, пословним уредима, амфитеатрима...

³ У књизи *Несвјесна цивилизација*, Џон Ралстон Сол западним друштвима негира обиљежје демократских и назива их – корпоративистичким (доктрина која одриче јавно добро и као мјеру свега узима користољубље), од чије себичности болује данашња цивилизација.

⁴ *Исто*, стр. 20.

Глобално село пријети да се претвори у заједницу комотну новим варварима, чији прототипи нису само они амерички војници који уринирају по лешевима и иживљавају се над заробљеницима, ни типови масовних убица попут Норвежанина Андерса Брејвика

који је у мисији отпора „културном марксизму и надирућем исламу“ јула 2011. године безочно пуцао у дјецу окупљену у љетном кампу недалеко од Осла, као ни муџахедини какав је Мохамед Мерах, Француз алжирског поријекла, који је у Тулузу марта 2012. године напао јеврејску школу. Славој Жижек упозорава да тзв. цивилизована Европа из фазе непосредног иде у сусрет „варваризму са људским ликом“. У истоименом есеју указује на „емоционалне вампире“, термин преузет од Алберта Ц. Бернштајна, који се скривају под маском обичних људи и који нас дочекују у спољном свијету, на улици, у канцеларији, међу познаницима и блиским пријатељима, али и у породици, брачној постели. Они су учени, интелигентни, талентовани, сусретљиви, атакују на наше повјерење и наклоност, а онда нам исцрпљују емоционалну енергију и сисају крв.⁵ Такве Бернштајн категорише као „користољубиве нарцисе, заморне параноике, хедонистички асоцијалне типове и патетичне краљице драме“. Међу варваре са људским ликом Жижек уписује и осумњиченике за токсични⁶ тероризам, какви смо сви у већој или мањој мјери, само ако желимо и можемо искрено да идентификујемо властита деструктивна понашања. Постмодерни атрибут „токсичан“ може да обухвати категорије из природних, културних, психолошких и политичких области. Као „токсичан“ значиће се, опажа аутор, имигрант са злоћудном болешћу коју треба изоловати, затим отац, учитељ или свештеник који злоставља дјецу, односно идеолог који злоупотребљава слободу изражавања, шири говор мржње и слично. Генерализовању нема краја. Балкан је, тако, адреса која истом свијету представља складиште токсичног отпада, док народе које живе на њему сматра дивљим племенима којима често одбија да призна и саму припадност људском роду. Истовремено, појефтињује и пустоши њихове ресурсе и потенцијале, па их откупљује, циједи и препродаје. С друге стране, док обезвређује и понижава културу одређене мале нације (као што је и српска), њено историјско сјећање, државне границе и достојанство, не смета му да саучествује у трговини људским органима и у себе уграђује срце, бубрег или јетру истог тог „дивљака“ чијег бића се претходно саблажњавао и чију је човјечност порицао. Какав двојни морал, каква ништавност, какво варварство!

⁵ У једном од својих чувених огледа (*О канибализму*) Мишел де Монтен, револтиран нечовјечним намјерама и поступцима које су људи кадри да чине једни другима, наводи да је „веће варварство јести живог него јести мртвог човјека“.

⁶ Овдје се Жижек позива на књигу *Токсични људи* Лилијена Гласа, у којој аутор износи типове токсичних људи и утврђује њихова духовна обиљежја, међу којима препознаје „дволичњаке који, осмјехујући се, подмукло забадају нож у леђа“.

Клод Леви-Строс биљежи да се различитост међу културама врло ријетко приказује као природни феномен створен директним или индиректним односима између друштава, већ као какав скандал. Западна цивилизација оперише епитетима „варварски“ и „дивљи“, одбијајући да прихвати чињенице о културној различитости, иако су у позадини таквог третмана других народа и култура више политички циљеви и материјални интереси, него неко цивилизацијско сљепило. „Тај начин мишљења, у име кога се ‘дивљаци’ (или сви они за које се одлучимо да их сматрамо таквима) избацују ван човјечанства, управо је најупадљивији и најтипичнији став самих тих дивљака.“⁷ Леви-Строс истиче да је варвар човјек који вјерује у варварство, односно да се парадокс културног релативизма огледа у томе што у истој мјери у којој тежимо дискриминацији међу културама – најпотпуније се идентификујемо са оним што покушавамо да негирамо.

Праизворне слике или слом поретка

Грци су називали варварима све оне који су слабо или никако говорили грчки језик, странце, нехеленске народе. Римљани су истим термином означавали необразоване људе (*paideia*). Цицерон је користио ријеч „варварин“ да опише дивљег, неугог човјека, а као стање у којем живе сви прости, непросвијећени људи, ријеч „варварство“ се користи од персијских ратова. Осим необразованости и непросвијећености, варварство означава и примитивизам, суровост, грубост, округлост. Варваризму, као и вандализму (лат. уништавање културних вриједности, рушилаштво) опозитан појам је цивилизација, уједно и ознака за највиши ступањ у развоју људског друштва. За Волтера, варварство представља немоћ неког друштва или народа да остварује темељне идеје просветитељства, да овлада собом и природом, док тријумф разума благодари човјечанству и доноси свеопшти бољитак. Но, Европа је одавно окренула леђа идејама просветитељства. О њеном избору свједоче нам концентрациони логори, масовне гробнице, костурнице, милиони мртвих, обогољених, гладних, унесрећених. НАТО агресија на Србију 1999. године, названа „милосрдни анђеос“, није била противна само међународним повељама и принципима, већ представља

⁷ Клод Леви-Строс, *Раса и историја, раса и култура*, Карпос, Београд, 2011, стр. 35.

илустрацију моћи и бруталности савременог варваризма. За Хитлера и његове сљедбенике, свака друга култура сем њемачке била је декадентна и варварска. Претходна два вијека обилују примјерима западне неспособности за духовно уздизање. Али, умјесто да тражи помиловање и обнавља вриједности са којима је некада достигла свој врхунац, она властиту немоћ демонстрира варварским гажењем малих држава, народа и њихових култура. Тако је Европа поразила и саму себе. Чини се да се обистињује чувени старогрчки мит о жељезном добу, према којем генерације, што су новије бивају све горе, обожавају моћ, клањају се сили, а поштовање према доброты нестaje. На крају, према овом миту, када се више нико не буде опирао недјелима или осјећао стид пред биједнима – човјечанство и само бива уништено.

Ерик Хобсбаум тврди да смо се навикли на оно што би наши родитељи и родитељи наших родитеља назвали нецивилизованим. Једноставно, прилагодили смо се савременом варваризму, он нам је постао нормалност, свакодневица. И Жан Бодријар сматра да се потврђује претпоставка о бескрајности људске способности прилагођавања најгорем, које може произвести чак и обрнуто уживање. Провала нетолеранције према систему, на коју је свијет немилосрдно осуђен, аутоматски повлачи „повратак свих облика расизма, интегризма и искључивања. Којим путем Зло иронично израћа“.⁸ Читав минули вијек представља успон варваризма, без индиција да ће се он у догледно вријеме зауставити. Хобсбаум означава четири основна ступња „клизања“ у варваризам: Први свјетски рат, период свјетске кризе од слома из 1917–1920. до оног из 1944–1947, затим четрдесетогодишње раздобље хладног рата и, на крају, општи слом цивилизације у великим дијеловима свијета послје 1980. године. Историјска порука да је „варварство ефикасније од цивилизације“ заувјек је покидала узде које је постављала цивилизација. Варваризам није тек научена техника понашања, већ успутни производ друштвеног и историјског контекста. Док се данашње заједнице сламају, а стандарди јавног понашања остају на нивоу на који су их свела претходна раздобља варваризације, не видимо увјерљиве доказе да се они изнова подижу. У предавању насловљеном „Варваризам: упутство за употребу“, које је уприличио у Оксфорду 1994. године, Хобсбаум под

⁸ Жан Бодријар, *Пакт о луцидности или интелигенција Зла*, Архипелаг, Београд, 2009, стр. 153.

појмовима „варваризам“ и „варваризација“ подразумејева два процеса: први је разарање система правила и моралног понашања помоћу којих сва друштва регулишу односе између својих чланова и њихових односа према члановима других друштава, а други процес је „преокретање“ пројекта осамнаестовјековног просветитељства, универзалног система мјерила моралног понашања, отјеловљених у државним установама које су окренуте рационалном напретку човјечанства. „Оба су вида варваризма присутна сада и узајамно се подупиру, појачавајући своје негативне ефекте на наше животе“.⁹ Хобсбаум наглашава да, иако су мање-више завршени у облику карактеристичном за прошле вијекове, вјерски ратови оставили су супстрат јавног дивљаштва. „Садашњи метеж националистичких сукоба и грађанских ратова уопште не треба посматрати као идеолошки феномен, а још мање као поновно јављање праизворних снага исувише дуго потискиваних комунизмом или западним универсализмом, или ма како се другачије садашњи самозадовољни жаргон милитантних присталица политике идентитета”.¹⁰ Према таквом гледишту, грађански ратови нису враћања древним дивљаштвима, ма колико живе биле предачке успомене, већ посљедица слома одређеног политичког поретка и распадања старих оквира друштвених односа широм свијета. Другим ријечима, опадање цивилизације и успон варварства очекивана је рефлексивна политичке и социјалне декаденције. Он истиче да су највећа ратна звјерства починили младићи узраста између пубертета и женидбе, који не знају ни за каква ефикасна правила понашања, чак ни она каква се и у насиљу уважавају у традиционалним друштвима. Хобсбаум упозорава да ће ситуација несумњиво постајати још страшнија у будућности, јер су срушени цивилизацијски бедеми које је просветитељство поставило пред варваризам. „Тотални рат и хладни рат испрали су нам мозак толико да прихватамо варварство. Још горе: учинили су да варварство изгледа неважно у поређењу са значајнијим стварима као што је зарађивање новца“.¹¹ Један од таквих примјера је и случај из 1987. године, када је Садам Хусеин ликвидирао неколико хиљада суграђана бомбама са хемијским гасом, чија је употреба забрањена још од Првог свјетског рата, а које су му продали западни бизнисмени, за интерес и уз подршку својих влада. И Малуф описује вјековну похлепу западних сила, уз истовремено сљепило арапских

⁹ Ерик Хобсбаум, *О историји. О теорији, пракси и развоју историје и њеној релевантности за савремени свијет*, Откровење, Београд, 2003, стр. 270.

¹⁰ Исто, стр. 280.

¹¹ Исто, стр. 281.

друштва, као и све отежаније коегзистирање различитих људских заједница у којима је демократија изложена немилости идентитетских надметања. Спас може да се тражи не само у бољем систему међународних односа, другачијем економском и финансијском начину функционисања, али и много хуманијим визијама политике, технологије, културе, историје, идентитета. Шта друго сем културе може да спаси 21. вијек, шта може да рехабилитује историјски оптимизам?

Расправа о конфликту варварства и цивилизације може да се посматра и као сукоб културе и цивилизације, у којем се прва очајнички држи за крв и тле, бранећи свој идентитет, а друга настоји да је савлада прагматичношћу, углађеношћу и ироничном самодовољношћу материјалних интереса. Западно друштво настоји да карактерише оно што је преносиво у његовој специфичности, као што је начин понашања, стање технике... Његова цивилизација потискује националне културе, с тенденцијом да их прикаже као другоразредне или чак избрише и као позадинску снагу. У том процесу Запад распростире правила своје конкурентске борбе, намеће своје регулације и правила, што, наравно, таласа и угрожава локалне културе и политичке системе. У прошлости су културе различитих народа и држава извличиле велику корист од међусобних утицаја, примања и давања. Елиот је истицао да једину истинску везу између различитих народа представља јединство кроз заједничке елементе културе, што не може да обезбиједи никаква политичка или економска организација, јер такво јединство не инсистира да будемо лојални само једном центру, једној вриједности, једној идеји. Равноправно коегзистирање култура не подразумијева њихово изједначавање, још мање униформизацију. Европска култура је могућа јер у њој и даље постоје заједнички елементи, историја мисли, размјена идеја, распрострањеност умјетности, стилова понашања итд. Елиот поручује да су за здравље европске културе нужна два предуслова: први је јединственост културе сваке земље, а други да су оне, иако свјесне своје различитости, усмјерене једна ка другој и отворене за међусобне утицаје.

Суштинске истине између крајности

Настала на темељима и обликована вишеслојним траговима тзв. ћирилометодијског просветитељства, византијске цивилизације, православља и светосавља, али и рефлексивна својих прасловенских образаца, српска култура суочавала се са многобројним утицајима, од отоманских, исламских, германских, англосаксонских и других, али ниједна није постала преовладавајућа, ниједна није успјела да разори духовну матрицу српског народа. Култура је одржала српски народ у највећим невољама, премошћавала његове идеолошке заблуде, наступала као спојница међу Србима подијељеним цивилизацијским и државним границама, одупирала се туђинским војскама. Често се поставља питање да ли она има још довољно снаге да одоли глобализацији и тзв. евроатлантским процесима, односно може ли данас осиромашено и распућено српско друштво да очува политички и културни идентитет у усковитланој и изобличеној међународној заједници, којој једни предвиђају скорашње расуло, а други коначно самоунакажење. Другим ријечима, да ли је могуће очекивати политичко уочиште и финансијско избављење у европским јаслама, а истовремено не читавати рачуне њеног варварства? Да ли смо у дуговјечном балканском варваризму стекли антицијела и можемо ли их просљеђивати будућим нараштајима? Можемо, али само ако знамо потпуну истину о себи, ако смо сигурни у своје вриједности, ако смо спремни да исправљамо своје слабости, ако је наш култура витална, отворена, уравнотежена.

Подсећајући да се више од половине вијека бави српским културним питањем, као писац, публициста, државни функционер и родољуб забринут пред политичким искушењима, Добрица Ћосић истиче како није успио да открије суштинске истине о свом народу. Заправо, заплео се у оно чвориште из којег и нема шта другачије да нам саопшти већ да констатује оно на шта су нас упозоравали толики српски мислиоци прије њега – да смо народ крајности! „Срби су сва своја преимућства претворили у своје мане и грехове. Срби имају редак дар за пропадање“.¹² Европска јавност вијековима Србе познаје као слободољубив и неустрашив,

¹² Добрица Ћосић, *У туђем веку*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 182.

али и „грбав од историје“, ратоборан, плаховит и необуздан народ. Њена елита, према својим мјерилима, српско друштво никада није сматрала нарочито цивилизованим. У српском народу изразито је присутна традиционална култура, чију матрицу чине народно пјесништво, маштовитост и осјећајност, фолклор и митска представа о властитој прошлости и историјској улози. Док многи српски научници и писци истичу како се управо у томе налази несумњива вриједност, оригиналан начин разумијевања живота и зато га не треба сматрати као ниско културно стање, други упозоравају да су чврстина и истрајност динарског менталитета озбиљна препрека политичком, социјалном и културном развоју. Слободан Јовановић је учовао да је динарско бунтовништво било неопходно у херојском добу, али да је у вријеме тешкоћа Србима потребно више осјећаја за реалност и самокритику. Напомињао је да неповјерење према страним обрасцима не би смјело да буде толико изражено и искључиво да због њега „останемо при примитивним локалним и крвним заједницама“. Доситеј Обрадовић и он били су истински родољуби, али и определијелени „западњаци“. Обојица су национално питање одређивали као културни проблем који се не може рјешавати изван баштине европског просвјетитељства. Јован Скерлић се прије више од читавог стољећа ругао разним демагозима који су декламовали против Запада, управо се залажући да српско друштво широм отвори врата западноевропским идејама – осјећању личног достојанства, слободи, предузимљивости и слично, увјерен да су противници тог избора само „ограничени“ људи. Светозар Марковић је такође био окорјели непријатељ реакционарне демагогије из које увијек произлази политички радикализам.

И данас, док се Србија налази у предворју Европске уније, а и многи званичници Републике Српске све учесталије и самоувјереније говоре о неумитности европских интеграција, у већинском дијелу српске јавности влада увјерење да је то пут не само ка политичком и економском подјармљивању, већ и злокобни ударац народној традицији и њеној културној осовини. То духовно чвориште и културна дилема често постају предмет дневнополитичког разрачунавања и идеолошких раздора, политичког и социјалног распећа. Милан Матић упозорава да на затирање битних вриједности српске политичке и културне баштине не атакују само

стари и нови непријатељи српског народа, већ се самопоништавање колективног памћења јавља и као процес унутрашњег отуђења, сопственог раскорјењивања. Он тврди да се велики промашаји, пораз и губици који су српски народ задесили крајем 20. вијека не могу објаснити уз занемаривање његовог одвајања од сопствених коријена и традиције, „колективне свијести која је у прошлости била најдрагоценије својство српског слободарског и демократског духа, али и друштвеног и личног морала“.¹³

Међутим, као што је већ наведено, због поразне чињенице да је српско друштво детерминисано унутрашњим распећем између крајности, свједочимо саморазарајућем обрачуна традиционалних и национално оријентисаних политичких и културних гледишта са једне и заговорнике милитантног глобализма, евроатланских интеграција „које немају алтернативу“, безусловних уставних реформи и неизбјежних културних промјена са друге стране. Актуелни политички мит о европеизацији Срба, закићен испразним флоскулама о демократији, међународним стандардима и тобожњој политичкој торанцији, судара се са романтичним апелима на српску слогу и јединство. Тзв. Евросрби своја мондијалистичка стајалишта ни не покушавају да афирмишу истицањем националних културних тековина у које би се, ваљда, требало уздати како у оно што сматрају „европском породицом“ не би ушли као безоблична гомила. Умјесто тога, своју идеологију заснивају на критизерству оних националних слабости о чијем постојању ионако постоји широк друштвени консензус. Без визија креативне надоградње и могућности култивисања насљеђених диспозиција, они нуде национално отуђење, самосатирање, реторику о штетној улози властитог народа, његове културе и политике. Окупљени у одређене невладине организације и тзв. либералне странке, инсистирају да српска страна преузме апсолутну одговорност и кривицу за све што се у ближој и далекој прошлости дешавало на југоистоку Европе.

Но, упркос дејству разних дезинтеграционих сила, православног дух задржан у личним моралним увјерењима представља ону есенцијалну културну основу којом треба бранити, обнављати и уздисати српски културни идентитет. „Наиме, осим историјских процеса неповољних по националну кохезију Срба, идеологизација

¹³ Милан Матић, *О српском политичком обрасцу*, ЛП Службени лист СРЈ, Институт за политичке науке, Београд, 2000, стр. 11.

облика друштвеног окупљања, као и, парадоксално, разорни утицај потрошачког друштва Запада, довели су до готово потпуног замирања наших традиционалних саборних институција: од древних сабора и црквених општина, до професионалних удружења која никада нису била само професионална, па до националних прослава¹⁴. Никола Кољевић наглашава да је управо култура најдубља основа српског националног идентитета, најдрагоцјенији предуслов опстанка, а распрострањавање њених вриједности приоритетни политички задатак. То не значи да српска култура не треба увијек и изнова критички да се преиспитује, афирмише своје посебности, његује оно што јој је заједничко са европском културом, али и попуњава пукотине оним њеним трајним вриједностима, које је, иако су јој сродне, једним дијелом ипак пропустила. Европској култури, са значењем у којем се налазе истовјетности са српском и свим осталим, у којој јединственост није збир међусобно неповезаних култура, не могу се уцртавати безусловне границе. Човјечанство се супроставља варваризацији и остварује у националним културама које се међусобно потврђују.

Када год је ријеч о изазовима са којима треба да се суочи српско друштво, важан је поглед и на живућу руску идеју. Предсједник Русије Владимир Путин почетком 2012. године изложио је руски задатак у цивилизацијском уједињавању и повезивању. У ауторском тексту насловљеном „Русији је потребна суптилна културна револуција“, који је објавио лист „Независимаја газета“, а емитовали и остали медији, Путин подсећа на дефиницију којом је Фјодор Достојејевски културу одредио као „универзалну саосјећајност“ и истакао да је принцип припадања заједничким вриједностима оно што уједињује Русе и руске Јермене, Азербејџанце, Татаре, Нијемце и друге у одређену врсту цивилизацијске државе. Ова врста цивилизацијског идентитета, са доминантном руском компонентом, не заснива се само на култури етничких Руса, већ је ријеч о својеврсном културном коду који су непријатељски оријентисане стране узалудно покушавале да слома. Међутим, иако је опстао, неопходно га је стално штитити и ојачавати, у чему систем образовања има пресудну улогу. Руски предсједник апострофира да разноврсност образовних планова треба да се темељи на неприкосновеним вриједностима, али и основном познавању и разумијевању свијета.

¹⁴ Никола Кољевић, *Отаџбинске теме*, Глас Српски, Бања Лука, 1995, стр. 113.

Национална политика не смије да се пише и примјењује само кроз бирократске канцеларије, већ у тај процес треба да буду укључена национална и јавна удружења, као и све религије које, иако различите (православље, католичанство, јудаизам, ислам итд.), у основи имају исте, незамјењиве универзалне моралне и духовне вриједности (саосјећање, правда, идеал породице, поштовање старијих и сл.). Оваква анализа није инспиративна само за руску, већ и за културу сваке нације, па тако и српске.

И, на крају, шта значи вјечито тражење алибија и оправдања у тобожњој кризи духовности? Отварајући 56. међународни сајам књига у Београду 2011. године, Светислав Басара наводи да је ово вријеме које је Шпенглер у књизи „Пропаст Запада“ означио као почетак повратка у варварство. Иако са свих страна стижу застрашујућа упозорења о кризи која се надвила над духовношћу, Басара казује да нема мјеста паници јер духовност и није ништа друго до непрестано пребивање у кризи и превладавање кризе. Штавише, оптимистично поручује у још већој кризи је непријатељ духовности – варљиви свијет похлепе који се убрзано распада пред нашим очима!

Dorđe Vuković

CONTEMPORARY BARBARISM AND CULTURAL DIVISION

Summary

The universal essence of culture has been crippled by the Western interventionism, and it is not only national economies, local governments and state borders that fell victims to globalization, neoliberal ideologies, soulless capitalism, greedy markets, lobbies and missiles with depleted uranium, but also cultural originality, authenticity, self-renewing diversity. It is becoming more and more clear that Spengler's vision of the collapse of the Western civilization is being realized, the Faustian culture is vanishing, not so much as a result of being defeated by social turmoil and natural disasters but due to the exhausted well of its own vitality. On the other hand, what else is there but culture to rekindle historic optimism and save the 21st century? Seen in that light, the question is whether the current efforts of both Serbia and the Republic of Srpska to join the European Union are a way to political and economic slavery, an ominous punch to Serbian tradition and culture or our rebellious nature and lack of any sense of reality once again present an obstacle to political, cultural and social progress. Is our society capable of fitting into the European culture, where the latter should be understood in the sense of semblance to Serbian and all other cultures, where uniqueness is not a mere sum of mutually disconnected cultures? The Serbian culture should critically evaluate itself over and over again, claim its uniqueness, but also borrow bits from the European system of values, which are immanent in it, but not entirely, to fill whatever cracks there might be in its structure.

Key words: barbarism, civilization, culture, spirituality, identity, Europe, Serbs.

**ГРАЂА ИЗ
КУЛТУРНЕ**

ПОЗОРИШНЕ КРИТИКЕ БРАНКА МИЛАНОВИЋА

Уводна биљешка

Бранко Милановић се, након студија, током боравка у Бањој Луци (1957–1960), активно укључио у културни живот града. Између осталог је прихватио да буде стални позоришни критичар у Крајишким новинама у сезони 1958/1959. године. Тада је објавио четрнаест осврта на премијере Народног позоришта Босанске Крајине („Јесен у позоришту“, Крајишке новине, год. VI, бр. 263, 5. IX 1958, стр. 5; „Пред прву премијеру нове сезоне“, Крајишке новине, год. VI, бр. 264, 12. IX 1958, стр. 5; „Приче о Николетини Бурсаћу у Народног позоришту“, Крајишке новине, год. VI, бр. 266, 26. IX 1958, стр. 5; „Дневник Ане Франк“, Крајишке новине, год. VI, бр. 267, 3. X 1958, стр. 5; „Вашар снова Маријана Матковића“, Крајишке новине, год. VI, бр. 268, 10. X 1958, стр. 5; „‘Нина’ је забавна“, Крајишке новине, год. VI, бр. 268, 10. X 1958, стр. 5; „‘Кула бабилонска’ Душка Росандића“, Крајишке новине, год. VI, бр. 271, 31. X 1958, стр. 5; „Самерсет Мом: ‘Свети пламен’ на репертоару Мале сцене“, Крајишке новине, год. VI, бр. 273, 14. XI 1958, стр. 4; „Браслав Борозан: ‘Прекинуто путовање’“, Крајишке новине, год. VI, бр. 274, 21. XI 1958, стр. 5; „Доброћудни смијех Жака Конфина“, Крајишке новине, год. VI, бр. 276, 5. XII 1958, стр. 5; „Ах, те авети!“, Крајишке новине, год. VI, бр. 279, 26. XII 1958, стр. 5; „Ромео и Ђулијета“, Крајишке новине, год. VII, бр. 286, 13. II 1959, стр. 5; „Свечана претстава ‘Дунда Мароја’“, Крајишке новине, год. VII, бр. 291, 20. III 1959, стр. 5; „Послије премијере ‘Вучјак’“, Крајишке новине, год. VII, бр. 297, 1. V 1959, стр. 10; као и приказ представе које је извело Народно позориште из Сарајева: „Дванаест гњевних људи“, Крајишке новине, год. VII, бр. 301, 29. V 1959, стр. 6. У сезони 1959/1960. године, Б. Милановић се није оглашавао, осим приказа „Скинимо маске“, који је објављен у часопису Путеви, 1960, год. I, бр. 1, стр. 82–83, те учешћа у анкети Крајишких новина поводом протекле сезоне

(своје мишљење у истом броју дали су и Никола Кољевић и Предраг Лазаревић): његово излагање је насловљено „Гласови свијета да се чују“ (Крајишке новине, год. VIII, бр. 359, 10. VI 1960, стр. 5).

Предраг Лазаревић, представљајући портрет Бранка Милановића у књизи Народно позориште Босанске крајине 1930–1980 (Бања Лука, 1980), наводи да његове позоришне критике „нуде објективну слику креативних вриједности Бањалучког позоришта“ у наведеној сезони, док, у истој књизи, дајући преглед развоја позоришне критике у Бањој Луци, Младен Шукало пише:

„Тек покретањем Бањалучких новина септембра 1953. године (касније Крајишке новине, односно Глас), позоришна критика почиње добијати сасвим други смисао. Дескриптивни облик рецензије, који његују Вељко Јеловац и Кемал Халимовић, посебну вриједност добиће тек кад се почиње јављати Бранко Милановић.

Милановић позоришну представу посматра као свеукупност разноликих облика исказивања. Он јој прилази као једном знаку који је мозаички састављен од других знакова, чије су појединачне вриједности мањег интензитета у односу на цјелину. Његова дескриптивност другачијег је квалитета него што су критике Јеловца и Халимовића и доведена је до степена валоризовања тако да описивање никада није подређено само себи. Милановићеви прикази су по поступку канонски (анализа иде устаљеним редом: дјело–редитељ–глумац–сценограф–костимограф), али су у потпуности лишени шаблонских тумачења и објашњења, од којих позоришна критика иначе врло често трпи.

Без обзира што се позоришном критиком бавио краће од других, Милановић је писао, можда, најквалитетније у досадашњој историји Бањалучког позоришта.“

***

Овдје су приређени сви текстови о позоришту Бранка Милановића. Дати су хорнолошки и без икаквих правописних и других интервенција. Једине исправке се односе на очигледне штампарске грешке.

Јесен у позоришту

Долази јесен, а то не значи само сентиментални опроштај са зеленом бојом лишћа и Врбаса. То је и граја у школским дво-риштима, старт „Борца“ у друштву јаких, неосјетно пресељење игранки испод звијезда под плафон (зар није дивно што младост ту промјену неће стићи да примијети?), нови декор и нови дах наших алеја, кише, блато и бриге јесење, све значајније застајкивање пред излозима „Бате“ и „Вартекса“, навирање сјећања, калкулације... и тако редом и нередом. Низу великих и малих ишчекивања до-метнимо још једно: скори почетак позоришне сезоне. Термин је већ одређен, осамнаести септембар, и ако не искрсну какве непредвиђене тешкоће те вечери ћемо имати прилику да видимо популарног Николетину Бурсаћа, у драматизацији и режији Вере Црвенчанин из Београда. Позориште је ову претставу већ давало приликом своје јунске турнеје по Босанској Крајини и, по причању оних који су је гледали, постигло знатан успјех.

У театру је ових дана врло живо (уосталом, када у том свијету није?) и ради се такорећи нон-стоп. Посљедње године биле су у знаку његовог сталног развитка и сада тај успон треба наста-вити. Нови управник позоришта Предраг Лазаревић не обећаје нам само реновирање зграде и већу удобност сједишта, него и ин-тензивно продужење досадашње праксе. У самом ансамблу нема већих промјена: отишли су Сека Шимић, браћа Рашић и Мурис Оручевић, а дошли Ненадовић, Бисер и они, што ће вас посебно обрадовати, наши стари знанци Фрањо и Ема Мајетић. Репер-тоар је већ састављен и улоге, добрим дијелом, већ подијељене. Настојећи да одржи своју досадашњу оријентацију ка савременој драми, позоришни савјет је за овогодишњу сезону, поред „Нико-летине Бурсаћа“, одабрао слиједећа дјела домаћих аутора: Крле-жину драму „Вучјак“, Матковићев „Вашар снова“ (награђено на овогодишњем фестивалу Стеријиног позорја), Роксандићеву „Кулу бабилонску“, „Прекинуто путовање“ београдског редитеља Брас-лава Борозана и, можда, комедију Жака Конфина „Сирото моје па-метно дете“. Од дјела страних писаца биће приказани: „Дневник Ане Франк“ (драматизација Годрих и Хекет), Ханушева комедија

„Је ли овуда прошао млад човек“, која је приликом гостовања сарајевског позоришта у Бањој Луци била врло добро примљена, затим „Расцветала трешња“ Роберта Болта, можда италијанска комедија „Ах, те авети“ од Де Филипа и, сигурно, опет један Шекспиров комад, ове године „Магбет“. Обновиће се Будакова драма „Клупко“ и уз њу још два дјела из пређашњег репертоара: гледаћемо Владу Зељковића као доброг војника Швејка, а Жижу Мажар први пут као Коштану.

Љубитељи позоришта, они који су то већ стварно јесу и они који истом треба да постану, моћи ће и ове године да се претплате на пет или десет претстава уз попуст од 25%. Ово је ипак само једна од небитних мјера за стварање постојане позоришне публике. Коначно рјешење је, међутим, на људима који ту публику треба да сачињавају. Ако смо увјерени да филм и телевизија нису и не могу бити „модерна“ замјена позоришту, ако нам је јасно да позориште није нека преживјела институција старог свијета но живи организам и данашњег времена, онда многобројном, и увијек недовољном, збиру својих корисних задовољстава треба додати још једно: постати страстан гледалац позоришних претстава. Свакако да том претходи стицање навике и предзнања. Позориште је са своје стране спремно, и оно је то увијек чинило, да пружа нужна објашњења. Битно је да од њега не тражимо само да нам потврђује оно што на извјестан начин већ знамо и јесмо, него и оно што ће нам се открити као ново и непознато. Зар да будемо задовољни са позоришном претставом само онда кад послјије ње можемо рећи: „Знали смо да је тако“, а не и кад замишљено признамо да о том раније никад нисмо мислили? И још нешто: као што се књига која се стварно воли не чита само једном, тако ни позоришно дјело није увијек довољно погледати само једно вече. Знање и задовољство се тада истом шире и откривају.

(5. септембар 1958)

Пред прву премијеру нове сезоне

Пророци, зна се, нисмо, а иначе заводљива игра претпоставки тренутно нас не занима. Ето за ову прилику довољно доброг разлога да избјегнемо нагађања о томе шта ће књижевно дјело Бранка Ћопића значити за оне који ће доћи послје нас, за двадесет, тридесет, педесет година, или напросто једном. Оно што можемо је лако: признање да је писац „Сурове школе“, „Пролома“, „Доживљаја Николетине Бурсаћа“ и другог, и многог, својом сталоженом и ведром епском природом нашао заједнички језик са многим читаоцима данас. Нервозна и понекад ташта хтијења наших савременика да нове животне садржаје изразе по сваку цијену и у посве модерним формама њега су мимоишла: он је наставио да говори старинским тоном даровитих људи из народа. Зашто одмах не рећи да је такав начин говорења скривао у себи истовремено врлине и мане: могућности да се буде схваћен и завољен отпрве и опасност да се крхка поезија наивности ускоро банализује понављањем. Ћопићева једноставна и понекад упрошћена слика животних доживљаја садржи углавном само два основна тона: срдечно и духовито. Но било како било једно се не може порећи: да из тих бројних и увијек бројнијих књижевних написа струји опори дах крајишких села и живота. Мајка, курир Богдан, Тодор Бокан, Гојко Ћупурдија, Маркиша, Николетина, Јовица и она друга драга завичајна имена којима је Ћопић испунио странице својих књига за многе су незаборавни дио њихове стварности. Људи су се сродили с њима и у мислима их већ често по рамену тапшали.

Они који познају и воле својеврсни свијет Ћопићевих приповиједака и романа знатижељно се сада питају како ће изгледати племенити и незграпни сеоски објешењак Николетина на сцени нашег позоришта. Хоће ли то бити једна нова радост или једно неочекивано разочарање, само препознати стари познаник или нови драги пријатељ?

„Доживљаји Николетине Бурсаћа“ је прва овогодишња премијера Народног позоришта Босанске Крајине. Извешће се 18 септембра, а главну улоге ће тумачити: Бранко Ћурђић Николетину, Владо Зељковић Јовицу Јежа и Мира Бањанин Николетинову мајку.

Вера Црвенчанин, која је извршила и драматизацију и режију, имала је пред собом тежак и озбиљан посао. Ћопићева књижевна остварења углавном су изразито епског карактера и са повременим лирским обојењима. Стварних драмских елемената у његовом дјелу чак и у латентном стању врло је мало или нимало. Разливане токове његових причања стога је требало сажети до сугестивне пуноће драмских сцена и континуитета и лако остављену недовршеност анегдоте претворити у цјеловитост слике. Успјех који је Раде Марковић у улози Николетине остварио прошле сезоне у Београду показује да је драмска реализација овог лика ипак могућа. Оно што даје посебно велику шансу Николетини на позорници јесте језик. Одувијек ми се чинило да жива ријеч Ћопићевих јунака управо вапи да буде изговорена и да би истом тако, када се зачује са усана, била откривена у пуној љепоти своје звучности и сликовитости. Да је тако јасно нам говори и чињеница да Ћопићев књижевни текст када га он сам чита огромно добија у дјелотворној снази своје убједљивости.

Стара је знана истина да се позоришна претстава истовремено и гледа и слуша. Овога пута мислим да наша пажња треба да буде више усретсређена на ријеч него на покрет. Од тога како ће бити изговорене једноставно значајне ријечи тих људи који иначе много не говоре и зависиће понајвише одговор на питање које постављамо: да ли је добро учињено што је разбарушени епски јунак Николетина из тајанственог свијета књиге изведен на прегледни видик позорнице да одатле непосредније говори или га је заувјек требало оставити књизи и читаоцу да га овај према субјективној снази своје маште допуњује? Видјећемо.

(2. септембар 1958)

„ПРИЧЕ О НИКОЛЕНИ БУРСАЋУ“
У НАРОДНОМ ПОЗОРИШТУ

„Будаласт је човјек који цјепидлачењем умањује значај ствари“, казао је давно један стари њемачки филозоф и његова мисао није нигдје тако живо неопходна као и у приликама кад се крочи у чудесни свијет умјетности. Треба на неки начин измирити на први поглед неизмирене захтјеве критичности и одушевљења и потрудити се да једно друго не помрачи. Да ли је публика која је осамнаестог септембра увече испунила салу Народног позоришта Босанске Крајине баш била свјесна тога или је онако спонтано, импресионирана претставом, нашла прави кључ за њено прихватање? Знала је да су „Приче о Николетини Бурсаћу“ написане да се читају и да би у занимљивом и пажње вриједном покушају њиховог драмског оживљавања било несмотрено откривати извјесне, самом драматизацијом, техничке несавршености. Утисак који оставља претстава као цјелина довољан је да изазове одјек признања оних који су је замислили и остварили: писцу, редитељу, глумцима, сценографу.

Ћопићево дјело наставило је и на позорници да живи својим особеним животом, блиско, непретенциозно, искрено и помало наивно. Драматизатор и редитељ Вера Црвенчанин је схватила да о поступном откривању основних компоненти душевности главног јунака и некој озбиљнијој градацији развојног тока радње овдје не може бити ријечи и зато је свој задатак усмјерила на брижљиво одабирање мотива који ће Николетину најпотпуније претставити, те њиховом што убједљивијем визуелном и звучном давању у свакој сцени понаособ. На крају су разноврсне и живописне епизоде из Николетиног војевања, промичући пред нама као низ посебних слика, начиниле ипак један цјеловит круг, а тренутни утисак недовршености и нагле прекинутости између појединих сцена добрим се дијелом изгубио.

Очито да је посебна пажња редитеља и извођача била усмјерена на то да се пред шаливом страном живота не изгуби из вида и његов, авај, увијек присутни, озбиљни садржај. Публика је врло добро осјетила драмски продубљен контраст између двојице

другара који су сачињавали нераздвојив пар: Владо Зељковић, као Јовица Јеж, успијевао је готово без престанка да односи њен смијех, а Бранко Ћурчић, као Николетина, да буде мање смијешан и у тренуцима који су то захтијевали довољно латентно озбиљан. Шала и збиља живота још једном су се чврсто прожеле и оставиле нас да размишљамо о смислу њихове неодвојивости. Само је завршна сцена у свом патетичном тону била пренаглашена. Људски карактер Николетине и његовог пријатеља био је већ довољно јасан кроз цио ток приказа и зато је његова огољена озбиљност на крају дјеловала као сувишно објашњење публици и искакање из добро изграђеног стила цјелине.

Бесумње да се носиоци улога, према ономе што су показали, осјећају у овом комаду “на своме тлу” и зато је у њиховој игри било извјесне свјежине, непосредности и лакоће. Бранко Ћурчић као Николетина имао је највише тешкоћа да избрише у себи елементе грађанског, да „изиђе из своје коже“ и да „највише глуми“. И не само то: он је морао највише да осјети и понекад сасвим површну и психолошки непродубљену истину Ћопићевих причања, а и тешкоћу њихових драмских објелодањења. Његово остварење је тим вриједније. Он је понекад губио јединственост свога играног лика, особито у интонацији изговора, али му је баш та извјесна интелектуалност омогућила да се не исцрпи у смијешном и да испод Николетинове неспретности и сировости открије топло људско срце. То је добар Николетина и његов удио у успјеху претставе као цјелине у сразмјери је са његовом улогом: знатан и посебан.

Владо Зељковић као Јовица Јеж заиста је Јовица Јеж и других му комплимената не треба. Тешко је вјеровати да смо икада гледали бољег Владу, а исто тако тешко замислити друкчијег Јовицу. Његов глас био је овдје изванредан, његова помало старинска комика обогаћена аутентичном бојом народног хумора, а његов покрет и став, често усмјерен на лак ефекат, овдје функционалан и одмјерен.

Мира Бањанин је већ самом чињеницом да се појављује у квалитетно сасвим новај улози побуђивала занимање. Може се рећи да сада није нимало лошија мајка него што је лани била Ана. Било је у њеној глуми и довољно ојађености напаћене сеоске удовице и довољно скрушености да вратоломије живота и рата судбински сноси.

Невенка Шајин-Стефановић је низу својих обијесних и сирових »цура«, са истом праскавом живахношћу и природном веселошћу, додала још једну. Синиша Протић (Кум Тодор), Мухамед Ћејван и Сабрија Бисер (четници), Мирко Швеџ и Хајро Хаџикарић (домобрани), Ибро Демировић, Драгољуб Ненадовић, Јован Стефановић, Енвер Ћонлић и остали допринијели су, према својим могућностима и задацима, стварању оне аутентичне атмосфере једног времена и једног краја без које би утисак „Прича о Николетини Бурсаћу“ на позорници био сасвим блијед.

Костими према нацртима Саве Шандорова били су живописни, а његова сценографија врло успјела.

(26. септембар 1958)

Дневник Ане Франк

„Авај, суђено ми је да – осим у ријетким приликама – гледам на природу кроз прљаве мрежасте завјесе које висе испред врло прљавих прозора. Није пријатно гледати дуже кроз њих, јер је баш природа та која заиста мора бити нетакнута.“

(Ана, четвртак, 15 јуна 1944)

Чудни су и загонетни облици које узима понекад људски живот да кроз њих о себи говори. Из хрпе званичних и полувзаничних мемоара писаних о рату, најчешће тек после рата, стидљиво провирује и једна особито драгоцјена књига: дневник једне дјевојчице. Он није замишљен као патетично програмска порука људима, али га је трагична смрт те мале Јеврејке, Ане Франк, скаменила у неопозиви облик коначности, а њу начинила незаборавном грађанком нашег свијета. Тако је изненада, непозваним посредством смрти, интимна ријеч дјевојачких биљешки прерасла у непорециво значајну истину о људском бићу и животу и ми не престајемо да ослушкујемо тај јасни, искрени глас ни сада, када је рат остао давно за нашим леђима. Какви би били послератни кораци Ане Франк? Куда би је одвели? Шта би била њена мирнодопска порука да је којом срећом могла да угледа како се сијеку бодљикаве жице концентрационог логора у Берген Белзену: осмијех праштања, ћутање или ко зна шта треће. Можда и немамо права постављати оваква питања јер је пред нама у свој својој недовршености ипак цјеловит живот: једно стравично вријеме и једна метеорска, али надахнута младост.

И у нашем позоришту је Дневник Ане Франк сачувао карактер дубоко потресне, несвакидашње драме. Оно што треба нагласити је чињеница да то није драма у којој је постојани призив страха и ужаса главно и једино. Као што није само безазлена дјечија игра, то није ни само докуменат о рату који је био и прошао. Вјечни проблеми младости, подједнако недовољно познати и у књижевности и у животу, кроз Анин дневник се откривају у пуном богатству својих прелива и разлозима своје неухватљивости. Управо је то дивно и

изненађујуће са каквом је чаробном способношћу живот, сведен на мали, мрачни простор неизвјесности и чекања, настављао да се одвија и грана. Ситне и крупне слабости људи, ћудљивост, љубав, срдачност, глупост, саможивост, храброст, очајања, наде, право на смијех и на сузе, упорност, брзоплетост, неразумијевање, кајање, осамљеност као потреба и као нужност настављали су у свом неуморном и непрегледном комешању да извиру и ту, пред свакодневним претњама и црним видиком смрти.

Ана, „то смијешно мало јаре које се отргло са узице“, тај „мали свежањ противрјечности“, била је и заробљени учесник у заједничким бригама несигурног скровишта, а истовремено, кад остане сама са собом, и строги, неумољиви проматрач мана и врлина, својих и туђих. Скривала је у себи најљепше цвјетове тек пробуђене младости, али је ипак, често несхваћену, чар своје необузданости несвјесно преносила и на друге. Лена Политео игра Ану живо и предано. Најбоља је у тренуцима невине и обијесне дјевојачке раздраганости, сасвим добра и у језовитој преплашености од ноћног сна и покушају исповијести пред оцем, а слабија, што не значи лоша, тек у лирским пасажима своје улоге (у соби са Петером). Добија се утисак да она опојна поезија, никла на тамним рубовима живота и смрти, није ни иначе у самој драматизацији довољно искориштена. Анин глас, напримјер, слушан онако у мраку и преко микрофона, служи само као чисто техничка веза између двије сцене, тј. као увод у слиједећу, док се стварно поетски смисао текста при томе неопростиво губи. А каква је заправо и драмска могућност те латентно присутне поезије кад се претопи у интонацију атмосфере, очигледно показује она незаборавна сцена, најљепша од свих, са пјесмом, са тугом и надом, на празник. Ако додамо томе спонтани вал среће кад Мип улијеће са узвиком: „Инвазија је отпочела!“ — онда смо истакли управо два најимпресивнија домета претставе. У сваком случају, поетски елементи, кад су подређени сврси обојења неке ситуације, не морају да наруше континуитет драме, шта више, они је могу учинити само још садржајнијом. Управо је то понекад овој претстави понестајало, можда понајвише примјетно у тромом, развученом, а нерјечитом темпу њеног почетка. И глумци су у првим сценама били помало несигурни, да би их истом каснији ритам претставе снажно по-

нио. Љиљана Медаковић као Едит Франк, Јован Стефановић као Петер и Антон Кујавећ као Дусел били су, уз Лену Политео као Ану, заиста достојни тумачи својих потресних улога. Брижна, тиха и недовољно слушана мајка, збуњени и несређени дјечак што се у трзајима замомчује, тужно скрхани стари особењак и „нервчик“ кроз њихову игру искрсавали су пред нама јасни и упечатљиви. Иначе увијек интелигентна глума Људевита Геровца (Ото Франк) чини ми се да овдје дјелује помало сувише рутинирано и „глатко“. Под политуром његове сабране хладнокрвности не наслућује се довољно онај неугушиви вулкан људских немира, који је он, као отац, морао у себи носити. Ото Франк је, нема сумње, могао бити достојанствен господин, па ипак је његово супериорно владање собом и ситуацијом овдје некако пренаглашено и поједностављено.

Зорица Протић и Немања Северински играју брачни пар Ван Данових. Њихови ликови нису ни самом драматизацијом особито потпуни и пластични. Зато су они били углавном носиоци само неких недограђених црта људске природе: смијешног, плитког, саможивог и лажног.

Мирко Швећ, Мира Бањанин и Жижа Мажар својим дискретним, али не и непримјетљивим присуством допуњавали су једну, у крајњем закључку, збиља добру екипу.

Редитељ (Михо Политео) углавном се трудио да слиједи обиљежену трасу драматизације и ако му се може нешто приговорити, онда је то само условна примједба што драматизацију још понегдје, у оквирима дозвољеног, није слободније допунио. Иначе, и посебна сугестивност појединих сцена и ова вриједна реализација претставе у цјелини, наравно да су добрим дијелом резултат његова рада. У сценографији (Душанка Шандоров) режија је и овог пута имала складну помоћ при испољавању својих замисли.

(3. октобар 1958)

„Вашар снова“ Маријана Матковића

Проблем домаће драме, о којем се посљедњих година опет толико пише и говори, у својој основи је истовјетан са недаћама и недостацима нашег романа и филма: премало је у њима савремених тема. У таквој ситуацији, када смо склони да понекад и сасвим површне и фрагментарне захвате у тренутак наш садашњи прихватимо као добродошле, најновија драмска дјела Маријана Матковића, „Херакло“ и „Вашар снова“, претстављају неоспорно позитиван резултат. И тема и начин њене обраде у „Вашару снова“ у истину су далеко од тога да буду освојење нечег битног новог и непознатог, па ипак та чињеница не може да буде пресудна у оцјени њихове занимљивости и квалитета. Чак и када бисмо је назвали само вјештом конструкцијом, драма Маријана Матковића има онај интелектулни ниво и довољну техничку коректност које јој у скромним оквирима наше драмске продукције осигуравају значајно мјесто.

По својој спољашњој одредби „Вашар снова“ је психолошка драма о малограђанској породици у којој сваки од њених чланова у замјену за незадовољене амбиције и животне неуспјехе ствара сопствени свијет илузија, предајући му се више или мање потпуно: највише Карас који блажено вјерује у снагу свог књижевног талента, најмање Нина коју је незадовољство животом најдубље нагризло. Наравно да лаки вео обмане који су ови изгубљени бродоломници за себе подигли није увијек довољан да их заклони од продорне збиље живота. Драма се и завршава управо у тренутку кад их је спољна реалност, снажније него икада прије, потсјетила на трагичну и смијешну мјеру њихове сићушности.

Уз читу тежњу да се оствари низ изразито индивидуалистичких ликова, још су двије карактеристичне црте Матковићевог драмског поступка: сасвим свјесно занемаривање важности спољашњег конфликта, тако да се управо иза његове безначајности открива суштина унутрашњег сукоба, као и вишеструка значења његових чињеница. Зато је погрешно мислити да се „Вашар снова“ може по вољи сценски свести на само један смисао, било сатиричан, било трагичан, јер је у неодвојивој испреплетености тог двога управо његова бит.

Заслуга је Бранка Турчића што као режисер „Вашара снова“ у нашем позоришту није сасвим лишио Матковићеву драму њеног подтекста, по коме је она и нешто више од сатире на малограђанштину; у исто вријеме меланхолична и иронична ријеч о људским илузијама увијек. Јер »болесна« фикција умишљеног литерате Ивана Караса истовремено је и вјечни сан правог пјесника о књизи коју није написао, сложена прича о сумњи човјека у значење и одјек његове ријечи, о чежњи за плимом личне афирмације, о сјетној људској самоиронији, егзалтираности. Зар се иза наоко неостваривих илузија тих лакомислених, несређених малограђана не скрива заправо обична, мала, свакодневна жеља човјека, лако замишљена и као могуће испуњење: једног пјесника да напише роман, једне вјерне супруге да сачува свијетле слике своје младости и вјеру у мужа, једне младе дјевојке да постане глумица кад већ не може да живи уз човјека кога воли, једног мангупа да излијечи своје кољено и постане идол спортске публике, једног старца да удахне мир своје собе и увјери се у неизлишност свог опстанка. Мени се чини да би без ове симболичне надградње, за коју и текст и сцена дају довољно потстицаја, Матковићев драмски акорд био окрњен исто толико као и без свога сатиричног тона.

На позорници нашег театра, коју декор Душанке Шандоров за ову прилику оставља широком и слободном, од почетка мирно и уједначено тече једна садржајна претстава. У „Вашару снова“ сви глумци добро носе своје улоге, да би у најбољим тренуцима заправо улоге понијеле њих. Фрањо Мајетић као Иван Карас у првој сцени свог наступа дојмио се искључиво као препотентни коректор, а не и као умишљени пјесник. Иванова самоувјереност заиста треба да доминира, али је њен основни тон наиван, а не послован. Касније је Мајетић знао вјешто да сачува мјеру између трагичног и смијешног, малограђанског и људског, а и у завршној сцени да буде на висини тражене патетике. Дубоко озбиљну улогу игра и Жижа Мажар као Нина. Једном јој је понестало даха: у оном бурном, осјећајно испресијецаном изливу горчине и очаја пред Крешом, кад Нина схвата да јој он неповратно измиче. У мирном зрачењу туге, дакле у већем дијелу своје улоге, била је сасвим добра. Најлакше је Хајри Хаџикарићу (пензионер Антун Берић): за игру увијек захвални лик старог резонера и његову духовиту

ријеч он је знао ефектно да искористи. Режија је пропустила прилику да ону предугу сцену његовог говорења у другом чину не сведе краће. Најтеже је Синиши Протићу чији је лик судије Радовића писац оставио неизграђен и осим тихих и бучних згражавања и двије-три моралне предике није му удахнуо заправо ништа конкретно. Протић је настојао да буде јасан онолико колико је за то било објективних могућности. Још једном интерпретатору није било лако – Ибри Демировићу у улози авантуриста Берића. Нагли пад Берићев из дрског цинизма у љигаво кајање и страх писац логиком није испунио. Нашавши се у таквој улози, Демировић је прихватио најједноставније, али је питање да ли и најприкладније ријешење – карикатуру. Његовим путем је ишао и Сабрија Бисер, глумићи пропалог студента Владу. Не може се порећи да његов карикирани став није садржавао нешто од стварне разметљивости надобудног фудбалера и безобзирног нерадника, себичног и блазираног. У игри Еме Мајетић као жене и мајке било је истинске природности која је понегдје ишла и предалеко, тако да ју је лишавала нужних елемената глумачке сублимације.

Мизансцени су већим дијелом били веома добри, ни премало видљиви, ни преоштро изражени. Режија и глумци тиме су допустили да занимљива понекад предуга, али најчешће живо конверзациона ријеч Матковићевог драмског текста непомућено одјекне.

(10. октобар 1958)

„Нина“ је забавна

Неколико талентованих глумаца бањалучког позоришта (Антун Кујавец, Лујо Геровац, Мира Бањанин и Мирко Швећ) извели су у понедељак увече у Дому културе, као прву претставу на Хумористичкој сцени, француску комедију „Нина“ од Андре Русена. Старт је успио и сада с пажњом треба очекивати даљи рад ове „позоришне филијале“.

„Нина“ је савремена игра у три чина и мада је основни заплет сасвим баналан (по који пут брачни троугао?), у њој има оног живог француског духа, пецкавости и ироније који дјелују свјеже и суптилно. Трепет осмијеха, доброћудног и ироничног, лебди над цијелом дужином текста и радње, док се неочекивани покрет и досјетке брзо преплићу. Дубоке ироније нема, мада чаробна наивност превареног Адолфа управо шокира донжуанско „свезнање“ Жерара, а и смијех галског духа побједоносно одјекује над крутом логиком полиције како само он то умије.

Без обзира на раскошну спектаклуозност декора, који је успут (гле рекламе!) био реклама за „Леснину“ а и високи, салонски стил који су јој поједини интерпретатори хтјели да дају, не само у току претставе но и послуже ње – игра је у основи дјеловала интимно. Баш у лежерном тону незваничности, у томе што се кретала на широком простору између експеримента и високе сценске претензије, треба видјети, сада и убудуће, основни смисао оваквих и сличних потхвата. Мада су извођачи у појединим тренуцима дозвољавали себи и неумјесно, нема сумње да ови „слободни излети“ глумаца изван њиховог »званичног рада« доприносе освјежењу и еластичности њихове глуме. А управо је то основни проблем човјека и умјетника, каже један савремени француски пјесник, „заборавити у новоме себе да би се у њему препорођен нашао“. То се овдје заиста збило са нашим глумцима, а посебно са Геровцем. Изгледа ми да је он управо, ту у фернанделовској улози „непоправљивог рогоње“, добрим дијелом успио да разбије калупе свога шаблона, како у гласу, тако и у покрету. Сем два-три потпуна промашаја, његова глума била је у „Нини“ веома сугестивна.

Антон Кујавец истакао се и као глумац и као редитељ. Он је имао довољно елегантних манира да одигра Жерара, а Мира Бањанин шарма за Нину. Мирко Швеџ је са своја два „упада“, као муж и као детектив, складно допунио духовити квартет.

„Нина“ је безбрижни излет до смијеха, и за глумце и за публику.

(10. октобар 1958)

Душко Роксандић: „Кула бабилонска“

На супротној сам обали од оних који су у стању да говоре о свему једнако озбиљно: о „страшној лудости“ модерног плеса и неопходности фрижидера и кишобрана, као и о страхотности атомске бомбе и смислу људског трајања. Шта више, можда ме заправо ниједна мисао модерне књижевности толико не одушевљава као оно генијално признање Андре Жида у његовом „Дневнику“: „Не узимам никад у разговору дубоки и тобож проповједнички тон, сем онда кад нисам више потпуно сигуран у оно што говорим“. Нема шта, био то бучни, дионизиски смијех Ролановог Коле Брењона или тужно цинични кикот младе дјевојке без илузија Франсоаз Саган – тај смијех распјеване ведрине или превазиђеног очаја једна је од битних компоненти модерног духа. Смијех са којим је загребачки књижевник Душко Роксандић у својој „Кули бабилонској“ пошао да покаже наивну испразност људских вјеровања по моме мишљењу не припада том стању савремене душевности. Да је он управљен само на то да забави, можда нико не би имао права да му замјери што оно устаљено, мада већ од прије неколико вијекова застарјело значење комедије, по којем је она само „пјесма гомиле“, па дакле и само „пјесма за гомилу“, није промијенио или бар допунио. Роксандић је, међутим, испод тог лаког, забавног тона, за који је показао доста смисла и вјештине, покушао да исплете и психолошку тезу о релативности људских истина, тих „кула“ које човјек гради, а стварност разграђује. Тај релативизам, који је такође једна од особености модерног схватања, овдје се испољио у претежно баналном виду и то је главни недостатак Роксандићеве комедије. Она је, истина, сачињена од стварних детаља живота, којима се ми понекад можемо и насмијати, над њима понекад и замислити, али нас у цјелини они остављају хладним и неузбуђеним. Наличи ми писац помало на човјека који је порушио дјетету кућу од коцкица и рекао му да није права, па се сада надмоћно смије, умјесто да му направи нову. Не ради се о томе да се човјек препусти илузијама, него о томе да га треба потстакнути на тражење другог, ако оно што мисли и ради не ваља. Први закључак који се да извести из Роксандићеве комедиографске поруке јесте да су сумња и занос једнако оправдани, и то је можда у реду. Роксандићева иронија се,

међутим, не показује као поглед којим људи у јединој ситуацији гледају оне у другој, него као неки општи свеобухватни поглед којим су обухваћени и једни и други. То је оно што се не може прихватити. Тако темпирана. Роксандићева „теза“ упућује на помисао о некој спасилачкој равнотежи „златне средине“ и умјерености, а то је већ плитко здраворазумско умовање и малограђански идеал. „Запјевати и за појас задјети“ – крилатица је једног свијета који је био и нестао. „Запјевати и опет запјевати, ма и по скупљу цијену“ – поклик је данашњих људи. Човјек не може да живи не мислећи на сутра, али он не може да живи ни мислећи само на то сутра. „Наш тренутак – то је сада“, ријечи су једне Преверове пјесме. Њу пјева Жилијет Греко, о њој пише париски дописник београдске „Младости“. То није тражење заборављања, то је израз чежње за једним преданијим живљењем.

Ако је основни смисао Роксандићевог драмског говорења безначајан, то не значи да и четврту овогодишњу премијеру нашег позоришта треба сматрати промашајем. „Кула бабилонска“ проширује садржајни и стилски регистар репертоара, а као претстава доноси и низ позитивних резултата. Пишчева лакоћа у ткању радње, редитељске способности Михе Политеа и сценографске Саве Шандорова, уједначена и стилизована глума Људевита Геровца, Мире Бањанин, Лене Политео и Јована Стефановића дали су претстави једну занимљиву физиономију. Локализација радње којом је Политео хтио да нагласи њену актуелност изванредно духовито је изражена у декору, „састављеном“ од три зграде из нашег града. „Титаник“, зграде „Технометала“ и „Месопромета“, „Алеја уздисаја“, Кочићев споменик – све је то, уз сасвим позната лица, ријечи и ситуације, дало сувопарном реализму комедије дах освјежења и непосредности. Фино сложене боје декора и ненаметљиви детаљи на фасадама и у ентеријерима зграда били су пријатни за око и у тону претставе као цјелине. Да су се и чешће чули звуци модерне лаке музике, можда би то још више обогатило изражајност лаке атмосфере, али се Политео очито клонио тога плашећи се да „Кулу бабилонску“ не претвори у водвиљ. Бројна редитељска ријешења овдје су добра, од смишљене и досљедне депатетизације текста и покрета до појединачних, сврсисходних ефеката, као што је на примјер, оно „усељење“ у Мартинов и Маодин стан.

А глумци? Сви су они оне углавном баналне духовитости које не превазилазе виц неког хумористичког листа или забавне вечери и исто тако непродуховљене рефлексije знали да изрекну у једноставној конверзационој форми и да на тај начин избјегну и плитко лакрдијаштво и несносно декламаторство. У томе је највећа вриједност њихове глуме. Геровац је у улози Доната први најавио тај примарно лежерни тон претставе и знао је да га сачува до краја. Био је одмјерен, фамилијаран, ироничан, сентименталан, самосвјестан, блазиран, одважан, отмен, површан, заљубљен, смијешан – увијек онакав каквог га је захтијевала улога коју је играо без спотицања.

Развојни пут Јована Стефановића показује очигледне успоне и они који су били помало изненађени једноставном убједљивошћу којом је донио лик Петера у „Дневнику Ане Франк“, лако ће примијетити да је он овдје, у улози Мартина, исто тако добар. Сем глуме збуњености, он је овдје показао сналажење и у тумачењу друкчијих расположења, мада је баш у тренуцима лаковјерности и опијености љубављу, које увијек лако игра, бивао понекад недоречен. Лена Политео (као Магда) и Мира Бањанин (као Ана) нису ни у „Кули бабилонској“ испод уобичајеног нивоа своје игре, али ни изнад њега.

(31. октобар 1958)

*Самерсет Мом: „Свети пламен“
на репертоару Мале сцене*

Од „Злочина и казне“ Фјодора Михајловића Достојевског, преко „безразложног чина“ Лафкадијевог у Жидовом роману „Подруми Ватикана“, до суптилне приче о нападу и одбрани људске егзистенције у „Странцу“ Албера Камуја, проблем убиства, сагледан у свјетлу тражења његових моралних компонената, врло је чест мотив модерне књижевности. Сусрећемо га, ево, и у драмском дјелу Самерсета Мома, једног од најплоднијих енглеских писаца двадесетог стољећа, добро познатог и код нас. Његови романи „Колачи и пиво“, „Оштрица бријача“ много се читају и цијене, а његову драму „Свети пламен“, која се сада приказује на бањалучкој Малој сцени, могли смо прије извјесног времена да слушамо и преко радио Београда.

По своме спољашњем облику „Свети пламен“ не излази из традиционалних оквира психолошке драме прошлога вијека: три чина, праволиниски ток радње, дат кроз класични редослијед етапа, заплет као у добрим криминалним романима итд. Почетак не обећава много: безначајна конверзација доконог свијета који разбија досаду својих салона. Ковитлаци, међутим, долазе брзо, онда када постаје јасно да су у души парализованог Мориса понори предубоки и да се они резигнацијом, која је увијек само најпоразнији облик безнадежног очаја, пребродити никако не могу.

„Не уме човек да буде јак

Кад кише бију са свију страна,

Нема очију за дубок мрак...“

пјеваше давно, још у вртлогу Првог свјетског рата, скрхани пјесник Дис. Морис је покушавао да се одбрани од тог очаја који га је носио и односио, и прије него што ће изгубити и посљедњу наду, Стелу, у помоћ му је прискочила мајка. Она, која му је живот дала, осјећала је да мора и да му га одузме, у тренутку кад је тај живот губио посљедњи дјелић свога смисла, а патња своју једину утјеху.

Тако се завршава прича о жалосној судбини несрећног Мориса, а из суморне тишине која је испунила дом породице Табрет

искрсава пред нас огромна тајна једне страшније трагедије – мајчине. Тада нестаје под нама сигурних путева наше научне логике и поимања, питања „је ли смјела“, „како је могла“, „је ли требала“ леде се на уснама, интелектуална наглабања о исправности тезе или потреби антитезе постају смијешна, плитка, бесмислена, јер ми смо ту пред моћним, несагледаним токовима живота, у дубинама његових најдубљих вирова, пред крвавом истином живота која нас је згранула, омамила, смождала.

Љиљана Медаковић игра те тренутке у једном стилу који не само да превазилази све наше локалистичке критерије са њиховом увијек помало проблематичном линијом – добро, мање или више добро – него се уздиже до чистих, сјајних сфера велике умјетности, једине и једне свугдје. Незаборавава је тај лик мајке, једно од оних снажних умјетничких испуњења која не престају да живе кад се спушта завјеса једне вечери, закључује једна позоришна сезона или одлази један глумац, но у срцима оних који су тај лик видјели и доживјели остаје дуго.

Остале улоге тумаче: Сабрија Бисер (Морис), Лена Поли-тео (Стела), Зорица Протић (сестра Уајланд), Синиша Протић (др. Харвестер), Јован Стефановић (Колин) и Драгољуб Ненадовић (Мајор). Без обзира на све позитивне и негативне стране које су они у изграђивању и давању својих појединачних улога испољили, заједничка им је заслуга што су створили и одржали такав ниво игре у којем је могао да бљесне и један велики домет. Иста је и похвала режији (Сабрија Бисер).

(14. новембар 1958)

Браслав Борозан: „Прекинуто путовање“

Драмски првенац Браслава Борозана одише снагом једног јасног, једноставног, врло темпераментног и срдачног говорења. То није ново црвоточно питање мирном или немирном мору наше савјести, него изразито афирмативни коментар одавно измијењеног, сада већ, природно, мирнодопског гледања на проблеме људи и догађаја. Да се „Прекинуто путовање“ појавило неких десет година раније, онда када још нисмо имали Ћосићеву потресну слику тешке судбине Гвозденове, ни Давичову „Песму“ о Мићи, ни Бихаљи-Меринову драмску верзију модерне Антигоне, ни ослушнули ријеч нове поезије, нити се загледали дубље у смисао свакодневног и необичног, свакако би Борозанова драма имала још снажнији одјек и продорнију моћ. Овако је она израз једног стања, а не борба за освојењем једне нове потребе. Негдје у јесен 1950, дакле у вријеме када се радња ове драме дешава, тек смо се били упутили путем којим данас већ сигурније корачамо. „Прекинуто путовање“ управо о томе говори. Неумитна истина да је „по нашем времену дванаест“, завршна је ријеч Борозанове драме: нема више смисла говорити о моме и твоме времену, оно је једно, заједничко, и ко то није у стању да разумије и прихвати нека не оптужује друштво за своју пропаст. Личне недаће људи друштво може и треба да схвати. Инфериорном осјећању појединаца који су спремни да раскрсте са својим класним предрасудама нема мјеста. То су основне идеје Борозановог драмског текста.

Централна личност комада је Светлана Црнковић, балерина, која трауматично доживљује своје буржоаско поријекло и како управо залази у тешке године тужног расанка са младошћу, њено осјећање осамљености продубљује се до трагичне сумње да је одгурнута и сувишна. Мада је у њеној изгубљености можда пренаглашен удио друштвених компонената, Светланина интимна људска проблематика пробија се до врло рјечитих облика испољавања. Игра Мире Бањанин у тој улози била је проживљена и очито је одговарала њеним глумачким афинитетима. Своју способност да цијели ток претставе игра у једном даху и без већих падова сачувала је и овога пута.

Кроз лик Луке Добровића, амбасадора, писац је покушао да разбије клише са којим се код нас најчешће претстављају носиоци нових идеја, али је, нажалост, у томе слабо успио. Борозан се трудио да испод политуре амбасадора открије срце човјека, испунио га је извјесним неконвенционалним поступцима, лишио га примитивних предрасуда и дао му једну симпатичну моћ разумијевања, а ипак је Лука Добровић остао само брижни свједок пред чијим очима трепери живи пламен Светланиних душевних пожара. Заправо он спасава Светлану и отвара јој видик новог живота, али се његова личност упркос тога појављује некако поједностављена и незанимљива. Он је патетичан до једне мјере која умањује његову озбиљност. Фразе са којима се сродно имају призивок непрестаног понављања из којег је нестало емоционалне сржи. Он казује толико значајних ствари, али све као напамет знано и најчешће у тону паролe. Питање је да ли је патетика још могућан начин да изрази дубоко природну патетику самога живота. Синиша Протић игра Луку углавном онако како га је писац замислио. Да ли би амбасадор можда оставио друкчији утисак да је Протић свој текст спорије и мирније говорио? Увијек нова претстава рађа и нова питања.

Сувише је патетично наглашено и очајање и нискост Владана Царевића. Док је у другом чину лик овог пропалог буржуја и бившег осуђеника био врло неконвенционално и занимљиво дат, а глума Антуна Кујавец тада изврсна, у трећем чину је та личност на врло баналан начин показала своју ништавност, а онда и Кујавец постао сасвим, сасвим сличан природи својих осталих улога.

Ликови старе гардероберке Анђе и разбарушеног уличног дeрана Паше показују Борозанову способност уочавања занимљивих типова из савременог живота великих градова. И у њима има штошта карикираног и неизнијансираног, али је њихово довођење у драму већ као сама замисао одлично. Ема Мајетић као Анђа има ону карактеристичну црту знатихељности таквих жена које обично много више знају него што то показују. Јован Стефановић је у почетку намјештено сиров, а касније природнији и бољи. У сасвим епизодној улози, као дах свјежине и нових снага које долазе, појављује се Лена Политео.

Борозан је позоришни човјек и његово позоришно искуство није се испољило само у низу зналачки ријешених проблема који

су му се наметали као писцу и редитељу, но и у врло топлим, рекао бих меланхоличним медитацијама о сјају и биједи театарског живота. Из те интимне, замајне чежње за позориштем, да се уђе у њега и остане у њему, управо су и израсли најбољи ликови ове драме: Светлана, Анђа и Паша. Док је друштвена условљеност човјека на којој Борозан претјерано инсистира дата блиједо, ова „позоришна тема“ казана је дискретније, али тиме и занимљивије.

Односи међу личностима дати су вјешто, тако да се управо кроз различитост ставова у различитим приликама открива суштина појединих карактера. Светлана је, на примјер, сасвим друкчија пред Луком, него пред Владаном, а друкчија опет пред Анђом и Пашом, Владан друкчији према Светлани, а друкчији према Луки итд. У дијалозима има често високопарне реторике, али су они и поред тога садржајни и обојени тоновима врло различитих осјећања. Ако ми је слободно уплитати у овај летимични приказ оне оскудне биографске податке с којима располажем о аутору, онда бих рекао да се и у повишеном тону дијалога као и у живом темпу претставе, у композиционој чврстини драме као и у њеној одлучној моралној концепцији открива заправо бучна, једноставна, непосредна природа нашег далматинског човјека.

Борозанова драма је један понесени и искрено саопштени податак о неким цртама живота, опсимистичко увјерење у могућност позитивних рјешења. На нашој позорници „Прекинуто путовање“ биће сигурно радо гледано, а увјерен сам да ће га прихватити и позорнице других позоришта у земљи.

(21. новембар 1958)

Доброћудни смијех Жака Конфина

Разлика између старих и млађих постоји „откако је свијета и вијека“, па и прича о томе је увијек у исто вријеме и стара и нова, и увијек се радо слуша, и увијек се неминовно доживљава. Жак Конфино ју је испричао језиком лаке, помало бурлескне комедије, који упркос мјестимичних празнина и глобалне површности може да измами смијех и стекне симпатије публике. Већ у самом наслову комедије – Сирото моје паметно дете – садржан је основни тон њеног смијеха чију срж чине благод и разумијевање. „Сирото моје паметно дете“ – то је наивни усклик мајке која опрашта без горчине и оправдава без предомишљања. Стари су приказани као дјетињасти, сентиментални, ситничави и широкогрудни, млади као лакоислени, промућурни и себични. Њихово разилажење је сасгледано кроз свакодневне размирице и ситне неспоразуме, који се брзо заборављају, а ипак испуне дужину цијелог једног живота. Има нечег судбинског у оном неосјетном прелому између двије животне улоге, кратак корак између окуртне, нападачке жестине младих, жељних да одједном похватају све шкрте зраке живота док су још пуни себе, и оног неочекиваног смирења кад се почне живјети за друге. У основи комедиографске радње јесте дакле озбиљна животна истина, а смијех само спасоносни начин њеног превазилажења. Све то, уз доброћудну поруку на свршетку, сажето је у три чина и испричано за два сата, таман толико да не буде сувише дугачко.

Претставу је режирао Ахмед Мурадбеговић дајући јој, мислим, управо онакав стил какав је и аутор замислио: стари, знани стил наших реалистичких комедија нушићевског карактера, обогаћен повремено сценским финесама. Таква је, на примјер, она атмосфера пензионерске собе на мансарди чију тужну чаму разбијају нервозни ексцеси двојице стараца и плахост њихове ћуди. Ту је и сценографија Душанке Шандоров добра, док је у другом чину, са оним „симболичним“ балоном, пајацом, авионом и лоптом, управо базарска, или, како би то рекао хроничар једне друге рубрике овог листа, прилично неукусна. Како текст Конфиново комедије није такве природе да би сама његова ријеч увијек упалила варницу смијеха, редитељ је у бучним сценама трке и гуж-

ве тражио понекад додатке комичном. Комедија је то захтијевала, публика то воли и зато немамо право рећи: „Тресла се гора, радио се миш“. Дакле, и у оном на први поглед „без мјере“ има везе. Без тих каламбура можда би било досадно.

Помало старински карактер Конфинове комедије довео је на позорницу једну врло занимљиву глумачку гарнитуру која се прилично разликује од оних које смо гледали у посиједње вријеме. Више или мање модерна драмска дјела која су на овогодишњем позоришном репертоару захтијевала су и глумце који за специфичну ријеч модерног сценског израза имају веће предиспозиције. Мирко Даутовић, Владо и Мара Зељковић, Енвер Џонлић потсјетили су нас на помало заборављену могућност једне друкчије интерпретације. У њиховој глуми било је измијешано и карикатурног и фамилијарног, и импровизираних и шематичног, а ипак су они успоставили један интиман контакт са публиком, без којег „модерна“ претстава често остане. Пријатно је, на примјер, видјети како Даутовић, који је играо оца породице Стојана, и Мара Зељковић, која је играла мајку Виду, глуме непретензиозно, лежерно, наивно у оном смислу гдје се тај појам, доказано условно, може сматрати као квалитет. Узбудљиво је било видјети и Владу Зељковића (Стојадин) како необузваношћу свога темперамента и непресушеношћу унутрашње потребе за вицом, за смијехом, за плеском, превазилази преносне трасе своје улоге на такав начин да му се то не може приписати као гријех. У карикирани лик пензионера Трајка Енвер Џонлић је унио толико финих нијанси да се ова епизодна улога може оцијенити као врло успјело остварење. Ја не мислим рећи да су ових четворо глумаца неке посебне класе, нити да су бољи од својих колега са друкчијом глумачком оријентацијом, него само подвући позитивне црте једног глумачког стила који помало, и неопходно, уступа мјесто друкчијем, новом. Међутим, док год буде позоришних дјела оваквог типа као што је Конфиново, биће драгоцјене и овакве глумачке физиономије као што су Зељковић и други. Куцам ли ја то на отворена врата? Бесумње. Има ствари које није довољно рећи два пута.

Баш захваљујући контрасту и млади су судјеловали свјежије, поготово Лена Политео, у чијој је Цици било пуно аутеинтичних црта савремене младе жене, а нешто мање Сабрија Бисер (Зоран), у чијем је покрету било прилично конвенционалног.

Док је Зорица Протић (Лела) с лакоћом била на висини свога реномеа, Драгољуб Ненадовић је (као пензионер Милан) одиграо своју најбољу улогу откако је дошао у наше позориште.

Да ли је превише комплимената дато глумцима за једну претставу која не превазилази осредњи ниво? У сваком случају слабих није било.

(8. децембар 1958)

Ах, те авети!

Комедије које смо гледали у посљедње вријеме у нашем позоришту смијешне су углавном само оне које на претставу дошао већ унапријед добро расположен и спреман да од њих не тражи сувише. Оне могу да одрже добро расположење, али сумњам да могу да га створе. „Ах, те авети!“ Едуарда де Филипа претставља дјело друкчијег кова. У њему има снаге довољне не само за одржавање извјесне „температуре“, но и за превратничко стварање друкчијих расположења. Саткана из оне fine грађе живота у којој се машта не појављује само као знак лудости, него као пуноправно присуство у људском свијету, ова комедија је у стању да понесе и оне који се за ту пловидбу нису спремили. Богата духовитост којом зрачи и у којој се пјенуша не отстрањује појаву озбиљних питања која је прате. Ако се неко запита ко су заправо те авети око којих се врти смисао Де Филипове комедије, нека не буде превише сигуран у свој пребрз одговор да су оне само посљедица сујевјерја и заосталости људи који даље од носа не виде. Под условом да нисмо баш сасвим изгубили крила маште, лако ћемо схватити да „авети“ нису само плод фантазије него и симболични видови реалних стања: тешкоће и смијешности људског положаја, човјекове савјести и несавјесности, његове наивности и лицемјерства, сила које отимају и бране. Према томе главни јунак Пасквале Лојаконо није онакав каквог га претставља „Предговор оригиналном издању „Questi фантазми“ из 1951 године“, цитиран у штампаном програму нашег позоришта за седму овогодишњу премијеру. Ту се дословно каже да Пасквале Лојаконо „на крају и сам почиње вјеровати у духове, јер кад не би вјеровао морао би примијетити женино невјерство, вратаре крађе и читаву ту интригу која окружује његов живот.“ Каква нетачност! Истина је управо супротна и чак није особито ни сакривена: Пасквале зна за преваре и казује то довољно јасно и жени, и вратару, и другима. Он је далеко од тога да вјерује у авети, он само симулира вјеровање да не би пореметио ток живота који му, и поред свих брига што их носи, ипак одговара. Када се плаши, онда је то страх да не изгуби положај, а не страх из незнања. Ово није први пут да се у премијерним програмима дају погрешни коментари комада и тако публика умјесто да буде упућена, бива

одведена у криве смјерове. Зачудо и срећом претстава се по њима не гради и она их, шта више, сама демантује.

Комедија „Ах, те авети!“ носи изразит печат италијанске средине, али је у исто вријеме и доказ да дјела са снажно израженим националним одликама могу да буду актуелна и ван средине у којој су настала. Специфични колорит једне средине заправо је стимуланс експанзије, а не сметња да дјело стекне право грађанства и на ширим просторима. Бранко Ћурчић је без обзира на своје полазне намјере, а ја не знам какве су оне биле, као редитељ врло успјешно оживио италијански амбијент ове комедије, али јој је, можда и без своје воље, оставио и пуноћу оних психолошких значења који превазилазе проблематику једног краја и народа и јесу људско уопште. Сигуран сам да оно чему се овдје смијемо није само послератна италијанска стварност, него и запетљано клупче живота и човјекова нелагодност пред промјенама. Мада је у сценографији Саве Шандорова, овога пута блиједој до безбојности, имао слабу помоћ, редитељ је „Ах, те авети!“ дао у једном стилу у којем су разноврсни видови Де Филипове комике нашли своју пуну хармонију. Тако је под Ћурчићевом руком израсла једна од најзанимљивијих претстава овогодишње сезоне. Томе су, наравно, допринијели и глумци, у првом реду Фрањо Мајетић у улози Пасквала Лојакона, који је у извјесним тренуцима потсјећао на најчувеније комичаре из италијанских филмова, али је при том јасно испољавао и оригиналност своје игре. Разноврстан у гесту, изразу лица и кретању, са широком дугом унутрашњих зрачења, он је био далеко од сваког шаблона. Неколико мањих падова не умањује зрелу љепоту једне несвакидашње креације.

Пасквалову супругу Марију врло добро игра Жижа Мажар, мада јој глума није сасвим уједначена: далеко је боља као заводница него као изгубљена душа која пребацује мужу за своје невоље. Истиче се и Мирко Швеџ (Алфредо Маријано), како дјелотворном снагом своје појаве, тако и успјелом интонацијом свога говора који се по тону највише приближује италијанском.

У осталим улогама наступају: Људевит Геровац, Љиљана Медаковић, Невенка Шајин, Немања Северински, Шемсо Ситница, Мира Геровац, Ибро Демировић и Мухамед Тејван. Маске су израдили Јован Курузовић и Марија Нухановић, а освјетљењем је

руководио Боро Медић.

На крају ево још једног елемента који није сасвим безначајан: ово је прво извођење Де Филипове комедије на српскохрватском језику.

(26. децембар 1958)

Ромео и Ђулијета

Пред озбиљним лицем несвакидашњих позоришних догађаја нехотично смо понесени валом једног патетичног осјећања важности онога што се догађа и у таквом је тренутку тешко пратити претставу неподмитљивим погледом непристрасног судије. „Ромео и Ђулијета“, у нашем позоришту, пред нашим очима у хладној фебруарској ноћи године 1959! Каква је то претстава, хоће ли остати у драгом сјећању оних који су је замислили и остварили, хоћемо ли је се сјећати ми који смо је гледали? Докле и да ли, можда, увијек? Узбудљива су та питања што одјекују у нама, ти утисци што се преплићу и не таложe. Нека ово буде тек почетак разговора, који свако, према своме нахођењу, треба да настави и, свакако, допуни.

Једно је сасвим сигурно: да претстава Шекспирове љубавне трагедије, изведена под редитељским вођством Вере Црвенчанин, не изневјерава наша очекивања и да их, шта више, у извјесном смислу и премашује. Довољно је, на примјер, само да упоредимо ову претставу са прошлoгодишњом изведбом „Хамлета“, па да се увјеримо у низ њених несумњивих преимућстава: већи број добрих улога, јача хомогеност претставе, знатно боља дикција и штошта друго. Општи утисак о „Хамлету“, и поред тога што су се многи поводом њега осјећали као у велеграду, ипак није био снажнији од овога који се буди сада. Гледана у цјелини, сценска реализација „Ромео и Ђулијете“ прошла је без неопростивих квалитетних падова и била на оном одређеном умјетничком нивоу који је у стању да нам приближи непролазну љепоту Шекспирове поеме о љубави, дакако у поједностављеном свјетлу њених најбитнијих садржаја. Са изразитом редитељском брижношћу Вера Црвенчанин је оживјела пламен међусобне љубави двоје младих, док је сложеност њиховог односа према другима, као и шаролики живот старе Вероне стигла тек да назначи. Ђулијетина мајка (Зорица Протић) и дојкиња (Ема Мајетић) дате су, на примјер, сасвим упрошћено и то је бесумње промашај, без обзира да ли се ради о редитељским концепцијама или о неприкладној глумачкој интерпретацији. Масовне сцене на

двору и на веронском тргу (са изузетком сцене мачевања) очито показују да су редитељске намјере биле понекад у нескладу са могућностима снага и средстава с којима је располагао. Балетске игре, иако не долазе у први план сцена у којима се појављују, биле су ипак одвећ, блиједе. Да је из текста изостављен понекад неки вулгаран израз, тиме ни Шекспир, ни публика не би сигурно ништа изгубили.

Свијетле стране претставе далеко су бројније. Међу најљепше и најснажније сцене иде она у којој се одвија ноћни љубавни шапат под Ђулијетиним балконом, затим она послје Ђулијетине привидне смрти, када родитељи, Парис и дојкиња над њом неутјешно плачу, те сусрет Ромео и Париса у гробници. Нагло гашење свијетла у тренутку кад Ромео у Мантови прима злу вијест из Вероне симболично наглашава сурвавање свјетова у Ромеовој души и не пролази без ефекта. Нема шта, редитељски посао је пажљиво и инвентивно обављен и претстава се у цјелини доимље као стварно умјетничко дјело, што, кад је у питању Шекспир, није нимало мала ствар.

Што се тиче Саве Шандорова, он је својом сценографијом дао веома прикладан и импресивни оквир за велике догађаје Шекспировог комада. У њој је сједињено драгоцјено осјећање непретенциозности са врло јасно и снажно израженим карактеристикама амбијента. Декор трга у Верони, самотна монашка ћелија оца Лаврентија, башта и балкон Ђулијетине куће заслужују комплименте без ограда.

А какви су глумци, какав Ромео Мирка Швеца, каква Ђулијета Жижа Мажар? Обје улоге иду у најљепша глумачка остварења овогодишње сезоне, како по проживљености драмског садржаја који у себи носе, тако и по магнетској привлачности њиховог давања. Швец је вјероватно био под опасним психолошким хендикепом, јер је за собом већ имао једну велику Шекспирову улогу која се памти и обавезује. Меланхоличним изразом свога лица, сугестивном бојом гласа, финим, помало уморним и супериорним складом својих покрета, као и зрелом снагом свога уживљавања, Швец је веома суптилно откривао аутентичне црте ромеовског лика и карактера, изразио његову жудњу и пијанство од живота и љубави.

У Ђулијети Жике Мажар има пуно неопходне природности, чедне благости и доброте, интелigentног избјегавања странпутица, туге која зрачи и расцвркутане радости која носи, а у најбољим тренуцима није сасвим ни без оних лептирастих трепета и лелујања који невином и заљубљеном дјевојчету од крви и меса дају тајанствену чар fine и прозрaчне духовности. Глас јој је јасан, мек и топал, појава допадљива.

Листа за наше прилике несвакидашњих глумачких резултата овим ни издалека није исцрпљена. Немања Северински је веома добро одиграо улогу мрачног и загриженог витеза Тибалда, Фрањо Мајетић успјело дочарао скрушеност и сабраност брижног монаха Лаврентија, Људевит Геровац (као Капулет), мада у почетку непримијетан, за бол и сможденост оца нашао је fine изразе непосредне убједљивости и дивне Шекспирове стихове у том тренутку очајања говорио је изванредно. Свој удио су дали и Антон Кујавец, који врло одмјерено игра племенитог Париса, Ибро Демировић, који као кнез веронски импонује достојанством свога држања и гласа, затим Јован Стефановић као живахни Меркуцио, те Синиша Протић (Бенволио), Љиљана Медаковић, Владо Зељковић и други. Костими Душанке Шандоров лијепо су одабрани. Музичко вођство Фрање Петрушића, маске Јована Курузовића и Марије Нухановић.

(13. фебруар 1959)

Свечана претстава „Дунда Мароја“

[Јубилеј Јозе Бакотића]

Прије више од четири стотине година одјекнуо је први пута бучни и слободни смијех дубровачког пучанина Марина Држића у његовој најбољој комедији „Дундо Мароје“. Било је то готово један вијек прије Молијера и два пуна стољећа прије Бомаршеа који ће кроз уста свога Фигароа избацити оне замајне крилатице са којима је трећи сталез касније јуришао на племићке заблуде о „плавој крви“ и „оправданим“ привилегијама. Помет је старији брат Фигароа јер из уских оквира властите користи ипак говори испред оних који човјека почињу цијенити и по способностима, а не само по кеси или положају. Јасни жубор ренесансног живота „Дунду Мароју“ разговјетан је и данас и јарке боје једног прохујалог времена трепере у њему непотамњеле.

По непресушним изворима своје ведрине и трајања Држићева комедија је веома погодна за обиљежавање појединих јубилеја. Зато је избор „Дунда Мароја“ као претставе у којој је стари глумац Јозо Бакотић прославио тридесет пет година своје глумачке егзистенције, а бањалучко позориште означило 450-годишњицу Држићева рођења, био врло умјесан и срећан. Са елементима своје свјезине и дуговјечности дјело у којем је слављеник играо насловну улогу и само симболично изражава жеље које се, бар у оваквим приликама, искрено упућују: добро здравље, дуг и плодан вијек.

Свакако да је најљепши утисак који се могао стећи и на овој претстави посвједочено увјерење да некадашње креативне снаге Јозе Бакотића нису излапјеле. У оцјени његове игре Дунда могу се слободно примијенити и објективне критичке норме, а не само опрезно дипломатско мишљење преломљено кроз призму јубилејске пригодности. Ријеч је о једном добром глумцу чији је Дундо дат јасно и пластично. Једноставност са којом је Бакотић играо није нипошто значила осиромашење Дундиног психолошког профила, јер је он изразио и његов тврдичлук, и његово извитоперено животно искуство, и његове предикаторске намјере, али и непроболни јад старости, беспомоћност оног чији се живот сужава и гаси. За унутрашња, душевна таласања Бакотић налази природан

продужетак у гласу и гесту, одмјереном али карактеристичном, па је управо у постојаном присуству тог склада најважнији квалитет његове глуме.

Политео је у својим режијским рјешењима знао да измири дужни пијетет према класичном дјелу наше драмске литературе са својим изразитим склоностима за ефектну сценску реализацију. Све оне вјешто испреплетене нити којим је Држић повезао у међусобне односе ликове своје комедије, Политео је, упркос неуједначености глумачке екипе, ипак показао. Најважније је то да је претстава текла у једном лако и непретенциозном тону што природи комада сасвим одговара.

Од свих ликова Држићеве комедије одувијек је посебну пажњу привлачио Помет. Занимљива је игра Сабрије Бисера у тој улози. Она је изнад његових досадашњих озбиљних улога већ и по ширем регистру израза који је он овога пута примијенио, као и по дикцији која је далеко чистија него раније. Чини ми се ипак да је у његовом Помету било више неке неодређене чежње за смијехом и безбригом, него искрено раздраганих тонова безоблачне ведрине и радости која из душе извире. Помет је слуга, али пробуђене снаге које у себи осјећа у свитање једног новог доба наткриљују, за тренутак, озбиљне ослободилачке задатке који му тек претстоје. Зато мислим да правог одушевљења Бисеровом Помету ипак недостаје, упркос завидној окретности, упркос живахном гесту.

Раскалашног али и отменог Мара, жељног живота, ненавиклог на бриге, игра добро Синиша Протић. У трећем чину, међутим, у оној сцени кад Помет с балкона говори с Попивом, Протићу као да нестаје сигурно тло под ногама и он у том тренутку као да не зна шта би са собом.

Иако су могућности које пружа за интерпретацију лик Лауре веома скучене, ипак је глумица таквог угледа какав ужива Зорица Протић могла, можда, извући више. Да ли би са једном благом нијансом тајанствености лик куртизане могуће био обогаћен? У сваком случају требало се нешто покушати.

Невенка Шајин је у својој старој и омиљеној улози Петруњеле била опет једнако свјежа, кикотава и немирна. У „свом елементу“ је и Владо Зељковић (Бокчило) који масне народске

вицеве и промућурне опаске сиротог слуге казује тако да смијех који те ријечи треба да изазову никад не изостане. С обзиром да је лик Тедешков, смишљен зато да би показао ништавност других у поређењу са „нашијенцима“, и тако већ сам по себи карикатура, Мирку Даутовићу није преостајало друго до да Угину туњавост још више нагласи. И у томе је добро успио.

Док су Антун Кујавец (Оштијер), Мара Зељковић (баба) и Ибро Демировић (Сади) и у својим малим ролама знали да уобличе физиономију играних ликова, дотле Енвер Џонлић (као Попива) и Драгољуб Ненадовић (као Ондардо де Аугуста) овог пута нису успјели да изиђу из оквира дилетантизма. Колико се са мало текста и у сасвим епизодној улози да постићи, показала је, поред Швеца и Стефановића, особито Жижа Мажар, која Марову вјереницу Пере игра тихо, љупко и осјећајно.

Ведрa и пријатна за поглед, сценографија Душанке Шандоров била је у складу са игром којој је служила као оквир.

(20. март 1959)

„Дванаест гњевних људи“

[Гостовање сарајевског Народног позоришта]

Већ традиционално гостовање сарајевског Народног позоришта у Бањој Луци и ове године је дочекано с изразима посебне пажње и не мало очекивања. Претставом „Дванаест гњевних људи“, коју су нам гости извели, углавном је закључена овогодишња позоришна сезона, а гледаоцима омогућено да се, у зависности од својих перциптивних способности и изграђености свога укуса, упознају с озбиљном моралном и психолошком проблематиком једне крваво реалне животне појаве.

Драма америчког писца Рециналда Роуза је, у добром смислу те ријечи, поучна прича о опасним посљедицама кобне људске површности и опомена да се управо испод наметљиво поуздане очигледности често скрива и налази битна људска истина. Под бременим брига и послова, у вјечитој трци и сустизању, често се изгуби љепота и неопходност оне страсне и дубоко личне, проживљене наднесености над животом, па се онда испробаних, стечених или наметнутих животних формула најлакше као пијан плота држати. Но ни такав случај, ма како тежак, ипак није безнадежан. Треба да се нађе неко ко ће разбудити притајени пламен људске свијести и савјести и са дна душе окорјелих Нарциса изрониће вал разумијевања и саосјећања. Тако се збива и у овом комаду: дванаест поротника су се састали да у име грађанског осјећања правде слијепо усвоје „очигледне доказе“ и једном младићу одрубe главу, али су затим, под утицајем човјека за кога све то није био само један од низа „јасних и обичних случајева“, сви редом показали да могу бити и брижни и одговорни.

Пред живим и занимљивим садржајем једног доброг драмског текста улога режије била је да подвуче изразиту индивидуалност сваког поротника посебно и кроз разнолике путеве њиховог буђења и реаговања све доведе у хармоничан и цјеловит склоп. Боро Григоровић је то остварио, отстранивши из своје режије све оно што је могло сметати несметаном и природном развоју претставе, која је имала свој ритам и свој стил. Тај својеврсни ритам треба истаћи као особиту драж ове претставе. Управо кроз

његову суздржану и постојану равномјерност осјећало се Вријеме које неумитно одмиче и свим догађајима даје призивак важног и непоновљивог, одлучног, за једног човјека, и не само за њега, судбоносног.

Сви глумци који су играли поротнике настојали су, у складу са захтјевима текста и режије, да своје лику дају печат изразите личности и у том су, углавном, и успјели. Истина, томе циљу нису сви ишли истим путевима и нису сви стигли једнако далеко. Док су Есад Казазовић (претсједник пороте), Милорад Маргетић (поротник број 5), Златко Стоимиров (поротник број 6) остваривали пластичност више својим појавама него неким озбиљнијим унутрашњим еквивалентом, а Томо Курузовић (поротник број 7), Сафет Пашалић (поротник број 10) и Реихан Демирџић (поротник број 12) уносили знатну (да ли и неопходну?) ноту карикатурности, Драгче Поповић (поротник број 3), Борис Смоје (поротник број 8), Фаик Живојевић (поротник број 11), а особито Владимир Јокановић (поротник број 4), Миле Пани (поротник број 1) и Михаило Мрваљевић (поротник број 9) изградили су снажне и цјеловите ликове са више знатних психолошких поенти. Мени се чини да је глума ове посљедње тројице била највиши глумачки резултат ове претставе, иако се не може мимоићи ни импозантна лежерност и мирна али рјечита наднесеност Смоја. Пани је ванредно дочарао лик безазленог грађанина који се нашао „у небраном грождју“ па узалудно настоји да буде на висини ситуације, док га његова сакривена доброта одводи на други пут. Владимир Јокановић је управо био отјеловљење тражене хладноће и господског самоувјерења, а Михаило Мрваљевић fine душевности једног старчића, који, за разлику од већине, непрестано мисли и дубље осјећа.

Све у свему, била је то једна пријатна вечер и добра претстава у којој је сценографија Страхиње Петровића несумњиво претстављала дио њеног позитивног квалитета.

(29. мај 1959)

Скинимо маске!

У шареном, помало и одвећ шареном, репертоарском оквиру овогодишње позоришне сезоне у Бањој Луци, имамо прилику да видимо и једну доиста занимљиву комедију: „Скинимо маске“ од Питера Устинова. Стара, а у режији животног случаја или креативној снази умјетника увијек нова и увијек узбудљива прича о Ромеу и Ђулијети исплела се и овде у покретачку силу заплета и сукоба, да у распламсалој ватри мржње и љубави освијетли један вид свијета у коме живимо. Та се прича овога пута истина неће завршити трагично, али се „скандал“ што је руски поручник Романов заволио ћерку америчког амбасадора и она њега, ипак не може тек тако распрскати у шумној пјени смијеха и безбриге. Већ у наслову који је комедија добила у нашем позоришту (Скинимо маске!) има нечег прекорног, а њен садржај нам тај утисак само потврђује: ради се о смијеху који је открио бесмислене видове озбиљних политичких сукоба и посвједочио ослободилачку људску тежњу да их превлада. У томе је основни идејни смисао овог текста, а не у оствареној или неоствареној равнотежи заједљивих примједби упућених руском и америчком табору.

Писац ове комедије, Питер Устинов, Рус по поријеклу, а Енглеz по васпитању, сјединио је у себи једну топлу поетску жицу, рекло би се чеховљевске меланхолије и хумора, и оштри, потсмјешљиви начин енглеског мишљења и реаговања. Одмах треба истаћи да је неочекивани сусрет двију разнородних компоненти овде уродио ријетко срећним спојем и да је у њиховом испреплитању управо најживљи стилски ефекат овог комедиографског дјела. Истина, то спајање је понекад добијало и мелодраматске призвуке (у претјерано чежњивом снатрењу супруге руског амбасадора о модерном шеширу, на примјер), али је у бољим тренуцима, а ти су у већини, давало духовној поруци Устинова онај интензивни смисао озбиљне и актуелне људске проблематике у којој од смијеха до суза и никад није далеко. Емотивни валови су се, углавном, складно сливали у широке бразде смијеха и ведрине, дајући им неопходно осјенчење. Па ако тежина смијеха и није била једнака када су у питању „једни“ и „други“, у овим топлим и облачним акцентима за ту се разлику није знало. Тако у оним проломним

ријечима руског амбасадора пред забезекнутим „исповједником“, не избија само тамни понор између „јуначког некад“ и „кукавног сад“, него и један трајно патетични однос према великом пожару црвеног Октобра, који је за многе био и остао пламен што грије срца и освјетљава пут.

Са изразитим смислом за хумористичке аспекте једне опасно напете ситуације Питер Устинов је схватио да се слабе тачке великих и озбиљних политичких супарника не могу тражити на истом мјесту Он ће, истина, илузије о потпуној обавјештености и коначним истинама исмијати и код једних и код других, показујући како се оне саме од себе разбијају у таласима живота, али ће у избору конкретних комедиографских детаља сачувати и смисао за међусобне разлике у лудостима двају табора. Не треба бити особито будан да се види колико су отровне дозе политичких жаока које се односе на Русе знатно јаче од оних које се односе на Американце. Постоји, међутим, један други план, не искључиво политички, на којем су Американци у Устинову добили свог оштроумног исмјевача. Ријеч је о оном јенкијевском култу самоувјерености (оно: „Хупер, право на циљ!“), који пошто-пото инсистира на побједничко-освајачкој тежњи људске природе и због тога тако често долази у смијешне животне ситуације. Јер то ноншалантно непризнавање слабости и фамилијаран тон којим се говори о спортским и љубавним подвизима, својим и своје генерације, нису ништа мање смијешни од оних високопарних изјава о „свјесности“ које карактеришу другу страну.

Устинов је, дакле, додирнуо и садржајне „особитости“ великих супарника, али је у првом реду истакао комичност њиховог испољавања. То његовом смијеху даје карактер помирљивости, као и срећан завршетак у који је уткана оптимистичка вјера да ће се и за ситне и за крупне глупости људи наћи, временом, правог лијека. Смијех Питера Устинова је лак, шуман и дејствен; најчешће није бич сатире, али није ни пјенушава игра капљица које брзо нестају. У једном времену испуњеном пријетњама, он је свједочанство свјеже људске ведрине и живог духа. Жаока против оних који се претјерано прсе и жацка против оних који гурају главу у пијесак. Радост и забава, у којима је понекад и најбољи лијек.

У нашем позоришту режија Миха Политеа је дала овој комедији живо сценско уобличење. Горки и карикатурни елементи комада најчешће нису реметили атмосферу поетског и забавног штимунга. Поједине сцене, као ону са Великим Фамулусом или клечећим ставом бившег шпијуна можда је требало друкчије интонирати, но то су, на крају, споредни детаљи. Цијела претстава је била овијена велом једног истински поетског даха, који тако добро пристаје природи ове комедије. Изванредно природна, неусиљена, пуна живих реалистичких података, разноврсна у осмишљавању покрета и ријечи, а јединствена у складној пуноћи утиска који оставља, игра Фрање Мајетића у улози Генерала још једном се сасвим сигурно уздигла до југословенског нивоа значајне глумачке интерпретације.

*На нивоу просјечног гледаоца
(Наша анкета)*

То ЈЕ МИШЉЕЊЕ ПРОШЛОГОДИШЊЕГ РЕЦЕНЗЕНТА НАШЕГ ЛИСТА О ОСТВАРЕЊИМА БАЊАЛУЧКОГ ТЕАТРА. ОБЈАВЉУЈЕМО ТАКОЂЕ И ДВА ДРУГА ДОНЕКЛЕ ОПРЕЧНА МИШЉЕЊА. ИПАК, СВИ СЕ СЛАЖУ. РЕПЕРТОАР БИ МОГАО ДА БУДЕ ЈОШ РАЗНОВРСНИЈИ. Позоришна сезона је завршена. Завјесе мирују. Сцена је пуста. Ансамбл драме већ је на одмору.

Глумци су – ако не сви – а оно већим дијелом већ отишли Љубитељи позоришне умјетности нагађају; какав ће бити репертоар у наредној сезони. Ми – сводимо рачуне, правимо билансу прошлогодишњих успјеха и – неуспјеха. И ево, покрећемо анкету на ту тему. Овај пута – о репертоару бањалучког позоришта – износе нам своје мишљење; БРАНКО МИЛАНОВИЋ, прошлогодишњи рецензент нашег листа, НИКОЛА КОЉЕВИЋ – уредник часописа „Путеви“ и ПРЕДРАГ ЛАЗАРЕВИЋ, управник позоришта.

Но, са ова три прилога, анкета неће бити завршена. У наредном броју листа објавићемо још неколико мишљења. Желимо такође да истакнемо да ће сваки – конструктиван и умјестан напис – било да се он односи на прошлогодишњи репертоар било на састав репертоара у наредној сезони – бити радо примљен и објављен. Зато је наша редакција спремна да уступи простор – када је ријеч о овом проблему – не само људима од пера (публицистима, просвјетним и професионалним позоришним радницима) већ и осталима, првенствено просјечним гледаоцима из театра – радницима и службеницима.

*БРАНКО МИЛАНОВИЋ:
Гласови свијета да се чују!*

Са пуним респектом према деликатној проблематици репертоарске политике, у чијем је вођењу наше позориште у посљедње вријеме показало несумњивог дипломатског дара, доста пристојног укуса и дјелимично оправдане умјерености, надам се да двије-три субјективне опаске нису на одмет.

Прије свега, мада парадоксално изгледа, чини ми се да општејугословенски проблем домаће драме за наш локални позоришни живот није тако непреболан. Оно што смо посљедњих година имали прилику да видимо – од „Заједничког стана“ и „Песме“, па преко драмских остварења Матковића, Борозана, Роксандића, Тавчара, Ћопића, до сасвим домаћег Мажара – мислим да је више или мање сигурно на нивоу укуса просјечног домаћег гледаоца. У сваком случају оно је сасвим мало изнад или испод њега.

Што се тиче избора стране драме и њеног уврштавања у репертоар, ту је, по моме мишљењу, било исувише колебљивости. Уз занимљиве и непретенциозне драмске текстове Фигејреда (Лисица и грозд) и Устинова (Скинимо маске), сервирана је једна тривијална чешка мелодрама, малтене као посљедњи крик модерне драмске литературе! А то је већ опасна обмана, бар исто толико велика као и вјеровање да су наши глумци и гледаоци способни да проникну у суштину Шекспира, а не и Камија, Сартра, Јонеска или Бекета. Да би се јасно чули гласови свијета, потребно је смјелије подићи завјесу.

(10. јули 1960)

УЗ ПИСМА БРАНКА ЋОПИЋА

Поводом објављивања „Глувог барута“ (1957) почела је друга политичка хајка на Ћопића (прва је везана за „Јеретичку причу“). То није спречило Народно позориште у Бањалуци да 1958. постави на сцену „Приче о Николетини Бурсаћу“, које је драматизовала Вера Црвенчанин Куленовић, и да Бранка Ћопића 1959. године позове да присуствује педесетој представи тог комада, и да му том приликом на сцени, пред публиком, поклоним уметничку слику, рад позоришног сценографа Саве Шандорова.

Међутим, негативан став ЦКСКБиХ према Ћопићу у међувремену је ескалирао, па је одлучено да на састанку у Бањалуци буде искључен из Савеза комуниста Југославије. Драго Мажар ми је причао да је у Бањалуци сачекао Ђуру Пуцара Старог, који је Драгу посебно ценио и волео, и убедио га да Ћопића не треба искључити из партије, јер је увек био одан покрету, а његова критика, у суштини, увек добронамерна. Они који су били злуреди према Ћопићу, из пакости што је био популарнији од њих, остали су прикраћени када је Пуцар предложио да се одустане од искључења.

Понашање Народног позоришта у Бањалуци за време хајке поводом „Глувог барута“ зближило ме је са Ћопићем. У сезони 1957/58. управник позоришта био је Драго Мажар, а ја сам, као спољни сарадник, обављао дужност драматурга и заменика управника. Дописница из 1960. године односи се на тај период.

У то време почело је и моје интересовање за Милу Бекута, чије су ме песме, објављене у Књижевној Крајини, привукле својом лепотом. Пошто сам открио да је Бекут био вршњак и пријатељ Бранка Ћопића, писма од 05. априла 1961, 11. маја 1961. и 14. маја 1978. односе се на моје прикупљање грађе за књигу о Мили Бекуту, која је објављена 1979. у библиотеци Баштина, издавачког предузећа Глас из Бањалуке. За њу је Ћопић написао кратак, лирски интониран предговор, који помиње у писму од 14. маја 1978.

Драго Мажар је, доследан себи, петнаест година након хајке, направио драматизацију „Глувог барута“, која је на сцени

Народног позоришта у Бањалуци премијерно изведена 16. априла 1961. године. Пошто је Ћопић у то време највише комуницирао са мном, мени је пало у дужност да га, у име Позоришта, позовем да присуствује премијери. У писму од 22. априла 1972. он објашњава зашто неће и не може да присуствује премијери сценског извођења „Глувог барута“.

То писмо је, можда, и најинтересантније, јер илуструје начин на који се Ћопић, под притиском политике, почиње затајивати и декларисати као лирски хумориста, мада у његовим романима „Пролом“, а посебно „Глуви барут“ срећемо суштинску слику револуционарних превирања у Крајини.

Ћопићево самозатајивање охрабрило је неке критичаре да га прогласе за архаичног (застарелог) приповедача, не примећујући да он своје ликове креира у складу са савременим достигнућима психоанализе – откривајући тако суштину њихових карактера.

Однос критике према Ћопићу знатно се поправио након појаве књиге „Башта сљезове боје“. Сматрао сам да је то недовољно, па сам решио да у једном од својих есеја укажем на евидентну везу Ћопићевих ликова са Адлеровом индивидуалном психологијом. Ћопићево писмо од 29. новембра 1980. године, у ствари је одговор на моје писмо у коме га директно питам да ли се бавио Адлеровом индивидуалном психологијом. У одговору Ћопић признаје да је читао Адлера, али изражава сумњу да је он утицао на његов књижевни рад, што сам доживео као вид самозатајивања, па сам, да га не бих узнемиравао, одустао да за његовог живота пишем о тој теми.

Тек 2008. године за Летопис Матице српске написао сам есеј „Адлерова индивидуална психологија и ликови Бранка Ћопића“ (год. 184, књ. 481, св. 4, стр. 530–554), у коме сам настојао да покажем да је Ћопић и те како био модеран писац, који је захваљујући познавању психоанализе откривао наличје НОБ-а у Крајини, због чега је перманентно био на удару политике.

Предраг Лазаревић

Бгд, 12 - XII - 1960

Драги друже Гуго,

Примио сам књиге. Хвала Ти што си их сачувао и послао. Жао ми је што раније нисам знао резултат, да их дам сарајевским издавачима, јер сам с њима склопио недавно низ уговора, неке и на пет година унапријед, а ове пјесме нисам узео у обзир због Б. Луке.

Жао ми је што не играте „Вука Бубала“ због овога привременог захлађења око мене, али ја се надам да ће се лед брзо отопи и већ се топи, па ћемо се опет сусрести у пријатнијој атмосфери. Жао ми је што бањалучани нису штампали ове пјесме. Боже мој што ти је свој!

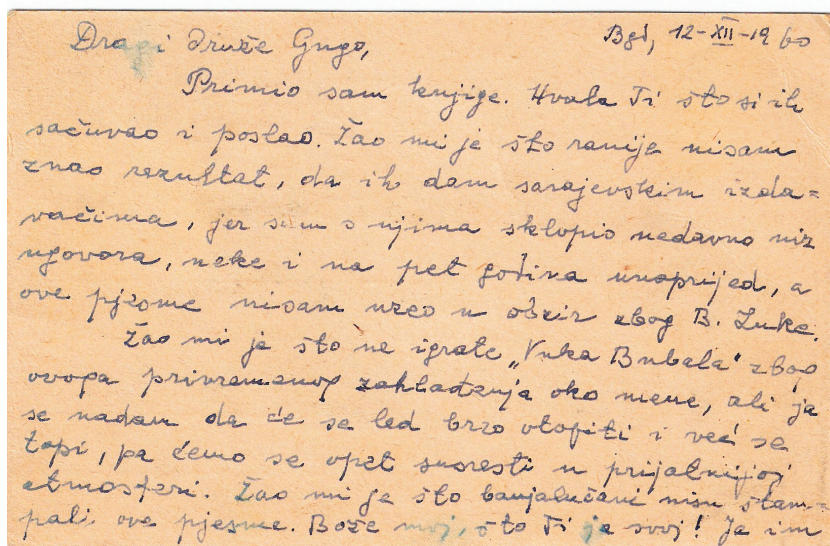
Ја им

препоручујем „Мистику цвијећа“ Драге Колака.

Кад дођеш у Београд, јави да се видимо.

Срдечно Те поздравља

Бранко Ђопић

Драги друже Гуго,
Bgd, 12-XII-1960
Примио сам књиге. Хвала Ти што си их сачувао и послао. Жао ми је што раније нисам знао резултат, да их дам сарајевским издавачима, јер сам с њима склопио недавно низ уговора, неке и на пет година унапријед, а ове пјесме нисам узео у обзир због Б. Луке. Жао ми је што не играте „Вука Бубала“ због овога привременог захлађења око мене, али ја се надам да ће се лед брзо отопи и већ се топи, па ћемо се опет сусрести у пријатнијој атмосфери. Жао ми је што бањалучани нису штампали ове пјесме. Боже мој, што ти је свој! Ја им

№ 1, 5-17-01

Dragi Džuro Guro,

Ovaj članak u "Vib. novinama" (od 14. XII - 1933) pisao sam ja. Otkas sam i govor na Bekeulovom grobu i bio izbačen iz škole.

Bekeut nije rođen je u selu Ibaristu 1915, završio je svega 2 raz. primarije i umro u trećem. O njemu ti ne znam ništa više - naravno da li znaš što sam napisao u ovom članku. Njegove sam pjesme objavio Miloradu Gajiću, dir. "Osloboditelj" i nije mi ih do sad vratio (otad je prosto već desetak godina!)

"Vuk Bubačo" ići će u Savrem. pozorište na Crvenom Krstu. Dimulović mi reče da će s njim najesam otvoriti sezonu. Soja Jovanović, njihov umetnički direktor, reče da nemam tempo ništa novo što popravljati; to će, reče, reditelj' uraditi.

"Bubačo" izlazi u "Savremeniku" (sveske za april i maj). Budem li u njemu nešto poprovljas za Savr. pozorište, posle ti novu verziju.

Srdinski te pozdravlja Branke Čopić

Бгд, 5-IV-61

Драги друже Гуго,

Онај чланак у „Врб. Новинама“ (од 14.12.1933) писао сам ја. Држао сам и говор на Бекутовом гробу и био избачен из школе.

Бекут Миле рођен је у селу Зборишту 1915, завршио је свега 2 разреда гимназије и умро у трећем. О њему Ти не знам ништа више казати до ли онога што сам написао у ономе чланку. Његове сам пјесме позајмио Милораду Гајићу, дир. „Ослобођења“ и није ми их досад вратио (отад је прошло већ десетак година).

„Вук Бубало“ ићи ће у Саврем. позоришту на Црвеном крсту. Динуловић ми рече да ће с њим најесен отворити сезону. Соја Јовановић, њихов уметнички директор, вели да немам тамо ништа нарочито поправљати, то ће, вели, редитељ урадити. „Бубало“ излази у „Савременику“ (свеска за април и мај). Будем ли у њему нешто поправљао за Савр. позориште послаћу Ти нову верзију.

Срдачно Те поздравља

Бранко Ђопић

Београд, 11-2-61

Драги Едуарде Тудо,

Ја сам тајноћу зимица дао
Бекучеве ијесне и убо, мени сам
се, јам ијер рани, јер је мени
у јану ијонана сва ијер ијесне
и разна ијер ијесне. Пор себе
чешам сам ијесне Бекучево.

За "Бука Бубака" ијесне
сује се Владо Јаблица из Са-
рајева. Ијесне су ме зване и
у ЦК сује је ја ми кажу како
ијесна ја се убијек ијесна стоборно
одржава за ијесне и сибјесне
и ја нано јануна. Кривантески
су јаснохонесни ијесна мени и
ијесна јајује.

Ево, ијесна све новосни.

Дружеки ијесна ијесна

Блаво Браво

Бгд, 11-05-61

Драги друже Гуго,

Ја сам Гајићу заиста дао Бекутове пјесме и то, чини ми се, још пред рат, јер је мени у рату пропала сва преписка и разна друга архива. Код себе немам баш ништа Бекутово.

За Вука Бубала интересује се Владо Јаблан из Сарајева. Иначе су ме звали и у ЦК Србије да ми кажу како треба да се увијек њима слободно обраћам за помоћ и савјет и да нато рачунам. Пријатељски су расположени према мени и то ме радује.

Ето, то су све новости. Другарски Те поздравља

Бранко Ћопић

Београд, 22. 10. 72.

Dragi druze Gugo,

Oprostite i Ti, i svi ostali, što vam, sve dotad, ne stojoh da odgovorim. Iiv sam čovjek pa mi ponekad, zbog mojih ličnih nertvornosti, i ne pada na um da odgovorim na svoje "društvene obaveze".

Štake vam čast: i Dimitroviću, i Tebi, i Dragi bogeem "sastojanjima", ja ne bih došao da gledam "gledati" na sceni. Moj "fakt" je humor, a strašan problematika "gl. baruta" me bih

Бгд, 22. – IV – 72

Драги друже Гуго,

Опрости и Ти, и сви остали, што Вам, све досад, не стигох да одговорим. Жив сам човјек, па ми понекад, због мојих мртвоузлица, и не пада на ум да одговарам на своје „друштвене обавезе“.

Свака Вам част: и Динуловићу, и Теби, и Драги Мажару, али да сам и у најбољем „састојанију“, ја не бих дошао да гледам „Глуви барут“ на сцени. Мој „фах“ је хумор, а страшну проблематику „Гл. Барута“ не бих

могао да гледам на сцени. Не могу, па бог! Ја сам, на свој начин „луд“, Драго Мажар још луђи и нашта ће личити тај комад, нек сам ђаво зна.

Не љути се, драги мој, поздрави ми Динуловића, Драгу (Жижу ћу већ сам пронаћи!!!) Миљенка Шиндића, Н. Радановића итд.

Ви заиста постајете озбиљан културни центар, а ко мисли обратно, нек поједе „гованце“.

Ваш Бранко Ћопић

Драго Мажар грдно гријеши кад меће на сцену „озбиљног“ Ћопића. Ја сам „лирско-хумористички“ Бранко, а онај „озбиљни“ друг Ћопић често дјелује као обичан – прдозвек, што би рекли моји земљаци.

Б.

Бр. 1, 14-V-78.

Dragi Gugo,

Šaljem Ti uvodni tekst
za Bekutove pjesme. Toliko
sam smislio da napisem u
ovoj opštoj gužvi i gunguli
od brojnih obaveza i
zahtjeva.

Srdacno Troj.

Branko Ćopić

P.S. Guslan Divjak vjerovatno
ništa ne bi znao da Ti ispriča
o M. Bekutu. On se čitavog ži-
vota provodio na neki svoj na-
čin, daleko i od Bekuta i od poezije.

Бгд, 14 – V – 78.

Драги Гуго,

Шаљем Ти уводни текст за Бекутове пјесме. Толико сам смислио да напишем у овој општој гужви и гангули од бројних обавеза и захтјева.

Срдачно Твој

Бранко Ћопић

П.С. Душан Дивјак вјероватно ништа не би знао да Ти исприча о М. Бекуту. Он се читавог живота проводио на неки свој начин, далеко од Бекута и од поезије.

Бео, 29. XI - 40

Dragi-Družice Gugo,

Ja sam na fakultetu slu-
sao predavanja iz psihoanalize
kod dr. Vika. Popovića, a često
samo pričali o A. Adleru i njeg-
ovoj individualnoj psihologiji.
Međutim, ne vjerujem, da
je na moj knjiž. rad uticao
A. Adler, jer se meni tako čini.

Ti piši o mom radu
kako god o svemu misliš, a
ja ti tu ne mogu ništa
nađočito pomoći. Ja sam
dosta čitao Adlera, ali, kao
što rekoh, ne vjerujem da je
on na mene uticao.

Srdacno te pozdravlja
Tvoj Branko Čopić

Бгд, 29. – XI – 80

Драги друже Гуго,

Ја сам на факултету слушао предавања из психоанализе код др Ник. Поповића, а често смо причали и о А. Адлеру и његовој индивидуалној психологији. Међутим, не вјерујем, да је на мој књиж. рад утицао А. Адлер, бар се мени тако чини.

Ти пиши о мом раду како год о свему мислиш, а ја Ти ту не могу ништа нарочито помоћи. Ја сам доста читао Адлера, али, као што рекох, не вјерујем да је он на мене утицао.

Срдачно те поздравља

Твој Бранко Ћопић

ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ ЛОКАЛНОГ

Културолошка функција Дома културе (данас Бански двор Културни центар) у Бањој Луци може се објашњавати са више аспеката, умјетничког, васпитно-образовног, социолошког, идеолошког итд. Међутим, овдје треба скренути посебну пажњу на чињеницу да је, осим Народног позоришта Босанске крајине, ова институција, све до земљотреса 1969. године, била она установа у којој су организовани и приређивани готово сви програми за најширу градску публику, чак и онда кад су организатори били други, попут Народне библиотеке “Петар Кочић”, Музеја Босанске крајине, Народног, односно Радничког универзитета, Експозитуре Умјетничке галерије БиХ... Позориште и Дом културе су били два основна средишта града у којим се све дешавало на позоришном, књижевном, ликовном, музичком, али и сваком другом плану (дуго времена су у Дому културе одржаване сједнице Скупштине општине и других политичких, односно привредних организација).

Најнужније културолошке потребе и укупну атмосферу у граду су, сагласно интересовањима, како појединаца који су бринули о организацији културно-умјетничких садржаја тако и самих стваралаца, наметали важност одређених врста програма, оних програма који су сматрани значајнијим и вреднијим у односу на друге. Педесетих и почетком шездесетих година доминацију у програмским садржајима представљају музички програми како у представљању народне, забавне (укључујући и цез) тако и класичне музике. Музички амбијент Бање Луке тог времена најбоље може да ослика чињеница да је Квинси Џонс, након гостовања у овом граду, био инспирисан да напише композицију под насловом Бања Лука.

Појавом познате ликовне групе “Четворице” (Душан Симић, Бекир Мисирлић, Енвер Штаљо, Алојз Ћурић; посљедња тројица су се бавили и педагошким радом), средином педесетих година, те

доласком по завршетку студија на ликовним академијама, младих стваралаца Виктора Мајданџића, Кемала Ширбеговића, Томислава Дугоњића, Мерсада Бербера и Ахмеда Бешића, међу којима већина стиче завидну југословенску (па и свјетску) репутацију, повећава се интерес и према ликовним садржајима. Другачији третман ове умјетничке дисциплине на ширем плану условљава и стварање нових манифестација попут ЈЕСЕЊЕГ САЛОНА који из локалне прераста у југословенску манифестацију (она се гаси распадом Југославије).

Као што је под кровом Дома културе никла ова манифестација, а из чијих ће се садржаја развити и нови институционални облици попут Умјетничке галерије (данас Музеј савремене умјетности), тако ће се временом проширивати и неки други облици дјеловања.

Превага музичких садржаја већ након земљотреса јењава (покушаји прављења Градског или Камерног оркестра остајали су само покушаји) препуштајући водећу улогу ликовним садржајима који ће бити доминантни од шездесетих до краја седамдесетих година да би задње двије деценије водећу улогу, у овој институцији, преузео књижевни живот; зачеци књижевног дјеловања условили су покретање часописа *Коријен* који ће прерастати у *Путеве* (током деведесетих година имао је два прекида у излажењу).

Оснивање Филозофског факултета и Академије умјетности у Бањој Луци највјероватније ће на другачији начин утицати на профилисање некадашњег Дома културе, а данашњег Културног центра Бански двор. Овај оптимизам се заснива на чињеници да су млади, школовани ствараоци у свим облицима били ти који су доласком или повратком у Бању Луку мијењали атмосферу у културном животу града.

ТРИБИНЕ
– ОБРАЗОВНА И ЦИВИЛИЗАЦИЈСКА ЧВОРИШТА

Иако је наглашен значај приређивања појединих умјетничких садржаја на профил програма који су остварени у Дому културе, једну од најбитнијих константи представљају различити видови трибина које се могу посматрати, у програмском смислу, као онај дио помоћу којег се реализовала његова основна функција као институције и дио помоћу којег се стварао укупни амбијент културног живота града.

Листајући *Љетопис Дома културе 1955-1965*, гдје су евидентиране све активности ове институције у првих десет година рада, најбројније садржаје представљају различита предавања (или трибине) које су организоване самостално или у сарадњи са Радничким, односно Народним универзитетом, Народном библиотеком “Петар Кочић”, Народним позориштем Босанске крајине, КАБ-ом, редакцијом часописа “Путеви” и сл. Тако су, између осталих, као предавачи појављивали Руди Супек (“Симпатија и антипатија”), Предраг Лазаревић (“Књига и читаоци”), Фуад Слипичевић (“О кинеској револуцији”), Бранко Вранешевић (“Како изгледа небо”), Ивица Јајчевић (“Блиски исток”), др Андрија Кохоут (“О раку”), Мирослав Драшкић (“О народној орнаментици”), Мирослав Врабец (“Полно васпитање”; “О реформи школства”), Милорад Гајић, главни уредник “Ослобођења” (“Кина данас”), Владо Милошевић (“Музичко наслеђе у БиХ”), мајор Витомир Грбац (“ЈНА и народна омладина”), др Чедомир Плавшић, професор Београдског универзитета (“О срчаним обољењима”), Иво Сарајчић, уредник Борбе (“Утисци са пута по СССР-у”) – у 1956. години; или Ђоко Радошевић (“Утисци из Мелбурна”), Јакел Ђапо (“Даљиномјери са двоструком сликом”), Перо Бодрожа (“О сликарству”), Мато Џаја (“О језику”), Мићо Ракић (“Утисци са VII конгреса СКЈ”), Љубомир Тривић (“О Нушићу”) у 1957. години; или Ахмед Мурадбеговић (“Лик мајке у нашим драмама”), Драгојла Стјепановић (“Вајар Ристо Стијовић”), Младен Ољача (“Морал и књижевност”), Иван Рибар (“Револуционарни пут омладине Југославије”), Милутин Миленковић, спољно-политички коментатор Радио-Београда (“Посјета Никите Хрушчова САД”), Момчило Павловић (“Импесионизам и савремени правци у умјетности”),

Томислав Ладан (“Утисци из Шведске”), Анто Ћосић (“О љубави”) у 1959. години; или Нада Сремец (“Проблеми наше савремене породице”), Драган Недељковић (“О Чехову”), Александар Равлић (“Олимпијада, највећа спортска манифестација”) итд.

Ово наоко исцрпно, а у ствари тек дјеломично, набрајање (без намјере да се евидентирају) појединих предавања, које на првом мјесту упућује на разноликост, имало би праву функцију и смисао ако би се упоредио с наведеним списком програм било које данашње радио или тв-станице чиме би се на посредан начин показала функција ових предавања/трибина: основни циљ је био васпитно-образовно упознавање најшире јавности у скученим информативним, медијским, економским и политичким околностима са најауктуелнијим дешавањима код нас и у свијету, као и отварање погледа према свим оним сазнањима који су у том тренутку у видокругу тек малобројних.

Истина, могу се и критички процјењивати ти садржаји, јер је све било заогруто идеолошким велом. Али, у недостатку прије свега телевизије, која тек у то вријеме почиње да се развија, у недостатку радија када још велики дио тадашње Југославије није био електрификован, ова предавања имају свој општеобразовни и информативни карактер који се неће до краја избрисати ни касније, премда ће се њихов карактер дјелимично промијенити. О томе могу посвједочити касније трибине као што су МУЗИЧКА ЧВОРИШТА или ЧВОРИШТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА, чији је печат обиљежен личностима које их креирају и организују, затим стално покретање разних типова научних трибина које су, ма како осмишљаване, најчешће имале краткотрајан дах. Споменућемо овдје само два покушаја покретања НАУЧНИХ ТРИБИНА: први је, средином осамдесетих година, био усмјерен као економско-политичким питањима будућности Југославије која је зачета доласком Бранка Хорвата и још неких личности тог профила које су словиле као нека врста политичких дисидената; други покушај је реализован крајем осамдесетих година а био је усмјерен ка расправама о проблемима везаним за историографију. Оба покушаја су се послје неколико приређених трибина врло брзо угасиле, јер су њихови приређивачи врло брзо губили интерес да до краја проведу замишљени програм или су се те трибинр претварале у нешто што у почетку нису претендовале да буде, односно – сувише конвенци-

оналне облике промовисања књига.

Слично је било и са “дебатним клубом”, “омладинском катедром”, “пионирском трибином”, “КАБ-овом трибином”, “трибином Путева”, трибином “Актуелности”, трибином “Самоуправљање и стваралаштво”... Остао је, половином јануара 1978. године, занимљив коментар у листу Глас поводом представљања књиге Бене Зупанчича *Критика културе*:

“...посјета од 46 људи је доиста више него скромна. Бањолучани радо истичу да је њихов град – град културних институција, универзитетски центар развијеног интереса за културни живот, али на овако еминентним предавањима која представљају културни догађај и мала сала Дома културе често је полупразна.”

Ипак, ове повремене жаоке упућиване час на рачун саме публике, час на рачун организатора, била је потврда жеље да се културни живот град подиже на виши ниво од постојећег. Чак и онда када су поједини програми представљани као превише елитистички усмјерени, што је онемогућавало њихову ширу рецепцију код публике.

Занимљива је чињеница да се све оно што се покушавало створити различитим трибинама и предавањима, током скоро четири деценије, почетком деведесетих година потпуно истопило. Демократизација друштвених односа условила је појачану националну активност која је на свој начин покушавала да програмски освоји другачије просторе како у средини као цјелини тако и код сваког појединца понаособ. Тако, у јануару 1991. године, Културно друштво муслимана “Препород” организује предавање Авде Сућеске “Историјске основе националне посебности муслимана”, затим Исмета Смајловића “Појава ислама и муслиманских имена у БиХ” или трибину о “културном и повијесном континуитету БиХ кроз стољећа” на којој учествују Иван Ловреновић и Иво Комшић. Крајем исте, 1991. године, Клуб интелектуалаца Хрвата приређују вече посвећено Ивану Фрањи Јукићу и на њој учествују Александар Равлић, Пејо Ђошковић, Здравко Маријанац, Иван Ловреновић, фра Станко Бузук, Давор Рукавина и Златко Феликс Прегл.

Сам Дом културе је покушао почетком 1992. године да од-

говори на ове тенденције другачијим типом трибина на којим се говорило о “светосављу данас” (Предраг Лазаревић), о “исламу данас” (Дарко Танасковић), односно о “југословенству данас” (Горан Бабић), али, ратне трубље из Словеније и Хрватске су се преселиле и у Босну Херцеговину.

У септембру 1992. године огласио се и Клуб српских интелектуалаца који је расправљао о језичкој политици у Босанској Крајини, односно Српској Републици Босни и Херцеговини (учествовали су Предраг Лазаревић, Драго Тешановић, Мирко Скакић, Слободан Билбија, Ђорђе Микић и Миодраг М. Вулин), да би се ускоро овим видом дјеловања почео представљати и бањалучки огранак СПКД “Просвјета” приређујући предавање Веселина Ђуретића “Разарање српства у 20. веку” или разговор о “српском питању данас” у којем су, између осталих, учествовали Гојко Ђого, Момо Капор, Драган Колунџија и Рајко Петров Ного.

Посебне активности на овом плану, у посљедњих неколико година, показује Светосавска омладинска заједница Епархије бањалучке (све до стицања властитог простора) низом предавања, трибина и промоција књига (као примјер ћемо навести предавање Владете Јеротића “Религиозни и/или национални идентитет” одржано 10. октобра 2000.)

Било је покушаја и неких политичких странака да се бави овим видом организације (нпр. СДС је 7. септембра 1996. године организовало трибину “Српска национална култура” на којој су учествовали Павле Ивић, Драган Недељковић и Никола Кољевић) или других организатора који су се бавили актуелним политичким приликама (нпр. трибина “Од Лисабона до Дејтона”, одржана 30. августа 1996, на којој су учествовали Смиља Аврамов, Бранимир Кошуткић, Игор Пантелић и Витомир Поповић).

Посебно мјесто заузима серија трибина организована сваког четврта од 10. марта 1994. године, поводом 500-годишњице првог помињања имена Бање Луке. Њен је водитељ био Ранко Рисојевић, а учествовали су Ђорђе Микић и Небојша Радмановић (“Бања Лука у вртлозима историје”), Вида Грандић, Љиљана Шево и Предраг Лазаревић (“Бањалучка култура грађанске епохе”), Душко Јакшић и Младен Иванић (“Развојне наде Бање Луке”), Чедо Алексић и Лимун Папић (“Здравство и спорт”) и на крају Предраг Радић (“Бања Лука – град или општина”).

У овом контексту се може навести низ манифестација различите садржине које су приређиване под заједничким именом СРИЈЕДА СРПСКЕ САБОРНОСТИ, а организоване су током бомбардовања СР Југославије које је извршио НАТО.

Све оно што се повремено сматрало нефункционалним и превазиђеним у начину организовања културног живота, задњих десетак година се показало да није форма та која одређује блискост са публиком већ, напротив, садржина која се њој уприличује.

*УВОЂЕЊЕ У РАЗУМИЈЕВАЊЕ ФИЛМСКОГ ЈЕЗИКА
(О “Клубу љубитеља филма”)*

Клуб љубитеља филма у бањалучком Дому културе практично је почео да функционише од марта 1976. године када је неколицина нових “аниматора” ступило у радни однос и своје активности је покушавао да осмисли и пронађе адекватне форме тог израза. Кадровско и истовремено техничко оспособљавање није подразумевало потпуну програмску припремљеност да се ова умјетничка грана на најадекватнији начин приближи најширој публици, односно љубитељима филмске умјетности.

Тадашњи директор Дома културе Фуад Балић имао је иза себе неке аматерске покушаје (поред огледања у позоришном исказу писао је и филмска сценарија за која је добијао и награде) што је подразумевало да посједује осјећај за ову умјетничку дисциплину. Основни концепт Клуба љубитеља филма, премда нигдје није суштински дефинисан, оријентисан је ка ширењу филмске културе углавном приређивањем специјализованих филмских пројекција. Како су раније своје активности испољили аматерски ствараоци у оквиру Кино-клуба “Козара 816”, производни облици дјеловања нису стављени као примат дјеловања без обзира на техничку опремљеност: у 1975. години је набављена “Болец-ова” 16-миллиметарска камера која је могла да задовољи најпрофесионалније захтјеве, као што је неколико година касније (1978) набављена и 8-мм камера “chinon”, али ни једна од њих није

ни једном употребљена осим у неколико ситуација када су снимане одређене активности Дома у документарне сврхе.

Програмско усмјерење Дома културе, од основања до данас, може се подијелити на три сегмента. Први је обиљежен покушајима да се овај сегмент устолочи као равноправан аспект културно-умјетничког дјеловања са осталим програмским активностима и тај период сеже од 1955. до земљотреса, односно до почетка рада у адаптираној згради 1975. године. Други период је од 1975. до 1981. године, док је трећи – период пуне афирмације Клуба љубитеља филма који се практично завршава 1991. године, послије чега потпуно замире и, до данас, још увијек није оживљен.

У првом периоду забиљежене су двије врсте активности. Осим неколико пројекција специјализованих филмова као што је случај са пројекцијом филмова за Друштво љекара и апотекара коју је 1956. године приредила једна швајцарска фабрика лијекова, скоро да се на овом плану ништа није дешавало све до фебруара 1962. године када су приказани филмови о Ван Гогу, односно наредне године, када је уприличена пројекција цртаних филмова Душана Вукотића Самац, Пиколо и Суругат којим су, овај аутор, као и Загребачка школа цртаног филма, стекли свјетску афирмацију. Исте године се покушала оживјети тврђава Кастел када је пројекцијом филма “Десант на Дрвар” најављено нешто касније приређивање љетњих филмских пројекција у овом простору.

Почетком те, 1963. године, у Бањалучким новинама најављене су 24 филмске пројекције, али од тога није ништа реализовано, као што се у почетним хтијењима и наговјештајима врло брзо посустало.

Јануара 1966. налазимо информацију о одржаној КАБ-овој трибини на којој је Мирослав Врабец одржао предавање Омладина и филм. Овај истакнути професор педагогије, филмске и РТВ културе на Педагошкој академији у Бањој Луци, претходне године је у Сарајеву одбранио докторску дисертацију Играни филм као средство васпитног усмјеравања дјецe основношколског узраста у којој је разрадио теорију филмског васпитања и један је од најзаслужнијих зачетника покрета ширења филмске културе међу младима на просторима бивше Југославије. Његова улога и значај у наставном и васпитном процесу није наш предмет, али се не може заобићи чињеница да је почетком седамдесетих годи-

на био укључен у организацију и формулисање рада Фестивала филмског стваралаштва из чега је изникла нешто касније полупрофесионална институција под називом Центар за филмску културу (обје ове институције су суштински дјеловале ван Дома културе). Ово се спомиње највише због тога што се покретањем рада Клуба љубитеља филма великим дијелом задирало у домен Врабегових и теоријских и практичних активности, али, и поред спорадичних покушаја, он није био укључен у његово дјеловање, чиме је и сам Дом културе, и град, остао ускраћен за много квалитетније облике дјеловања од оних који су остварени.

Када је након санације Дом културе отворен 23. априла 1975. године, Клуб љубитеља филма своју активност почиње пројекцијом аматерских документарних филмова Бањалучанина Бате Смољановића о којима Ранко Рисојевић свједочи у листу Глас као о филмовима којим доминира “опсједнутост природом”. Потом у прољеће 1977. године најприје се приказују филмови Чарлија Чаплина, па аматерски филмови Бањалучанина Каменка Муратагића. Априла и маја те године слиједи пројекција шест филмованих опера као циклус Моцарт на великом екрану која је приписана Музичком клубу Дома културе (формиран кад и Клуб љубитеља филма), међу којим је најфилмичнији био филм “Чаробна фрула” којег је режирао Питер Јустинов. Потом слиједи једногодишња пауза, да би од новембра 1978. до марта 1980. Клуб љубитеља филма колико-толико континуирано приређивао филмске пројекције. Најприје су представљени кратки филмови Влатка Гилића “In continuo”, “Дан више” и “И љубав”. Потом су приказани филмови Билија Вајлдера “Неки то воле вруће”, Џона Циљермина “Паклени торањ” (као увод у пројекцију овог филма приказан је документарни филм Б. Марковића “Земљотрес у Бањој Луци”) и Федерика Фелинија “Пробисвијет”, а од домаћих аутора филмови “Земаљски дани теку” Горана Паскаљевића те “Браво маестро” Рајка Гилића који је сам присуствовао пројекцији и разговору с публиком након ње. Нису запостављене ни пројекције аматерских стваралаца попут филмова Велимира Бојка међу којима је средишње мјесто посвећено филму “Трилогија Едгар Алан Поа” као и представљање Аматерског филмског клуба Дома омладине из Београда са остварењима Радомира Љубичића, Ивана Кољевића и Братислава Радуловића. Марта 1980, Клуб љубитеља филма у сарадњи са Друштвом за науку “Ни-

кола Тесла” из Бање Луке приређује тродневну репризу 20 филмова који се приказани на Фестивалу научног и техничког филма. Једногодишње затишје покушава се попунити пројекцијом филмова бањалучког филмског клуба “Козара 816” коју су заједнички организовали Дом културе и Центар за филмску културу.

Трећа фаза, која ће трајати пуних десет година, започиње новембра 1981. године, када се у три дана заредом (16, 17. и 18.11.) приказују три криминалистичка филма, “Психо” и “Назови М ради убиства” Алфреда Хичкока и “Црвене ноћи” Клода Шаброла. Овим приступом је наговијештен другачији приступ у раду Клуба љубитеља филма којим се покушало популарисати седма умјетност а и надомјестити оскудна ситуација у филмским садржајима у граду, а највише недостатак кинотеке. Тако је у децембру исте године улиједио циклус филмова под називом Књижевност и филм гдје је представљен избор домаћих играних филмова којима је подлога била преузета из значајних књижевних остварења. Том приликом су приказани филмови “Бакоња фра Брне” Федора Ханжековића (1951), “Бреза” (1967) и “Миристи, злато, тамјан” (1971) Анте Бабаје, “Дервиш и смрт” Здравка Велимировића (1973) и “Представа Хамлета у селу Мрдуша Доња” (1973) Крсте Папића. Избор није био потпуно репрезентативан, али је у суштини исказао основну идеју да се укаже на блискости и разлике књижевне и филмске умјетности, односно на једну од битних одлика филма који је заснован на његовом фабуларном обликовању властитог исказа. Уочавање разлике филмског и књижевног језика, односно да се филмским језиком оживи књижевни свијет овај циклус је могао у основи да покаже најширој публици, али и да посредно упути како су великани књижевности попут Ж. Коктоа, Ф. С. Фиццералда, В. Фокнера, А. Малроа, Г. Грина, Алена Роб-Гријеа, Пјер Паола Пазолинија, оставили једнаког трага у оба медија.

Избор филмова је у то вријеме највећим дијелом одређивао низ елемената, од организационих до техничких. Највећим дијелом то су биле копије преснимљене на 16-мм траку чиме је покретљивост и начин пројекције био условљен.

Слиједећи зацртане идеје, да Клуб љубитеља филма буде једнако информативан и поучан, али и да се публици наметну одређени естетички оквири и начини промишљања филмске умјетности, настављају се програмске активности о чему ће се све

чешће остајати и писана свједочанства, час као подршка, час као низ критичких опаски више на техничку страну а рјеђе на саму концепцију рада. Почетком 1982. у тексту “Симфонија покрета” В.(елимир) Б.(ојко) казује како је Клуб љубитеља филма приказао у Дому културе “значајна остварења нијеме епохе” “Крстарицу Потемкин” Сергеја М. Ајзенштајна и “Последњег човјека” Фридриха В. Мурнауа. Поткрај исте године приређена је пројекција још два значајна филма нијеме епохе, “Нетрпеливости” Дејвида В. Грифита и “Кабинета доктора Калигарија” Роберта Винеа, којим је придодата и комедија Бастера Китона “Навигатор”, а хроничар се пита (и истовремено одговара) због чега је циклус класичних нијемих филмова изазвао незнатан интересе бањалучке публике:

“У ишчекивању да почне да се одмотава Нетрпеливост, у Вијећници Дома културе је владала нека свечана, готово побожна тишина. Како и не би, кад се посјетиоци могу избројати на прсте! Овај ”театар глухих“ ни та шачица није до краја одгледала – неки су се послје под заштитом мрака искрали у оближњу кафану.

Наредних вечери – опет исти приврженици целуоида. Да ли је слаба посјета пропуст у организацији овог програма, или у нечем другом? Није ли можда кратак спој у одбиру сâмих филмова и да ли је тај избор можда могао бити и привлачнији? Чињеница је, међутим, да младе неоспорно више интересује рок-музика и састав свих могућих ногометних репрезентација – него филмска класика. Јер, гдје да већина њих стекне бар основне појмове о историјату седме умјетности? У школи?

Тачно је да ”Клуб“ подразумијева условно речено неку ”ексклузивност“, уже одређење и знање заинтересованих. Ипак, Бања Лука је исувише велики град да би се интерес за овакву врсту филма свео на шачицу намјерника. О свему би, дакле, ваљало размислити – за будуће.”

Како Дом културе посједује, осим два 16-мм пројектора и пројекторе за 35-мм филмове (такође и пројекторе за 8-мм филмове), покушало се прилагодити публици, али и интересима институције, тј. да се обезбиједи сталност пројекција, да избор филмова буде оствариван по циклусима који ће бити занимљиви најширој публици али да умјетнички, односно естетски ниво не

буде доведен у питање. У договору са Југословенском кинотеком реализован је још један циклус криминалистичких филмова па су најављене пројекције сваког понедељка у фебруару 1983. а на репертоару су требали да буду “Плинско свјетло” Џорџа Цукора са Ингрид Бергман и Шарлом Боајеом, “Повјерљиви извјештај” [Тајни досије]Орсона Велса са О. Велсом, Робертом Арденом и Паолом Мори, “Зачаран” Алфреда Хичкока са Грегори Пеком и Ингрид Бергман и “Трећи човјек” Керола Рида са О. Велсом.

Хроничар В(елимир) Б(ојко), у чланку “Сликама – тијесно” биљежи слjedeће:

“Ако је први филм назначио приличан интерес гледалаца, претежно младих, онда је ”Тајни досије“ и коначно потврдио да је поменути циклус, у оваквом амбијенту¹, бар што се масовне посјете тиче, пун погодак. Дворана је била пуна, што значи да је Бања Лука, бар понедељком, добила једно кино више – и то с одабраним репертоаром.

”Тајни досије“ је, дакле, као и цијелокупни избор класике у оквиру овог програма, јединствена прилика за бројне младе љубитеље живих слика – да се упознају с остварењима која су у једно вријеме стваралачког раста и замаха свјетског филма, представљала најбоље узоре и непревазиђене домете.”

Међутим, Дом културе није био специјализована кино-приказивачка институција па се низ активности одвијао на мање-више аматерском нивоу што је производило низ пројекционих потешкоћа и заврзлама, па и комичних ситуација. Хроничар ”упућује“ организаторе да је пројекција наука и да се “пројектор и оператер по могућности не виде и не чују”, јер је “рђава пројекција” (прекиди пројекције, неоштра слика, крчање тона) изазивала гњев публике и да се то не би смјело догађати у оваквим приликама: “Дијалог и препирка између гледалаца и приказивача (у овом случају радници Дома културе) у сваком случају су непримјерени мјесту и пригоди, излишни и непожељни” – стоји у запису В. Б. под насловом “Мирис класике”.

У новембру 1983. године приређен је циклус од четири филма Хауарда Хокса, “Наредник Јорк”, “Рио Браво”, “Најљепши спорт за мушкарце” и “Елдорадо”. Тим поводом је покренут и билтен Клуба љубитеља филма, гдје је у првом броју дата Хоксова

¹ У Великој сали, умјесто раније кориштене Вијећнице (нап. М. Ш.).

филмографија. Како је све шапирографисано, овај подухват је био кратког даха, а и није наишао на посебно интересовање ни публике нити других (о томе хроничар не казује ни ријечи!). У децембру се даје избор филмова Мајкла Кергиса “Умрли су у чизмама”, “Живот после смрти”, “Поручник индијске бригаде” и “Анђели гарава лица”, а изостало је можда његово најзначајније дјело “Казабланка”. Након пројекције филма “Поручник индијске бригаде”, хроничар биљежи сљедеће:

“Пропаст копије услед старости је изражен до те мјере и насилни резови су толики да је повремено било немогуће пратити збивање. Тегоба је то о којој се већ годинама носи Кинотека одакле је копија приспјела. Но, поклоници филмске класике и ових лијепих, ликовно непревазиђених црно-бијелих слика као да су се већ привикли на оваква помало непријатна изненађења.”

Поред наведених циклуса, у децембру исте године организована је, у сарадњи са Кино-клубом “Козара 816”, пројекција филма Велимира Бојке “Прољетна соната” који је посвећен академику Влади С. Милошевићу, као и пројекција филма Један воз за двије битанге Роберта Олдрича као in memoriam тек преминулом глумцу Ли Марвину, као што ће се у фебруару наредне године, поводом смрти Џонија Вајсмилера приказати филм “Тарзаново тајно благо”.

Прољеће 1984. године обиљежено је представљањем аутора француског новог таласа. У јануару и фебруару су представљени филмови Жан Лик Годара “До посљедњег даха”, “Мали војник”, “Жена је жена”, “Живјети свој живот”, “Алфавил” и “Мушки род – женски род”, а у марту и априлу филмови Франсоа Трифоа “Жил и Цим”, “Њежна кожа”, “Фаренхајт 451”, “Невјеста је била у црнини”, “Украдени пољупци”, “Сирене са Мисисипија”, “Заједнички сто и постеља” и “Америчка ноћ”. Стицајем околности овај циклус се заокружио са ова два аутора, премда су намјере биле другачије. Ни овај циклус није прошао без реакција хроничара:

“Данас, међутим, мало ко хаје за ову врсту интелектуалних смијурџија, те годаровски вербални и други гегови дјелују депласирано и као конструкција.

Није, међутим, Годар разјурџио малобројно гледалиште у

сали Дома културе, већ лош квалитет пројекције – стара и похабана копија и неоштра слика. ”Жена је жена“ је први филм у овом амбијенту приказан у синемаскопској техници. Свака новина ваљда треба тек да се ухода, те да одбољује своје дјечије болке и макар и на рачун стрпљења посјетилаца, чланова Клуба љубитеља филма.”

Јесен 1984. године обиљежена је новином: понедељак је обиљежен као филмско вече па је пројекција од 18,00 часова била резервисана за најмлађе (приказивани су искључиво цртани филмови), а од 20,00 часова је било вријеме резервисано за десет изабраних филмских комедија. У том избору приказани су филмови “Два филма за грош” Стенли Донена са Џорџом Сискортом, “Никад недјељом” Жила Дасена који игра са Мелином Меркури, затим “Парижанка” Мишела Боасара са Брижит Бардо и Шарлом Боајеом, “Љубавник великог стила” Мелвина Франка са Џорџом Сигалом и Глендом Џексон, “Франкенштајн јуниор” Мела Брукса са Мартом Фелдман и Џином Хекманом, “Регрут” Клода Берија са Ги Бедом и Ивом Робером, Фернанделов “Велики поглавица” и “Ко то тамо пева” Слободана Шијана.

Почетак 1985. године посвећен је избору од 12 филмова који су награђени Оскаром као најбоље филмско остварење у цјелини. Приказани су филмови “Гранд Хотел”, “Десило се једне ноћи (Њујорк-Мајами)”, “Побуна на броду Баунти”, “Најбоље године мог живота”, “Све о Еви”, “Највећа представа на свијету”, “Пут око свијета за 80 дана”, “Жижич”, “Мај фер Леди”, “Поноћни каубој” и “Жаока”.

За крај године припремљен је избор од десет вестерн-филмова: “На Дивљем западу (Вестерн Унион)” Фрица Ланга, “Чејен” Раула Волша, “Банда Кола Јангера и Џеси Џемса” Ф. Кауфмана, “Обрачун код ОК Корала”, “Велс Фарго”, “Долина насиља” Рудолфа Мате, “Човјек који је убио Либерти Валанса” Џона Форда, “Дестри Џорџа Маршала”, “Поштанска кола” Џона Форда и “Двобој на сунцу” Кинга Видора.

Цијела 1986. и прољеће 1987. године протичу без филмског програма што показује у суштини једну врсту осеке у хтијењу и жељама да се промијени атмосфера у граду када је у питању филмска умјетност. Очигледно је да није било адекватног прихватања

намјера којим се настојао промијенити амбијент дјеловања у којем једнак удио имају и средина и институција. Са дистанце гледано, право дјеловања Клуба љубитеља филма није било. Чланство које помиње хроничар у суштини никада није ни постојало, а почетни ентузијазам код организатора је брзо спласнуо.

Маја 1989. године приређене су пројекције француских документарних филмова о ликовним умјетницима 20. вијека под заједничким насловом *Авантуре модерне умјетности*, као што је у октобру исте године са двјема пројекцијама обиљежена стогодишњица рођења Чарлија Чаплина.

До 1991. године, када се потпуно гаси ова дјелатност приређено је још неколико циклуса, научне фантастике у октобру/новембру 1987. (приказани су филмови “Посљедња зрака сумрака” Р. Олдрича, “Свемирска станица бр. 1” Питера Хајмса и “Осми путник” Ридли Скота) као и ревија авантуристичких филмова од фебруара до маја 1988. (на програму су били “Благо Сијера Мадре” Џона Хјустона, “Пустоловине у Бурми” Раула Волша, “Дванаест жигосаних” Роберта Олдрича, “Харијева банда” Ричарда Флајшера, “Белмондо величанствени” Филипа др Броке, “Пламен над Смирном” Питера Колинстона, “Октопаси” Џона Глена, “Повратак у будућност” и “Лов на зелени дијамант” Р. Земекиса).

И на томе се стало, све до данас.

Без намјере да се посебно представљају разлози за одбир сваког наведеног циклуса, стиче се утисак да је тих петнаестак година дјеловања Клуба љубитеља филма створило амбијент да данас постоји неколицина филмских критичара који су стекли и ширу репутацију од локалне.

ПОЗОРИШНИ ОБЛИЦИ БЕЗ ПРАВОГ ИСКАЗА

Од свих умјетничких дисциплина, позоришна умјетност је била најмање осмишљена у оквиру програмских оријентација Дома културе. Покушаји да се нађе адекватан израз, који не би био подражавање или реплика дјеловања позоришне институције, нису осмишљавани тако да позоришни чин буде умјетничко-истраживачки рад који би отварао просторе развоја позоришне

умјетности али и превладавању оних баријера између позоришне сцене и гледалишта.

Када се сагледа педесет година дјеловања Дома културе, односно Културног центра Бански двор, могу се уочити, као и у другим врстама умјетности којима је у овој институцији поклањана пажња, одређене константе. Прије свега, аматерском позоришном раду је увијек поклањана знатна пажња па је већина таквих покушаја представљена публици. Најчешће су то били поетско-сценски рецитали које су приређивали чланови ЦКУДМ “Веселин Маслеша”, који је крајем 50-их и почетком 60-их година имао и веће позоришне амбиције. Њихов Драмски студио је припремио неколико представа између 1956. и 1959. године када је премијерно изведена драма Боре Драшковића “Рашниране ципеле” у режији Уроша Ковачевића. Послије се, умјесто Драмског студија, појављује Театар поезије који је био усмјерен ка сценским поставкама поезије најистакнутијих пјесника – Лазе Костића, Милоша Црњанског, Густава Крклеца, Десанке Максимовић, Бранка Миљковића и др. И друга културно-умјетничка друштва су се повремено представљали у Дому културе попут КУД “Радован Вулин” које је дјеловало при Учитељској школи (они су приредили представу Откриће Добрице Ћосића у режији Миљка Шиндића) или драмске секције РКУД “Пелагић” (представа Опасне воде).

Други аспект је усмјерен ка представљању најистакнутијих глумаца, који су било у виду колажа било монодрамских казивања представљали своје сценско умијеће. Истина, иако су такви програми забиљежени још децембра 1956. или априла 1957. када су у Дому културе наступили најприје Вјекослав Афрић, односно Љубиша Јовановић и Раша Плаовић, па све до серије наступа истакнутих београдских глумаца под зеједничким називом “Портрет глумца” 1999/2000. године (представљени су Миша Јанкетић, Светлана Бојковић, Мира Бањац, Петар Краљ, Ружица Сокић, Мира Ступица и Љуба Тадић), све се одвијало спорадично и без континуитета. Том облику се може прибројати и организовање неколико година фестивала монодрама и минидраме “С глумцима у мају” које је организовало Удружење драмских умјетника БиХ – подружница у Бањој Луци. Дом културе су ту појављивао само као суорганизатор и нека врста покровитеља Фестивала, а бањалучкој публици су

се представили између осталих Зоран Радмиловић, Петар Краљ, Младен Шеремент, Сафет Пашалић, Олга Спиридоновић, Фабијан Шоваговић, Борис Дворник, Мира Бањац, Ивица Видовић, Семка Соколовић-Барток, Рејхан Демирџић, Руди Алвађ, Рада Ђуричин, Соња Савић, Љуба Тадић, Снежана Никшић, Мухарем Осмић, Душан Колак, Љиљана Медаковић, Воја Брајовић, Јосип Пејаковић, Ђорђе Пура, Гордана Милиновић, Дана Курбалија, Мира Ступица, Нада Пани, Енес Кишевић, Душко Крижанец, Томислав Гелић-Пишча, Влајко Шпаравало, Луцијан Латингер, Живомир Личанин, Крунослав Шарић, Никола Јурин, те Арсен Дедић, Јадранка Стојаковић, Жељко Мавровић и др.

Покушај угошћавања појединих позоришта или позоришних трупа се такође одвијао спорадично и без нарочитог концепта у смислу да организатор, тј. Дом културе, буде креатор властите програмске политике од “туђих” остварења (као што је случај са музиком, књижевношћу, ликовним умјетностима, филмом). Тако се покушало 1957. године угошћавањем Малог позоришта из Сарајева (касније Камерног театра 55) или Сатиричног казалишта “Јазавац” из Загреба, успоставити сарадња с овим позориштима. Једино је нешто дуготрајнија била сарадња са загребачким “Театром у гостима” који су између 1980. и 1986. скоро редовно наступали на сцени Дома културе.

Сличну судбину су имали и покушаји Дома културе да се представи као актер у креирању позоришних догађаја. Они су се најчешће сводили на омогућавање и потпомагање монодрамских казивања (Златко Мартинчевић, Живомир Личанин, Луцијан Латингер, Гордана Милиновић, Љиљана Медаковић, Февзија Решић, Небојша Зубовић, Тихомир Станић) или представе каква је “До године у исто вријеме” у режији Гојка Бјелца и изведби Љиљане Јосиповић и Влајка Шапаравала. У том контексту се може посматрати и дјеловање позоришне групе ДИС која је радила под окриљем Банског двора између 1991. и 1995. године. Али увијек се све одвијало под посредштвом и покровитељством Дома културе, односно Банског двора, али без суштинског програмског утицаја самих организатора на смисао пројеката који су врло брзо губили везу са покровитељом.

Када је покушај увођења позоришног живота под кров Дома културе, односно Банског двора, могу се набројати и неки

други програмски покушаји попут предпремијерних разговора, односно предавања (трибина) посвећених Шекспиру, Нушићу, праизведби драме Драге Мажара “Бура пред зору”, затим организација изложбе јапанског позоришног плаката и сл., иако су имали добар пријем код публике, нису прерасли у редован програм.

Поводом уласка “у пету јубиларну годину”, тј. 1959. годину, Летопис Дома културе 1955-1965 назначава да је Савјет ове институције “донио закључак да се при Дому оснује Мала и Хумористичка сцена у којој су углавном актери професионални глумци Народног позоришта из Бањалуке, а предвиђена су била и гостовања”. Међутим, у Крајишким новинама од 2. октобра 1961. године читамо да “и поред (наводне) сагласности Народног позоришта и Дома културе није дошло до оснивања камерне (мале) сцене” иако финансијска средства нису представљала проблем да би у новогодишњем броју истог гласила, под насловом “Ентузијазам јачи од тешкоћа”, најављена премијера Афере Приможа Козака на бањалучкој Малој сцени:

“Бањалучка Мала сцена која ће напослетку бити отворена у јануару има дугачку претхисторију. О њој се озбиљно дискутује већ неколико година, стварани су најразличитији планови и бројне комбинације. Од увијек се полазило од констатације да би у једном граду као што је Бањалука требало покренути Малу сцену која би требало да има експериментални и авангардни значај у односу на Народно позориште које своје умјетничке путеве мора да тражи на стазама и богазама најприкладнијих и најједноставнијих контакта са широким слојевима публике.

Нико од иницијатора није сумњао у то да ће Мала сцена наћи своје мјесто у средини као што је бањалучка.

Иако се може тврдити да Бањалука спада у ред оних градова који и поред дуге позоришне традиције немају публику која из представе у представи пуни дворану, за Малу сцену се увијек може наћи стотињак ентузијаста међу интелектуалцима и омладином, студентима и ученицима. Први, експериментални покушај у том погледу, извршили су бањалучки студенти који су у оквиру Централног оmlадинског друштва младих “Веселин Маслеша”, били основали Драмски студио. Извели су неколико драмских дјела из књижевне баштине нашег ужег завичаја и одлучили се за камерно извођење модерних драма. На пречац су

освојили и – стекли публику.

Одлазак из Бањалуке неколико даровитих студената условио је да Драмски студио полагано утихне. Остала је само жеља коју су понављали бројни Бањалучани да би требало обновати Малу сцену. Увијек је истицано да у Дому културе, уз предусретљивост управе, постоје идеални услови за камерно извођење драмских дјела.

Вијећница је остајала празна, а на њена амфитетарска сједишта нису сједили љубитељи позоришта.

Дискусије о оснивању Мале сцене добиле су најконкретнији облик прошле године. Управа Народног позоришта Босанске крајине дала је изјаву да ће покренути Малу сцену под својим окриљем. Имали су најљепшу намјеру да рад свог позоришта преко ове сцене усмјере и на авангардно стваралаштво. Обећања су остала само обећања. Позориште није имало средстава, а ни подршке са стране да би покренуло и одржало Малу сцену.

Изгледало је да Бањалука још дуго времена неће помоћу овакве сцене бити у стању да унесе тако потребну свјежину у позоришни и културни живот. Ријеч су коначно преузели драмски умјетници. С ентузијазмом, који се сусреће само код правих поклоника театра, одлучили су да добровољно, у слободном времену, спреме прву представу којом би отворили Малу сцену. Тиме су аутоматски на себе преузели и обавезу оснивача. Нису се много премишљали, иако су знали да ће годишње морати да припремају по неколико премијера под потпуно аматерским условима.

Редитељ Петар Малец заједно са Људевитом Геровцем, Мирком Швецом, Ибром Демировићем, Јовицом Стефановићем, Миланом Шегвићем, Сејфулахом Бибићем и другима одлучио је да за прву премијеру спреми "Аферу", драму младог словеначког писца Приможа Козака за коју је Јосип Видмар написао: "... знатно је боља од велике већине наше драмске литературе коју смо видјели послје рата. Афера је интересантно дјело, написано је са истинским умјетничким осјећајем и смислом, чисте је идејне проблематике, расвјетљава наше савремене проблеме сценски веома динамично и потресно..." ("Дело", 17. ЦИИ 1961).

У разговору са покретачима Мале сцене осјећа се жеља ентузијаста да изиђу из стереотипних позоришних оквира. И због тога већ сада заслужују безрезервну подршку. Дом културе је рекао своју ријеч. Под врло повољним условима склопио је аранжман у погледу дворане. Очекује се и подршка публике. Неће

се ваља да обистинити злослутна претсказивања да у Бањалуци нема ни 140 истинских љубитеља театра, који би испунили мјеста у вијећници Дома културе када су у питању покушаји да се створи авангардна и експериментална позоришна сцена.”

Редитељ Петар Малец на сљедећи начин образлаже избор комада али и приступ којим ће се отворити бањалучка Мала сцена:

“Дубоко сам увјерен да погодније дјело за отварање Мале сцене нисмо могли изабрати. И то из два разлога: у идејном погледу ова драма има штошта да каже данашњем човјеку а њена драматуршка фактура тражи интимно, камерно извођење. Амбијент вијећнице Дома културе је као створен за такву интерпретацију.

(...) Режија је за мене увијек била вјеран тумач ауторових мисли и идеја. Не волим редитеље са својим концепцијама – који на сваки начин хоће да буду оригинални. Вјерујте ми да они не знају много о театру и да га прије свега не поштују. А театар је за мене врло озбиљна и света институција. Мрзим мегаломанство.”

Премијера је изведена 15. јануара 1962 а тадашњи позоришни критичар Крајишких новина Хамид Хусеиновић, у тексту под насловом “Дах свјезине и квалитета”, о њој биљежи сљедеће:

“О човјеку у револуцији писало се и пише на различите начине. Ако је ријеч о нашој регионалној књижевности, развојна линија креће се од првих посљератних дјела тенденциозне и ангажоване литературе са особинама документа и репортаже церебралног карактера, па преко покушаја дубљег понирања Ђопића, Лалића, Давича и других, до најновијих дјела као што је драма ”Афера“ Приможа Козака.

”Афера“ је изразити примјер тежње да се питању револуције и човјека у њој приђе с дубоким понирањем у суштинске проблеме.

Примож Козак спаја, у себи интуицију правог ”умјетника душа“ и сигуран анализаторски поступак мислиоца марксисте. Он с несвакидашњом стваралачком снагом и слухом префињеног драматичара избјегава спорадичне проблеме и токове. Козак у прегнантном облику и есенцијалној форми поставља питања

савјести и морала, слободe и егзистенције личности у револуционарном процесу. Проницљиво презентира питање да ли је јединка у револуцији само један котач у великом захукталом механизму и да ли човјек у таквој ситуацији може и мора да се бави проблемима личне слободe и своје индивидуалности. Да ли у процесу стварања новог свијета, за који се определио и нагоном и слободном вољом, мора да губи обиљежја индивидуалности и да се повинује законима механичке хијерархије, против које је, у ствари, и пошао да се бори. Козак таква питања не оставља без одговора: стварање СЛОБОДНЕ ЧОВЈЕКОВЕ ЛИЧНОСТИ на једном великом и тешком путу долази као коначан – врхунски резултат.

Иако говори о сукобу људи и личности, о различитим менталитетима, схватањима и мишљењима, о храбрости и кукавичлуку, Примож Козак је недвосмислен када проблем односа човјека и револуције актуелизира и осавремењује, истичући у први план и дилеме које у себи носи и савремени човјек.

Козак писац изванредно допуњује Козака мислиоца. Он сукоб групе пијемонтских чланова Покрета отпора пројцира са снагом великог вајара људских карактера, с еквилибристичком прецизношћу од својих ликова ствара изразите индивидуалности. Такав му је комесар Јеремија, који је, рекло би се, највише саздан од "једне линије"; такав је Бернардо, који се у критичним дилемама тражи и као човјек, морално, и као револуционар, практично и мисаоно. Носиоце сукоба комесара Марцела и команданта Симона, Козак је вајао антиподним средствима. Док се први органски утапа и мисаоно предаје токовима револуције, други у револуцију улази са својим ставовима, тумачењима и мишљењима, истичући у први план слободу човјекове личности. На трећој страни је Кристијан, који на путу личног тражења и карактерног очврићења и очишћења показује највише скретања.

Да су Козакове мисли и поруке на бањалучкој Малој сцени зазвучале истинском животном снагом, несумњива заслуга припада редитељу Петеру Малецу. Ако је овај редитељ јавно прокламовао креативну оријентацију да своју редитељску улогу своди на вјерно тумачење аутора, овај пут је то био најбољи начин да се успостави флуидни мост између исцизелираног текста и пишчевих порука и мисли и преносио их до гледаоца са изненађујућом прецизношћу.

У чисто реалистичком настојању да једном оваквом тексту, у камерној изведби, удахне снагу животне увјерљивости и

створи темпераментну игру, редитељ је имао потребну подршку у тумачима свих улога.

Лик комесара Јеремије тумачио је Људевит Геровац с много умјешности и с јасном концепцијом да сазда човјека с богатим револуционарним искуством, кога ни најтеже ситуације не могу да дезоријентишу, иако га емоционално дубоко потресају. У градацији таквих осјећања, Људевит Геровац је био веома увјерљив. Лик Бернарда донио је Ибро Демировић с префињеним осјећајем за мјеру, инсистирајући и на спољним манифестацијама у повишеном тону, али остварујући потребну равнотежу са унутрашњим интензитетом проживљавања.

Јасни у концепцији да подрже редитеља у веома прецизној карактеризацији ликова најизразитијих антипода – команданта Симона и комесара Марчела тумачили су Мирко Швеџ и Јовица Стефановић. Док је Швеџ своју ролу градио, у односу на остале, најрационалнијим спољним манифестацијама и тиме постигао најпрефињенију игру, Јовица Стефановић саздао је лик Марчела у једној прегнантној форми, с максималним скалама високог тона као најадекватнијег одраза унутрашње експлозивности.

Лик Кристијана тумачио је Ненад Шегвић с изразитим настојањем да кризе и унутрашња проживљавања манифестује несуздржаном гласовном модулацијом и широким гестом. Тиме је постигао најтемпераментнију игру, употпуњујући своју креацију веома упечатљивим мимичким изразом.

Тумачи осталих улога: Здравко Биоградлија (Командант), Ранко Ковачевић (Официр) и Шемсо Ситница (Стражар) – коректно су обавили своје задатке.

Основна вриједност прве представе на Малој сцени лежи, дакле, у колективној и уједначеној игри. Лишени свих помоћних сценских средстава, интерпретатори "Афере" играли су са несумњивим осјећајем за ритам и темпо. Сви су били досљедни концепцијама редитеља Малеца и своје роле градили су повишеним гласовним модулацијама. Може се претпоставити да би гледалац лакше примио текст да су глумци у сценама сукоба били гласовно рационалнији, да су интензитет унутрашњих проживљавања изражавали суптилније, али то је већ питање стила и концепција и такав поступак код редитеља Малеца не би вјероватно дао одговарајући резултат.

Технички вођа, сценограф и костимограф Сејфулах Бибић, максимално је користио могућности сцене у вијећници Дома културе. Из фондуса је изабрао подношљиве костиме."

У Дому културе су биле још двије изведбе, "а затим је 21.

маја 1962. пренесена на сцену Народног позоришта Босанске крајине као његова редовна представа” (ипак биле су још само двије изведбе, једна у Бањој Луци, а друга на гостовању у Загребу!). Али хроничарева запитаност да ли ће се “обистинити злослутна претсказивања да у Бањалуци нема ни 140 истинских љубитеља театра, који би испунили мјеста у вијећници Дома културе када су у питању покушаји да се створи авангардна и експериментална позоришна сцена” најбоље ће се показати приликом гостовања њујоршког Ливинг театра с представом “Мистериј”, у то вријеме најавангарднијег свјетског позоришног хита који се бањалучкој публици представио априла 1966. године (зачуђујуће је да се овај позоришни спектакл одиграо у Дому културе, а не у Народном позоришту Босанске крајине!).

Користећи се слоганом Ливинговаца “престаните са ратом – слобода за све”, а позивајући се, у форми епиграфа, на ријечи Жана Касуа да је “умјетност стално ново настајање јер је она и стална слобода”, Борис Кандић, са изузетним осјећањем за позоришну умјетност, поготово авангардног карактера, оставља свједочанство о овом вансеријском догађају:

“У поједностављеном казивању своје игре слободе, њујорски Ливинг театар, од многобројних средстава којима се данас, може попуњавати позорница ради потенцирања и маркирања сценског израза, задржао је само сноп вјештачког свјетла на мирном лицу чија кожа није ни црна ни бијела а које је упило сјај и величину и показало снагу видовитости и племенитости, као да подсећа на примитивну пјесму западноафричког ханибалског претка: ”Ја сам птица у оку сунца“, да донесе углед и изазове поштовање. Послије дугог и загонетног ишчекивања надлази ритмички бат ногу са динамично механизованим покретима радника који као лутке играју по такту музике аутоматизованих машина и бирократских управљача, да се одвуку од узнемираних гледаоца и лако и брзо регрутују у урлајући ратни строј иза непомичног тијела и мирног лица са скотрљаном сузом. У том јединственом пластично-визуелном звуку који нагони људе да устану и да се покрећу у ритму и да реагују, преостаје само корак до афричких там-там бубњева и праве џез музике.

Без литерарног текста, то су појединачне сценске импровизације као живе слике (не увијек повезане у јединствену

представу) директних доживљаја Ливинг театра, као музичке импровизације без нота афричких бубњара и старих џез музичара, у слободној игри, увијек мало другачијој, са трајном жељом за кретањем и промјеном, да гледалац постане активни учесник и да у садашњем тешком и мрачном ритму модерног живота, доживи самог себе.

Мистерији, као старогрчки тајни обреди које су Римљани пронијели по цијелом свијету да у средњем вијеку постану драмска приказивања библијских сцена из живота светаца, рађања, мука итд., уз музичку пратњу на латинском језику, зачети су још у примитивној умјетности са ритуалном функцијом субјективног и ирационалног одређивања, тумачења предмета, појава, према осјећањима, да симболично изједначе индивидуум и тотем, утичу на појаву позоришне умјетности, ораторијума, реквијема, оперске и сценске музике од Баха до Стравинског. Иако без мистицизма "Мистерије" Ливинг театра, послије изванредног хорског интонирања буке авиона и живог помицања свјећица кроз мрак (што може асоцирати и лет авиона и сакралне обреде) до упаљене свијеће (можда за мртве и још живе) да отпочне склопљених ногу на руку, више су позив на протест него молитва (упоредо на енглеском и нашем језику): "Престаните са ратом... Престаните са ратом у Вијетнаму! Слобода за све! Хљеба за све. Промијенимо свијет!" Па иако је то анти-сакрална демонстрација живих безбожних слика (јер су свједоци благосиљали рат), ипак сценски језик америчког Ливинг театра није сасвим ослобођен свих религиозних мотива.

Жеља да ослободи човјека од економске експлоатације и психичких неуроза, Марксовим социјалним промјенама и Фројдовим индивидуалним, поставља појам хуманости на нове научне основе које су утјецале на развој модерне умјетности. Тако је Пикасово ремек-дјело "Герника" постало политички инструмент за напад и одбрану од рата, док је Кле писао да умјетност не представља оно што је видљиво него прије чини да нешто постане видљиво, јер што је овај свијет ужаснији умјетност постаје апстрактнија. Полоково акционо сликарство конкретне ликовне сензације за постизање аутоматизма и површинског слоја несвјесног, којег је Фројд назвао подсвјесним, одражава и супротставља се незадовољству, повећаној брзини атомског доба од Вазарелијевог оп-арта, Раушенберговог поп-арта, џанк-акта и комбиноване умјетности, до јединственог колажа људских бића везаних за ствари, за звуке, за свјетлост

до активирања публике заједно са извођачима, до ангажоване натуралистичке игре тијела, геста и гласа Ливинг театра, тако и толико, да прераста и постаје омасовљена политичка акција за промјену свијета. О деморализованом животу све је избличено сем људског срца. Трагови ожиљака остају у деформисаним кретњама, у згрченим тијелима, у развученим гримасама са великим устима, са исплаженим језиком, са искеженим зубима, са избуљеним очима (такођер је виђено код примитивне умјетности), али је резултат и постаје посљедица безумне аутоматске послушности (као у сцени клањања до знакажениости) сажетог сценског говора, властите, комплетне представе.

Режисер и умјетнички директор Judith Malina, и сама глумица, напушта свако интелектуално и психолошко обликовање класичне игре у Ливинг театру, за што непосреднију и колективно јединственију креацију (без подјеле на главне и споредне), за масовну интерпретацију и изазивање бола, за осјећање страха од уништења човјечанства нуклеарним оружјем, све до подизања револтираних гледалаца и узвика: доста! престаните! У живом процесу компоновања представе глумци разних народности слободно излазе из публике или се враћају (гледалиште постаје сцена) пазећи да се игра не понавља и да не постане шематски шаблон а да што више добије у повезаности и цјелини. Па ипак, није се могло увијек изићи из позе, ослободити патоса и патетике, чак и у најатрактивнијим финалним сценама код афективног падања и агоничног гушења пред ногама гледалаца. Свељудски језик мимике, узвика и покрета спонтано изазива побуну против дехуманизације и првих корака гледалаца да стање промјене. Сартрова социолошка патологија, Јонесково указивање на апсурдности малограђанских конвенција, Брехтов дидактички театар, Бекетове сцене патње, савремено пољско позориште, ангажованост Ливинг театра против аутоматизације човјека (за независног, продуктивног потрошача развијених врлина, које се претпостављају) развијају мисао Станиславског: за све већу једноставност сценског казивања.”

Међутим, гостовање Ливинг театра није се завршило на овом сјајном осврту. Соцреалистичко поимање културе и умјетности се огласило кроз текст једног љубитеља (и само то) позоришне умјетности, гинеколога Јосипа Јовића, чија је реакција насловљена као “”Мистериј“ хистерије”:

“Ми сигурно нисмо против модерне умјетности. Тешко је чак и дефинирати шта је лијепо, а шта није. У једном смо сигурни: масовно усекњавање на позорници, и повраћање, не можемо уз најбољу вољу да примимо као облик умјетничког изражавања. Ако бисмо то прихватили, онда би се у развоју такве врсте умјетности морали с временом сложити и са обављањем осталих физиолошких потреба.

Гости из Ливинг театра - Њујорк су углавном врло млади људи. Рат нису осјетили, а не би га тако осјетили и да су старији. Барем не окупацију и концентрационе логоре. ”Дневник“ Ане Франк је потреснији од свих ужаса и масовне хистерије које нам је репрезентирао Ливинг театар. Наши “Гроб у жити” својом дубоком лириком изазива сузе нашег човјека и дубоко саосјећање сваког хуманог странца. Ремаркова проза о концентрационим логорима је потреснија и дубља. Апсурдност војничког живота, онај бесмислени систем касарне у коме се спремају људи да убијају друге људе, презентира нам је најусујешније. Почевши од процесије мира, са загушљивим жеравицама, преко усекњавања, до масовног повраћања и давања, све то представља масовну хистерију у којој је акценат управо на хистерији у којој се губи идеја или тенденција. Ливинг театар дао нам је једну морбидну представу и ми не бисмо били осиромашени да ју нисмо видјели. Мислимо да мора постојати и етички однос према публици. У молитви за мир, и завјету, коју води испосничко лице сједећи у средини позорнице извикује се небројено пута: ”Никад више рата“, ”Мир у Вјетнаму“ и ”Хљеба за све“. Ту је изражена неоспорна искреност, али – чини нам се – да тиме треба отопити осољену савјест америчких бизнисмена, а код нас то не представља ништа, што ми врло добро не знамо и што не бисмо знали талентованије прокламовати.

Ово су набачене импресије, а у закључку бисмо, рекли да борба за мир треба да буде религија човјечанства атомског времена, али нам је потпуно туђ и морбидан ритуал Ливинг театра.”

Овај текст је посебно наглашен и као да се његовим истицањем посредно покушава истаћи редакцијски став. Међутим, у истом броју, и на истој страници, скоро алегоријски, Борис Кандић потписује “мали есеј” под насловом “Критичари и критикери”, који се доживљава као одговор на Јовићев доживљај пред-

ставе Ливинг театра:

“Универзална и вјечита снага поетског казивања исказана је синтезом личног и општег, коначног и бесконачног (и у критици и у умјетности) гдје вриједност код умјетничког дјела не зависи од онога што надахњује, од етичких идеала и најузвишенијих идеја моралне пропаганде, него напротив, од моралне свијести умјетника, од искрености према самом себи, да би се одбацила свака маска врлине, и највише, од начина са којим је машта обрадила надахнуће. Пун обим вриједности достиже се прожимањем високо хуманих идеја и креативне маште која продире у стварност, хвата њезин углед, да ју изједначи са осјећањима и открије све што од стварности измиче сазнању ума. Умјетност изражава стварност и изграђује стварност. Умјетник не представља само себе, своја субјективна осјећања, него првенствено ствара свеопшта свјетовна добра која су израз индивидуалног и одраз универзалног, истовремено. Израз вриједности дјела сваког за себе одређен је критиком. У прогресивним и револуционарним скоковима који се ослањају и на традицију и стално се враћају на изворе, појам апсолутног мјерила у умјетничкој критици свјесно нестаје заједно са такмичарским осјећањем занатства. Умјетничково осјећање ослобођења постаје мјерило вриједности у садашњем тренутку. Јер стварати поетске облике – значи живјети. Тај живот облика увијек је покушај да се свијет представи као стварност – каква стварно јесте у грчкој, римској, ренесансној и класичној умјетности, или као тајни свијет дјечијих емоција, или дивље форме у примитивној умјетности – снажне као грмљавина – инспирације модерне умјетности. Критичару није могуће нити је циљ кидати профињени рез непрекидног развоја утицаја умјетника и дјела најразноврснијих по начину стварања која покривају сву комплексност и противуријечност природе стварности. Управо, критичар тежи за ширим и дубљим аналитичким упознавањем, разумијевањем настајања дјела, да се достигне крајњи циљ критике, јединство везе чињеница, суда као мишљења. Критичар полази од човјека, умјетника, произвођача, од свеукупних духовних и материјалних вриједности, од свих елемената културе да приближава, истражује узајамну повезаност и заједницу великих подручја дјелатности: економике права, морала, политике, науке, умјетности јер, култура развија способности за одговорност, за истину, за стварање, а и за све

продуктивнији рад. То је основа са које полеће критика у свијет умјетности гдје су стварно укинуте националне границе, да се виде и сагледају различите вриједности у дјелима (свеједно, било најновијих и најстаријих датума) јасност и нејасност, формалност и неформалност, прецизност и непрецизност, повезаност и неповезаност. Људи гледају и слушају онако како су научили или како знају да гледају или слушају. Стечена чулна искуства постају навика, обичај и дјеломичан избор који се критиком увијек проширује, обogaћује, развија.

Лењин је сматрао, да се критика мора састојати у поређењу и супротстављању дате чињенице не некој идеји већ другој чињеници, али да су обе што је могуће пажљивије испитане, иако обе представљају различите тренутке развоја. А у свом бањалучком говору Тито је истакао да постоје добронамјерне и злонамјерне критике. Добронамјерна критика помаже, она је пријатељска.

Супротно критичару, критизери увијек воле крајности: нападачког ради одбрамбеног, провоцираће до увреда, до најнекултурнијих ријечи и физичких повреда. Намеће се шематизам позитивно-негативног критизирања, црно-бијеле етике негирања и хвалисања, личне борбе обрачуна у име култа критизера у непријатељски разједињеним групацијама. Плиткост ограничених оптужби, јаловост једностраних осуда, умакање зарђалим пером у жуч љутње да исплету злобу, да распирују пакост до злурадости и мржње које прикривају грч немоћи, отровну сујету, бахатост. Снага мирног разумијевања и пажљиво проматрање, отворена борба мишљења (али не лична) изграђује мостове пријатељства између врхунских домета, између зрна вриједности, посртања и подизања (што је најтеже да се открије!) за масовног потрошача још сасвим не навикнутог на духовна добра. Јер је још Леонардо да Винчи записао да је истинна тако лијепа да истиче и оплемењује и најсићушиније ствари. По начину настајања, по заједничком циљу, по узајамној повезаности критика је хумана као и умјетност.”

Када поставимо све ово, једно уз друго, уз интенције да се под окриљем Дома културе приређују алтернативне, експерименталне позоришне тенденције, сасвим нам је јасно зашто ни тада, а вјероватно ни данас, у овом граду није баш лако прихватано било шта ново и било шта другачије од оног конвенционалног и тради-

ционалног.

АФИРМАЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ИСКАЗА

Књижевно дјеловање у Бањој Луци, историографски гледано, зачиње са генерацијом Петра Кочића и његових сарадника око *Отаџбине* и *Развитка*. Листови и часописи, што су излазили између два свјетска рата, попут *Змијања*, *Књижевне крајине*, *Развитка*, спорадичног објављивања књига у властитој режији, рада и дјеловања Божидара Весића, Исаије Митровића, Боривоја Недића, Бранка Загорца, Веселина Маслеше, Акифа Шеремета, Звонимира Шубића и других не може да промијени чињеницу да је књижевност на маргини друштвених и културних збивања града. Међутим, оснивањем Дома културе, покретањем часописа *Коријен* који ће неколико година касније прерасти у *Путеве*, књижевни живот ће постепено добијати на важности. Дешавања под кровом данашњег Банског двора скоро да одсликава путање развоја укупних књижевних токова у граду.

Третман књижевности у Дому културе, односно Културном центру Бански двор, може се сагледати кроз четири етапе. Прву етапу представља вријеме од оснивања Дома културе до земљотреса, односно до завршетка санације зграде 1975. године, и може се означити као припремни период; другу етапу представља период од 1976. до 1981. када у овој институцији, као аниматор за књижевну дјелатност, ради Ирфан Хорозовић, а могао би се означити као утемељење књижевног живота; трећа етапа је период од 1981. до 1991. када исти посао обавља Младен Шукало, и може се, уз сву ауторску слободу, назвати периодом потпуне афирмације књижевности у граду; посљедњу етапу представља период од 1991. године до данас, и најједноставније би га било именовати као промотивна распршеност.

Судећи по Гласу, односно Бањалучким новинама, књижевни живот првих седам-осам послјератних година није постојао. Зато и не чуди информација с краја новембра 1953. године о књижевној вечери литерарне секције ОКУД “Веселин Маслеша” када су

се јавности представили Нада Грубор, Доброта Лошић, Душко Бурсаћ, Борислав Веснић, Весо Радумило, Смиљан Шимић, Раденко Рађеновић и Миливоје Родић и том приликом је наговјештено да се “слиједећи јавни наступ може очекивати већ током идућег мјесеца и то окупљени око омладинског листа за Босанску Крајину, којем су они иницијатори и покретачи”. Иако је тако најављено, судећи по истом листу, у Бањој Луци се на књижевном плану неће ништа дешавати све до децембра 1954. године, а вјероватно је разлог везан и за чињеницу коју хроничар Бањалучких новина, питајући се шта недостаје културном животу града, везује за то што је Бања Лука “град ђака и пензионера”. Уз информацију да су на Омладинској катедри Народног универзитета ученици Мушке и Женске гимназије приредили вече посвећено Ивану Фрањи Јукићу, спомиње се наступ Клуба младих писаца на којем су наступили Биљана Милић, Доброта Лошић, Месуд Исламовић, Хамид Хусеџиновић, Смиљан Шимић, Душан Бурсаћ и Раденко Рађеновић. Један од актера Клуба младих писаца, питајући се шта је с тим Клубом, наглашава, марта 1955, да би рад “требало засновати на много ширим основама”. По аутору тог текста, у Клубу је окупљено неколико “старих” који му само формално припадају јер ништа не раде, док у граду постоји око 30 литерарних секција што окупљају стотињак ђака који објављују по разним омладинским листовима.

Управо у то вријеме, средином 50-их година у Бању Луку пристижу и први Бањалучани који су дипломирали на разним факултетима и који ће одредити, посредно или непосредно, токове даљег развоја културе. Борис Кандић, човјек изузетно широког образовања и културе, огласиће се марта 1955 са “неколико мисли” поводом једне књижевне вечери младих (која, иначе, није забиљежена у новинама), позивајући се на сликарство Рембранта, глумачку игру Пола Мунија, “самотровање Флоберово”, Расина, истиче како “млади од старих могу учити”:

“Све је ово потребно рећи и нашим младим бањалучким књижевницима... Они тек почињу. И зато што почињу и лутају. Траже свој пут. Нема ту сумње. Млади су таленти.

(...)А како тек данас имају могућности млади бањалучки књижевници у својој средини! Какве само теме. Идеје. И колико

сижеа из наше данашњице, прошлости или новије историје.”

Кандић се појединачно осврће на радове Хамида Хусеџиновића, Стјепана Бобана, Жарка Свјетлановића, Доброте Лошића и Томислава Мирковића па додаје:

“Има ту свега – али најмање живота! Проучавања. Чему папирнати људи, њихов нестваран живот театрални, патос код њихових радова? Недостаје познавање живота.”

Мјесец дана након Кандићевог текста појављује се чланак Антона (!) Ћосића о новом књижевном часопису *Коријен*, који је, по његовом суду, израз нараслих културних потреба и из којег се могу наслутити будуће књижевне оријентације а међу сарадницима се наводе Боро Павловић, Златан Јукић, Томислав Ладан, Хусеин Тахмишчић, Насиха Капиџић, Радован Благојевић, Мирослав Милиновић и Миодраг Богићевић, аутори који су тек стасавали а многи од њих ће се касније афирмисати.

И поред таквих најава, двије године касније, чланак “За квалитетан часопис”, сад већ у *Крајишким новинама*, потписују Ненад Радановић (ученик 3. разреда Учитељске школе), Жарко Свјетлановић (ученик 7. разреда Гимназије), Ђорђе Поповић (ученик 4. разреда Учитељске школе) и Ристо Кременовић (ученик 7. разреда Гимназије) с тврдњом да “већ првих неколико бројева није задовољило квалитетом” јер у *Коријену* “објављују своје радове људи са разних страна, и то они непознати, потписујући се чак и псеудонимима” и да у њему виде “идеолошко застрањивање” због чега би он требао да “престане са излагањем”.

Поводом књижевне вечери, одржане 19. маја 1955. године, на којој су наступили инг. Јосип Доган, Драгутин Колак, Ирфан Капетановић и Антон Ћосић, Предраг Лазаревић пише у *Бањалучким новинама* чланак-коментар “О једном аплаузу и једној књижевној вечери” истичући како се врло често читају тривијални коментари о успјелим књижевним вечерима те о аплаузима који нису увијек искрени јер прикривају подсмјех: “...чини нам се да су неки дошли да се забаве правећи досјетке на рачун учесника, а не да чују њихова књижевна остварења”. Упорјеђујући

атмосферу књижевне вечери са атмосфером на фудбалским утакмицама, Лазаревићу се чини “да знатан дио наше публике, која посјећује културне приредбе, не зна у чему је права драж слушати књижевника кад рецитује своје стихове”. Исти аутор, у новембру године, заузима нешто другачију позицију у чланку “Културни живот и критика”. Наглашавајући како је “критика изгубила свој прави смисао и постала анемична”, да представља “фамилијарно комплиментирање умјетницима” има посебну мањкавост што се књижевност “не посматра ... на ширем плану”:

“Неосноване похвале могу годити само сујети псеудоумјетника стварајући плодно тло да се изгради мит о властитој величини и постане јунак сопствених снови, а никако не могу побољшати културни стандард.

(...) Да се оствари нови смјер у критици мора се још раишчистити са инфериорним малограђанским схватањем: достојно је пажње само оно што долази споља јер ми не можемо дати истинске вриједности.

(...) Та критика мора бити оригинална, из ње треба да бије свјежина мисли која привлачи публику и популарише културу.”

Уз констатацију да се катедра Народног универзитета ријетко користи, а она би требала да служи као трибина намијењена ширењу културе, Лазаревић, између осталог, предлаже нужност покретања подлистка за културу у градском гласилу.

По оснивању Дома културе прво књижевно вече одржано и заведено у *Љетопис Дома културе* организовала је ОО ССРН. Љетописац, не наводећи именика учесника осим да се ради о сарајевским писцима, биљежи сљедеће: “Организација доста слаба. Прекасно рекламирано и није ништа учињено да се добије довољна посјета.” Међутим, *Бањалачке новине* спомињу учеснике, а ријеч је о Ризи Рамићу, Шукрији Панци, Хамиду Диздару, Емилу С. Петровићу и Златку Томичићу као и то да су присуствовали састанку Клуба младих писаца на којем је, између осталог, Ризо Рамић младе писце “упознао са сукобом старих и младих”. У децембру 1955, Клуб младих писаца је организовао књижевно вече, али ни летописац, осим да се радило о Великој сали и да “није

било посјећено”, нити штампа биљежи било шта о њој. Вјероватно је све то утицало да се у 1956. години на том плану ништа не биљежи све до свечане академије поводом 40-годишњице смрти Петра Кочића, када је уводни реферат прочитао Иво Андрић, те књижевне вечери која је сутрадан одржана. На њој су наступили Иво Андрић, Бранко Топић, Скендер Куленовић, Гојко Бановић и Марко Марковић, а од Бањалучана друштво су им правили Душан Бурсаћ, Доброта Лошић и Месуд Исламовић. Љетописац такође биљежи да је било присутно 700 посјетилаца.

У фебруару 1957. године гостују писци из Србије Љубиша Јоцић, Вера Делибашић-Обреновић, Јанко Ђоновић и Мирко Бањевић, а уз њих Доброта Лошић и Месуд Исламовић. Мјесец дана касније наступају млади писци из Новог Сада, али како штампа не биљежи тај догађај, остаће тајна ко је све тада учествовао. Исто тако за новине није било занимљиво “хумористичко вече” одржано 23. априла 1957. када су наступили Стеван Булајић и Владо Дијак. Извјештавајући 17. јануара 1958. године у Крајишким новинама о књижевној вечери бањалучких писаца, на којој су наступили Месуд Исламовић, Љиљана Војводић, Војислав Вујановић, Урош Ковачевић, Насиха Капицић, Ненад Радановић и Доброта Лошић, приговара се, највјероватније Борису Кандићу, како су “неоправдане тврдње појединих бањалучких ”критичара“ да ”они тек почињу“” јер нико од њих “није заузео одређено мјесто у босанскохерцеговачкој књижевности наших дана” и како је погрешно ако би “вриједност бањалучких писаца мјерили некаквим ”савезним“ или ”републичким“ критичарским аршином”.

Марта 1958. наступају новосадски писци Милан Тополовачки, Миленко Шкорић, Василије Лалатовић, Недељко Мијушковић и Станимир Урдаревић-Феђа, а 27. априла исте године, у организацији Народне библиотеке “Петар Кочић” (смјештене тада под кровом Дома културе), у оквиру Пионирске трибине организован је сусрет читалаца са писцем за дјецу Матом Ловраком. Затишје влада све до децембра када се у неколико дана приређују три манифестације: најприје књижевно вече на којем наступају Насиха Капицић, Анто Ђосић и Кемал Цоцо (15. децембар 1960.), затим “полемичко вече” о теми “Човјек и умјетност” на којој расправљају Томислав Ладан, Доборота Лошић, Милан Шипка и Урош Ковачевић, те књижевно вече у организацији Народног уни-

верзитета када наступају Љиљана Војводић, Душан Бурсаћ, Месуд Исламовић и Урош Ковачевић.

Ни 1960. година не доноси нешто посебно ново у књижевном животу града. У априлу је Народни универзитет организовао “омладинско књижевно вече” на којем су наступили ђаци-писци, затим 23. априла “вече слободарске поезије” када су стихове говорили Десанка Максимовић, Скендер Куленовић и Изет Сарајлић, последије чега настаје затишје све до новембра исте године када се организује књижевно вече уредника и сарадника часописа “Путеви”. Наступили су Бранко Милановић, Душко Трифуновић, Иван В. Лалић, Светозар Кољевић, Никола Кољевић и Ненад Радановић (био је најављен и Томислав Ладан). Поводом те вечери, у чланку “Без седмога”, Предраг Лазаревић записује:

“Гледано као цјелина ова књижевна вече по квалитету прочитаних радова излази из провинцијалних оквира. Она се може сврстати у ред најуспјелијих књижевних вечери у нашем граду, без обзира што се на њој нису појавила звучна имена: Андрић, Куленовић и други. Она нам је утолико дража јер су је приредили наши суграђани.”

Почетком 1963. године најављује се план активности са 24 позоришне представе, исто толико филмских пројекција као и 14 књижевних вечери. Међутим, судећи по новинским извјештајима, хтијења нису праћена реализацијом. У фебруару те године забиљежен је наступ чланова Клуба младих писаца који сада дјелује при КАБ-у (Клуб академичара Бањалуке) када су се јавности представили Исмет Бекрић, Недељко Поповић, Ранко Прерадовић, Мустафа Јахић, Муниб Бакташ, Идриз Салтагић и Стевка Козић. Почетком марта организована су два наступа, једно за одраслу а друго за најмлађу публику и том приликом су наступали Исмет Бекрић, Д. Дамјановић, Идриз Салтагић, Ранко Прерадовић и Мустафа Јахић, а крајем марта Раднички универзитет и Књижевни клуб уприличују књижевно вече на којем своје радове читају Лена Политео, Љиљана Војводић, Драго Колак и Анто Ћосић. Средном маја у Дому културе, као и по бањалучким школама, биће угошћени писци за дјецу Алекса Микић, Драган Лукић, Вјекослав Конески и Драган Кулићан, који ће између осталог присуствова-

ти и састанку чланова Клуба младих писаца. Вјероватно је било још књижевних вечери које су остале без одјека (можда су само остале незабиљежене?!), јер у чланку Златка Прегла “Разноврсна активност младих писаца”, објављеном у *Крајишким новинама* 9. децембра 1963, поред напомене да се чланови Клуба младих писаца састају у Дому културе једном седмично, стоји и информација да су одржали књижевно вече за Дан Републике.

Ни у 1964. години нема битнијег побољшања на плану књижевног живота, премда се слути извјесна промјена у начину представљања и афирмације књижевности и књижевних дјела. У Дому културе је, поводом Међународног Дана жена, у организацији Културно-просвјетног вијећа и Књижевног клуба приређена вече на којем су наступили Нада Ивељић, Јоланда Билић, Гроздана Олујић, Насиха Капићић, Стевка Козић и Вера Ројц. У марту је одржано књижевно вече посвећено Славку Мандићу. О овом рано преминулом пјеснику говорио је Миодраг Вулин а најављено је настојање бањалучког Књижевног клуба “да се отргну забраву књижевници Босанске крајине”. Ријеч је о Мили Бекуту, Милошу Поповићу Ђурину, Сафету Крупићу, Никици Павлићу, Илији Грбићу, Бранку Загорцу, Радовану Вулину и Звонимиру Шубићу, али нема спомена (сиц!) да је било којем од њих касније посвећено посебно вече. Сличног типа је било вече посвећено Аугусту Цесарцу, организовано у октобру, када су о њему говорили Фуад Балић и Миодраг Вулин.

У овој години је још вриједно забиљежити “међународно књижевно вече” када су, пред око 600 посјетилаца, наступили совјетски умјетници Борис Слуцки и Едвард Межехајкис, Франтишек Хрубин из Чехословачке, Лужички Србин Јуриј Брезан као и Младен Ољача, те двије изложбе, једна посвећена Вуку Ст. Карацићу у организацији Народне библиотеке, док су на другој биле изложене књиге из америчке издавачке продукције.

Када би се просуђивало према биљешци Хамиде Хусециновића са једне књижевне вечери с почетка 1965. (насловљена је: “И барјактари и љубитељи поезије”), очекивала би се много плоднија активност на књижевном плану. У уводном дијелу текста се истиче како празнина у холу Дома културе, уз тек 2-3 плаката и зимски распуст нису наговјештавали да ће сва мјеста бити попуњена:

“Како је неоправдана бојазан да млади не воле поезију! На ово књижевно вече их нико није тјерао, нису чак ни чули не препоруку професора, а ето, дошли су.”

Организатори књижевне вечери су “одрасли” чланови Књижевног клуба, чланови Академског клуба (бањалучких студената из Сарајева?!) [вјероватно КАБ-а], а судећи по именима (Невенка Кеџман, Радмила Сабљић, Идриз Салтагић, Исмет Бекрић, Раде Гавриловић, Златко Прегл, Ранко Прерадовић и Миодраг Вулин) истовремено и учесници:

“Сви су живјели с поезијом и за њу, бар једно вријеме. Сазријевали су и одмјеравали своје снаге, са критичношћу коју године доносе. Неко је настављао путем књижевника, други су само задржали лијепе успомене на дане ‘пјевања и стварања’, окренули се различитим пословима, обично са ентузијазмом пјесника, макар се радило о пословима економисте или културног радника-практичара. Остала је, ипак, једна велика љубав и према литератури и умјетности.

(...) Пјевају у стилу и духу наших дана, модерно и темпераментно, али – разумљиво.”

Средином марта 1965. године анонимна биљешка у Крајишким новинама у виду афирмације књижевних трибина, говори о трибини “Први примјерак књиге” коју организује Дом културе чији је примарни садржај “форма јавних дискусија”, јер се Вијећница “показала као идеалан простор за ове дискусије – полемичке бесједе, јер укида класични однос предавач-слушалац”. Тим поводом се назначава да је издавачка дјелатност “неправедно препуштена само за приказ у листу, часопису, књижевном излогу”, а предмет претходних трибина су били историографска књига *Раднички покрет у Босанској крајини 1919-1941* Ибре Ибришагића и Душка Врањешевића, као и четврта књига *Босанских народних пјесама* Владе Милошевића. За наредни период у оквиру ове трибине најављено је представљање књига Неркеза Смаилагића *Политичка визија Дантеа Алиџијерија*, Бањалука у *путописима и записима* Мате Џаје, као и трибине које ће се реализовати у сарадњи са часописом *Путеви*.

Бањалучка штампа у 1966. години не биљежи ништа, а један од разлога је, како априла наредне године свједочи Анто Тосић, што у граду “имамо Велико ништа”. Он пише да је у Бањој Луци замрла издавачка дјелатност, те да не постоји више ни књижевни клуб (овдје се мора напоменути да сво ово вријеме часопис Путеви редовно излази):

“Примјер крушевачке БАГДАЛЕ може да послужи као еклатантан примјер како и мале средине могу да се афирмирају у југословенским релацијама. Ми смо имали могућности и воље. Недостајала је једино материјална подршка.

И тако – пошто није било подршке, оно неколико ентузијаста се заморило – јер без скромне материјалне помоћи није се могло говорити о књижевном просперитету града. За то се морамо оријентисати на Сарајево гдје, на жалост, такођер не показују велики интерес за ствараоце из унутрашњости јер спорт из провинције већ сам по себи представља хендикеп.

Стога је сасвим разумљиво да се акција људи око књижевног клуба морала расплунути пошто је константно наилазила на несхватање и на отпор.”

Ипак, млађи ствараоци се окупљају као Клуб младих писаца при ЦКУДМ “Веселин Маслеша”: у мају 1967. године представљају се публици Недељко Бабић, Боро Совиљ, Стевка Козић-Прерадовић, Милош Милојевић, Сакиб Салама, Слободан Бошковић и Остоја Кременовић. А септембра исте године најављују се промоције романа *Дервиш и смрт* Меше Селимовића и *Козара* Младена Ољаче у сарадњи са Књижевним клубом који се, изгледа, придигао из летаргије. Тако се крајем године најављују своје нове акције:

“Књижевни клуб ће, на својој првој акцији у оквиру књижевног уторка, у уторак 19. о. мј. Приредити вече под називом Гласови совјетске литературе. У наредни уторак, на скупу чланова Књижевног клуба и свих других читалаца и љубитеља књиге, говориће се о положају и третирању књиге у нашој средини.”

Какве су последице ових расправа на трибинама Књижевног клуба тешко је рећи, али већ наредне године је нешто живљи књижевни живот у граду.

Фебруара 1968. у Дому културе су угошћени чланови редакције часописа и издавача *Багдада*: Бранислав Л. Лазаревић, Антоније Маринковић, Љубиша Ђидић, Милош Петровић и Драгиша Драшковић. Осим Трибине *Путева*, на којој је гостовао Петар Волк, октобарског наступа Десанке Максимовић у организацији ЦКУДМ “Веселин Маслеша”, када су своје радове читали и Стевка Козић-Прерадовић, Славица Ђурић, Спасоје Перовић, Милош Милојевић и Ранко Прерадовић, те новембарске књижевне вечери у организацији Народне библиотеке, на којој су наступили Насиха Хацић-Капићић, Бранко Ћопић и Ахмет Хромацић, крајем године је Књижевни клуб организовао наступ својих чланова: Анте Ћосића, Месуда Исламовића, Исмета Бекрића, Ранко Прерадовића, Милана Боровнице, Милоша Милојевића и Томислава Билоснића. Поводом Дана младости, Дом културе и Књижевни клуб су приредили књижевно вече на којем су наступили Младен Ољача, Раде Башић и Драган Колунџија, док су се поводом 25-годишњице АВНОЈ-а у Бањој Луци обрели Густав Крклец, Мирко Петровић, Јован Стрезовски, Мира Алечковић, Насиха Хацић-Капићић, Алекса Микић, Владимир Черкез, Алојз Зупанц и Адван Хозић.

Наредне године су забиљежена тек два књижевна догађаја. Први је међународни митинг поезије који је приређен на Љетној позорници Тврђаве Кастел поводом 22. априла, Дана ослобођења града. Наступили су Александар Межиров, Василиј Суботин (СССР), Жан Луј Депјерис, Жан Клод Руле (Француска), Диего Валде и Ђакомо Скоти (Италија), Иван Мојик, Властимир Ковачик, Још Шкалима, Јан Спахо (ЧССР), Флориан Мугур Легрел (Румунија), Елфреди Герштл (Аустрија), као и домаћи пјесници Славко Михаљић, Ацо Шопов, Цирил Злобец, Мак Диздар, а од Бањалучана Стевка Козић Прерадовић и Месуд Исламовић. Друго је мартовска “жива антологија француске поезије” коју је анимирао преводилац Коља Мићевић. Иначе он ће бити покретач и реализатор низа акција и манифестација приређених у Дому културе у наредне двије деценије.

Новембра 1970. године, у биљешци поводом Мјесеца књиге, послуживши се метафором о “нечујном ходу” у граду

биће наведено да се последице земљотреса ништа не дешава и да, између осталог, нема ни књижевних вечери. Ипак у пролеће су, осим априлског међународног митинга поезије (хроничар не наводи учеснике), организоване двије промоције књига поезије – *Сијамски близанци* Ранка Прерадовића (о књизи је говорио Исмет Бекрић) и *Звечајско благо* Ирфана Хорозовића коју је представио Миљко Шиндић.

Наредна, 1971. година, већ у јануару започиње књижевном вечери коју је организовао Књижевни клуб. Том приликом су представљена остварења “младих бањалучких пјесника” Драге Колака, Николе Томовића, Милана Боровнице, Фадиле Арнаутовић, Николе Вуколића и Миленка Вујичића, а уводну ријеч је имао Ранко Прерадовић.

У марту, *Бањалучки Глас* најављује оживљавање књижевног живота у Дому културе:

“Дом културе настоји да оживи своју књижевну трибину ‘Први примјерак књиге’. На овој популарној трибини [сиц!] треба да се појаве познати југословенски књижевници, добитници традиционалних књижевних награда у прошлој и овој години. Представиће се и бањалучки аутори.”

У истом тексту је најављена промоција књиге Јована Јоце Бојовића *Дајак Пантократор*, која је приређена 30. марта. О књизи су говорили Зорица Турјачанин и Идриз Салтагић.

Априла је одржано књижевно вече, након које је, у чланку “Столица више – за поезију” наглашено како “Бањалучани воле поезију и да би било потребно чешће приређивати књижевне приредбе”. Поткрај истог мјесеца, гостовао је Златко Горјан, књижевник и преводилац (између осталог, превео је Џојсовог *Уликса*), који је иначе матурирао у бањалучкој Гимназији.

Иако је најављивано мноштво акција на књижевном плану, до краја године је само у новембру приређено књижевно вече насловљено “Жива антологија крајишке поезије” поводом изласка књиге Миљка Шиндића *Поезија двадесетпеторице*, који је одржао и уводну ријеч уз наступ већине заступљених аутора. Крајем истог мјесеца приређена је још једна изложба америчких књига.

Ни наредне двије године не доносе битније промјене. Додатне потешкоће представља и почетак санације Дома културе која ће трајати све до априла 1975. године. У то вријеме извјесне промоције књига приређиване су у другим институцијама, па је рецимо априла 1973. књига пјесама Ранка Рисојевића *Тако, понекад* промовисана у Народном позоришту Босанске крајине, а књига приповједака Ненада Радановића *Тјеснац* у Дому ЈНА.

Почетком јануара 1974. године, најављују се другачије програмске оријентације Дома културе, а предвиђене су промоције *Антологије трубадурске поезије* Коље Мићевића, романа Хоџа *Страх* Дервиша Сушића, поновног издања књиге Мате Џаје *Бањалука у путописима и записима*, те књиге пјесама за дјецу *Клуна крај прозора* Исмета Бекрића, као и књижевне вечери посвећене дјелу Скендера Куленовића, Михаила Лалића, Ристе Трифковића, Николе Шопа, Андреја Хинга, Живка Чинга, Моме Капора, Љубивоја Ршумовића, Звонимира Голоба и Луке Павловића. Такође су планиране изложбе посвећене Звонимиру Шубићу, Илији Грбићу, фра Грги Мартићу и Аугусту Цесарцу. Уз то се требала покренути и трибина под називом “Марксизам и култура”. Међутим, осим антологије Коље Мићевића и двију изложби, ништа од предвиђеног програма није реализовано.

Ако раније најаве нису уродиле плодом, планови за 1976. годину, представљени у листу *Глас*, другачијег су карактера, али не само зато што је “овогодишња програмска дјелатност и експерименталног карактера и треба да послужи као оријентир за дугорочније планирање у бањалучком Дому културе”. Од 1. марта у Дому културе су почела са радом три аниматора (Сеад Садих, Ирфан Хорозовић и Александар Шукало), те је уз двојицу сликара (Бекир Мисирлић и Јосип Гранић) програмско одјељење ове институције могло на другачији начин да функционише.

“У домену књижевности планирана је Трибина ‘Први примјерак књиге’ у чијем ће оквиру уз стручан коментар бити ријечи о стваралаштву бањалучких литерата. Поред тога предвиђено је да књижевник Младен Ољача говори о активностима послје конгреса Савеза књижевника Југославије. Међу гостима ће бити и Светозар Радоњић Рас (биће представљено

његово дјело 'Рунолист покојног дола'), те књижевници из Новог Сада, Мостара, Ријеке и СР Македоније. Обиљежиће се и јубилеји: 100-годишњица рођења Владимира Назора и Ивана Цанкара, 70-годишњица рођења Веселина Маслеше, 60-годишњица смрти Петра Кочића.

Циклус 'Савремени тренутак културе' у оквиру Трибине 'Самоуправљање и стваралаштво' садржаваће теме Предрага Матвејевића, Мухамеда Филиповића, Првослава Ралића, Музафера Хаџагића, Вјекослава Микецина, Милана Ранковића, Милоша Немањића, Фуада Мухића и Родољуба Чолаковића као конкретан прилог закључцима СКЈ у култури, у развијању теоријског образовања радних људи, културних радника. Стваралаца, у прожимању удруженог рада и стваралаштва."

Ипак, много тога од наведеног није остварено, јер вјерујемо да су нови сарадници на другачији начин од предвиђеног постављали програме. Како се стално ангажује књижевник Ирфан Хорозовић као "аниматор за књижевну дјелатност" (на том радном мјесту ће остати до 31. децембра 1980. године), књижевни живот у Дому културе добија ипак замах. У исто вријеме се у оквиру НИ-ГРО "Глас" покреће стална издавачка дјелатност тако да, уз часопис Путеве, редовно објављивање нових рукописа и приређивање књижевних вечери и промоција локалних и аутора из других средина, књижевни живот почиње да стиче афирмацију и да ствара оквире да у посљедњих десетак година, од свих стваралачких дисциплина, књижевност постане водећа, у односу на периоде када су у граду доминантну улогу имали најприје музички а потом ликовни живот.

Током године промовишу се три књиге превода Коље Мићевића (*Гавран и друге песме, Антологија француске поезије 1400-1800, Антологија француске поезије 1800-1900*) о којим ће говорити Жан-Луј Депјерис и Раша Ливада, затим Илије Козића Ладина, Мате Џаје и Душана Мутића, као што ће бити представљени писци из Сиска (Драган Божић, Јово Вранешевећ, Милош Кордић, Ђуро Маричић, Жељко Крзнарић, Јелена Буинац, Марко Малбашић, Јосип Поднар и Жељко Умиљеновић) и Мостара (Алија Кебо, Раде Будалић, Владимир Павловић, Владо Пуљић, Милован Крунић и Сафет Сарић).

У 1977. години трибина се већ устаљује. У првој половини године представљене су књиге Слободана С. Бошковића, Драге Кекановића, Николе Томовића и Абдулаха Сидрана, као и монографија Александра Равлића *Бањалука – раздобља и стољећа*. Јесен почиње књижевном вечери посвећеном књизи која је тада у жижи интересовања цјелокупне југословенске јавности: ријеч је о *Гробници за Бориса Давидовича* Данила Киша коју је бањалучкој публици представио Дејан Ђуричковић², а затим слиједи промоције превода Коље Мићевића *Завештања Франсоа Вијона*, књиге приповједака Алије Исаковића *Тај човјек*, те антологије поезије за дјецу Муриса Идризовића *Гласови дјетињства*. Превод К. Мићевића публици је представио Никола Милићевић, док је о књизи М. Идризовића говорио Воја Марјановић.

До краја године су одржане још двије књижевне трибине на којим су гостовали Оскар Давичо и Гојко Бановић. Отада ће се почети објављивати “извјештаји” са књижевних вечери који ће бити својеврсно не само свједочанство о књижевном животу већ и слика и барометар укупних културних кретања у Бањој Луци. Нада Пувачић свједочи како је Давичо говорио о Песми и о себи:

“Вијећница Дома културе била је те вечери испуњена до посљедњег мјеста. Знало се да то није класично књижевно вече на којем ће неко прочитати неколико страна нове, тек објављене књиге. У замјену за то, добили смо могућност да са Давичом разговарамо о свему ономе што читаоце занима, пружена је ријетка прилика да у отвореном, слободном, спонтаном разговору сазнамо о тајнама стварања, путевима умјетности...

Оваких вечери нема много. Желимо их, и те како су значајни и за њихову припрему не треба много напора. Уједно су и примјер и поука: лијепа ријеч увијек и свакоме је потребна.”

А крајем децембра (тачније 26.12.1977), у Вијећници Дома културе угошћен је Гојко Бановић на трибини под насловом “Шта се не зна о Петру Кочићу”:

“Ове вечери”, пише иста новинарка, “Бановић је почео нову причу, а изгледало је као да чита неку приповијетку, чак бајку. Причао је о догађајима из Кочићевог живота тако њежно и интимно као да је био присутан и њихов судионик.”

² О овој књижевној вечери у новинама није остао никакав запис. У то вријеме још није било уобичајено да се доносе “извјештаји” са књижевних вечери, а аутор овог текста, који је био у то вријеме уредник културне рубрике, није сматрао за сходно да репродукује Кишове исказе поводом *Гробнице* који су се нешто касније појавили у *Часу антиномије*, а предложени интервју за лист *Глас* Данило Киш није прихватио

У 1978. години промовисане су књиге *Блиско било Даре Секулић*, *Пјесме из Лилипута* (поезија за дјецу) Насихе Хацић-Капицић, *Кад будем велик као мрав* Анђелка Вулетића, *Хулим и посвећујем* Стевана Тонтића, *Горка слад* Предрага Бјелошевића, *Штрик и шија* Коље Мићевића и *Мама, ја сам Дон Хуан* Соње Манојловић, затим су одржане двије књижевне трибине на којим су били гости Тамил Сијарић и Јара Рибникар, као и трибина Књижевне омладине и “Гласа” о издавачкој дјелатности ове куће и уређивачкој политици часописа *Путеви*. На овој посљедњој у разговору су учествовали Миљко Шиндић, Ибро Ибришагић, Исмет Бекрић и Ирфан Хорозовић. У оквиру међународне манифестације “Сарајевски дани поезије” Бању Луку су посјетили Мартин Калас (Мађарска), Клаус Коњцки (СРЊ), Соња Манојловић, Хамдија Демировић, Слободан Благојевић, Дервиш Имамовић, а од Бањалучана су учествовали Стевка Козић-Прерадовић, Ениса Османчевић-Ћурић, Ранко Рисојевић, Анто Ћосић, Јован Бојовић и Слободан Бошковић. Ову књижевну вече, као и представљање, у новембру 1978, делегације совјетских књижевника, коју су сачињавали Олга Лисовска, Џабир Наврузов, Ростислав Братуљ, Отар Чилидзе и Александар Лазуткин, заједнички су организовали Удружење књижевника БиХ – Подружница Бања Лука и Дом културе.

Наредне, 1979. године Дом културе је представио путописе Зуке Џумхура *Писма из Азије*, есеје Зорице Турјачанин *Кључеви златних врата*, приповијетке Ранка Павловића *Приче из Вакуфа* и Ирфана Хорозовића *Салон глухонијемих кројачица*, као и монографију Александра Равлића Бањалука – раздобља и столећа. Посебне трибине су посвећене стваралаштву Горана Бабића и Елисавете Ричи, америчке пјесникиње руског поријекла, као што је угошћена и Ева Грабовска, преводилац из Пољске. Запис хроничара је остао само након вечери када су представљени путописи Зуке Џумхура:

“...бити путник, свјетски путник, није лака ствар - човјек мора да зна гдје стиже и одакле стиже, а неријетко се дешава сасвим обратна ствар. Успоставити контакт са менталитетом једног народа, његовом цивилизацијом и културом, а за кратак период, не успјева сваком.”

Бањалучка Подружница књижевника је приредила (наравно, у сарадњи са Домом културе) “вече прозе” на којој су наступили Месуд Исламовић, Ирфан Хорозовић, Ранко Рисојевић, Идриз Салтагић, Анто Ћосић, Слободан Бошковић и Ранко Павловић, а потом и “вече критике” са Предрагом Лазаревићем, Зорицом Турјачанин, Фадилом Букићем, Миљком Шиндићем и Сретком Вујковићем (у то вријеме је била изузетно жива и квалитетна и музичка и ликовна и позоришна критика па је штета што и ти аутори и њихови доприноси нису представљени). Настављена је сарадња са другим подружницама па су поново угошћени сисачки и херцеговачки писци.

Поводом 40 година излажења часописа *Путеви* приређено је књижевно вече на којој су наступили Флорика Штефан, Радован Павловски, Дара Секулић, Горан Бабић, Насиха Хаџић-Капиџић, Абдулах Сидран, Ранко Рисојевић, Исмет Бекрић, Мато Џаја, Младен Ољача, Миодраг Богићевић и Бранко Милановић. По први пут се представила и Општинска конференција Књижевне омладине као организатор: почетком јуна је приређено књижевно вече на којој су наступили Биљана Турјачанин, Боро Капетановић, Џенана Вехабовић, Исмихана Хелдић, Срето Зелен, Сабрина Бешлагић, добитници награда на властитом конкурс, а уз њих и Ирфан Хорозовић, Предраг Бјелошевић и Никола Вуколић.

Година 1980. није баш обилувала књижевним програмима. Представљене су књиге Ристе Трифковића (*Еј, меса и ракије*), Ранка Прерадовића (*Гроба оца мога*), Енисе Османчевић-Ђурић (*Клемпави облак*), Ранка Рисојевића (*Снови о вјечном*) и Златана Јукића (*Људодерница*), као и монографије Мате Џаје (*Бањалучка реалка*) и Ивана Ловреновића (*Босна и Херцеговина*, ово је заправо сепарат из другог издања *Енциклопедије Југославије*).

Година је завршена промоцијом тек покренуте Универзитетске библиотеке чији је извршни издавач био Глас а представљене су књиге *Општина у друштвено-политичком систему СФРЈ* Миће Царевића, *Развојни проблеми индустрије и привреде бањалучке регије* Слободана Ђурђевића и *Увод у маркетинг* Ејуба Муџезиновића.

Почетком године, у Гласу је изашао текст Боре Марића под насловом “Афирмација књижевног стваралаштва” који је посвећен

15-годишњици трибине “Први примјерак књиге”. Истакнут је њен значај у “популаризацији књижевности” као што је речено и то да је у почетку “имала завичајни карактер” који је наступима Американке Елисавете Ричи и Пољакиње Еве Грабовске добила и шири значај. Међутим, у тексту Наде Пувачић, који упућује на 25-годишњицу Књижевне трибине (да ли је ријеч о штампарској грешци?) под насловом “Не само сусрети” наведене су ријечи аниматора за књижевност и водитеља књижевних вечери Ирфана Хорозовића:

“Основна њена вриједност је живи сусрет писца и читаоца. Читав рад трибине Дома културе своди се на то, да се што је могуће више, уђе у непосредан и отворен разговор писца са својим читаоцима, да им се при том пружи, колико је то могуће, усмено издање књиге (јер су често присутни и они који ново дјело нису прочитали) обogaђено неким новим приступом, примјереним дјелу.”

Одлазак Ирфана Хорозовића из Дома културе одмах се осјетио. Све до 23. априла 1981. године нема ни једне књижевне вечери. Тада је промовисана књига пјесама Огледалом Ратка Ђогатовића о којој је говорио Хамдија Демировић, а водитељ је био сликар Бекир Мисирлић.

Од 1. маја 1981. на мјесто аниматора за књижевност долази Младен Шукало.³ Међутим, раније договорена промоција књиге пјесама Лице са затиљка Предрага Бјелошевића о којој је говорио Миљко Шиндић одржана је почетком маја. У јуну су приређене двије промоције књига Миле Пешорде и Коље Мићевића (*Константе и превиди*), а на јесен представљена су остварења Енеса Кишевића (*И ништа те као не боли*), Љубе Јандрића (*Јасеновац*) те двију књига Ранка Рисојевића *Велики математичари* и *Слике за утјеху*.

Никола Гузијан, средином јула у чланку “У очекивању промјена”, очигледно превише очекујући од промјене креатора програма књижевних манифестација, истиче како на књижевне вечери, које су “просјечне” и “шаблонизоване”, долазе углавном исти посјетиоци:

³ Званично, на том радном мјесту проводи до 31. октобра 1995. године. Међутим, рад у Дому културе напрасно су прекинуле ратне околности 17. септембра 1991. Када су околности допуштале, 1994. и 1995. године, као и неколико наредних година, повремено је судјеловао у реализацији појединих књижевних вечери.

“Нужна је што хитнија профилација обје трибине, наравно не строго утврђене (нешто се може и мора дешавати и изван одређеног концепта), нужно не само због шездесетак будућих аниматора културе који на ове вечери уопште не долазе или професора у усмјереном образовању од којих њих педесетак предаје књижевност и српскохрватски језик.”

У 1982. години представљене су књиге Здравка Кецмана (*Портрет воде*), Бранислава Глумца (антологија *Моја прва љубавна пјесма*) у сарадњи са књижаром “Младост” из Бање Луке), Марина Зурла (*Прекинута психотерапија*), Стевана Раичковића (*Точак за мучење и Песма тишине*), Твртка Куленовића (*Караван*), Витомира Лукића (*Сеансе*) о којим су говорили Горан Симић, Ранко Прерадовић, Заим Билалбеговић (психијатар), Ранко Рисојевић, Младен Шукало и Јасмина Мусабеговић.

У сарадњи Дома културе и бањалучке књижаре загребачког издавача “Младост” приређене су по једна манифестација у самом Дому и у просторијама књижаре гдје су гости били Бранислав Глумац, Енес Кишевић и Ранко Рисојевић. У то вријеме су биле уведене редовне редукције електричне енергије, па хроничар Боро Марић, шаљиво, назначава како је у књижари “изрежирана” редукција струје:

“Свијеће су, силом прилика, замијениле сијалице што је учинило да доживљај буде потпунији. Нарочито кад се зна да се све овакве манифестације, бар у Бањалуци, углавном одвијају по већ разрађеном, па и досадном, шаблону. Тако је, као у свим ранијим приликама у овој књижари избјегнут укочени академизам. Срушен је и зид ћутања који, у правилу, дијели публику од писца и водитеља.

Ово је и доказ да интересовање за књижевне вечери постоји и да литературе имају одану публику. Колико ће је, у појединим случајевима, бити зависи у многоме и од њих, али и од начина организовања, односно могућности приближавања писца посјетиоцима.”

Наглашавајући да се овим сусретом наставила пракса да се у поменутој књижари реализују сусрети писаца и читалаца, аутор истиче жал што “нико за сада не слиједи примјер”. Сва новинска

наглашавања о потреби другачијег профилисања књижевних вечери наметало је да се постепено успостави разлика између класичне промоције књиге, разговора поводом нових остварења као замјена за некадашње књижевне салоне и тзв. “књижевних митинга”. Међутим, то се није могло постићи никаквим договором или декретом!

Интензитет књижевног живота је био у порасту: осим судиоништва Дома културе, Друштвеног дома “Мејдан”, повремених трибина чији је покретач и реализатор била бањалучка Подружница књижевника или трибина у Дому ЈНА, као и укључивање бањалучке књижаре “Младост”,⁴ посебно представљају активности Књижевне омладине из Бање Луке чији су ентузијастички сарадници са Домом културе, покренули “Клуб 82”, на којем су представљани не само књижевници већ и други ствараоци – сликари, глумци, музичари... Концепција ове трибине је претендовала, али и успјешно реализовала, превазилажење или нарушавање овјешталих конвенција или шаблона уобичајених књижевних трибина. Гости су, уз водитеља трибине (Предраг Бјелошевић), имали својство “госта-домаћина” и они су, свако за себе, обликовали начин свог представљања и дружења с публиком. Те трибине су реализоване у подруму који је био уређен као клупска просторија.

О почетку рада “Клуба 82” забиљежено је следеће:

“Једна замисао о којој се предуго размишља, отварање врата љубитељима писане ријечи са гостом домаћином, који би уз разговор и представљање своје поетике подстицао учеснике да међусобно размијене искуства, почела је да се наслућује.

...[Те трибине] зависе не само од домаћина већ и оних који ће судјеловањем и доласком на овакву трибину пружити могућност да се оствари сретање између стваралаца и љубитеља лијепе ријечи.”

⁴ Свака од ових трибина имала је своју концепцију и другачији начин представљања књижевних дјела и књижевника, што је омогућавало лакше и брже профилисање сваке од њих.

Почетак 1983. године обиљежен је текстом Наде Пувачић о књижевној дјелатности под насловом “Публика скупа и далека” а припада серији написа о програмима у бањалучкој култури. У поднаслову чланка стоји:

“Хронична болест културних, па и књижевних манифестација је малобројна публика, поготово она млађа, ученичка, коју васпитавају професори књижевности а нису чланови библиотеке и не долазе на књижевне вечери. Зато питање финансирања ове дјелатности стоје иза жеље да Бањалука има више читалаца, да дођу добри писци, да понесу утисак о лијепој књижевној атмосфери у граду.”

У наведеном чланку се истиче Трибина “Клуб 82” Књижевне омладине и Дома културе као “најјаче прошлогодишње освјежење”, а уједно се најављује представљање Светлане Велмар Јанковић чија је књига *Дорћол* била у средишту шире југословенске пажње, затим Павла Угринова, Мирослава Јанчића, Слободана Селенића, Михаила Лалића, Жарка Команина, Стијепу Мијовића Кочанина, Џемалудина Алића, Слободана Шнајдера и др. (нису наведена имена бањалучких аутора, јер је њихово представљање било везано за договоре са бањалучком Подружницом књижевника).

Поводом хроничне болести звана “публика”, наведене су ријечи аниматора за књижевности у Дому културе, иначе аутора овог текста:

“За град са 130.000 становника педесетак присутних је немила легитимација књижевне културе. Не стиче се она преко ноћи, али има начина да бар међу младима буде већа. Симптоматично је да у публици нема професора књижевности, језика. Како онда међу ученицима да тражимо публику? Примјером их васпитавају они који предају књижевност а нису чланови Народне библиотеке, не долазе на културне манифестације. Како да стварамо нову публику?”

Ова упитаност је једнако присутна и данас. Као да се у култури живљења и менталитету средина ништа није битније промијенило. Чак и настојања писца ових редова, уз неколицину сличних мишљења појединих колега са Филозофског факултета у Бањој Луци, да укаже на потребу учешћа у свеукупном културном животу, тј. да студенти посјећују позоришта, ликовне изложбе, концерте, књижевне вечери итд., баш не наилази на велики одјек међу њима. Навођени су као примјери неколицина истакнутих писаца, попут Данила Киша, Драгослава Михаиловића, Милорада Павића који, у вријеме боравка у Бањој Луци, нису били у школ-

ским програмима те тада и неинтересантни за просвјетне раднике. Временом, њихово дјело је постало саставни дио образовног система што показује да и данас повремено гостују угледни аутори који ће вјероватно доживјети сличну судбину Срести се са тим писцима, евентуално разговарати с њима, имало би велики значај како за ученике и студенте тако и за њихове наставнике. Казивање о књижевности, у таквим околностима, имало би посебну драж.

Већ дио најављеног програма је реализован. Тако су 1983. године у Дому културе представљена дјела Горана Симића (критичар Миле Стојић), Стијепа Мијовића Кочана (критичар Ернест Фишер), Слободана Јанковића (критичари Ирфан Хорозовић и Ранко Рисојевић), Џемалудина Алића (критичар Ирфан Хорозовић), Фериде Дураковић (критичар Адмирал Махић, гост Зијад Сарајлић), Горана Трибусона (критичар Велимир Висковић), Петра Гудеља (критичар Р. Рисојевић), Слободана Шнајдера (критичар Џевад Карахасан), Жарка Команина (критичар Милосав Мирковић), Слободана Селенића (критичар Младен Шукало), Драгослава Михаиловића (критичар Љубиша Јеремић), а у “Клубу 82” гости су били Миле Стојић, Адам Пуслојић, Р. Рисојевић, Никола Томовић, Милован Марчетић и Ненад Бојић, Зоран Марковић, Ратко Ђогатовић и Зоран Кршул, Здравко Кеџман и Стеван Мартиновић, Никола Гузијан и Слободан С. Бошковић. За јесен су најављени Душко Трифуновић, вече севдалинке, хрватско и српско млађе пјесништво, Стеван Тонтић, Хусеин Тахмишчић, као и неколико слободних пјесничких вечери које су конципиране тако да свако ко жели има право да прочита неколико својих пјесама.

Новинар Светлана Шиљековић, поводом вечери посвећене Слободану Шнајдеру и његовој драми Хрватски *Фауст* биљежи како је књижевна трибина Дома културе “повукла прави потез”: “Видјели смо и чули Шнајдера у правом тренутку.” Овим поводом треба напоменути да је у том тренутку ова драма истовремено извођена у неколико најважнијих позоришних центара (осим у Загребу!). То вече је било изузетно посјећено, за разлику од представљања, рецимо, нових књига Драгослава Михаиловића (можда су разлози одсуства публике били везани за још увијек чврсте идеолошке стеге, а знамо да овај писац има своју голооточку и информбировску одисеју). Исти новинар, поводом ове друге трибине, биљежи:

“Мало је књижевних срастања попут овог што су га малобројни посјетиоци Трибине имали. Не само искреност и непосредност, као што је она из његових [Михаиловићевих] дјела, великог савременог писца, него и спремност и кристална јасност онога што је о њему говорио Љубиша Јерemiћ, књижевни критичар и предавач на београдском Филолошком факултету, учинише да два сата протекоше као трен.”

Овдје треба посебно разјаснити позицију “критичара” приликом представљања појединих аутора и њихових дјела: замисао организатора је била да, уз водитеља трибине, они буду тзв. “модератори” разговора о књижевним проблемима и књижевним феноменима који припадају поетичким или неким другим особеностима. Њихово представљање аутора и дјела није имало намјеру да се исказују хвалоспјевни, некад и непримјери времену и простору, већ да се стварају оквири у којим су поједини гости, на једнак начин, било “аутори” било “критичари”, само повод за разговор о књижевности. Тиме се постепено рушила рампа између учесника и публике, али и стварала једна необична демократска атмосфера и равноправности свих присутних.

У овој години се суштински утемељила основна намјера организатора, да уз истакнуте пјеснике и приповједаче на књижевним вечерима обавезно, осим водитеља трибине, буду присутни и угледни критичари који ће заједнички отворати врата умјетничког стварања и о њему расправљати са публиком као равноправним судиоником у разговору.

У књижевном животу Дома културе и Бање Луке нису увијек цвјетале руже. Почетком априла 1983, у оквиру сталне сарадње бањалучке Подружнице књижевника са осталим босанскохерцеговачким подружницама, угошћени су сарајевски писци Љубо Јандрић, Љубица Остојић, Велимир Милошевић и Бисера Аликадић. Уз тврдњу да се све “догађа по овјешталом шаблону”, новинар Боро Марић поводом те вечери биљежи следеће:

“У Бањалуци најчешће гостују млађи и још недовољно познати, тачније потврђени ствараоци. Са њиховим опусом посјетиоци књижевних вечери, руку на срце, слабо су упознати. Примјера ради, већина чланова бањалучке Подружнице

Удружења књижевника, највјероватније, мало шта зна о литерарном дјелу Бисере Аликадић. За већину присутних она је, као списатељица, ипак, анонимус. Због тога је, ваљда, замољена да каже о чему се ради у њеном новом роману. Да би одговор био примјерен питању, књижевница је прочитала извод из рецензије!

По свој логици, ако већ писци нису довољно познати публици, требало би им дати прилику да се што 'јаче' представе оним што су написали. /.../ Стога вече са Петром Гудељом представља један од свијетлих тренутака у бањалучком књижевном животу."

Замах остварен у 1983. није потврђен у 1984. години. "Клуб 82" је своје активности започео низом предавања, као вином, о различитим умјетностима, па је о "стилстици данас" говорио Миљко Шиндић, о "савременој драми и позоришту" Предраг Лазаревић, о "архитектури данас" Омер Бербер, о "ликовној умјетности данас" Томислав Дугоњић, да би штампа од низа вечери забиљежила само априлско слободно вече и мајски сусрет са Младеном Ољачом. Очигледно да се и на овој трибини почео осјећати извјесни замор.

На редовној књижевној трибини представљена су дјела *Увод у Перу К. Пере Квесића* (критичар С. Мијовић Кочан), *Од збиље до пјесме* Муниба Маглајлића (критичар Рашид Дурић, гост Салих Селимовић), *Дупла експозиција* Ласла Вегела, Браћа Мирка Марјановића (критичар Касим Прохић), *Чекрк* Јована Зивлака (критичар Р. Рисојевић), *Полемике и чланци* Мирослава Крлеже (критичари Радован Вучковић и Џемалудин Алић), *Књижевна Крајина* Миљка Шиндића (критичар Предраг Лазаревић), *Карта времена* Ирфана Хорозовића (критичар Мирослав Тохол), *Песме 1971-1982* Боре Радовића (критичар Р. Рисојевић), *Стилус* Миленка Стојичића (критичар Никола Вујчић). Занимљиво је да ни о једној од наведених књижевних вечери није забиљежена ни ријеч. Вјероватно је укупна атмосфера наметнула идеју да се организује јавна трибина "о књижевним трибинама". Поводом тог покушаја, у чланку насловљеном "Како даље?", Никола Гузијан биљежи следеће:

“Трибина о трибинама“, расправа организована у бањалучком Дому културе није успјела. У заказано вријеме стигло само 19-оро заинтересованих. Кога се тиче културна политика града и ко је дужан да да одговоре?”

У 1985. години о Земној свјетиљци Миле Стојића говори Јован Зивлак, затим о Хазарском речнику Милорада Павића говоре Велимир Висковић и Јасмина Лукић; *Хам-даговој освети* Мухамеда Конџића – Џемалудин Алић, *Савршеном облику* Саше Хаџи Танџића – Срба Игњатовић; *Кроз прамење небо* (књизи графика и пјесама) Јована Спреме – Миливоје Родић; *Сабраним дјелима* Jorgea Luisa Borgesa – Мирко Томасовић, Тонко Мароевић и Алберт Голдштајн; *Рукописној оставитини* Терезе Комцове Жагар Здравка Кеџмана – Томислав Дретар; *Скривеном оку* Исмета Бекрића – Зорица Турјачанин и Миљко Шиндић; *Устуку* Вука Крњевића – Предраг Матвејевић и Р. Рисојевић; *Све је земља* Стевке Козић Прерадовић – Зорица Турјачанин и Миљко Шиндић; а о *Свјетлацу у копривама* Енисе Османчевић Ђурић – поново Зорица Турјачанин. Посебно представљају трибине посвећене дјелу Ненада Радановића о којем је говорио Ранко Рисојевић, као и гостовање Весне Парун уз учешће глумице Бранке Цвитковић (осим у Бањој Луци, оне су гостовале и у Дому културе у Лакташима; и касније ће се повремено поједини програми тако реализовати).

Један од повода доласка Весне Парун на књижевно вече у Бању Луку је био њен чувени говор на конгресу југословенских књижевника у Новом Саду гдје се већ увелико читавао духовни распад Југославије који ће се и остварити неколико година каснија. Њен покушај да одбрани духовност спрам националне острашћености, а не потирући ничији идентитет, наишао је на велико одабравање како међу књижевницима и другим културним радницима, тако и код најшире читалачке публике. О тој вечери Никола Гузијан, у чланку “Изузетно књижевно вече”, између осталог записује како остаје “да кажемо да смо били свједоци једне изузетне и пјесничке и људске личности”.

Исти новинар, не биљежећи ништа о доласку у Бању Луку Милорада Павића, Вука Крњевића или Предрага Матвејевића, као ни о промоцији сабраних дјела Хорхеа Луиса Борхеса, једне од најзначајнијих књижевних фигура 20. вијека, оставља траг о промоцији романа Здравка Кеџмана:

“Било је по свему неовдашње вече, у почетку неодступајући нимало од уобичајеног концепта по којем критичар хвали књигу, посјетиоци такође. Но, овој вечери то није било суђено. Наиме, послје уводног слова у разговор о књизи су се умијешали посјетиоци, отворивши дијалог и за неке друге тонове осим аполетских. Тако је на вечери било сасвим супротних мишљења – од оних који су књигу хвалили до других који су је оспоравали. И, управо у тренутку кад се очекивало да присутни аудиторијум формира објективно мишљење о овом роману-првенцу Здравка Кеџмана, вече је завршено. Прерано, иако је трајало неубичајено дуго, око деведесет минута.”

Новинар наводи у чланку и учеснике у дијалогу: осим аутора Здравка Кеџмана и Томислава Дретара који је наведени роман представљао, своје мишљење су износили Ирфан Хорозовић, Миљко Шиндић, Никола Вуколић, Миленко Стојичић, Никола Томовић и други (под овим “други”, чини нам се, подразумијевали су се они гласови из публике који нису имали књижевни, културни или неки други “педигре” да би били нешто више од анонимних гласова).

У фебруару 1986. године, Скупштина СИЗ-а културе, на приједлог Програмске комисије, додијелила је стимулацију Књижевној трибини Дома културе за резултате у претходној години (ја бих радије рекао “у претходним годинама”). У чланку “Антологија књижевних вечери”, Миленко Стојичић је, између осталог, забиљежио водитеља и аниматора књижевних трибина Младена Шукала који је, одговарајући на питање шта је књижевно вече рекао сљедеће:

“Прво, треба једном седмично организовати трибине које би обухватале све врсте и родове књижевности, а не само поезију и прозу. Такве трибине треба профилирати због публике. Не можемо очекивати да на вече поезије дође неко ко то не воли. Треба му омогућити да посјети оно што воли... Непрофилираност утиче и на програме у Дому културе. Домаћи писац, на примјер, тражи вече у Дому културе, што донекле отежава договор између нас који организујемо и водимо трибине... Хиљаду кључева играју улогу у избору писаца. Прво настојимо да дове-

демо добитнике Нинове награде, награде "Бранко Миљковић", "Иво Андрић". Затим настојимо да представимо писце других народа и народности... Отворени смо за сугестије са стране и врло често их се држимо."

Година 1986. биће посвећена дјелима Павла Павличића, Драгана Студена, Алије Исаковића, Славка Михалића, Светозара Радоњића Раса, Коље Мићевића, Ранка Павловића, Ивана Ловреновића, Ранка Рисојевића, Тихомира Левајца и Жељка Иваковића о којима су говорили Давор Бегановић, Сретен Вујковић, Енес Дураковић, Анте Стамаћ, Радојица Таутовић, Јовица Аћин, Милан Чакар, Звонко Ковач и Р. Рисојевић, Споменка Штимац, Љиљана Шоп и Јанко Вујновић, те Невен Јурица. Такође је организована промоција *Антологије савремене македонске поезије* Цвете Котевске и Ефтима Клетникова, на којој је забиљежено свега 13 посјетилаца међу које су убројани аутори, новинар и водитељ, те трибина "Опојност ума" посвећена Тину Ујевевићу о коме су говорили Дубравко Јелчић и Недељко Михановић.

Књижевни програм у 1987. години унеколико се разликује од програма у претходним годинама: започело се заједничком промоцијом часописа *Путеви* и *Писмо* уз учешће Раше Ливаде, Мирка Радојичић и Коље Мићевића, а наставило трибинама Рат, књижевност, викимологија (учесници: Марино Зурл, др Звонимир Шепаровић и Ирфан Хорозовић), Полемике на југословенском тлу (Ратко Пековић и Иван Крталић), О јапанској култури (изложба и књижевно вече Владимира Девидеа); Људска милошта Младена Ољаче (учесници: Јурај Мариновић и Зорица Турјачанин), О револуционарној народној поезији (учесници: Миливој Родић и Рашид Дурић) да би се окончало промоцијом часописа *Путеви* који су били посвећени годишњици Вука Ст. Карацића на којој је, поред других учесника, свој прилог дао и Мишел Обен, тадашњи шеф славистике на париској Сорбони. Нису занемарене ни промоције нових књига: представљене су књиге *Ушати* Миленка Стојичића (говорили су Миливој Сребро и Ирфан Хорозовић), *Изабране пјесме* и *Антологија америчке новеле XX стољећа* Мариа Сушка; *Ратне игре у Врбовцу* Свете Лукића (Вук Крњевић), *Коштрика* Цице Арнаутовића (Ранко Прерадовић и Енес Кишевић); *Тантризам и жога* Душана Пајина (Ненад Фишер); *Бисерница снова* Борке

Тадић (Сретен Вујковић) и Реа Ирфана Хорозовића (Џевад Карасан).

Те године је забиљежено и прво отказивање: иако је све урађено за промоцију романа *Прерушени просјак* Ивана Кушана, аутор се уопште није појавио у Бањој Луци! (Разлози недоласка остали су непознати.)

Занимљиво је да од цјелокупног програма књижевног живота у овој години, Никола Гузијан, питајући се у чланку “Гдје је хиљаду чланова”, мислећи на Књижевну омладину Бање Луке, поставља питање профила трибине “Клуб 82” и подсјећа:

“...гост трибине био је уједно и домаћин и сам је бирао начин на који ће се представити. Данас је ова трибина класично књижевна вече. То јест без инвенције, без профила. Ваљда само да се обавеза према СИЗ-у културе отаља.” (Повод је представљање књиге Мирка Грбића Све моје туђе је о којој је говорио М. Шукало!)

Почетком 1988. године, *Глас* је, између осталог, донио најаву одржавања 17 концерата, 4 музичке трибине, 20 изложби, 17 књижевних вечери, 8 сценских представа уз филмске и видеопроекције. У истом чланку Јагоде Прње “Програми без промјена”, међу осталим, аниматор за књижевност Младен Шукало казује слjedeће:

“Нисмо у ситуацији да почетком године обезбиједимо квалитетне програме. Књижевне трибине које планирамо отварају разговор о ширим питањима културе, југословенског значаја, тежећи да превазиђу класични облик промоције књиге. У свим областима рада, Дом је остварио више него што је планирано. Јануар јесте без већих програма у бањалучкој култури, али не значи и мање рада. У овој години предвиђамо организовање књижевне радионице са водитељем Кољом Мићевићем, књижевником и преводиоцем, а уз госте, биће ријечи о сонету као књижевној форми. За нас, организаторе, пуна сала значи доста, а трибине о јапанској култури и тантраизму и јоги, протекле године, потврда су да се тако може обезбиједити долазак публике.”

Промовисане су књиге Воје Чолановића *Зебња на расклапање* (Вук Крњевић), Миленка Стојичића *Књига од живог меса* (Младен Шукало и Ирфан Хорозовић), Виктора Жмегача *Повијесна поетика романа* (Андреа Златар, Ненад Поповић и Велимир Висковић), Александра Баљка *Историја Афокалипсе* (Предраг Марковић), Ранка Рисојевића *Арапски математичари*, Алије Х. Дубочанина *Немирно љето* и *Лађарски пут* (Р. Рисојевић, гост вечери био је млади сарајевски пјесник Дамир Узуновић) и Давида Албахарија *Цинк* и *Једноставност* (Михајло Пантић и Предраг Дојчиновић). Такође је приређена трибина посвећена пјесничком дјелу Ивана В. Лалића о којем је говорио Миодраг Перишић.

Поводом промоције романа Воје Чолановића Н. Гузијан записује:

“И на крају треба похвалити брзу реакцију Дома културе да одмах послуже додјељивања НИИН-ове награде у Бањалуци представи ову књигу које иначе нема купити у нашим књижарама, тако да већина присутних није књигу ни прочитала. Но, то није сметало разговору о књизи у којој се прича о побуни старије генерације (Тигрова трећег доба) против ”терора“ младих. Прилично необично. Дакле - читати.”

По свједочењу истог новинара, на промоцији књиге Миленка Стојичића ово дјело је изазвало “живу расправу која се дотичала питања језика и стила и традиционалног и модерног”, а након трибине посвећене поезији Ивана В. Лалића забиљежено је и питање упућено овом пјеснику “зашто он није био популарнији код шире читалачке публике”. Умјесто Лалића одговорио је Миодраг Перишић, тадашњи уредник београдских *Књижевних новина*, које су у то вријеме стварале посебну и културну и друштвено-политичку климу:

“То је питање култивисаности нашег укуса”, каже Перишић. “Ми смо, а то је све видљивије, затомили моћи нашег језика, уништавајући његов ритам и природну мелодију у такозваној музици, наша свест о томе шта је вредно а шта не, јесте сужена свест и зато наши велики песници нису чак знани и онима који по природи своје професије за њих морају знати...”

Занимљива је чињеница да бањалучка културна јавност није баш посебно реаговала на један необичан културолошки угођај. Организовано је књижевно вече са изложбом слика под насловом Мој избор слике на којој су наступили двојица хрватских пјесника који су истовремено и историчари умјетности – Тонко Мароевић и Звонко Маковић. Они су изабрали по властитом избору 40-ак графика Нивес Кавурић-Куртовић, Златка Боурека, Бисерке Баретић, Метке Крашовец, Јулија Книфера и Мирослава Шутеја а све је то послужило као повод да се, уз читање властитих стихова, омогући разговор о односу слике у сликарству и слике у поезији. На сличан пријем је наишла трибина на којој су повод за разговор биле књиге Слободана П. Новака Дубровник изнова и Планета Држић. Н. Гузијан у чланку “Град као текст” наводи ријечи М. Шукала који је истакао ауторово посматрање града као макропростора као и ријечи самог аутора који је нагласио да је Дубровник “град који је напустио своје становнике што и јесте судбина свих старијих градова”, након чега закључује:

“Права је штета што је на овој вечери било мало посјетилаца (двадесетак) јер је разговор обећавао. Но, треба истрајати и у оваквим трибинама које разбијају учмалост књижевних вечери, али их зато треба и друкчије водити.”

Идеја о књижевној радионици подразумијевала је да се кроз упознавање са финесама појединих књижевних облика дође и до начина како омогућити публици да стекне представу једнако о занатским колико и о умјетничким финесама. За почетак избор је пао на сонет као једну од најкласичнијих пјесничких форми, а у договору с Кољом Мићевићем ова пјесничка форма се везала за сонату која је, по њему, имала извјесну аналогију, али и могућност да се дође до суштине стварања. Полазећи од “Сонета о сонету” Лопе де Вега као прво наметнуло се питање како превести сонет да би се стигло до питања како написати сонет. Публика се упознала већ у почетку са сонетима Шекспира, Гонгоре, Мориса Сева, Хопкинса и Валерија и публици су подијељени њихових 5 непреведених сонета. “Јер, у питању су били сонети који су непреведиви, записао је Никола Гузијан у тексту “Јединствени сонети”, пјесме које не могу да изађу из сопственог језика без суштинских оштећења, сонети

који су чак тешко читљиви и на језику на којем постоје. То је присутнима и објаснио Мићевић превевши у прози Валеријев сонет и презентирајући доцније тај исти превод у стиху рекавши при томе: ”Суочени смо са пет великих пјесника и са пет непреводивих сонета; да ли је то мана или врлина, то је тешко рећи.“

Ово поетско-музичко вече протекло је у пријатној атмосфери, гдје се имало штошта научити о сонету и сонати, као и о њиховој међусобној повезаности.”

Поводом друге од пет одржаних сеанси, исти аутор у чланку “Освајање сонета”, преносећи укупну атмосферу, када су уз водитеља своје сонете представили и Ранко Рисојевић, Ирфан Хорозовић, Сретен Вујковић и Миленко Стојичић, указује на запитаност “да ли се сонет догађа или се исписује” која је остала без одговора премда се одговорило на суштинско питање – “да је сонет неисцрпан и да се стално враћа нудећи се да буде освојен”. И додаје:

“Посебну драж свих ових вечери чинила је публика (стална публика). И, готово да је свако сједио на мјесту на којем је био и прве од ове четири вечери. Публика која је помно и знатижељно пратила ова предавања претворена најчешће у мини-концерте показала је да је жељна друкчијег типа књижевних вечери. Могу ли поетско-музичка чворишта послужити као модел?”

Одговор је садржан у самој чињеници да идеја књижевне радионице након сонета буде посвећена новели, односно приповиједи, никада није реализована.

Простори Дома културе су почетком новембра ове године били отворени за једну посебну манифестацију. У сарадњи Гласа, Дома културе и још неких институција, организовани су 1. и 2. новембра Дани Пола Валерија током којих је приређено више манифестација, од промоције његових дјела у преводу Коље Мићевића, преко округлог стола до књижевних вечери. Гости су били Џудит Робинсон, Нед Басте, Јовица Аћин, Милан Дамњановић, Никола Ковач, Тонко Мароевић, Предраг Лазаревић и Миодраг Живановић, док су на књижевној вечери наступили Јован Јоцо Бојовић, Никола Вуколић, Ранко Рисојевић, Ајнур Исламовић, Адис Џубо, Љупко Рачић и Коља Мићевић.

Наредна, 1989. година, није блиставо започела.

Н. Гузијан, у чланку “Само пет посјетилаца”, осврће се на књижевно вече посвечено словачкој књижевности у Југославији а гости су били Вјера Бенкова, Вићазослав Хроњец и Зорослав Спек:

“Организатор, Дом културе, који се овдје појавио у лику аниматора за књижевни живот Младена Шукала, поново је заказао. Наиме, ово је већ треће пропало књижевно вече у бањалучком Дому културе: прво када се новосадски писци уопште нису појавили, тако да се публика вратила кући⁵. Сљедећи пут, исто су учинили и писци из Сарајева.⁶

Шта се догађа са организацијом књижевног живота у Бањалуци? Шта раде аниматори, шта књижевници који већ годинама, упорно не долазе на књижевне вечери, и колико све то кошта?

Ово питање тражи прецизније одговоре које ћемо потражити код аниматора, али и радника из удруженог рада који су ово пропало књижевно вече издвајањем из дохотка платили. По свему судећи, и преплатили.”

Отказивања нису завршила овдје: није се одржала ни заказана промоција романа Светислава Басаре *Фама о бициклистима* о којем су требали да говоре Предраг Марковић и Давор Бегановић. Ипак лош почетак није пореметио даљи рад: услиједило је представљање књига *Мртва вода* Здравка Кеџмана (говорили су Ранко Слаојевић и Никола Гузијан), *Роман, историја, политика* Николе Ковача (Никола Кољевић), *Номади љепоте* Александра Флакера (Звонко Маковић), *Старе и нове песме* Јована Христића (Ђорђије Вуковић), *Брдо изнад облака* (мемоарска проза) и *Ниска* (поезија) Весне Крмпотић (Ирфан Хорозовић), *Калфе* Ирфана Хорозовића (Милан Чакар и Миленко Стојичић), *Главара и писара* Новака Килибарде (Јован Деретић, Предраг Лазаревић и Слободан Јоковић), часописа *Књижевна критика* и тематским блоковима *Порнологике* и *Еко* (Иван Чоловић, Зоран Хамовић и Миливој Сребро), *Берлинског рукописа* Ирене Вркљан и *Загребачке биљежнице* Venne Mauer-Wehlaska (Ненад Поповић), *Источни диван* Џевада Карахасана (Предраг Марковић и Мухамед Џелиловић), *Огледа о Паји Патку* Богдана Тирнанића (Зоран Ђукановић). И ове године

⁵ Ријеч је о промоцији заједничке књиге Фрање Петриновића и Ђорђа Писарева о којој је требао да говори Сава Дамјанов, а била је најављена претходне године.

⁶ Ријеч је о промоцији књиге Дарија Џамоње о којем је требао да говори Мирослав Тохољ.

ноембар је био резервисан за Дане Пола Валерија. Свој прилог су тада дали Џудит Робинсон-Валери, Никол Селерат-Пјетри, Нед Басте, Миодраг Живановић, Каталин Ладик, Слободан Павићевић, Јасмина Мусабеговић, Иван Ловреновић, Војка Смиљанић-Ћикић, Светлана Спаић, Јован Ћирилов, Владимир Премец и др. Поред тога, било је и других промоција књига ванкњижевне и неумјетничке природе.

Премда дјелује да је програм био богат и садржајан, хроничари свједоче о сасвим другачијој ситуацији. Никола Гузијан, у тексту “Концепт за лијепу ријеч”, тврди како су књижевне вечери у посљедње вријеме све мање посјећене и да се, поред тога, у анимацији ништа не мијења. Поводом отказивања казује сљедеће:

“Зашто писци не поштују договор, то само они знају, а зашто је све мање публике на књижевним вечерима, нарочито писаца то изгледа нико не зна. Мишљења су различита, али кад се све сабере ипак се може извући закључак да је метод организације и сам чин књижевне вечери застарио а учесници слабо плаћени.”

У истом тексту се истиче како друге трибине не раде, а како је у оквиру усмјереног образовања био уведен и смјер за аниматоре, аутор истиче проблем незапослених аниматора успут питајући се да ли су они “својим средњошколским образовањем уопште оспособљени за овај посао”:

“Треба, овдје, такође рећи да је опис послова и радних задатака једног аниматора у бањалучком Дому културе прилично уопштен али да као такав у потпуности даје човјеку који те послове обавља на личну иницијативу. Аниматор је потпуно самосталан, он може унапређивати свој рад, може у њега уводити новине. Зашто то не чини?”

“То чине вањски сарадници...”

Поводом књижевне вечери посвећене поезији Јована Христића, Нада Пувачић записује:

“По ”наруџби“ посјетилаца Христић је читао своје нове и старе пјесме које ће свакако имати своје читаоце мада се и

ове вечери чула истина да је поштоваоца ове књижевне форме све мање. Отуда, овакве вечери које нас подсјећају на добре, старе стихотворце и упознају са новима имају прави значај.”

А након представљања дјела Весне Крмпотић, Никола Гузијан записује:

“Ово књижевно вече посвећено пјесницињи и путници (да ли је то плеоназам) још једном нас је увјерило да је поезија ”вечна свежина света“ и да су пјесници они који ”очима невиног дјетета сазнавају и тумаче тај свијет“. У свету ”пут на Исток“ још траје јер то је повратак врсте у мјесто рођења. Дакле, туђине нема.”

Приликом промоције романа *Калфа* Ирфана Хорозовића исти аутор записује о феномену читања слjedeће:

“[У разговору је] учествовао и аутор, споменуши да је веома занимљиво читање његове књиге понудио и аутор плаката за ово књижевно вече Бранко Шестић.

Да овај роман (драма, роман) контрапункт доиста тражи специфичног читача, показало је и ово вече које је прије свега требало да буде разговор о књизи, што је неколико пута и покушао водитељ Младен Шукало, но посјетиоци од којих је већина прочитала књигу, углавном, нису били спремни за овај начин кореспонденције.”

Иако је било низа критичких напомена о организацији књижевних трибина, оне су повремено изазивале дужну пажњу садржином, али не и начином припреме. Поводом промоције часописа *Књижевна критика* забиљежено је слjedeће:

“По свему судећи ово вече организовано уочи празника [првомајских] могло је да буде много занимљивије да се ограничило само на једну тему. Овако, ниједна прича није допричана: ни о еротизму, ни о љубави, ни о сексуалности, ни о цензури, а ни о порнографији. Једино у чему су се учесници разговора сложили је да – природна сексуалност не интересује порнографију, као ни друге врсте и подврсте књижевности.”

Година 1990. скоро као да припада дјелатности Дома културе. Тек неколико промоција књига: с прољећа *Лудило наука* Здравка Кецмана (Стеван Тонтић, Миленко Стојичић и Ранко Рисојевић), *Моцартова Писма оцу* коју је превео Жељко Иванковић (учесници Коља Мићевић, Миодраг Живановић, Ирфан Хорозовић, Ранко Рисојевић, Миленко Стојичић, те Татјана Грубић, виолина уз пратњу на клавиру Дубравка Рукавине и Тимее Лукић [Хотић]), а на јесен промоције прозних књига *Монструм* Васе Павковића и *Отменост душе* Предрага Марковића (како су аутори и критичари, осим представљања властитог остварења, говорили су и о оном другом аутору), књига поезије *Са друге стране* Сретена Вујковића (Миљко Шиндић и Исмет Бекрић), *Скупа недорасли* Ранка Прерадовића (Рашид Дурић и Миленко Стојичић), *Царска намигуша* Ненада Грујичића (Ранко Рисојевић) и *Од страха почетница* Миленка Стојичића (Јован Зивлак, Миодраг Живановић и Ранко Рисојевић).

Уз ово треба споменути серију трибина под заједничким називом “Поезија у музици”, започету у децембру и која ће се наставити у јануару и фебруару наредне године. Њу је осмислио и водио Ранко Рисојевић, а представља, на извјестан начин, комбинацију “музичких чворишта” и “књижевне радионице”, односно музичко-поетских вечери о којима такође није остао забиљежен никакав траг.

Чудно је да се у штампи није нико оглашавао поводом ове осеке у трибинама Дома културе, а то упућује и на чињеницу да хроничарски записи нису увијек потврда вриједности одређених садржаја о којим се говори нити потпуно свједочанство дешавања.

Јануар 1991. године је наговјештавао да је вријеме прошлогодишње осеке представљао само узимање даха за нови залет. У том мјесецу, поред других манифестација, приређена је трибина под насловом “Феномен Агате Кристи” на којој су говорили Павао Павличић и Давор Бегановић, након чега је приређена пројекција Хичкоковог филма “Назови М ради убиства”. Затим је улиједила промоција биографског романа о *Мис Ирбиној Анђели милосрђа* Јосипа Лешића о којем су говорили Марко Вешовић и Миодраг М. Вулин.

Међутим, крај мјесеца је обиљежен чланком Наде Пувачић под насловом “На оштрици куртоазије (умјетничка и друга критика)” у којем је доминантно питање “Гдје су бањалучки критичари, ко су они и зашто ћуте?” што такорећи обиљежава крај једног времена и почетак другог. Можда се с тим може повезати и напријед поменуто новинарско ћутање о чињеници да је један заиста интензиван књижевни живот скоро замро и да са дистанце дјелује као да је све “нормално”. Потоње представљање аутора и књига *Побуна перача улица* Рада Димитријевића (Ирфан Хорозовић и Миленко Стојичић), *Извештај о куги* Радослава Петковића (Велимир Висковић), *Балада о бескућнику* Садика Табаковића (Коља Мићевић), *Еротизам и књижевност* Ивана Чоловића (Милан Влајчић), *Метафора и филозофија* Миодрага Живановића (Ирфан Хорозовић и Ранко Рисојевић), као и трибина о Солу Белоуу (Марио Сушко и Ђорђе Славнић), “Издавачи и књиге” (Гаврило Граховац, Миодраг Живановић и Зоран Стојановић) није битније промијенило атмосферу.

Промоција романа Светлане Велмар Јанковић *Лагум*, о којем је требао да говори Радослав Братић 7. маја 1991, отказана је из простог разлога што су вуковарска дешавања и сплитско дављење војника показивала да је рат закуцао са свих страна на просторима тада још увијек постојеће а стварно већ непостојеће Југославије. Све чешће су манифестације националних друштава и клубова хрватских и муслиманских интелектуалаца. Резултат таквих активности је индикативан у наслову чланка Љиљане Лабовић “Бањалука је сточарски град!” који представља извјештај са трибине “Препорода” и Форума интелектуалаца муслимана Бањалуке на којој су говорили Садудин Мешковић и проф. др Сабахудин Османчевић. Рат на просторима Хрватске, а који се приближавао и постепено премјештао у Босну и Херцеговину утицали су на замирање дотадашњих облика свих културних па и књижевних манифестација и трагање за новим облицима који су требали да буду примјерени и времену у којем се организују.

Од маја 1992. године, када је промовисана књига *Романи Меше Селимовића* Мирка Скакића о којој су говорили Предраг Лазаревић, Зорица Турјачанин и Миленко Стојичић, па све до данас на књижевном плану се све одвија “спонтано”, јер више нико директно није одговоран за овај сегмент програма.

Августа 1992. године организован је округли сто поводом 50-годишњице поеме Скендера Куленовића *Стојанка, мајка Кнежополка*, почетком октобра округли сто Иви Андрићу, а почетком новембра Миодраг М. Вулин је одржао предавање о Драгиши Васићу. Јуна 1993. Удружење књижевника Крајине (бивша бањалучка Подружница Удружења књижевника) приредило је вече под насловом Предсказање у поезији, на којем су наступили Драган Студен, Стевка Козић Прерадовић, Сретен Вујковић, Бранко Чучак, Миленко Стојичић, Стеван Мартиновић, Никола Томовић, Здравко Кеџман и Љупко Рачић. У октобру исте године представљен је Добрица Ерић, док је у новембру промовисан роман Василија Карана *Како сам добио писмо од Хитлера* о којем је говорио Ранко Павловић.

Година 1994. донијела је извјесну стабилизацију културног живота па су се усталиле и књижевне трибине. У јануару је направљен портрет Ђуре Дамјановића о којем су говорили Ранко Рисојевић и Младен Шукало, док је у фебруару обиљежена 30-годишњица пјесништва Ранка Прерадовића чије су дјело представили Миљко Шиндић и М. Шукало, а поред слављеника учествовали су још Стевка Козић Прерадовић, Ранко Павловић, Милош Милојевић, Миленко Стојичић, Ђуро Дамјановић, Никола Вуколић, Никола Томовић и Љупко Рачић. Представљање књиге *Сагласја* Сретена Вујковића (М. Скакић и М. Шукало), дјела Давида Албахарија (М. Шукало), путописа или репортаже *Путовање у лудило једног рата* италијанске новинарке Џини Тоски Морасанти Висконти (Слободан Рибар, Ангелина Марковић, Бранка Станишић), *Молитва камених уста* Ђорђа Вуковића (Р. Рисојевић), *Продавач магле* Слободана Јанковића (Р. Рисојевић), *Успеније Гаврилово* Јована Бабића (М. Шиндић и П. Лазаревић), поново књига Слободана Јанковића (Ранко Павловић и Р. Рисојевић), *Сунчана страна* Василија Цвијића (Р. Прерадовић), *Некрштени дани* Анђелка Анушића (Н. Гузијан и Р. Рисојевић) и Миодрага М. Вулина *Кочић и Србија* (Зорица Турјачанин и Р. Рисојевић) указује на извјесно богатство и потпуни локални колорит који ће у наредним годинама имати превагу.

Почетком 1995. године организовано је вече посвећено преминулом Младену Ољачи (говорили су Драган Колунџија, Предраг Лазаревић и Ранко Рисојевић), а нешто касније трагично

настрадалом Љупку Рачићу (наступили су Р. Рисојевић, Никола Н. Гузијан, Никола Томовић, Здравко Кеџман, Ранко Прерадовић, Никола Вуколић, Предраг Бјелошевић, Миле Радуљ и Момо Булајић). Академик Дејан Медаковић је на Светосавској академији држао бесједу и његов долазак је искориштен да се, уочи Савиндана, представи његова поезија и мемоарско петокњижје *Ефемерис* о којим су говорили Предраг Лазаревић и Младен Шукало. Марта исте године промовисан је роман *Ноћ ђенерала* Вука Драшковића (организатор редакција листа “Отаџбина”, а у одсуству аутора роман су представили Љиљана Шоп, Мирјана Влајисављевић и Миленко Вучетић). Затим је приређен “портрет” Драгана Колунџије (Миљко Шиндић и Ранко Прерадовић) као и промоција романа *У потпалубљу* најмлађег добитника НИН-ове награде Владимира Арсенијевића (Предраг Марковић и Младен Шукало). Тим поводом, Рајко Радовановић је забиљежио следеће:

“А да је, ипак, ријеч о својеврсној генерацијској књизи, чији ће значај проток времена вјероватно потврдити, то јест да је то књига која се обраћа генерацијама којима се и мало и ријетко обраћају, видјело се и из лакоће комуникације између аутора и, првенствено, младе публике која је до посљедњег мјеста испунила вијећницу Културног центра Бански двор у Бањалуци.”

У марту је приређена трибина под насловом “Андрић данас и овдје” на којој су говорили Светозар Кољевић, Ранко Рисојевић и Младен Шукало, а од априла до јуна су промовисане књиге *Кружно кретање* Тихомира Левајца (говорили су Миљко Шиндић и Миленко Стојичић), *Понешто* Војислава Максимовића (Рајко Касагић, Ранко Прерадовић и Никола Вуколић), *Пут за Исус* Стевке Козић Прерадовић (Зорица Турјачанин), *Песмарица* Николе Томовића (Мирјана Влајисављевић, Ранко Павловић и Младен Шукало) и *Из небеске земунце* Бранка Брђанина Бајовића (Лука Шекара и Ранко Рисојевић).

Крај године обиљежио је округли сто о “односу историје и литерарне фикције” којег су заједнички организовали Филозофски факултет, Нови глас и Културни центар Бански двор поводом 600-годишњице Марка Краљевића, а учествовали су Милан Васић, Раде Михаљчић, Љубомир Зуковић, Јован Деретић, Пред-

раг Лазаревић, Миодраг М. Вулин, Лука Шекара, Свето Личина и други. У оквиру овог скупа промовисане су књиге *Историјски краљ Марко и епски Марко Краљевић* Љубомира Зуковића и *Загонетка Марка Краљевића* Јована Деретића.

Занимљив “опис” књижевних вечери, из пера новинарке Милкице Милојевић, који је, истина, настао поводом представљања књиге *Српски рулет* Небојше Јеврића представљене у Народном позоришту Републике Српске, односи се суштински на вечери које су се махом приређивале у Дому културе, односно Банском двору:

“Три човјека, на три једнаке стилске столице, сједе за дугим столом и говоре. У полупразној сали слуша их двадесетак људи. Они су публика. Они су то по задатку. Или су то ”стари момци“ (и дјевојке) из књижевног круга, који једва чекају да се сва та гњаважа заврши па да се врате у свој природни амбијент – у кафану. На крају, цијели догађај бива ”овјерен“ са десетак редова у новинама, на страници културе. И, заборавља.

Мора ли књижевно вече да изгледа тако? Да ли је ”забрањено“ одступити од ”сценарија“ увријеженог једино навиком и предрасудом да је књижевно вече нешто веома озбиљно, и непромјенљиво, као класична мушка одијела. Може ли, дакле, другачије?”

Новинарка одговара да може и наводи баш наведену промоцију књиге Н. Јеврића.

Марта 1996. поново промоција књиге Слободана Јанковића *Човјек нешто скрива* (представио је Лазар Петровић), а пар дана касније, тачније 22. марта, трибина “Литерарно руво Бранка Ћопића” коју су приредили “Фондација Бранко Ћопић” и Нови Глас а учествовали су Бранко Милановић, Воја Марјановић, Мирјана Влајисављевић, Јован Јакшић, Војо Гаковић и Свето Личина. Слиједи промоције књиге *Андрићево ремек-дело* Николе Кољевића о којем су говорили Б. Милановић и Ранко Рисојевић, па романа *Уклета земља* Светислава Басаре о којем су говорили Предраг Марковић и Младен Шукало, док су о књизи поезије Предрага Бјелошевића *Говор, тишина* говорили Ненад Грујичић и Р. Рисојевић. Поводом уручења “Кочићевог пера” у Банском двору било је говора о књизи Владимира Настића Штаке, а представили су је Анђелко Анушић и Ранко Прерадовић.

Током јесени промовисан је роман *Бездно* Светлане Велмар Јанковић (Предраг Марковић, Ранко Рисојевић и Младен Шукало) а на уручењу награде “Кочићева књига” Добрици Ћосићу за роман *Време власти* говорили су чланови жирија Драган Недељковић, Никола Кољевић, Мирослав Егерић и Зорица Турјачанин. Још су представљене књиге Предрага Ћеранића, Рада Димитријевића, Радована Бјелогрића, Љупка Рачића, као и књижевно дјело Милана Младеновића о којем су говорили З. Турјачанин, Милорад Лазић и Александар М. Петровић.

Година 1997. доноси представљање књига Миленка Стојичића, Миљка Шиндића, Небојше Иваштанина, Драге Црнацка, Војина Тривуновића, Ненада Грујичића као и *Енциклопедије српске историографије* и *Историјског атласа*. У априлу су у Бањој Луци гостовали француски писци Владимир Волков, Патрик Бесон, Димитри Аналис, Милена Ноковић, Ален Покар, Фредерик Дитур, Тјери Сешен, и Жерар Куран, а нешто касније је представљен новосадски издавач Прометеј.

Сљедеће године, поводом годишњица смрти Николе Кољевић и Љупка Рачића приређују се својеврсни омажи као што ће се нешто касније обиљежити 60-годишњица живота и 40-годишњица стваралаштва Драгана Колунције о којем ће говорити Ранко Рисојевић. Још су представљене књиге Јована Бабића, Тихомира Левајца, Бране Моцоње, Слободана Јанковића, Косане Ђукић, Предрага Бјелошевића, као и романа *Прошао живот* Јована Радуловића о којем су говорили Душан Иванић и Младен Шукало.

Јуна те године ЦКУДМ “Веселин Маслеша” и Удружење књижевника РС приредили су књижевно вече жена пјесникиња у част Десанке Максимовић. Том приликом наступиле су: Ружица Комар, Дара Стојиљковић, Борка Тадић, Љиљана Мачкић, Оливера Станковић, Бранкица Милошевић, Јелена Глишић, Анђелка Миловановић, Косана Ђукић, Стевка Козић-Прерадовић, Љиљана Вујић-Томљановић, Дубравка Николић, Јованка Стојчиновић-Николић, Загорка Мајсторовић и Милена Дрпа

У октобру Бањалучани су имали прилику да се сретну са Петером Хандкеом, а представили су га Жарко Радаковић и Младен Шукало. Хроничар о тој вечери биљежи:

“Увече, у свечаном салону Банског двора, познати писац је имао ”разговор и дружење са читаоцима“. И ту су Хандкеови читаоци ријеч ”дружење“ превели у ријечи ”предавање“! Смјењивали су се ”предавачи“ који су познатог писца ”учили“ у српској историји и ”предисторији“. Хандке је слушао и осмјехивао. Учтиво осмјехивао! У једном тренутку писац је замолио да се искључе камере и камерманска свјетла. /Некако?/ је ставио до знања да се баи не радује ”седмој сили“!

На нека тврда политичка питања одговарао је овако: ”О томе бисмо могли да причамо у кафани! Ја нисам политичар!“ Многи Хандкеови ”предавачи“ нису читали његове двије књиге и нису знали да писац одлично зна ”живу“ српску историју.”

Година 1999. не обилује књижевним манифестацијама, а на ту чињеницу је, између осталог, утицало и бомбардовање СР Југославије. Публици су представљене књиге *Давно сањан катрен* Петра Ђаковића (говорили су Бранко Милановић, Миљко Шиндић и Никола Вуколић), *Лексикон српског средњег века* Симе Ђирковића и Раде Михаљчића (Милан Васић, Бранко Милановић, Љиљана Шево и Младен Шукало), *Агенти смрти* (замке за Радована Караџића) Џона Кенона (Јован Лубардић, Предраг Лазаревић), *Есеји о српским писцима* Славка Леовца (Б. Милановић и П. Лазаревић), *Књига за Марка* Светлане Велмар Јанковић (Предраг Марковић и М. Шукало), *Самоће, молитве* Ранка Рисојевића (Б. Милановић и Предраг Бјелошевић), *Жута бјелина* Ранка Павловића и *У тамном кругу* Вукмана Оташевића, добитника награде “Лаза Костић” (Р. Рисојевић и А. Анушић), *Мисаони рестоли* и *Голицави афоризми* Слободана Јанковића (Р. Рисојевић и М. Стојичић), те *Љубичасти ореол Данила Киша* М. Шукала (Јован Делић и Р. Рисојевић). У Банском двору су наступили и њемачки пјесници Олаф Минцберг и Рихард Питрас.

Маја 2000. приређени су дводневни Дани Матице српске, а публици су се као аутори представили Бошко Петровић, Божидар Ковачек, Славко Гордић, Иван Негришорац, Предраг Лазаревић, Бранко Милановић, Бранко Брђанин Бајовић, Предраг Бјелошевић, Александар Грандић и М. Шукало. Такође је представљен Културни центар Нови Сад и његови сарадници Ђорђе Писарев, Симон Грабовац, Зоран Ђерић и Фрања Петриновић, као што је обиљежена

трогодишњица Књижевне заједнице “Васо Пелагић”. Том приликом своје радове су читали: Слободан Јанковић, Недељко Санчанин, Душко М. Петровић, Миленко Вујичић, Душан Праћа, Миладин Берић, Бране Моцоња, Војин Тривуновић и Ранко Прерадовић. Током Дана Светосавља Светлана Велмар Јанковић је говорила о “Српској средњовјековној традицији и српском савременом песништву”.

У овој години представљене су књиге *Луднички врт* Ранка Прерадовића о којој су говорили Драган Лакићевић, Душко М. Петровић и М. Шукало, затим *Жар семе* Горана Шауле (Р. Рисојевић и Зоран Костић), *Пишем гласно, најгласније што могу* Д. М. Петровића (Предраг Лазаревић), *Сабране песме Љубомира Симовића* (Предраг Марковић и М. Шукало), *Три знаменита песника* С. Леовца (Б. Милановић и М. Шукало), *И бићу облак* Даре Стојиљковић (Зорица Турјачанин и Ранко Павловић), *Жива брава* и *На небо касним* Стевке Козић Прерадовић (М. Шиндић, Драгиња Урошевић, Душица Потих и А. Анушић), *Зима у Херцеговини* Радослава Братића (Марко Недић, Мирољуб Јоковић и Ранко Павловић), *Суботе без Илзе* Ранка Павловића (Свето Личина, М. Шукало и Петар Ђаковић), *Пут према себи* Милана Трбовића (Драган Лакићевић, Миладин Ђулафић, Живко Малешевић, Никола Томовић и Тихомир Левајац), *Црно на бијелом* Панте Стевића (Миленко Стојичић, Милутин Вујић, Никола Вуколић и Петар Ђаковић), *Ствараоци и дела* Миодрага М. Вулина (Б. Милановић, Зорица Турјачанин, Сретен Вујковић и М. Шукало), *Били смо деца* Драгоја Лукића те Оскоруша Јованке Стојчиновић-Николић (Миљко Шиндић и Никола Вуколић).

Почетак миленијума обиљежен је боравком у Бањој Луци једне од најзначајнијих књижевних фигура српске и југословенске књижевности друге половине XX вијека – Миодрага Павловића. Том приликом о његовом дјелу су говорили Ранко Рисојевић и М. Шукало, а поред књижевне вечери отворена је изложба графичких листова Болета Миилорадовића, односно библиофилског издања Павловићеве поеме *С Христом нетремице*, коју је отворио Слободан Милеуснић.

Прољећа 2001. године у два наврата представљан је београдски издавач “Слио”: најприје је представљена књига *Интелектуална историја Европе* Мервина Перија о којој су говорили Никола

Милошевић, Зоран Хамовић и М. Шукало, а потом и библиотека истог издавача “Мултимедиа” коју су представили Чедомир Ђупић, Бранимир Стојковић и Зоран Хамовић. У оквиру промоција представљене су књиге *Биће ме у небићу* Драгана Студена (постхумно; говорили су М. Шиндић, М. Стојичић и Р. Павловић), *Дракулић* Јована Бабића (превод на енглески Новице Петровића; Тимоти Бајфорд и М. Шиндић), *Ноћ пуног мјесеца* Јована Спреме (М. Шиндић, Никола Вуколић и Ненад Бојић), *Попут сна* Кристине Мрђе (Лука Шекара, Зоран Костић и Н. Вуколић), *Далеко је Хиландар* Ђорђа Сладоја (Ранко Поповић и Раде Симовић), *Од звезда ка небу* Јање Тодоровић (Ђакон Владислав Радужковић), *Мртва природа са сатом* Ласла Блашковића (Гојко Божовић и Ранко Прерадовић), *Повратак Јована Дучића* Драгомира Брајковића (Видосава Грандић), *Казанова у Савезу комуниста* Миленка Стојичића (Миодраг Живановић, Р. Павловић и Ненад Новаковић), *Дух и чин* Мирослава Егерића (Никола Страјнић, Младен Шукало и Никола Вуколић), *Пусто поље* Николе Н. Гузијана (Р. Павловић и Здравко Кецман), *Ждраловачке приче* Јована Бабића (Л. Шекара, М. Стојичић, Светозар Буловић), *Благослов изгнанства* Стевана Тонтића (Анђелко Анушић), *Крај* Александра Гаталице (М. Стојичић), *Рускиња Ира* Јована Лубардића (Предраг Лазаревић, Александар Саша Грандић), *У страху од свјетлости* Предрага Бјелошевића (Зоран Богнар, Р. Рисијевић и Р. Павловић), *Мостарски књижевни круг* Станише Тутњевића (Предраг Палавестра, Бранко Милановић, М. Стојичић), *Мјесечев прах* Слободана Јанковића (М. Шиндић, Н. Новаковић и В. Каран) и *Рат оловком* Рада Димитријевића (Зорица Турјачанин, Слободан Наградић, Миодраг Живановић и Ранко Прерадовић). Такође су приређени “Прешернови дани” уз учешће Коље Мићевића и М. Живановића.

У 2002. години представљен је зборник радова *Портрет ствараоца Николе Кољевића* о којем су говорили Предраг Лазаревић, Јован Делић, Ранко Поповић и Раде Симовић, затим књиге *Милић од Мачве* Николе Страјнића (Видосава Грандић, Петар Ђаковић, Ненад Новаковић и Дарко Гавриловић), *Јахачи и остали* Ранка Павловића (А. Анушић, Златко Јурић и Тања Ступар), *Приче о Крајини* Бранка Ћопића (Ана Вукић-Ћосић, Лука Шекара, Светозар Личина и Никола Вуколић), *Историја немачке културе* Слободана Грубачића (Зоран Константиновић, Срдан Богосављевић и

М. Шукало), *Истините бајке* Славка Подгорелеца (М. Живановић и Тимеа Хотић, клавира), *Сабрана дела* Раде Михалчића (Милан Васић, Бранко Милановић, Лука Шекара и М. Шукало), *Спаљивање Љиљане Лалић и Здравка Кецмана* (М. Стојичић), *Стазама српске културе* Дарка Гавриловића (Ђорђе Микић, Мирко Скакић и Ненад Новаковић), *Изабране пјесме* Николе Н. Гузијана (Васа Павковић, Р. Павловић и Наташа Глишић), *Сабрана дјела Петра Кочића* (Коља Мићевић, Ирена Арсић, Предраг Лазаревић, Драгутин Илић и Ненад Новаковић), *Сатира мотивисана родољубљем* Предрага Лазаревића и *Ђаволе Бог т' убио* Душка М. Петровић (Бранко Милановић и Р. Прерадовић), *Шкољке од мјесечине* Слободана Јанковића (П. Лазаревић, Р. Павловић, Ненад Новаковић и Светозар Теркета), *Антологија српског пјесништва у Хрватској XX вијека* Небојше Деветака (А. Анушић, Чедомир Вишњић и Милорад Новаковић), *Расток* Александра Саше Грандића (Драган Колунџија, Р. Рисијевић и Златко Јурић), *Успостављање равнотеже* Тање Ступар (Миљко Шиндић и Здравко Кецман), *Православне цркве и манастири у БиХ* Љиљане Шево (Милан Васић, Ђорђе Микић и Видосава Грандић), *Децембар на палуби* Кристине Мрђе (Зорица Турјачанин и Зоран Костић). Од ове године уведена је трибина под називом “Портрет пјесника” а први је представљен Мирослав Максимовић о којем су говорили Светозар Кољевић и Александар Саша Грандић. Такође су представљене антологије Матице српске Републике Српске (ова институција је у то вријеме преименована у “Јавну установу Књижевна задруга”) о којим су говорили њени творци Радивоје Микић, Миленко Стојичић, Богомир Ђукић и Сретен Вујковић.

Године 2003. представљене су књиге *Le Rž* Предрага Бјелошевића (на француском; а о њој је говорио Коља Мићевић), *Игра је озбиљна ствар* Петра Ђаковића (Зорица Турјачанин, Р. Павловић и Ненад Новаковић), *Прилагођавање је беле боје* Соње Ћирић и *Залагаоница дана* Оливере Станковић (Љиљана Прошић-Краковић, Тања Ступар, Миленко Стојичић и Н. Новаковић), *Черга* Василија Карана (М. Шиндић и Р. Павловић), *Укоп оца* Младена Маркова (Васа Павковић и Љиљана Борјановић), *Дрво послушања* Мирка Вуковића (Живко Малешевић и Р. Перардовић), *Недремано око* Рајка Петрова Ноге (Јован Делић и Ранко Поповић), *Кућни пламен* Зорана Костића (Лука Шекара и Живко Малешевић),

антологија *Чарне очи* Тихомира Левајца, *Маске* Радмиле Трбојевић (М. Шиндић, Милосав Ж. Чаркић и Никола Вуколић), *Трећа рука* Матије Бећковића (Селимир Радуловић), *Гракћу...* Радована Бјелогрлић (Л. Шекара и Н. Вуколић), *Изабране пјесме* Пере Зубца (Фрања Петриновић, Ранко Рисојевић и Саша Шмуља), *Мала Азија и приче о болу* Мирослава Тохолја (Јован Делић) и *Граматичке и стилистичке теме* Милоша Ковачевића (Мирјана Влајисављевић и М. Шукало). Приређена су и три портрета књижевника Горана Петровића (Александар Јерков, М. Шукало и Сања Мацура), Станка Раките (Зорица Турјачанин, Миљко Шиндић, Ранко Павловић и Миленко Стојичић), те Енеса Кишевића (Славко Подгорелец).

Прва половина 2004. године била је резервисана за портрет Мира Вуксановића (говорили су Иван Негришорац, Сања Мацура и Саша Шмуља), те за промоције књига *Зрно у брашну* Горана Шауле, *Светлост у налету* Војислава Карановића (Александар Јерков), *Писац издалека* Владана Матијевића (Александар Јерков и Сања Мацура) и Рајка Петрова Ноге, као и студије *Српско сликарство у БиХ* Видосаве Грандић. Карактеристично је да се у Културном центру Бански двор од ове године почело организованије промишљати о књижевној дјелатности, па се успоставио договор са издавачима и Удружењем књижевника РС – Подружница Бања Лука, што је већ утицало на не само смањење броја промоција, већ и на њихов квалитет.

Младен Шукало

**КРИТИКЕ И
ПРИКАЗИ**

ЗНАЧАЈАН ПРИЛОГ О НАШОЈ ЈЕЗИЧКОЈ ПРОШЛОСТИ

Божо Ћорић
ПОВЕЉА БАНА КУЛИНА
(ГРАФЕМИКА, ФОНЕМИКА, МОРФЕМИКА),
Чигоја штампа, Београд, 2011, 195 стр.

1.0. Књига *Повеља бана Кулина (Графемика, Фонемика, Морфемика)* проф. др Боже Ћорића посвећена је једном од најстаријих сачуваних пословно-правних докумената код нас. У њој је први пут у потпуности извршена графијска, фонетска и морфолошка анализа свих ријечи које се јављају у *Повељи бана Кулина* и у оном поретку како се јављају.

Повеља бана Кулина датира се у 1189. годину, писана је на пергаменту руком писара, двојезично – латински и српски, двографијски – латиницом и ћирилицом. До данас су сачувана три примјерка, и то оригинал и два преписа. Због своје древности, садржаја и структуре има огроман како културни тако и историјски и научни значај. Разумљиво је онда да је овај писани документ у центру интересовања истраживача различитих области, прије свега области палеографије, дипломатике, историје, права и филологије. Имајући то у виду, ваља нагласити да књига проф. др Боже Ћорића долази у правом тренутку да употпуни литературу о овом значајном документу српске културне прошлости.

Након *Увода* (5–22) у књизи се налазе и поглавља: *Издања Повеље* (23–61), *Графемика, Фонемика, Морфемика* (63–111), *Закључак* (113–131), *Резиме* (133–142), *Литература* (143–148) и *Додатак* (149–189).

1.1. У уводном поглављу аутор подсјећа на чињеницу да је научна јавност сазнала за *Повељу* у четвртој деценији деветнаестог вијека или, прецизније, 1839. године, када је у алманаху *Голубица* књижевник Димитрије Тирол публикувао „неколико старих ћирилских повеља, међу којима и једну двојезичку ... где се говори о пријатељству и слободи трговине између Босне и Дубровника“ (5). Даље се говори о три примјерка *Повеље*, оригиналу и два преписа,¹ те о палеографским истраживањима тих примјерака.² Затим слиједи фотографије примјерака *Повеље* (18–20) и, на крају уводног дијела, објашњење језичке структуре *Повеље*: „Најпре је, по свој прилици, написан латински део, а онда је, на преосталом делу пергамента, садржају *Повеље* дописан превод, што је први сачувани превод са латинског на српски језик“ (21). Аутор, такође, наглашава да се латински и српски дио разликују по томе што ћирилски дио садржи сегменте којих у латиничком нема, као што је нпр. цијела закључна формула са именом писара (тј. дијака Радоја) и датумом писања *Повеље* (на Усјечење главе Јована Крститеља, 29. августа 1189).

1.2. Друго поглавље *Издања Повеље* (23–61) садржи наведена сва досадашња штампана издања ћирилског дијела *Повеље* – оригиналног санктпетербуршког,³ који је писан руком дијака Радоја, и старијег и млађег преписа, као и анализу грешака у тим издањима.

1.3. Централни дио књиге свакако је поглавље *Графемика, Фонемика, Морфемика* (63–111), које садржи комплетну графичку, фонетску и морфолошку анализу свих ријечи *Повеље*. Анализа ријечи је, научно прецизно и педантно, дата у виду кратких али исцрпних чланака насловљених одговарајућим ријечима из саме *Повеље*, а таквих чланака има 145.

1.4. Четврто поглавље, *Закључак* (113–131), доноси прегледан табеларни приказ графичко-ортографског система, гласовног система, система скраћеница, надредних слова, лигатура и именичких облика. *Резиме* (133–142) је дат на енглеском језику, а *Литература* (143–148) броји преко осамдесет библиографских јединица. *Додатак* (149–189) пак садржи штампану и фототипску

¹ Оригиналним примјерком сматра се онај који се чува у Библиотеци Академије наука у Санкт Петербургу, а два преписа се чувају у Хисторијском архиву у Дубровнику (11–12).

² Палеографским описом *Повеље* бана Кулина бавили су се Иљински, Чремошник и Врана, а детаљну палеографску анализу урадила је Вера Јерковић (13–16).

³ Међу издавачима су Димитрије Тирол, Павле Карано-Твртковић, И. И. Срезњевски, Павле Шафарик, Ватрослав Јагић, Е. Ф. Карски, Г. А. Иљински, Стојан Новаковић, Александар Соловјев, Љубомир Стојановић, Миливој Павловић, Милко Кос, Ј. Хам, Невенка Гошић, Б. Ћорић.

верзију двадесет ћириличких докумената из XII, XIII и XIV вијека, чиме је књига додатно обогаћена.

2.0. Аутор је на постављени задатак, да детаљније проучи досадашња издања оригиналног примјерка *Повеље бана Кулина*, с намјером да утврди разлике међу издавачима, да открије грешке у односу на оригинал, да те разлике и грешке систематизује, те да презентује граfiјску, фонетску и морфолошку анализу свих ријечи *Повеље*, научно и методолошки успјешно одговорио.

Због свега наведеног, задовољство нам је да још једном истакнемо значај резултата истраживања проф. др Боже Ћорића у књизи *Повеља бана Кулина (Графемика, Фонемика, Морфемика)* те да је препоручимо као изузетно драгоцјену литературу, прије свега, студентима и професорима србистике, али и свима које занима наша језичка прошлост.

Биљана Панић Бабић

МЕША СЕЛИМОВИЋ И СКЕНДЕР КУЛЕНОВИЋ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ (ЗБОРНИК РАДОВА)

Поводом стогодишњице рођења Меше Селимовића и Скендера Куленовића организован је 27. новембра 2010. године у Бањалуци научни скуп под називом Меша Селимовић и Скендер Куленовић у српском језику и књижевности. Организатори скупа били су Академија наука и умјетности Републике Српске, Филолошки факултет Универзитета у Бањалуци и Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву. Одржавање научног скупа и штампање зборника под истим насловом помогло је и Министарство науке и технологије Републике Српске. Зборник радова објављен је 2011. године у издању Арт принта, под сигурном уредничком руком проф. др Ранка Поповића. Организатори научног скупа уједно су и издавачи зборника.

Зборник садржи тридесет и четири рада и подијељен је, с обзиром на чињеницу да се на научном скупу напоредо говорило о двојици великих српских књижевника, на два дијела. У првом дијелу налази се деветнаест радова о књижевним и језичким темама везаним за дјело Меше Селимовића, а у другом дијелу петнаест радова који говоре истим тематским редом (укључујућу и драму) о дјелу Скендера Куленовића. Међутим, ако узмемо у обзир да радови Ивана Негришорца, Милоша Ковачевића и Љубомира Зуковића, паралелно говоре о обојици књижевника, и да се сам контекст српског језика и српске књижевности на исти начин доводи у везу са обојицом, онда се може рећи да је обојици писаца посвећена једнака пажња.

Одмах на почетку зборника, стоји текст Рајка Петрова Нога Наши „извањци“, изговорен приликом отварања Научног скупа. Њиме започиње разговор о Мешу Селимовићу и Скендеру Куленовићу, и то *in medias res*. То су, по Ногу, писци српског језика

и српске књижевности иако нису „Срби по рођењу, већ српски писци по убјеђењу“ (5). Те писце он назива наши „извањци“, синтагмом која подразумијева и извјесну опреку у значењу, илуструјући тако на прави начин мјесто у српској књижевности писаца других регија и друкчијих религија. Као и „извања родбина“, која у народу подразумијева оне наше рођаке за које нас након неколико генерација фактички више од крви повезује исто презиме и крсна слава, тако су везани и Ногови и наши писци „извањци“, за српску књижевност, прије свега, језиком на коме пишу – српским језиком, и традицијом коју настављају.

Након Ногове уводне ријечи, која је, заправо, окосница и одржаног Научног скупа и зборника радова, слиједи студиозни текст Ивана Негришорца. Негришорац анализира природу српске књижевности, њену сложену полицентричну цјелину, у чијем оквиру издваја пет глобалних културолошких кодова, „који одређују њене суштинске одлике и динамику њених развојних токова“ (12). Аутор, такође, наглашава упоредно постојање исламске/муслиманске традицијске матрице, којој припадају Меша Селимовић и Скендер Куленовић, без чијег разумијевања „српска култура није у стању да постигне пуну аутореклексију и да саму себе разуме.“ (27) Рад Бранка Летића под називом Мешин „разговор о регионалном карактеру наших књижевности“ говори управо о Селимовићевом схватању регионалног и универзалног карактера књижевности. Регионалност се бави издвајањем специфичних особина једне регије, које у ширем географском мозаику чине свеукупно богатство, љепоту, укључивањем регионалног у шире оквире књижевне и духовне, при чему универзалност не смије да буде зрно раздора и разних подјела. Трећи текст који говори више о Мешином дјелу унутар контекста књижевно-културних и политичких прилика, јесте текст Рајка Петрова Нога Исхак и Рамиз, два наша завјереника. У овоме тексту Ного преко двојице ликова Селимовићевих романа и промјене хронотопа радње сагледава, како сам каже, „шта је преко Исхака добацио нама, шездесетосмашима, а шта, евентуално, преко Рамиза, ми њему, писцу Дервиша и Тврђаве.“ (40) Три рада која слиједи, а то су: Искушења Селимовићевих јунака у функцији романескне мотивације Ранка Поповића, Процес и преображај у роману Дервиш и смрт и Тврђава Меше Селимовића Саше Шмуље, Функција проповиједи у романима Дервиш и смрт и Тврђава Меше

Селимовића Андреје Марић, како се види и из самих наслова, говоре о неким карактеристичним романеским и стилским поступцима Меше Селимовића. Радови Милоша Ковачевића Синтаксичко-стилистичке особине слободног неуправног говора у романима Меше Селимовића и Скендера Куленовића, Наде Арсенијевић Језик Меше Селимовића: објекат као лексичко-семантички и синтаксички феномен, Миливоја Алановића Објекатска реченица уз каузативне глаголе у роману Дервиш и смрт, Јованке Радић Заменице шта и што у српском језику, баве се проучавањем функције употријебљених језичких елемената, који су најочљивији на синтаксичко-стилистичком плану. Издвојени елементи из обје групе радова представљају управо најважнија обиљежја Селимовићевог књижевноумјетничког израза. Блок од четири рада, и то: Милоша Окуке Селимовићев однос према предвуковској језичкој бааштини, Слободана Реметића Мешино За и против Вука – данас, Видана Николића Вук – тај „баш челик наше културе“ – у филолошкој расправи За и против Вука Меше Селимовића, Луке Шекаре Меша Селимовић – за Вука, уз дубоко поштовање његових противника, говоре о Селимовићевом односу према Вуку Ст. Карацићу и његовој реформи језика и правописа, којом се бавио у расправи За и против Вука. У овим текстовима, као и у Мешиној расправи, наравно, нарочито мјесто заузима став према црквенословенском наслеђу, Вуковим претходницима, прије свега, Гаврилу С. Венцловићу и Доситеју Обрадовићу, негативним странама Вукове реформе, али и њеном великом значају у поствуковском времену. Питањем превођења Селимовићевих дјела бави се рад Данила Капаса и Бориса Максимовића Неколико аспеката превођења романа Дервиш и смрт са српског језика на италијански. Бранко Тошовић у тексту Иво Андрић и Меша Селимовић (подударности, сличности и разлике), анализира могуће сличности између ова два српска великана, на текстуалном и вантекстуалном плану, са акцентом на вишеслојности њихове интеракције управо на овом другом. Академик Љубомир Зуковић текстом Михајло Лалић о Мешу Селимовићу и Скендеру Куленовићу представља начин на који је Михајло Лалић видио Селимовића и Куленовића у својој књизи мемоарске прозе Прутом по води. Миливој Ненин текстом Комотна одговорност Мирослава Егерића говори о Егерићевом тумачењу романа Меше Селимовића, прије свега, у књизи Дух и чин. Раде

Симовић у тексту *Дервиш и смрт*: три драматизације и једна драма анализира позоришне драматизације романа *Дервиш и смрт*, са акцентом на праизведби Јована Путника 1967. године, и Михизовој 1971. године. Овим радом завршава се први дио зборника, који тематски, говори о дјелу Меше Селимовића.

На сличан начин распоређени су и радови другог дијела зборника, посвећени Скендеру Куленовићу: прво књижевне па језичке теме, на крају посебан осврт на драмско дјело. У раду *Топоси косовског мита у поеми Стојанка мајка Кнежополка Скендера Куленовића* Станиша Тутњевић се бави проналажењем конкретних топоса косовске легенде, као и других знакова и нијанси идентитета српског православног свијета, на простору на који се односи укупна национална самосвијест. Према аутору, то је пут којим се постиже снажна сугестивност, утемељена управо на укрштању тренутка садашњости српског народа страдалог приликом фашистичке офанзиве на Козари, и тренутка митске прошлости и плодовима духовног наслеђа. Бошко Сувајџић у раду *Епска вертикала „Стојанке мајке Кнежополке“ Скендера Куленовића*, представља поетску визију мајке на разбојишту која тражи погинуле синове као архетипску, и првенствено везану за народне пјесме о Косовском боју. Радоје Симић представља *Један нови научно-методолошки приступ Куленовићевој поеми Стојанка мајка Кнежополка*, који се заснива на знањима текст-лингвистике и наратологије. Текст *Радмила Маројевића Стих Скендера Куленовића* (на примјеру поеме *Стојанка мајка Кнежополка*) доноси, такође, један, ако не нов, онда риједак приступ анализирању у поезији, а то је прозодијско-интонациона интерпретација текста. Текст *Рајка Петрова Нога О Спинозином камену* представља, заправо, дорађени текст из његове студије *Сонети и поеме Скендера Куленовића*, у којој се, као и у овом тексту, најважнија питања односе на Куленовићево одређење за писање сонета и поема, његово поистовјећивање са појединим узорима. Занимљиво је поређење судбине холандског филозофа јеврејског поријекла Баруха де Спинозе са судбином самога Куленовића, која се огледа у екскомуникацији. Миљко Шиндић у раду *Скендер Куленовић критичар о Скендеру Куленовићу песнику*, разматра упућеност два, у основи различита одређења, у оквиру стваралачке личности Скендера Куленовића. Три рада, и то: *Дејана Ђуричковића Од прозних скица до Понорнице*, *Светоза-*

ра Кољевића Понорница као историјски и аутобиографски роман – „само бешчулна чула религије, или религија самих чула“?, Сање Мачуре Наратив и вријеме у „Понорници“ Скендера Куленовића, баве се махом Куленовићевим приповијеткама и романом Понорница, и то историјским временом у које је радња романа смјештена, као и наративном организацијом времена у функцији карактеризације ликова. Саша Кнежевић у раду Громово ђуле у Башти сљезове боје пореди збирке приповједака Громово ђуле Скендера Куленовића и Башта сљезове боје Бранка Ћопића. Ова компаративна анализа додатно добија на значају уколико поменути збирке сматрамо корпусом дјечије књижевности. У раду Експресивност ескламативних конструкција у приповијеткама Скендера Куленовића Миланка Бабић уочава фреквентност и разноврсност поменутих конструкција, од којих су најчешће оне које садрже партикулу, вокатив, императив или реторичко питање као облик експресивне семантике. Употреба ескламативних конструкција је условљена контекстом, а њихова функција, прије свега, била је емоционално наглашена изражајност. Сљедећи рад, Скендер Куленовић о језику, Раде Стијовић, представља Куленовићево виђење језика саопштено у многим његовим есејима, из којих се може видјети његова језичка стручност и дар за уочавање суштинских проблема и за њихово рјешавање. На крају и ове цјелине, и самог зборника, долазе интересантне анализе Куленовићевог драмског стваралаштва. Радам Горана Максимовића Комедиографски смијех Скендера Куленовића представљени су значајни „стваралачки потенцијали овога писца и у домену хумористичко-сатиричних жанрова“ (379), у којима доминирају особине комедије нарави и комедије интриге. Бранко Брђанин у тексту Куленовићеве драмске цензуре и „аутоцензуре“ улази у траг разлозима зашто су Куленовићеве драме биле „маркиране као опасне или субверзивне“ (383) и тиме скида не са репертоара. Аутор подвлачи да је случај са драмама Скендера Куленовића још један у низу од прилога за историју драме у Босни Херцеговини. Радам Луке Кеџмана Упоредна анализа Стеријиних Родољубаца и Дјелидбе Скендера Куленовића сагледано је упоредном анализом вријеме стварања и поетичка намјера двојице стваралаца. И упркос томе што их раздваја понор од безмало стотину и двадесет година, и Поповић и Куленовић стварају комедију нарави „са вешто извајаним ликовима изразитих карактера“ (403). Слич-

ности се огледају и на појединостима, од којих је најинтересантнија она која се односи на некажњавање главних јунака.

Не улазећи у детаљније описивање појединачних радова, у издвајање упечатљивих и значајних проблемских тачака, дали смо књижевној и научној јавности само најскромнији увид у структуру и садржај поменутог зборника. Закључили бисмо да се ради о итекако значајном зборнику радова, о двојици знаменитих писаца, који ће разноврсним увидима у њихова дјела бити корисна помоћна литература.

Жељка Пржуљ

„ГУСТО ТКАЊЕ“ ЈОВАНА ДЕЛИЋА

Јован Делић, ИВО АНДРИЋ – МОСТ И ЖРТВА
(„ПРАВОСЛАВНА РЕЧ – МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА,
НОВИ САД – БЕОГРАД, 2011, 323 + 1).

Обимно и разноврсно Андрићево дело и велика литература о њему, на десетине хиљада библиографских јединица (уп. *Библиографија Иве Андрића, 1911–2011*, Задужбина, САНУ, МС, 2011), материјал је, и то преобиман, од којег је требало за јубиларну годишњицу, педесету од добијања Нобелове награде, те стоту од првог објављеног текста и стодвдесету од пишевог рођења, сачинити сажето монографско здање, научно и популарно истовремено, о животу и делу нашег јединог нобеловца. Још су стари хуманисти тврдили да за сличан посао није довољно да неко буде само добро обавештени познавалац одређене грађе, па био и највећи ерудита, уколико нема у себи оригиналну стваралачку жицу, попут свилене бубе, и потребни занос у свом послу. Аутор монографије, др **Јован Делић** (1949), управо је један од ретких наших стручњака, тумача књижевности, у коме су обједињене све тражене претпоставке: **знања** књижевног историчара, теоретичара и компаратисте, потврђена са претходних девет обимних монографија теоријског и компаративног карактера (од којих треба бар поменути књиге: Хазарска призма: тумачења прозе М. Павића, 1991; Књижевни погледи Данила Киша: ка поетици Кишове прозе, 1995; књ. 2, 1997: О поезији и поетици српске модерне, 2008); те **визију** ствараоца који сваком свом делу даје лични печат, и **посвећеност** књижевнонаучном раду до саможртвовања.

С обзиром на циљ наручиоца (издавачка кућа „Православна реч“ Нови Сад) и огромну књижевну и научну грађу, Делић је, као што показује и наслов монографије *Иво Андрић – мост и жртва*, замислио ову своју књигу такође као „мост“ између писца и његових досадашњих тумача, односно између пишевог дела и његових читалаца, непосредних и посредних – преко ту-

мача. Тиме је ово дело нужно морало бити и синтеза досадашње обимне литературе о Андрићевом делу и ауторових оригиналних опсервација које је он сам назвао „стратегијом ситних помака“. Као пажљиви читалац Андрићевог дела, он је у концепцији ове своје монографије следио самог писца и његову поетику разматрану у есејима о уметницима и уметничкој прози, приповеткама и романима. Пошао је од пишчеве лирске апотеозе мостовима, и приповедачке преокупације њима, да би и сам вишедеценијску рецепцију Андрићевог дела видео као мост, везу, између двеју обала, једне пишчеве, с „испруженим рукама“ у виду књижевних дела, и друге, бројних читалаца којима су тумачи књижевности, у различитим теоријским и интерпретативним облицима, помагали да их досегну. Отуда у наслову монографије и синтагма мост и жртва у функцији метафоре „начина и напора“ да се симболичне обале, писац – читаоци, споје, уз ону коју имплицира наслов романа *На Дрини ћуприја* и жртва у њему обрађена. Свој монографски „мост“ Делић је ослонио на „стубове“ од збијених енциклопедијских података, које је сам назвао „информативним енциклопедијским прегледом“: о пишчевом животу; о штампању његових дела; о њиховој рецепцији у јавности; те о јавним и књижевним признањима пропраћеним богатом фотодокументацијом. На те „стубове“ поставио је Делић своју конструкцију монографског „моста“ на коме ће уприличити своја интерпретативна виђења најразличитијих „сусрета“ релевантних за Андрићево дело: најпре његових ауторских „сусрета“ са великим сликарима, Франциском Гојом („Кад Гоја тражи писца“, 60–80) и Вјекославом Карасом („То што се зове сликар“, 132–150), да би, у есејистичком и приповедачком дискурсу, проблематизовао поетичка питања о односу уметника и његовог дела; потом „сусрета“ са историјским темама у приповеткама („Андрићев портрет славног победника“, 86–99) и романима („Свјетлост и светост жртве“, 106–119) са поетичким и приповедачким решењима на релацији историјско и легендарно, односно *мит – демитизација – ремитизација*; па „сусрете“ Андрићеве са делима највећих српских стваралаца 19. века, Вука („Андрић и Вук“, 156–167) и Његоша („Петар, камен, луча и море“, 168–175), у којим је нашао за своје дело ризницу духовног и језичког блага; те, најпосле, „живих“ пишчевих „сусрета“, биографских и литерарних, са савременицима, старијим („М. Црњански и И. Андрић

у лирском дијалогу“, 176–193), и млађим, на које је инспиративно утицао („Однос Данила Киша према Иви Андрићу“, 194–221).

Своју несвакидашњу шетњу кроз Андрићево дело остварио је Делић по његовој аналогiji сабраних дела са добро уређеном улицом „у којој фасаде кућа чине међусобно једну више-мање плански добро повезану целину“ (Делић, 121). Дobar познавалац „улице“ Андрићевих здања, Делић је читаоцу монографије истовремено и водич кроз његово дело и помагач да с њим успостави свој „мост“, да досегне „испружене руке“, при чему га упућује на раније „путоказе“, инспиративне радове других тумача, али му и сам указује на цео низ нових, до сада неуочених књижевних одлика и пишчевих преокупација. Зато је Делићева књига ауторско дело, једна „лична књига“, како је то разложно оценио Т. Брајовић (*Polja*, бр. 473, 2012, 233–236), у којој је аутор, „не без патоса и нешто од старински патинираног приступа“, дочаравао читаоцу Андрићево дело. Управо по том патосу, изразу његове обузетости Андрићевим делом, Делић је тумач посебног реторског, заправо предавачког поступка, харизматичног по ауторитативном личном ставу и сугестивној живој речи, непосредном дијалогу са претпостављеним саговорником, читаоцем његове монографије. При томе он настоји да из обиља материјала изабере оне текстове који ће најфункционалније представити књижевну целину, да појединачним објасни универзално, односно да изабрани текстови буду *жижје* у којим се сабиру и из којих се зракасто рефлектују пишчеви поетички ставови, књижевни поступци и потоњи резултати. Зато је за уводни текст монографије ставио Андрићеву беседу приликом примања Нобелове награде, о причи и причању: њоме је отворио „панораму“ његовог књижевног света и „увео“ читаоца у ону „књижевну улицу“ пишчевих сабраних дела са „уређеним фасадама зграда“. Дакле, та беседа је први лук Делићевог монографског моста, а завршни, такође Андрићев текст, „песма-есеј“ Мостови, метафора отворености његовог дела, оних „испружених руку“ према „другој обали, на којој су“, како је писао, „сва наша надања“.

Улазећи тако у Андрићево дело, Делић с патосом, као његов ангажовани тумач, увлачи саговорника у важна књижевна питања, водећи његов поглед од спољашњих „уређених фасада“ у унутрашњост Андрићеве уметничке „грађевине“. Као водич

кроз његову „књижевну улицу“, он ће ускликом радосног проналазача – „Ево кључне тачке“ – да привуче пажњу „саговорника“, а онда ће, гдегод је то потребно, да га наводи како да препозна ту „кључ-шифру“ у самом тексту, коју писац нуди имплицитно, литерарним поступком, као у приказу сликаревог уласка „у личност“ при стварању портрета Омер-паше Латаса: „Сликара је нашао *напрслину* на свом моделу *кроз коју се може ући у његов унутрашњи свијет*, (и) пошто се отворио изнутра, пред слободним, мирноиспитивачким погледом сликара“ који је „посматрао Омер-пашу од главе до пете“ (Делић, 144). Пошто на тај начин увукао имагинарног саговорника у „дијалог“ о појединим питањима Андрићеве поетике, Делић ће доследно да га води ка уочавању „карактеристичног“ и откривању „новог“. Упозориће га на релевантне чињенице које мора имати у виду „прије него што размотри(мо)“ наведену релацију, те да је потребно стално повезивање нових с раније уоченим илустративним чињеницама („подсјетимо се“, „вратимо се сада“) , да би – водећи рачуна о аналитичком континуитету – повезао све детаље у логични теоријско-интерпретативни поступак. Као непосредни саговорник, он ће реторским питањем, нпр. „Не нуди ли нам то Андрић“ (неко друго решење), да доведе у питање цео претходни поступак и тако омогући и себи и „саговорнику“ дубљу проблематизацију разматраног питања, да би потом, такође реторски, или оспорио неаргументоване претпоставке („Одмах и резолутно – не“), или би претходну анализу поентирао похвалом уметниковим инвентивним решењима: „Ми им се клањамо!“

У свој дијалог о писцу с имагинарним читаоцима Делић спретно уводи и друге, компетентне саговорнике, тумаче Андрићевог дела: они су на његовом „мосту“ пандан оним Андрићевим ликовима који на вишеградској ћуприји расправљају о оновременим актуелним питањима. Међу Делићевим „саговорницима“ о Андрићевој уметности повлашћено место има његов ментор и узор Иво Тартаља („Како се урезају знакови“, 222–235), „најзначајнији тумач Андрићеве приповедачке поетике“. Научна искуства претходника Делић укључује у своја оригинална тумачења „густим ткањем“ интерпретације, своје и својих претходника, и илустративног текста, опонашајући при томе Гојино сабијање целог живота свог модела у изражајни портрет. Тако се његова монографија *Иво Андрић – мост и жртва*, у свом обиму

од око 200 страна (кад се одузму фотодокументација и други додаци), заиста претвара у „густо ткање“ зналачким „збијањем“ делова Андрићевог текста, функционалних цитата, са интерпретативном научном литературом и својим оригиналним „шарама“, као што су: *први* пут објашњена природа хришћанске жртве у роману *На Дрини ћуприја*; *нова* осветљења литерарних веза, дотицаја и сродства Андрића са савременицима, пре свега Црњанским, а онда и Д. Кишом, Делићевим научним темама; и *посебно* реафирмација Андрићеве младалачке лирике, која је, по њему, била неправедно потиснута на научну маргину: из тог разлога посветио је лирици посебно поглавље у завршном делу монографије („Иво Андрић, пјесник“, 240–264), у коме му се повремено – што због губљења „даха“, што због притиска наручиоца монографије (о чему и сам сведочи у „Напомени издању“) – отимала *дескрипција* на уштрб „густог ткања“, оног „збијања“ контекста карактеристичног за његов поступак у претходним поглављима.

Делић је у овој својој „личној књизи“ и егзактни и занесени тумач Андрићевог дела, који плени читаоца (као слушаоца и саговорника на предавању) научном интерпретацијом, заснованом на књижевној аргументацији, и субјективним приступом, живим и непосредним изразом, који ову монографију о Андрићу чине познатим научним штивом пријемчивим и најширој читалачкој публици.

Бранко Летић

„ЧВРСТО СЛОВО“ ЈОВАНА ДЕЛИЋА

(поводом књиге Јована Делића „Иван В. Лалић и њемачка лирика“, Српска књижевна задруга, Институт за књижевност и уметност, Филозофски факултет, Београд – Источно Сарајево, 2011)

Имао сам срећу и привилегију да на студијама свјетске књижевности слушам надахнута предавања професора Јована Делића о Ивану В. Лалићу и тада сам већ знао да ће то једног дана бити и моја истраживачка тема. Касније, на постдипломским студијама, професор Делић нас је зналачки и предано, како и доликује стручњаку свјетског гласа, дубље и присније везивао за Ивана В. Лалића, што ће резултирати заједничким научно-истраживачким пројектом о Ивану В. Лалићу и свјетској лирици у компаративном контексту. Као учесник младе научне екипе, под менторским руководством професора Јована Делића, започео сам дијалог са Иваном В. Лалићем, чија је поезија сва у дијалогу, како са српском, тако и са свјетском традицијом. И овај текст је посвећен књизи која говори о том дијалогу.

Књига Иван В. Лалић и њемачка лирика, о којој је овдје ријеч, аутора Јована Делића, изашла је у Београду 2011. године, у издању Српске књижевне задруге. Саиздавачи књиге су Институт за књижевност и уметност из Београда и Филозофски факултет из Источног Сарајева. Аутор се дуги низ година бавио поезијом Ивана В. Лалића и ова књига је настала као плод његовог преданог истраживачког рада. Разматрајући питања националне књижевности у широком контексту свјетске литературе, аутор књиге је истраживачким напорима дошао до сазнања да је Лалићев дијалог са српском и свјетском традицијом веома широк и дубок. Њемачка књижевност „само је једна од бројних са којима је Лалић био у присној вези, али и једна од најзначајнијих за нашег пјесника“. Стога се овом књигом откривају веома важне релације – Иван В. Лалић и њемачки пјесници – и пред нашу читалачку и стручну јавност износе битне чињенице о Лалићу и овој западној традицији. Боравећи у Њемачкој више година као предавач, професор Јован

Делић је имао прилику да на оригиналу чита и упозна њемачку књижевност. Обилазећи тамошње највеће славистичке центре, Делић је дошао у прилику да успостави темељну везу између ње и пјесника Лалића, коме је она, како смо рекли, била једна од најзначајнијих књижевних традиција. Зато и ова књига јесте стваралачки плод једног од наших најкомпетентнијих стручњака за ову тему.

Студија Иван В. Лалић и њемачка лирика, поред увода, има пет поглавља, са предговором и поговором аутора. У уводном дијелу књиге су два наслова: Иван В. Лалић као пјесник културе и дијалога и Антологија као дијалог међу културама и пјесницима. На самом почетку, аутор нас уводи у тему наглашавајући да су истраживања овог типа давно започета, наводећи имена оних који су се бавили тим питањима. У уводном тексту са првим насловом, аутор истиче да је Иван В. Лалић пјесник најшире културе и дијалога. Тај дијалог Лалић је водио са античком грчком и римском традицијом, византијском цивилизацијом, коју је сматрао извориштем сопствене, српске културе, а онда преко византијске са медитеранском, и са осталим западним традицијама и културама. Стога се Лалић у најширем смислу и остварио као пјесник. „Оно што траје заснивају песници“ подсјећао је Лалић на Хелдерлинове ријечи. На Хелдерлиново питање: „И чему песници у оскудно време?“ Лалић је одговарао стиховима: „Изрицати опасност, а бити / Видљиво ме веран“. Ови стихови, како каже Јован Делић, упућују на најкраћи програм Лалићеве поезије садржан у оксиморонском наслову Страсна мера, из кога се слути тежња за унутрашњим складом, измирење страсти и мјере, али и тежња за складом са Богом и свијетом; јединство форме и смисла пјевања. На овом кратком примјеру видјели смо колико је, поред осталих култура, Њемачка култура и поезија утицала на поезију Ивана В. Лалића. Стога је Лалић био колико велики пјесник толико и велики посредник међу културама.

У другом тексту, под називом Антологија као дијалог међу културама и пјесницима, који је саставни дио увода књиге, Делић говори о антологијама свјетске поезије које су биле Лалићеви лични пројекти и остварења. Поред антологија француске и америчке поезије, које је Лалић сам приредио, антологију њемачке лирике Лалић је саставио са Бранимиром Живојиновићем: „Вре-

менски одсјечак који обухвата ова антологија помјерен је за око четврт вијека према нашем добу.“ Тежило се, како Делић истиче, актуализацији и модернизацији избора, тако да ова антологија почиње са самог краја 19. вијека и сеже до шездесетих година 20. стољећа. „Број пјесника је смањен, али је број пјесама повећан“, па је, по Делићевим ријечима, „недвосмислено јасно да се у новој антологији тежило ка потпунијем и свестранијем представљању изабраних пјесника, а да је критеријум избора пјесника знатно подигнут и заострен“. Поред тога што је Лалић био приређивач ове антологије, он је био и преводилац пјесама које су ушле у овај избор, а ту се онда неминовно намеће и питање о сродности сензибилитета преводиоца и пјесника које преводи. У тим преводима, како показује аутор наше књиге, преводилац „заотрепери готово истим жицама и тоновима као и пјесник кога преводи, при чему превођење поезије доиста постаје не само својеврсна ‘трансфузија крви’, већ и трансфузија духа, душе и осјећања“.

Књига је, као што смо на почетку рекли, састављена од пет поглавља. Прво поглавље, под насловом Фридрих Хелдерлин у подтексту пјесништва Ивана В. Лалића, говори о дијалогу који је Лалић води са Хелдерлином скоро цијели свој живот. Како нам на почетку првог поглавља казује Јован Делић, „Лалић припада пјесницима који су – упркос највећим животним исушењима – рекли Богу и свијету да. У том потврђивању, а не порицању Бога и свијета, један од најпоузданијих Лалићевих ослонаца био је Фридрих Хелдерлин“. По мишљењу Јована Делића, за рецепцију Хелдерлина код Срба, па и код Хрвата, односно у бившој социјалистичкој Југославији, Иван В. Лалић је био пресудно име. Лалић је, дакле, поклатио Хелдерлину добар дио живота и поетске енергије. Поред тога, преводечи Хелдерлина и пишући своје пјесме, постављао је себи питања о природи поезије и стиха којим је преводио и пјевао. Оно што се изгубило у једној десакрализованом слици свијета у којој живи модерни човјек најјаче осјећају пјесници, сматра Иван В. Лалић. У овом контексту, како истиче Делић, „Лалић се позива на Хелдерлина: управо зато што пјесници, према ријечима Хелдерлина, заснивају оно што траје, морају бити осјетљиви на све губитке које имплицира модерна десакрализована слика свијета“. Делић нам показује како је Иван В. Лалић препознао своје вријеме (двадесето стољеће) као оно које је Хелдерлин назвао оскудним, питајући

се у чувеној пјесми Хлеб и вино: „и чему песници у оскудно време?“ То питање, по Делићу, више пута је варирано и оптерећивано историјским контекстом у којем су варијације настајале, све до Ивана В. Лалића, који Аушвицу додаје још и Јасеновац. На претходно постављено питање сам Хелдерлин је, сматра Делић, дао најбољи одговор о једном стиху своје пјесме Спомен, гдје тврди да „оно што траје заснивају песници“. Тиме је поезији враћено угрожено достојанство и осумњичени смисао. Лалић, дакле, по Делићу, заједно са Хелдерлином, вјерује да пјесници стварају и заснивају оно што траје, што остаје и што је најдубље. Лалићево повјерење у пјесништво имплицира и повјерење у свијет, у Божије дјело.

Говорећи о односу поезије и религије, Лалић не може заобићи Хелдерлина. Према Лалићу, а у Делићевој интерпретацији, „Хелдерлин понавља мисао да је поезија један виши вид реалности; да је она активна креација, а не пасивна рефлексија стварности“. Лалић често говори и пјева о односу видљиво–невидљиво, изрециво–неизрециво. Они су за Лалића комплементаран пар, с тим што свијет који нам је задан јесте свијет видљивог и изрецивог. И овдје се наш пјесник, по Делићевим ријечима, позива на Хелдерлина и на његову пјесму Патмос. „Поезија је својеврсно тумачење постојећег свијета; тумачење чији је циљ да се дође до ‘чврстога слова’. У томе је садржана и похвала Богу, и похвала свијету као Божијем дјелу, и похвала ‘чврстом слову’ поезије. Пјесници који су способни да ‘чврстим словом’ добро тумаче постојеће, заснивају оно што траје, оно што остаје“. То су оне, по Делићу, чврсте упришне тачке у погледу на свијет и на поезију које је Лалић налазио у Хелдерлину. Прошлост тако може бити врло жива и врло савремена; у овом случају, за Лалића, живља и подстицајнија од многих савременика. Говорећи о погледу на свијет једног пјесника друге половине 20. стољећа, Делић је дошао до питања традиције и односа према њој.

Рад на превођењу Хелдерлина вратио је Лалића српској традицији хексаметра и истраживању његових ритмичких могућности у модерној поезији. Тако је, по Делићу, „парадоксално, један велики њемачки пјесник с класицистичком концепцијом стиха био инспиративан за истраживања ритмичких могућности српског (псеудо)хексаметра и његове трансформације у специфичан слободни стих који је Лалић створио“. Такође се потврђује

Лалићев стваралачки однос према традицији, као и укрштање европске, односно њемачке, и домаће традиције са старогрчким наслеђем. У овом контексту посебно је занимљив однос Лалићеве поеме Мнемосина према Хелдерлину: у њеном подтексту је истоимена Хелдерлинова пјесма, али и пјесма Половина живота. Како Лалић иронично пјева, најлакше је, најкомотније, али је и самоосљепљујуће заборавити. Пролазности се супротставља отпор сјећања и обнављања, па је сјећање природжено и задато човјеку као што је воћки задато да цвјета. Отуда у поенти поређење између човјека и брескве, сјећања и цвијета, из чега слиједи да је сјећање духовни цвијет у којем се зачиње и из којег рађа плод. Ми смо, дакле, по својој људској природи, по својој духовности, у милости богиње Мнемосине. Одрекнемо ли се њенога окриља, постајемо слијепци који се хране заборавом и сањају будућност као празну. Наравно да Делић не исцрпљује све интертекстуалне релације Лалић – Хелдерлин, али показује колико су те релације и бројне и битне. Њихово утврђивање и интерпретација, по Делићу, обогаћује доживљај Лалићеве поезије и реактуализује Хелдерлинову, и то у српском контексту. Хелдерлин је, захваљујући највећма Лалићу, сматра Делић, постао жива вриједност за Србе у другој половини 20. вијека. Без дијалога са Хелдерлином, Лалићева поезија и српска култура биле би знатно сиромашније.

Прво поглавље књиге, о везама Лалића и Хелдерлина, обимом је највеће. Друго поглавље, под насловом Гете у подтексту Лалићеве пјесме знатно је мање обимом у односу на претходно поглавље. Делић се у овом поглављу бави рашчитавањем Гетеове Римске елегије, која је у интертекстуалном односу са Лалићевом Римском елегијом. Лалићева Римска елегија јесте елегија са дубоком свијешћу о људској пролазности и неминовности смрти, али јесте и пјесма у славу љубави и њене обнове, у славу мјеста која волимо. Она је по својој природи знатно рефлексивнија од Гетеове, па и дубља, сматра Делић. Гетеове Римске елегије су помало једнострано срећне. С њима је, међутим, Лалићева пјесма у дубоком сродству по слављењу љубави. Гетеова љубав је згода, авантура, временски орочено уживање; Лалићева је истрајна, с обнављањем изнутра, повезана са смрћу, и тако доживотно. Цитат којим су се пјесници додирнули један је, по Делићевом мишљењу, од највећих у славу љубави и вјечног града Рима, и зато га Делић

у књизи даје на оба језика, јер је посвједочен и овјерен у објема културама. Схватање и доживљавање љубави код двојице пјесника сасвим је различито. Кроз свијест о божанском споју љубави и смрти, неба и земље, Лалићев доживљај љубави је сложенији, трагичнији и богатији.

Рајнер Марија Рилке је Ивану В. Лалићу био један од најближих европских модерних пјесника, и модерних духова уопште; међу Нијемцима вјероватно најближи. То је и тема трећег поглавља Делићеве књиге, Лалић и Рилке. Наш пјесник га се сјећао, како Делић вели, када је излагао своје поетичке ставове или своје погледе на критику и с лакоћом је препознавао Рилкеове трагове на нашим пјесницима. Лалић прихвата Рилкеов став да су пјесме искуство, и то постаје једно од основних Лалићевих поетичких начела. Делић нам доноси Лалићеве ријечи о томе: „Можда Рилке има право када каже, ми смо пчеле невидљивог. Ми занесено скупљамо мед видљивога да бисмо њиме напунили велику златну кошницу Невидљивог. За мене је ова слика само примјер другог начина да се каже да је задатак песника да слави задату реалност, упркос свему страшноме.“ Према овим изреченим ставовима који су написани у разним временима и у различитим контекстима, јасно се показује да је Рилке био међу првим књижевним асоцијацијама нашега пјесника када је просуђивао о поезији. Због тога ћемо трагове блискости и пјесничког дијалога с Рилкеом сретати и у Лалићевим пјесмама. Рилке је, дакле, „био Лалићева присна лектира још из дјечачких дана, а већ у раној младости вољени пјесник чија је писма читао као молитвеник и личну пошту“. Када је ријеч о молитвама, „није ли Иван В. Лалић писао пјесме молитве и није ли и по томе близак Рилкеу?“ Недвосмислена спремност да се Бог слави и прихвати упркос опасностима и губицима, став је како Рилкеа тако и Лалића. С његовом поезијом Лалић је развијао интертекстуалне релације све до своје посљедње пјесничке књиге – до Четвртог канона, али не науштрб сопствене визије свијета.

У четвртом поглављу ријеч је о Ивану В. Лалићу и Готфриду Бену. Бен је, како Делић између осталог истиче, био необично понесен југом и Средоземљем, што су, несумњиво, и Лалићеве опсесије. Управо је Лалић превео сјајну Бенову пјесму Средоземно. Ова пјесма је, по Делићу, веома блиска Ивану В. Лалићу и његовом пјесништву о Средоземљу, Византији и Смедереву. Заједничка им

је и једна тематска линија: здруживање лџета у зрењу и жетви са смрћу и расулом.

У петом поглављу књиге Делић нам доноси студију о Ивану В. Лалићу и Паулу Целану, и указује на природу и разлоге интертекстуалних веза Лалић – Целан. Паул Целан је, такође, један од пјесника чије стихове и мотиве из биографије Лалић уплиће у своје пјесме. Како Делић сматра, пјесник Фуге смрти морао је Ивана В. Лалића, који је био осјетљив на присуство музике у поезији, привлачити присуством музичког облика који је у наслову пјесме и настојањем да се пјесма развије и компоује сродно поменутој музичкој форми. Делић даље наводи да се ова пјесма налази у подтексту двају Лалићевих остварења (у пјесми Последња четврт и у другој пјесми Четвртог канона) и да је она Лалића морала привући и због теме историје и страдања у историји и због интермедијалног односа поезија – музика, и, можда највише, због бриљантног оксиморона којим пјесма почиње и који је њен основни мотив – црно млеко. Делић сматра да је Лалић мајстор оксиморона и да је његов најпознатији, и за његову поетику најкарактеристичнији и најрјечитији оксиморон – Страсна мера. Лалићева, дакле, наклоност Целану и његовој Фуги смрти долази изнутра, из Лалићеве поетике.

Оксиморон црно млеко, како Делић сугерише, може се односити на логорске несреће, на горчину историјске стварности, али и на дим крематоријума, којим су спаљени логораши одлазили у небо. Црно млеко у контексту Лалићеве поезије значи, такође, горко и трагично историјско искуство. Да би што увјерљивије изразио своје виђење краја вијека, Лалић је посегао и за Целановим оксимороном уздижући га на ниво оксиморона стољећа. Тешко, сматра Делић, „да је неки пјесник одао веће признање Паулу Целану од српског пјесника Ивана В. Лалића: он је уткао и Целанову судбину, и Целанов пјеснички исказ у своје дјело, и то тако што је и пјесникову судбину и његов оксиморон црно млеко, и његову визију историје претворио у сопствену парадигму вијека. Целанова Фуга смрти сија пуним сјајем кроз Лалићева Четири канона“.

Ових неколико живих интертекстуалних примјера прожимања пјесништва Ивана В. Лалића с њемачким пјесницима, како Делић наводи, недвосмислено указују на дубоку и трајну Лалићеву повезаност с њемачком поезијом. Лалић је одиста пјесник

који је присно и интензивно живио и стварао у дијалогу с поезијом свијета, при том никада не заборављајући сопствени идентитет и националну пјесничку традицију. Он је тиме, како Делић истиче, проширивао границе и домете културе свога народа. Тако је његов дијалог са свјетском књижевношћу постао опште културно добро.

Књига професора Јована Делића Иван В. Лалић и њемачка лирика значајна је по много чему. Ово је студија која код нас по први пут говори темељно и прецизно о интертекстуалним везама Ивана В. Лалића и њемачке лирике, и то из пера научника који познаје њемачки језик и њемачку културу, који њемачке пјеснике и Лалићеве преводе чита у оригиналу, и који, као дугогодишњи стручњак за свјетску и српску књижевност, може најпрофесионалније казивати о везама ових двају култура. Делићево лично познанство и пријатељство са Иваном В. Лалићем на особен начин потврђују ову књигу као израз те блискости пјесника Лалића и тумача Делића. Делићева књига је плод заједничког издавачког подухвата Београда и Источног Сарајева, гдје је аутор својим именом ујединио СКЗ, Институт за књижевност и Филозофски факултет Источно Сарајево. И, на крају, оно најважније јесте да је и сам аутор књиге, професор др Јован Делић, човјек широке културе и дијалога: то свједочи својим знањем и својим животом, па је стога и ова његова књига потврда да се живљењем и дјеловањем, дакле сваким својим чином, писаним и усменим, Богу и свијету каже ДА.

Владан Бартула

БЈЕЛИНА САЊА РУБ НИШТАВИЛА

/Ранко Рисојевић: Ишчезнуће, КОВ, Вршац 2011/

Ишчитавајући поетску збирку Ишчезнуће Ранка Рисојевића (КОВ, Вршац 2011), урањамо у свијет елегичне мисаоно-љубавне поезије. Сјетно расположење уткано у профињене мисаоне игре, меланхолични описи унутрашњих стања човјека, катарза и унутрашње измирење ради прихватања онога што је неминовно. Основни мотив је ишчезнуће на материјалној и физичкој равни, а на ово се надограђују остали сродни и други мотиви, као што су: губитак љубави, сан, пролазност људских дјела, страх од смрти, преиспитивање, бол... који се уплићу у један раскошан лирски вијенац од бираних поетских слика, профињених душевних титраја, промишљено и тактично исплетен. Ако аналитички дубље уронимо у пјесничке слике, симболику и асоцијације, откривамо богато лично и животно искуство пјесника које адекватно интензивира доживљај при ишчитавању ове поезије. Гледано са формалне стране у смислу композиције, стиха и ритма, пјесме су писане слободним стихом, ослобођене непотребних стега, прочишћеног и јасног израза, праћене пригушеним тужним ритмом неке заборављене мелодије из сна. Ефекти понављања и набрајања појачавају значење одређених ријечи или на специфичан начин успостављају нови однос међу изреченим ријечима, треба истаћи да је само једна пјесма написана у рими, што јој даје посебно мјесто у књизи (Одлети). Овај синкретизам говора, ритма, мисли, слика, даје упечатљив доживљај путовања кроз један јасно конструисан, дубоко промишљен и емотивно искрено обојен поетски свијет.

Све изгледа исто, само чему (Колико дуго), специфично лично животно искуство даје нове смислене димензије општим добропознатим животним ставовима, веома често присутним и обрађиваним у поетским творевинама, али тај лични печат даје увјек свјеж и нов доживљај због аутентичне личности лирског субјекта који се поново суочава са лавиринтима живота

износећи лирску есенцију спознаје и изнова слави јединственост и непоновљивост сваког живог бића. Пјесник је дио свијета који промишља и истражује те не може се опстати сам: Сам си... колико се тако може издржати (Сам), али не може ни стварати ако се не прошири на читав свијет.

Губиш ствари које су те везивале за стварни свијет (Ништа) – у животу сваког човјека дешавају се одређена важна животна искуства, ситуације са којима се мора прије или касније суочити преиспитујући своја унутрашња стања, то су губитак вољених особа, суочавање са сопственом пролазношћу, старењем, болестима, смрћу. Свако од нас на путовање живота креће из неког свог завичаја стварног или имагинарног предјела дјетињства, за које: Јесте и није како нам се чини,/ Блиско и далеко, драго и мрско,/ У росној дубрави уснулог свијета (Завичај). Из те полазне тачке покушаћемо досегнути зенит или коначну нирвану, а за то је потребно Видјети прво све, осим себе и свијета да би се човјек могао вратити овдје, гдје је све стало (Видјети) и кроз цјелокупно то искуство носићемо своје тијело, било да нам се оно допада или да га се стидимо, и мораћемо га чувати јер ће трајати колико и ми (Тијело).

Ко си ти

Први циклус је упознавање и запитаност Ко си ти, то је тек прво питање које ће кроз наслове бити постављено читаоцу, но нису то само питања већ и упуства за живот, савјети, наредбе, набројићемо неке: Гледај, Не помјерај се, Слушај глас; ова пракса се наставља и у наредна три циклуса кроз пјесме: Говорим теби, Лети, Гдје нестајеш, Ко смо, Не можеш, Нема буђења, С ким си, Сам, Чије је, Шта тражиш, Да ли је, Зар треба, Не држи, Немој рећи, Одлети... Ко ме су упућена ова питања, читаоцу, човјечанству или себи, или су то унутрашњи разговори са Богом? Умјетник гласно поставља питање, а у дну његове свијести рађа се одговор, сваки човјек носи Бога у себи, што га чини отвореним каналом за такав разговор: Речено ми је јутрос, гласом који се не чује,/ Ријечима које сам морам да проберам (Говорим теби).

Тишина

Вријеме неумитно тече и доноси заборав, а заборав је Тишина – наслов другог циклуса. Шта је то што човјечанство непрекидно тјера напријед, та глад за напретком коју савремени свијет вишеструко убрзава, колико брзо све застарјева и пада у заборав: вијести, научна открића, поезија (Вијести), дјела људских генија, предмети славе и моћи склони су пропадању и вријеме их нагриза (Људска дјела), пећински цртежи (Пећина), мртви језици, понос ратника и мироносаца (Живот). Медиокритетска маса не осјећа и не препознаје вриједност, они су заслијепљени шареним рекламама, буком и брзином, знање им је ограничено, расплинато и прилично виртуално, у пјесми Могу да он каже: Ако им ријеч преносим, једну само./ Траже да прокључа у празним устима./ Могу да видим изгубљене очи./ Погнуте главе, беспослене руке... Унификовани у безличности, недораслог ума, неразвијене свијести, пред њима у тишини леже људска дјела покривена прашином, пепелом и звијездама. Утјеха пјесника – ствараоца – умјетника је у постојању такозване космичке библиотеке у којој меморија васељене памти сва дјела, ријечи, звуке, ликове, сцене... Оно што је важно за самог аутора је обраћање изгубљеној животной љубави, којој каже да је свезнајући Архивиста похранио: Све што си ми рекла чак и више од ријечи (Сви Гласови), па чак и Јутро над свијетом који је био наш (Јутро).

Снохватице

У циклусу Снохватице пјесник проживљава различита стања измјењене свијести под утицајем бога снова Хипноса, персонификације сна који односи овоземаљске бриге и чијој се моћи сви морају покорити. Лијепо изабран наслов циклуса алудира на покушај хватања неухватљивог, мрежа за снове или хватач снова (дреамцатцхер) какве су правили древни индијански народи и вјешали их изнад узглавља. Вјеровало се да имају моћ да задрже ноћне море јер кроз то танано паучинасто ткање пролазе замо лијепи и чудесни снови.

У магловитим предјелима снова, сновиђења, привиђења, сновидне присности, предворја свијести, пјесник уочава креативну слободу која се отвара пред освијештеним сањаром, сан има не-

ограничен стваралачки потенцијал којим управља онај који сања, још једно добропознато стање из езотеричних учења названо „контрола снова“. Ово претапање у стварност сна постаје толико јако: Толико да се не смијем будити/ Да не бих уништио дио свијета (Само ја). Колико снови могу бити корисни на путу метафизичке спознаје откривамо у пјесми Чији је, пјесник се пита заправо како је могуће да сам човјек постаје творац тако чудесних предјела, претапања и симбола, постајући свој двојник, родитељ и Бог, чини му се да свим тим влада, и сваки нови сан почетак је нове игре, падање из сна у сан.

У пјесми Лети пјесник се обраћа свом астралном двојнику, том безваздушном идентичном брату, ослобођеном од тежине тијела, несна и оловне јаве. Чињеница да је све завршено с обје стране ослобађа танану спону којом је душа привезана за измучено земаљско тијело, својом вољом пјесник прихвата то жуђено ослобођење подстичућим ријечима којим се пјесма завршава: Лети, само тако, безваздушни брате,/ Овога пута, нећеш се зауставити! Слично разматрање понавља се и у пјесми Ко смо преиспитујући однос себе будног умјетника са својим астралним двојником сањаром – ствараоцем констатујући да нема јалових слика у нашим сновима и да без мене, њега не би било, али исто тако без њега бих био несвјестан половине свијета.

Пред свевидећим оком лирског субјекта отварају се врата спознаје, умножавање душевних фрагмената отвара увид у паралелне свјетове. Разоткрива потенцијал неискориштених могућности у којима су уткани кодови безбројних варијација судбине, неке од њих су успутно набројане, као нпр.: нељубљене жене, нерођени рођаци, све што још ниси видио, незавршени стихови, путовање по непознатој мапи, рајски врт... И на крају констатација: Опис краја можда је нацрт почетка (Опис краја).

Ишчезнуће

Последњи циклус Ишчезнуће, по којем је цијела збирка и насловљена, заокружује цјелину. Сусрет са анђелом смрти који више није страхан (Задржао се) јер однио је већ вољено биће. Пјесник преиспитује себе суочен са болним ишчезнућем, загушен свим оним ријечима које није рекао – а требало је и могао је. Згађен

над собом што је дозволио да га одвлачи проста свакодневница и пречи послови од тог непроцјењивог задатка да искаже и покаже љубав вољеном бићу док је још увијек ту. Када оду они које смо вољели, са њима умире читав један свијет који смо заједно створили, свијет саткан од наше љубави, и није случајно што цитира Петрарку, пјесника хуманистичких идеала, који је опјевао савршену нестварну љубав. Свеприсутност вољене у њеној коначној физичкој одсутности осликава се у пјесми Немој рећи у којој каже: Све овдје трепери од њених руку или још више у пјесми Одлети: Овдје је остало све њено/ Уз моје тијело, сасвим празно./ Не могу више да се споје, у свијету снова и страха,/ Мораће сада као двоје/ Бдјети у дну свога мрака.

Љубав, смрт, пролазност и божанско симболички се преплићу кроз читаву збирку стварајући низове асоцијација које се надовезују на почетни мотив представљен у наслову, а то је потпуно ишчезнуће и самог пјесника – ствараоца у материјалном смислу, ово је једна врста опраштања себи и измирења са Богом, па чак и покушај предвиђања и призивања визије свог коначног одласка: Не плаши се тишине./ Не страхуј од ријечи./ Не пожуруј празнину./ Десиће се то, на крају./ Можда у сну./ Можда пред јутро./ Можда у граду. (Слушај глас)

Александра Чворовић

**ОСНОВЕ РАЗУМИЈЕВАЊА
'ХАГА', БАЛКАНА И ЕВРОПЕ
ЗОРНА АРСОВИЋА**

(Zoran Arsović, Ono što nakon Haga ostaje – What Remains After The Hague, Art print, Banjaluka, 2010)

Обликом и структуром *Ono što nakon Haga ostaje – What Remains After The Hague* је есеј којим се тематизују и проблематизују суштински проблеми наше садашњице и недавне прошлости. Ријеч је о двојезичном издању (превод на енглески Петра Пенде) бањалучке штампарије Арт принт у којем се на укупно 87 страница целног формата супротстављају и контрапунктирају основне линије доминантног, прије свега европског мишљења и приказивања Балкана, али и нашег или балканског поимања и прихватања нас самих и Европе.

Потицајна, почетна и завршна слика промишљања је слика хашког суда као крајње инстанце распамећивања, јер, а правници то знају, суд никада није ни занимала истина већ процес. А процес не воде праведници већ правници. Суду је, на примјеру Међународног суда правде у Хагу, дата улога чувара печата и моћи, онога који има право да доноси истину не само о појединачним догађајима и људима, већ о читавим епохама и историјским дешавањима, и то у вријеме када се догађаји као такви креирају управо од стране и искључиво у сврху те и такве моћи.

Оно што након Хага остаје је искрен и снажан позив и пледирање на истину о Балкану, на право за истином о Балкану. Позив да се не претворимо, како то Арсовић каже, у културу лотофага, идолентну и инертну за властиту егзистенцију, менталитет и историју. Овдје је заправо на веома малом простору дато јако много, фигуративно говорећи, посијано је јако много сјемена за промишљање садашњости, нашег положаја и културе, начина на који нас запад моћи, који не треба мијешати са идејом и идеалом западне културе и демократије, представља, поима и манипулише нама, прије свега у сврху остварења својих интереса. Јер једина

права тема и циљ моћи је сама моћ у ма како и ма колико деструктивне облике и вријеме људског друштва нас то уводило.

Научним језиком говорећи, готово сваким пасусом овог есеја дата је једна управо методолошка могућност у потрази за истином Балкана, а на читању и могућим разрадама лежи обавеза и одговорност за култивисање и његовање ових замисли. Арсовић отвара просторе за мишљење и преиспитивање мишљења о односу Балкана и Европе, просторе промишљања појмова правде, злочина и моћи, сугестивно и увјерљиво нудећи тезе, цртице, заправо основе поставке за испитивање феноменологије Балкана, сучељеног Европи моћи и европским сликама о Балкану. У времену у којем смо свакодневно заплъуснути бесмисленошћу и, како то Арсовић каже, распојмљењем што је друга ријеч за распамећења, времену у којем су и ријечи избачене из властитог тежишта (појам је распојмљен), позив на право на истину, позив да се каже нећу, дјелује као насушна потреба, управо неминовност, али и усамљен случај.

За све то потребна је изузетна снага и напор, не само мишљења као логичке операције и припремљености за научни и филозофски говор, већ више од свега као морални чин, чин потраге за за људскошћу. Суочити се са доминантним европским поимањем Балкана и са нашим потврђивањем и учествовањем у том поимању. Суочити се, прије свега, са властитим слабостима и наслагама менталитета, не-култивисаности, недостатка осјећаја за праве вриједности, себичношћу и из тога крајњом неодговорношћу и самодеструктивношћу.

Арсовићево промишљање креће се по самим маргинама језичког као стварносног и истиносног феномена. Маргина израња у заклон јер средиштем управља моћ. Ниједног момента не допушта да му стереотипне конструкције, да му моћни дискурс против којег диже глас, да му дискурс моћи у ма како замаскираној форми продре у текст. Чак ни у руху самоодбрамбеног мишљења као инстинктивног рефлекса на угроженост. Рефлекса на напад у који најчешће упадају управо они који истину о Балкану покушавају бранити успостављеним погрешним представама Балкана и тако, парадоксално, додају живописне боје на тетоважу исконструисане европске представе о Балкану као унапријед предодређеном стјецишту нечовјештва и мржње, сукоба и ратова за које смо, ето, сами и искључиво сами криви. Отуда Арсовић и говори о нама са-

мима као вјечитим борцима против властитих шанси.

Брисање и уцртавање, тетовирање, како каже Арсовић, једна је од снажних метафора које носи овај есеј. Тетовирање Балкана дешава се стално, тетовира га моћ, Европа, промовишући моћ и културу која није европска култура, већ, у европским филозофским оквирима давно проблематизована, култура моћи распамећеног капитализма.

Препуштени Арсовићевом есеју, констатоваћемо како је неко коначно поставио и проблематизовао питање садашњице, наше садашњице, и друштвене, политичке, културне, етничке и етичке стварности. Управо питања на која сви `знамо` одговоре, сви знамо истину, али некако не успијевамо да се помјеримо из властитог свезнања. Ако се од усуда не може побјећи, зашто се од њега скривати? Садашњост је изазов и усуд, поготово филозофског мишљења. Мишљење, неминовно, ослонац тражи у историјском, у памћењу, у искуству отаца, али његова једина и права реалност је садашњица. Може ли филозоф побјећи од питања? То више није ствар и проблем етике у професионалном и традиционалном (представе и маске, дужност и воље) већ више и сасвим у егзистенцијалном и искуственом смислу – апсолутне потребе и, заправо, морања. Ја чиним зато што могу, а како каже Арсовић, ако не чиним и нећу кад могу, онда никад нећу ни моћи. Раскид је то са нашом интелектуалном традицијом окретања главе на другу страну јер проблем тиме не нестаје. Напротив, продубљује се, јер му је природа таква да чини дио мене, мог идентитета, мог поимања властитог припадања и идентитета. Поимања, разумијевања и тумачења нпр. положаја и функције Међународног суда за ратне злочине у Хагу, заправо поимања властитог идентитета, свог народа, Балкана, Европе, смисла и суштине догађаја и догађања протеклих недавно. Незавршених. Поимање историје са филозофских позиција као горући изазов филозофији, изазов мишљењу и у елементарном и у егзистенцијалном смислу, у времену угрожене елементарне логике, етике, поимања, мишљења. Историја се дешава, она не почиње и не завршава. Она нема континуитет – она је континуитет. Трајање. Али, историја се и уцртава, намеће, креира, и то данас у доба потпуне доминације технике можда више и интензивније него икада. Давно је примијећено да је она и као научна конструкција овисна не само од стварних догађаја, већ више од метода и модела

приказивања – од историјског дискурса у овом и оваквом облику преблиском фикцији. У времену доминације технике као крајњих консеквенци исцрпљивања западњачке аристотеловске концепције научности, у времену постварења и пуног институционализовања ријечи – термина, потиснута је управо поетичка аристотеловска дистинкција историјског и пјесничког као истинитог и измишљеног. Раскинуто је разликовање историје и епа (на ђаволски опасном плану – живота, конкретних људских егзистенција) јер дискурс, прича, језик, њихова значења и конструкција, не функционишу тек као инструментариј и органон у смислу вјерног представљања истинитих догађања, већ као инструментариј вјеродостојног представљања догађања онако како жели да их приказује моћ. А моћ има само једног господара и један циљ – још моћи. Моћ се храни моћу до тоталног уништења људскости.

Оно што након Хага остаје сложен је и збијен филозофски исказ чије поновно ишчитавање неминовно води извјесном степену дискрепанције и искривљавања, али који се управо својим есејистичким филозофским обликом опире тој моћној структури стереотипног мишљења управо тој – структури моћи.

Драган Драгомировић

НЕООСМАНИЗАМ – О ЧЕМУ ЈЕ РИЈЕЧ?

/ „ПОЛИТЕИА“ – научни часопис Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци, број 2, Бања Лука, децембар 2011, стр. 410, ISSN 2232 - 9641, UDK 32 (05)/

У издању Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци у јавности се недавно (децембар 2011. године) појавио други број часописа „ПОЛИТЕИА“. Ово гласило најмлађе чланице Универзитета у Бањој Луци, Факултета политичких наука, самодефинисано је као „научни часопис за друштвена питања“. И, заиста, судећи по прва два броја, тачније: по њиховим садржајима, а то значи прилозима који су у њима објављени, није тешко закључити да је у случају „Политеие“ квалификатив „научни часопис“ и заслужен и одржив.

И док је први број био посвећен теми „Посљедњих двадесет година српске историје – између пораза и побједе“, унутар које је више аутора, из различитих научних области, елаборисало неколико садржаја и сегмената наратије о судбини српског народа и њихових држава на размеђу вјекова (20. и 21), дотле је број 2. овог новог часописа на „тржишту“ периодике у Републици Српској, БиХ и другим гео-политичким дестинацијама и ентитетима српског језика и писма, у знаку актуелизовања феномена неоосманизма. Наравно, ту су и друге стандардне рубрике часописа, као што су: чланци и расправе, преводи, осврти и прикази, *in memoriam* и др., са садржајима који само додатно аргументују нашу стартну оцјену о озбиљности „Политеие“ као научног гласила, а о којима ћемо још понешто рећи.

Како истиче г. Слободан Наградић, извршни уредник часописа, у свом уводном тексту насловљеном са „Зашто неоосманизам“?, разлози и мотиви за актуелизовање феномена неоосманизма су двоструки: с једне стране хеуристички, гносеолошки дакле, и, с друге стране, „његова друштвена релеванција. У првом реду политичка, конкретније: спољнополитичка, па и гео-политичка, а затим и културно-духовна – уз пуну самосвијест о томе да

је поменута синтагма одвећ непрецизна и да би ју тек требало промислити и довести до појмовне јасноће – те економска и војно-безбједносна.“ Нема сумње, након ишчитавања текстова о неоосманизму и/или поводом њега, објављених у последњем броју „Политеиес“, о неоосманизму ће се и код нас више знати, стећи ће се дубља и шира спознаја и боље ће се разумјети о каквој ријечи, појму се ради, као и реалитету који он, појам неоосманизам, супсумира.

У тематском дијелу, неоосманизму дакле, објављени су прилози готово свих водећих зналаца тог феномена код нас, како у Републици Српској, тако и у Србији, па и једног броја аутор(итет)а из Босне и Херцеговине. Имена аутора и наслови њихових текстова довољно илуструју компетентност и децентност редакције да својим читаоцима обезбиједи оно најбоље што се у овом часу, у околностима какве јесу, с обзиром на укупан социо-културни и духовни миље и хабитус унутар којег егзистирамо, затим на кадровске ресурсе, економско-финансијске потенцијале редакције и издавача и др., може понудити у једном гласилу те врсте и намјене. Дванаест (12) објављених прилога, поред уводника, у овом часу заиста представљају крупан допринос разумијевању неоосманизма у плуралитету његових значења и импликација на социјално-политичком плану, па се заинтересовани читалац не мора мучити листајући новинске или интернет странице да би спознао о чему је ријеч кад се помене категорија неоосманизам. Због тога нам се и чини опортуним навести имена свих аутора и наслове њихових прилога у цјелини, ма колико неки од њих били дугачки: проф. др Дарко Танасковић, *Срби пред изазовима неоосманизма*; проф. др Мирољуб Јевтић, *Неоосманизам versus панисламизам*; мр Милош Б. Марковић, *Преко прошлости у будућност: повратак Турске на простор бивше Југославије*; Хајрудин Сомун, *Како побуне на Средњем Истоку релативизирају теорије о „нео-османизму“*; др Срђа Трифковић, *Турска као регионална сила – неоосманизам у акцији* (на енглеском); доц. др Александар Савановић, *Неоосманизам кроз призму теорије сукоба цивилизација*; мр Душко Глодић, *Турска као фактор регионалне сарадње са државама обухваћеним процесом стабилизације и придруживања*; Џевад Галијашевић, *Неоосманизам: Турска између јуче и сутра*; мр Жељко Вујадиновић, *Неоосманизам, (ре)*

исламизација и Балкан – дијалектичке напетости; Слободан Наградић, *Како се повијест наругала историји или – зашто се није обистинило и како данас разумијевати Вишињићево поетско предсказање „друмови ће пожељет турака ал’ турака нигде бити неће“*; Милош Б. Марковић, *Стратешка дубина Ахмета Давутоглуа*; Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина – међународни положај Турске* (превод).

Као што читалац може видјети, у новом броју „Политеиe“ публиковани су прилози водећих српских политиколога, исламолога и оријенталиста (Танасковић, Јевтић, Трифковић и млађани Марковић), затим двојице аутор(итет)а из Федерације БиХ (Галијашевић и Сомун, који је, осим што је оријентални филолог, и бивши амбасадор БиХ у Турској), па четворице писаца из Републике Српске (Савановић, Вујадиновић, Глодић и Наградић), те превод једног поглавља из чувеног (од првог појављивања 2001. год. до данас, само у Турској доживјела 69 издања) дјела *Стратегијска дубина – међународни положај Турске*, Ахмета Давутоглуа, актуелног турског министра иностраних послова и угледног стручњака за међународне односе и професора на неколико универзитета у Турској и свијету, једног од главних архитеката, промотора и имплементатора турске спољнополитичке доктрине и праксе легитимисане именом неоосманизам.

Управо превод његовог текста показује и лице и наличје, што се данас, у постмодерним аксиолошким критеријима и систему „чита“ и тумачи као прагматизам, актуелне турске спољне политике инспирисане неоосманизмом, чија срчка је исламизам, односно реисламизација свих сфера јавног живота у дотадашњој, *de iure* лаичкој, секуларној кемалистичкој турској држави, али и однос према Босни и Херцеговини, а самим тим и Републици Српској и српском народу у цјелини, у координатама стратешке дубине повратка Турске на (западни) Балкан и, макар интенционално, ренесансе њеног османског исходишта и насљеђа. И у прилозима осталих аутора јасно је детектована и елаборисана суштина неоосманизма и императиви српског суочавања са изазовима које тај феномен лучи, а чије импликације на српски усуд, идентитет и егзистенцију нису бенигне и вриједносно неутралне. Због тога српски повијесно-политички и културно-духовни ум и резон не смију бити индолентни, неопрезни, а реакција неодговорна и

закашњела. С обзиром на све то, с правом се може рећи да је темат о неоосманизму квалитетно обрађен и на вријеме презентован.

Пажње вриједни су и прилози објављени у рубрици „Чланци и расправе“, које су потписали неколики угледни, у науци већ афирмисани ствараоци, као што су, нпр. Јелена Пономарјева / *Замке и дилеме мировног споразума или каква будућност чека Босну и Херцеговину* – на руском језику/, Вукашин Павловић /*Моћ као енергија – интенционална теорија моћи Бертранда Расела*/, Милосав Милосављевић /*Карактеристични облици девијација сеоског становништва*/, затим Чедомир Антић, Миодраг Ромић и др., али и они аутори чије вријеме тек долази, попут Далибора Љубоје /*Политички контекст социјалног капитала у БиХ*/, Владе Симовића /*Културно-историјски контекст постдејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе*/, Синише Атлагића /*Савремена политичка персуазија – ново рухо „старе“ пропаганде*/ и др. Потпуно оправданим се чини превођење и публиковање врло актуелног чланка једног од најпознатијих руских политичких филозофа и гео-политиколога данас, академика Валерија Николајевича Расторгуева, из чијег се наслова – „*Не би само Срби хтјели постати грађанима Русије, већ и Руси...*“ – не само слуги него је и потпуно развидно о чему је ријеч.

У рубрици Осврти и прикази представљено је, доста опширним и компетентно написаним освртима, односно приказима – које потписују др Милош Шолаја, др Ђорђе Вуковић, мр Ирина Ковачевић, Немања Стефановић, Милутин Црнчанин и Слободан Наградић – шест нових књига из различитих научних области, које се односе навише теоријских и животних садржаја, а чији аутори су Ивер. Б. Нојман, Џон Ралстон Сол, Лариса Коломејцева-Јовановић, Зоран Милошевић, Зоран Арсовић и др.

Часлав Д. Копривица је под насловом *Мисао и част као судбина* (Михаило Ђурић: 1925–2011), исписао људски веома топао, а научно коректан и увјерљив некролог поводом смрти једног од најзначајнијих српских филозофа 20. вијека, академика Михаила Ђурића.

У једну ријеч: 410 страница, колико има 2. број „Политеие“, могу задовољити укусе и потребе читалаца најразличитијих провенијенција, школа мишљења, епистемолошких парадигми, научних области (политикологија, социологија, филозофија,

историја, комунологија, међународни односи, наука о социјалном раду, право, економија, антропологија, демографија и сл.); оне су не само изазов за конзументе такве врсте литературе, него могу бити и користан путоказ будућим истраживачима из многих области сазнања, чиме је напор уложен у њено публиковање вишеструко оправдан.

Милутин Црнчанин

ХРОНИКА

ИНФОРМАЦИЈА О ОДРЖАНОМ ОКРУГЛОМ СТОЛУ „ЈЕЗИК И ПИСМО У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ“

Схватајући књижевни језик као темељ националног и културног идентитета сваког народа, Академија наука и умјетности Републике Српске организовала је 25. новембра 2011. године округли сто „Језик и писмо у Републици Српској“, на коме је расправљано о актуелном питању језичке проблематике у Босни и Херцеговини.

Наиме, изневјеравањем научних чињеница, фалсификовањем и преузимањем српске језичко-књижевне баштине, након распада Југославије, на српско-хрватском језичком простору створено је неколико „политичких језика“. На сцени је поновна манипулација средњовјековним типом српске ћирилице, којој се жели дати ранг посебног писма, различитог, разумије се, од онога у осталим српским земљама. Данашња стварност и практичне потребе налажу свестрано, објективно сагледавање језичких прилика на простору Републике Српске, односно Босне и Херцеговине у цјелини, у њиховој синхроној равни и дијахроној димензији. Неопходно је на непосредним чињеницама сучелити данашње претензије политичких чинилаца на простору Босне и Херцеговине са писаном и усменом баштином, са њеном дијалекатско-националном основицом од средњег вијека до данас. На чињеницама треба провјерити утисак данашње српске лингвистике о недоследном понашању и међународне заједнице, манифестованом у амандманима на Устав Федерације Босне и Херцеговине и Устав Републике Српске у домену језичке проблематике. Пред актуелним властима Републике Српске, као и Федерације БиХ, стоји и важно питање званичне, службене употребе језика и писма: у школству, издаваштву.

Самим тим, један озбиљан скуп најеминентнијих стручњака за проблематику српског језика био је права прилика за трасирање путева његовања језичке културе.

На округлом столу реферате су изложили: академик Љубомир Зуковић, академик Светозар Кољевић, академик Слободан Реметић, проф. др Јасмина Грковић Мејџор, дописни члан САНУ, проф. др Јелица Стојановић, проф. др Милош Окука, проф.

др Бранко Тошовић, проф. др Милош Ковачевић, проф. др Бранко Летић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Срето Танасић, проф. др Милан Драгичевић, проф. др Миланка Бабић, проф. др Вељко Брборић, др Драга Бојовић, мр Жељко Вујадиновић, Драгољуб Збиљић и др Горан Комар.

Учесници Округлог стола „Језик и писмо у Републици Српској“ усвојили су сљедеће закључке:

1. У Босни и Херцеговини данас је српски језик у врло неповољном положају како због све израженијих настојања Бошњака (муслимана) да уведу „босански“ као „земаљски језик“ тако и због чињенице да се неријетко мијеша лингвистичка и симболичка функција језика на штету српскога језика.

2. Пошто је насилним чином високог представника у БиХ из Устава Републике Српске (амандманом LXXI) избачен назив језика, неопходно је не само ускладити него и појачати научне и политичке активности да се у службеној употреби у Републици Српској прогласи српски језик (ијекавског и екавског изговора) са ћирилицом као примарним писмом. Статус осталих језика и латиничног писма треба регулисати посебним Законом о употреби језика и писма.

3. У складу са највишим демократским начелима треба обезбиједити поштовање језичких израза других народа који живе у Републици Српској, прије свега Хрвата и Бошњака (и то на принципу реципроцитета са поштавањем српскога језика у Федерацији Босни и Херцеговини).

4. Нужно је да се прихватају и поштују норме српског стандардног језика у свим подручјима културних, научних и друштвених дјелатности у Републици Српској (администарција, школство, култура, наука, издаваштво, медији итд.). Те норме, уз уважавање ијекавско-екавског изговорног двојства, морају бити јединствене за сав простор српскога језика, што подразумијева употребу не само истих нормативних уџбеника и приручника (правописа, рјечника и нормативних граматика) него чак и прије – истих уџбеника српскога језика (на свим нивоима образовања) на цијелом простору његове употребе (у Србији и Републици Српској прије свега).

5. Неопходно је организовано и институционално остваривати политику очувања јединственог српског духовног и кул-

турног простора, што омогућава и на што обавезује Споразум о специјалним паралелним везама између Републике Србије и Републике Српске.

6. Будући да српском језику код Срба никад није била својствена директивна језичка политика, и данас се треба клонити штетних пуристичких тенденција (што никако не подразумијева да у српском језику треба дозвољавати употребу језичких јединица које су стране његовој структури или које је ремете).

7. Учесници Округлог стола „Језик и писмо у Републици Српској“ сматрају врло значајним оснивање Института за српски језик и књижевност при Академији наука и умјетности Републике Српске, као важне институције за очување језичког и националног идентитета српскога народа у Босни и Херцеговини.

Игор Симановић

ИНФОРМАЦИЈА О ОКРУГЛОМ СТОЛУ „СТАТУС СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ“

Друштво чланова Матице српске у Републици Српској је, поред низа трибина, предавања и промоција књига, приступило и организовању Округлог стола под називом Статус српске књижевности у Босни и Херцеговини, као окоснице њеног антологијског представљања. Управни одбор је срочио смјернице Округлог стола као прелиминарног разговора о српској књижевности у БиХ са наговјештајем да је нужно одржавање више округлих столова са заједничким именитељем – статус српске књижевности у БиХ. Имајући у виду комплексност проблематике, као и потребу њеног разматрања по периодима, стваралаштвима, жанровима и ауторима, предложено је да се за Први округли сто, као референти и кореференти, позову најкомпетентнији стручњаци, од којих организациони одбор очекује приједлоге који ће допринијети квалитетнијем и свеобухватнијем раду округлог стола.

Позивно писмо је упућено академицима Предрагу Палавистри, Светозару Кољевићу, Радовану Вучковићу, Војиславу Максимовићу, Љубомиру Зуковићу и Рајку Петрову Ноги, професорима Предрагу Лазаревићу, др Душану Иванићу, др Јовану Делићу, др Миљку Шиндићу, др Дејану Ђуричковићу, др Станиши Тутњевићу, др Бранку Летићу, др Воји Ковачевићу, др Саше Кнежевићу, др Горану Максимовићу, др Ранку Поповићу, др Младенку Сацаку, др Јеленки Пандуревић, др Душку Певуљи, др Ради Симовићу и др Бранку Брђанину Бајовићу, те књижевницима Вуку Крњевићу, Стевану Тонтићу, Ранку Рисојевићу, Мићи Цвијетићу и Бранку Стојановићу.

Позиву су се одазвали академици Светозар Кољевић и Војислав Максимовић, Предраг Лазаревић, професори др Миљко Шиндић, др Дејан Ђуричковић, др Бранко летић, др Јован Делић, др Младенко Сацак, др Ранко Поповић, др Јеленка Пандуревић, др Душко Певуља, др Раде Симовић и др Бранко Брђанин Бајовић, те књижевници Вук Крњевић и Ранко Рисојевић.

Први Округли сто Статус српске књижевности у БиХ заказан је за 18. новембар 2011. године, када је и одржан. Из оправданих разлога, Округлом столу нису могли да присуствују академик Војислав Максимовић и др Бранко Брђанин Бајовић.

Овај окупљени научни и културни кадар Републике Српске (АНУРС, Филолошки и Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, као и друге научне и културне институције), научно и на чињеничном материјалу расправљао је о садашњем статусу српске књижевности у БиХ и путевима њеног даљег изучавања.

С обзиром на сложеност питања која је покренуо округли сто о статусу српске књижевности у БиХ, очекује се да ће то бити први у низу округлих столова, са подтемама које ће проблематизовати појединачне аспекте назначеног оквирног проблема. С тим у вези, нужно је било резимирати досадашње „концепте“ књижевности у БиХ, од њеног атрибута „босанскохерцеговачки“, до мјеста и функције српске књижевности у заједничком оквиру, те превредновање ранијих тежњи да се ова проблематика изучи (АНУБиХ, Институт за књижевност), као и издавачких подухвата у виду књижевних хрестоматија, едиције „Савремена књижевност БиХ у 50 књига“, те појединачних студија критичког и полемичког карактера (Н. Петковић, С. Тутњевић и др.).

Посебно су наглашена питања о релацији српске књижевности у БиХ, као „периферије“ према „центру“ српске књижевности, на једној страни, и односу српске књижевности према другим књижевним традицијама у БиХ, као књижевним токовима унутар „регије“.

Крајњи резултат Првог округлог стола о статусу српске књижевности у БиХ представљало би креирање дугорочног издавачког пројекта, којим би се уобличио српска књижевна традиција у БиХ, те је, с тим у вези, најављено још једно окупљање свих учесника у септембру 2012. године.

Такође, сва излагања која су достављена након Округлог стола, биће објављена у зборнику *Статус српске књижевности у БиХ*, који је у припреми и ускоро ће бити представљен и промовиран.

Игор Симановић

ИЗВЈЕШТАЈ
О ОДРЖАНОЈ ТРИБИНИ ДРУШТВА ЧЛАНОВА
МАТИЦЕ СРПСКЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У
ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ

У организацији Друштва чланова Матице Српске Републике Српске са сједиштем у Бањој Луци, у четвртак **22. децембра 2011.** године са почетком у 19 часова, у Источном Сарајеву, одржана је трибина Друштва о теми „**Положај српског језика у Републици Српској**“. Предавач о насловљеној теми био је **проф. др Милош Ковачевић**, познати српски лингвиста и филолог. Осим њега, у раду трибине учествовали су и проф. Зоран Пејашиновић, потпредсједник Друштва и Слободан Наградић, члан Управног одбора Друштва. Домаћин трибине био је ЈУ Културни центар Источно Сарајево.

Трибину је отворио и модерирао њеним радом С. Наградић, који је присутној публици (око 50 посјетилаца) укратко презентовао чињенице о оснивању, досадашњем раду и челним људима Друштва у Републици Српској. Зоран Пејашиновић је говорио о Матици Српској, значају њеног оснивања и дјеловања у историји српског народа, затим о најзначајнијим постигнућима Матице у Србији и српској дијаспори, те о великим пројектима Матице данас и сарадњи матичиних друштава у Србији, Републици Српској и Црној Гори.

Излагање проф. Ковачевића, које је трајало више од једног сата, добро је примљено, што се видјело по интересу публике да након излагања учествује у разговору и постављању питања предавачу. Значајно је напоменути да је у публици било присутно више угледних научних и културних стваралаца и јавних личности (академик Ђ. Тошић, проф. др Миланка Бабић, др Б. Авлијаш, мр Д. Мاستиловић, Н. Зеленовић, Ж. Пржуљ и други), иако је најјава трибине, посебно у средствима информисања, била скромна. Исто тако, и о самој трибини, након њеног одржавања, било је мало информација у медијима. Из тих чињеница треба извући одговарајуће поуке за будуће активности и начин дјеловања Друштва.

Након завршетка трибине, проф. Пејашиновић и ја имали смо краћи разговор са неколицином присутних посјетилаца трибине, од којих су многи изразили жељу за учлањењем у Матицу и формирањем њеног огранка или другог организационог нивоа и у Источном Сарајеву. Такође, присутнима смо подијелили и неколико приступница Друштву, те договорили да бригу о њиховом прикупљању и достављању у сједиште Друштва у Бањој Луци координише г. Недјељко Зеленовић, директор ЈУ Културни центар Источно Сарајево. Публика је изразила интересовање да се Друштво ускоро опет појави са неком манифестацијом у овом граду, о чему ваља размислити и што прије се определијелити у вези са тим.

Имајући у виду све околности у вези са трибином у Источном Сарајеву, њено одржавање се може оцијенити успјешним.

Слободан Наградић,

ОМАЖ ПРОФ. ДР МИЛАНУ ШИПКИ (1931–2011)

„Све што почне, мора да се и заврши“ говорио је проф. Милан Шипка. Међутим, Антологију југословенског вица на којој је дуго радио, није стигао да објави, као и на десетине наслова и започетих радова и студија које су остале у његовој радној соби. Као да је осјетио да се ближи крај, оставио је вицеве за касније, а завршавао је Правописни речник, чак урадио и друго допуњено и поправљено издање, усклађено са Правописом српског језика 2010. године, а довршио је и реферате које је раније обећао и послао за објављивање.

Стално је прикупљао грађу и класификовао је, тако да је истовремено имао много припремљених и започетих пројеката, текстова, мањих и већих радова, књига, и како је вријеме пролазило, један по један рад завршавао је и објављивао. Радио је не штедећи се, говорећи да нема времена, и притом мислећи на крај којем је био све ближи.

Проф. Милан Шипка био је неисцрпан извор идеја. Савршено је препознавао проблеме који треба да се ријеше, а радећи свакодневно, трагајући за информацијама, упоредо је правио биљешке за нове и нове радове, желећи да образложи или да приједлоге за рјешење многих, посебно, нормативистичких тема. Рекао је да постоје три битна разлога због којих је толико радио: први разлог је велика знатижеља, па и потреба да истражује, да одгонетне разлоге за неке појаве и притом увијек истицао да су његови учитељи: Хераклит, Људевит Јонке и његов средњошколски професор Обрадовић; други разлог због којег се проф. Милан Шипка тако страствено бавио научним и истраживачким радом, јесте да остави свој допринос у науци у којој, говорио је: „толико много ствари мора још да се уради“, и с тим циљем радио је као универзитетски професор, лингвиста, покретач, организатор и активни учесник многих великих и важних лингвистичких активности на овим просторима, радећи интензивно још од шездесетих година XX вијека, дакле, пуних педесет година; трећи разлог за овако предан научни рад јесте огромно задовољство урађеним послом, ријешено је

један по један проблем, успоставио систем или обухватио системом нешто што је стајало по страни, притом увијек уважавајући мишљења и млађих и старијих колега. Све то чинило га је веома сретним, а успјех га је само подстицао да даље ради, увијек подстичући и друге да раде, дајући приједлоге, чак и нудећи идеје, правећи планове, несебично је помагао колегама, само да се уради што више добрих ствари у науци, да се пронађу права рјешења, а све с циљем његовања језика и развијања језичке културе.

Радећи своје пројекте, објављујући књиге, написао је „Белешку о аутору“ и управо та „белешка“ желим да буде дио овог текста јер смо је заједно више пута читали и са задовољством допуњавали, како су излазила из штампе нова издања.

„Милан Шипка

Рођен 7. октобра 1931. у Драгељима, Б. Градишка. Филозофски факултет (група за народни језик и књижевност, с руским језиком као Б предметом), завршио у Загребу, где је и докторирао с темом Језик Петра Кочића.

Радио као професор сх. језика и филозофије у Гимназији Б. Нови (сада Нови Град) и Учитељској школи Бањалука (1956–1961), професор више педагошке школе, касније Педагошке академије у Бањалуци (1966–1973), директор Института за језик и књижевност у Сарајеву (1973–1984), научни саветник у Институту за проучавање националних односа у Сарајеву (1984–1990), редовни професор Универзитета у Сарајеву – на Академији сценских умјетности и Педагошкој академији (1990–2002).

Као гостујући професор Института за славистику Универзитета у Клагенфурту /у наставној 1994/1995. години) држао предавања из југославистичке социоллингвистике, а с темама из те области гостовао и на универзитетима у Бечу, Познању (Пољска) и Новом Саду.

Бави се научноистраживачким, научнопопуларизаторским, организаторским, уређивачким и предавачким активностима у оквиру националних научних дисциплина: социоллингвистике, нормативистике, лексикографије, лексикологије, семасиологије, фразеологије, ономастике и лингводидактике.

Као директор и научни сарадник Института за језик и књижевност конципирао и координирао реализацију целокупног

истраживачког програма Института у области језика, а сам водио макропројекте: Правописна проблематика, Рјечник Кочићева језика, Школска терминологија и др. и тако стекао богато искуство у организацији научноистраживачког рада у лингвистици.

Организатор и учесник великог броја домаћих и међународних научних скупова, међу којима су у његовој организацији најзначајнији: Компјутерска обрада лингвистичких података (1977), Језик и национални односи (1984), Лингвистика и лингвистичке активности у Југославији (1985) и Језик и култура Рома (1986).

Објавио преко 600 научних и стручних радова, међу којима и више од 20 књига (научних монографија, језичких саветника, популарнонаучних текстова, уџбеника и приручника). Значајнија су му дела: књиге ЈЕЗИЧКИ САВЈЕТНИК (1975), ЈЕЗИК ПЕТРА КОЧИЋА (1987), КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА – ЈЕЗИЧКИ САВЈЕТНИК 2 (1987), СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И НАЦИОНАЛНИ ОДНОСИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1850–2000) – Документи (2001) / претходно, електронски приређено издање за Интернет, под насловом: Standard Language in Bosnia and Herzegovina – in Standard Language Policy documents, Virtus, Praha 1998: RSS Digital Library, Publisher: Open Society Institute, Center for Publishing Development. Identifier: <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001051/>, затим КУЛТУРА ГОВОРА (¹2005, ²2006, ³2008, ⁴2009), ЈЕЗИК И ПОЛИТИКА (2006), ВЕЛИКИ РЕЧНИК СТРАНИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА, у коауторству с И. Клајном (¹2006, ²2007, ³2008, ⁴2009, ⁵2010), СТРАНИ ИЗРАЗИ И ИЗРЕКЕ, такође у коауторству с И. Клајном (¹2007, ²2008), СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКА ПРЕИСПИТИВАЊА I (2008), СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКА ПРЕИСПИТИВАЊА II (2009), СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКА ПРЕИСПИТИВАЊА III (2011), ПРАВОПИСНИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА СА ПРАВОПИСНО-ГРАМАТИЧКИМ САВЕТНИКОМ (2009), те популарнонаучна издања: ПРИЧЕ О РЕЧИМА (¹1977, ²1979, ³1981, ⁴1982, ⁵1989, ⁶1998, ⁷2007, ⁸2008, ⁹2009, ¹⁰2010), ЗАНИМЉИВА ГРАМАТИКА (¹1981, ²1999, ³2007, ⁴2008, ⁵2009, ⁶2010), ЗАШТО СЕ КАЖЕ? (¹1998, ²1998, ³2007, ⁴2008, ⁵2009, ⁶2010). Уз ову серију, укључујући и Клајнову књигу ИСПЕЦИ ПА РЕЦИ, израдио је и методички приручник за

наставнике ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА У ШКОЛИ (¹2000, ²2007, ³2008, ⁴2009). Објављене важније студије: МЕТОДОЛОШКА ОСНОВА ЗА ИЗРАДУ УЏБЕНИКА НАШЕГ ЈЕЗИКА У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА – у књизи Сувремени уџбеник и проблеми рада на њему, Стална конференција југословенских издавача уџбеника, Београд, 1970: 211–226; УПОТРЕБА ВЕЛИКИХ И МАЛИХ СЛОВА, Радови Одјељења за језик Института за језик и књижевност у Сарајеву, књ. V, 1978: 9–76.

Био је главни и одговорни уредник часописа Прилози настави српскохрватског језика и књижевности (Бањалука), Радови Одјељења за језик Института за језик и књижевност у Сарајеву (књиге I–VII), Посебна издања Института (четири књиге), Монографије (једна књига), библиотека Приручници („Школски рјечник термилошких вишеструкости“) и др. Сада је члан Уредништва часописа Језик данас, МС Нови Сад.

Ангажован и у другим видовима научних и стручних активности: био је члан и научни секретар Међуакадемијског одбора за проучавање ортографске и ортоепске проблематике (при АНУ-БиХ), члан Ономастичког одбора АНУБиХ и Комисије САНУ за проучавање живота и обичаја Рома. Сада је члан двеју комисија Одбора за стандардизацију српског језика.“

Трећа књига Стандарднојезичких преиспитивања изашла је из штампе крајем маја 2011. године, и то је посљедња књига на којој је написао посвету колегама, учествујући посљедњи пут на научном скупу, овај пут то је био Научни скуп на Палама, с рефератом „О пејоритивној употреби етника и етнонима у српском језику“, и тај реферат биће постхумно објављен 2012. године, у Зборнику радова Филозофског факултета у Источном Сарајеву. Постхумно је објављено и „Име моје и твоје“, књига коју је проф. Милан Шипка написао у коауторству са својим драгим пријатељем и уваженим колегом, академиком Иваном Клајном. Управо та посљедња књига урађена је у грчевитој и надљудској борби са тешком болешћу. Снажна потреба да ради и кад се тијело гаси, свијест бистра, а ум толико снажан да болесник то тешко савлада, били су најтежи и посљедњи професорови дани. Да је проф. Шипка поживио још само пола године, сазнао би да је једна улица у Градишци добила име по његовој мајци, учитељици Мирослави Шипка.

Проф. Милан Шипка истицао је да је прошао све фазе у образовном и научном раду. Радио је као средњошколски професор, савјетник у просвјетно-педагошком заводу, инспектор, директор Института, универзитетски професор, гостујући професор на универзитетима у Пољској, Аустрији, предавач на многим лингвистичким скуповима, итд. С обзиром на лингвистичка дешавања шездесетих година, а у вези са функционисањем тада заједничког језика и реакцијама у Загребу и Београду, тадашње руководство Босне и Херцеговине осјетило је потребу да се активније укључи у рјешавање језичке политике и тада су позвали проф. Милана Шипку у Сарајево. Том приликом проф. Шипка је понудио цијели елаборат о оснивању, правцима развоја и циљевима рада Института за језик у Сарајеву.

Чим је Институт почео са радом, а ове године Институт за језик обиљежава 40 година рада, проф. Милан Шипка је покренуо издавање више едиција: Радови, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Монографије, Посебна издања, а наставио је редовно излагање часописа Књижевни језик, који је раније покренуо проф. Јован Вуковић. Упоредо са наведеним активностима, проф. Шипка се залагао за кадровски развој и захваљујући таквој кадровској политици, данас имамо универзитетске професоре, лингвисте који раде на универзитетима у региону. Оснивањем Института, окупио је постојеће лингвистичке снаге, запослени су асистенти који су заједно са професорима укључивани у велике лингвистичке пројекте. Значајно је истаћи да је проф. Милан Шипка, укључивши велики број сарадника у Институту за језик, започео и реализовао два велика пројекта: Босанско-херцеговачки народни говори и Језик штампе у БиХ до 1918. године. Уз описе народних говора и језика из штампе, истовремено је пратио и новине у науци, па је већ 1977. године организовао велики научни скуп Компјутерска обрада лингвистичких података укључивши и стручњаке са Природно-математичког факултета у Сарајеву коју су правили програме за унос и компјутерску обраду лингвистичке грађе. Уз све наведено, проф. Милан Шипка се истакао као изузетан организатор великих научних активности, а недостатак лингвистичких кадрова надокнађивао је ангажовањем стручњака изван Босне и Херцеговине.

Омаж проф. Милану Шипки желим да завршим ријечима које је професор написао одајући почаст и поштовање за стогодишњицу рођења свом професору Јонкеу. Са много топлине и захвалности говорио ми је о свом професору, и све то преточио у текст који су га замолили да напише. Све што је тада рекао за проф. Јонкеа, ја бих рекла за свог проф. Милана Шипку:

„Чињеница је, међутим, да је он, на овај или онај начин, водио бригу о сваком студенту који је показивао занимање за његов предмет и имао макар и зрнце талента за истраживачки рад. Многе је након дипломе упућивао на лекторате по славистичким средштима у свијету, налазио им мјеста на којима ће се моћи даље развијати, потицао их на израду докторских теза... Тим својим поступцима професор Јонке разликовао се од осталих својих колега не само на Филозофском факултету у Загребу, него и професора језика с осталих наших тадашњих универзитета. ... Сви су они били добри лингвисти и истраживачи, па и добри, или мање добри, универзитетски наставници, а професор Људевит Јонке био је и више од тога (као и проф. Милан Шипка, А. К.). Он је био врстан научник и предавач, али и добар педагог. Одгојио је више нараштаја лингвиста, од којих су многи још и данас важан истраживачки и академски потенцијал у кроатистици, а неки и у србистици и бошњакистици... Али и на основи онога што се већ зна, ..., може се тврдити да су у укупном раду професора Људевита Јонкеа, његова настојања на подизању научног подмлатка... изнимно велики допринос, једнако вриједан као и резултати његовог научног и наставничког рада.“ (Текст објављен у часопису Језик, 55, М. Шипка, Једна наоко ситница у раду професора Јонкеа; Језик: часопис за културу хрватскога књижевног језика, Vol. 3 No.2 ; <http://hrcak.srce.hr/>)

Кад вреднујемо укупну академску и научну активност нашег цијењеног професора, можемо с правом рећи, и то без икаква претјеривања и патетике, да је била велика повластица и част студирати и радити у његово вријеме, бити његов студент, асистент, сарадник и пријатељ.

Аида Кршо

ЧОВЈЕК РЕДА И КУЛТУРЕ (IN MEMORIAM: БРАНКО МИЛАНОВИЋ, 1930-2011)

Свако сјећање је лично, па и овај покушај писаног откидања од заборава, ово свједочење о дугогодишњим срастањима и дружењима са академиком Бранком Милановићем. Најупечатљивија су ми, и доминирају свим другим, сусрет на Филозофском факултету у Новом Саду, фебруара 1993. године, као и сусрет, те или наредне године, у његовом избјегличком стану у Београду, те први заједнички радни дани током јесени 1995. године на тек основаном Филозофском факултету у Бањој Луци.

Иако сам студирао у Сарајеву, студијске групе романистике и компаратистике нису обезбјеђивале чешће сусрете (као са другим Бањалучанима, Светозаром и Николом Кољевићем), осим можда повремених сусрета и размјењивања уобичајених фраза људи које повезује заједнички родни град – Бања Лука. До новосадског сусрета, књижевно-културни амбијент је омогућавао да нам се укрштају путеви око Дома културе (данас Бански двор): књижевни живот, ликовна и музичка сцена, позоришни амбијент оваплоћен је заједничким познанствима и општом климом из којих су се извлачиле неконвенционалне вриједности нашег града, као појединачна и заједничка уточишта и исходишта.

Рат на овим простору и распад државе је покидао мноштво веза међу људима, актуелност тренутачних догађања и несрећа врло често је потискивало у други план помисао о постајању других, драгих људи, људи који су остајали ван веома суженог видокруга који је тада опседао свако биће појединачно. У таквој атмосфери, не баш мало изненађење за мене је представљало озарено лице Бранка Милановића пред његовим кабинетом на Филозофском факултету у Новом Саду, којег му је, заједно са наставним предметом, уступио Милорад Павић: као да се тим сусретом вратио у родни

град од којег је био отргнут ратном катаклизмом, као што је био отргнут од другог града из своје животне биографије, од Сарајева, а оба су му, у том тренутку, били и физички и духовно далеки, даљи и од Кине и од Америке. И тад, и врло често касније, ова избјегличка авантура призивала је у сјећање избјеглиштво његово породице и великог броја Срба у Србији током Другог свјетског рата. То нису била поређења, јер је знао да његова дјечачка запамћења и садашња зрела промишљања, због различитости позиција, не нуде ништа што се може поистовјећивати. Осим можда осјећајности и упитаности над властитом судбином или предодређености да нам се вјечито неке ситуације у животу понављају.

Бранко Милановић није био човјек који је желио да буде у центру пажње, али је увијек окупљао људе око себе које је волио и поштовао. Тако је и услиједио позив да га, чим будем у прилици, посјетим у новом породичном станишту у Београду.

Разговори људи од пера се највећим дијелом и готово увијек своде на литературу, на оно што се читало, на оно што је увијек ту, уз нас. Односно, што је некад било “ту, уз нас”. Потресно дјелује слушаоцу када се, са призвучком туге и жала за изгубљеним, спомињу књиге, јер друге материјалне ствари се лако и релативно брзо надокнаде: ”то сам имао; видим чак и мјесто на којем је била одложена”, ”у њој су ми остале моје читалачке напомене“... Понека од ових ријечи и јесте Бранкова, али су конструкције накнадне, моје! Оне ме нису понукале да понесем као дар своју, неколико година раније објављену, књигу Оквири и огледала; то бих иначе и учинио. Међутим, све је то изазвало, да у посвети, као конвенцији, чини ми се, забиљежим своју жељу да мој гест буде почетак стварања његове нове личне библиотеке. (Нисмо имали прилике да разговарамо поводом те књиге. Али зато је, касније, увијек налазио ријечи за сваку од мојих потоњих књига или текстова. Мислим да није било добијене књиге коју Бранко није прочитао: сматрао је својом и људском и друштвеном и културолошком обавезом да дару посвети достојну пажњу. И никада није, у читалачком чину, дијелио писце на велике и мале. У вредносном смислу – његови критеријуми су, поготово када их је усмено образлагао и износио онима до чијег му је става стало, били подизани на највишу могућу разину.) Тешко је сада навести све о чему смо тада разговарали; летјело се с једне на другу тему, а замишљена кратка посјета се

претворила у дружење које је потрајало неколико сати. Са њим је увијек тако било!

Животне околности су Бранку Милановићу, средином 1995. године, наметнуле повратак у родни град. Иако се није наслућивало скорашње стишавање ратних труба, свој повратак је обиљежио организацијом округлог стола посвећеног дјелу Петра Кочића.

Оно што му се чинило да је оставио далеко иза себе напуштањем Сарајева, одједном се претворило у кошмар од топских детонација на тридесетак километара од Бање Луке. Тих дана сам га једини пут видио депримираног: “Зар сам осуђен да морам поново бјежати? Немам више снаге за тако што. Не знам шта ћу да учиним од себе.” Срећом, атмосфера се врло брзо промијенила: мир је силом наметнут овим просторима па се свакодневни живот почео постепено враћати у нормалне колотечине и скоро свакодневне сусрете на Факултету као и поновна дружења на књижевним вечерима, концертима, изложбама, позоришним представама... И о свему, како о догађајима тако и о људима, са урођеним осјећајем за шалу, износио је своја духовита запажања која су плијенила његове саговорнике. У свему је видио смјеховне облике, а толико је волио смијех да је, заједно са својим пријатељем Светом Кољевићем, тврдио да постоји специфични бањалучки хумор какав се тешко може срести у другим срединама (чак су знали у таквим разговорима наводити низ незаборавних локалних анегдота). Са Бранком се није могло дружити а да се човјек не шали и смије. Наравно да озбиљност никада није била упитна. Полазио је увијек од себе и чак повремено изазивао друге да се шале на његов рачун.

То је оно што ће остати незаборавно. Као и чињеница да је, до последњег дана, писао писма, честитке, а телефоном нас подсећао да физичка раздвојеност не може нити смије да нас удаљава једне од других. За сваки и најмањи гест пажње налазио је ријечи захвалности, као што није пропуштао да са вама подијели и радост и тугу.

Једноставно: Био је човјек реда и културе, био је човјек којег се није могло не вољети.

Младен Шукало

ДОКУМЕНТИ

МАТИЦА СРПСКА
Матица Српска – Друштво чланова Матице српске у
Републици Српској

СТАТУТ МАТИЦЕ СРПСКЕ –
ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Бања Лука, 2010.

На основу члана 10. и 12. Закона о удружењима и фондацијама Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, бр. 52/01 и 42/05) и Одлуке Управног одбора Матице српске број 1120 од 25. децембра 2009. године, Скупштина Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, на оснивачкој сједници одржаној 7. јула 2010. године, у Бањој Луци, усвојила је:

СТАТУТ

МАТИЦЕ СРПСКЕ - ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ОСНОВНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 1.

Матица српска - Друштво чланова Матице српске у Републици Српској (у даљем тексту: Друштво) је књижевно, научно и културно друштво којим управљају њени чланови.

Члан 2.

Сједиште Друштва је у Бањој Луци, Улица Бана Лазаревића број 1.

Члан 3.

Назив Друштва је: Матица српска - Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Члан 4.

Стални знак Друштва је: кошница између двије липе, са годином оснивања исписаном изнад кошнице, са текстом: Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука.

Печат Друштва је кружног облика пречника 30 и 50 мм, са сталним знаком Матице српске у средини и називом Друштва исписаним уз обод ћириличним писмом.

Члан 5.

Друштво има статус правног лица који стиче даном уписа у регистар удружења и фондација, у складу са законом.

У правном промету са трећим лицима Друштво има овлашћења утврђена законом.

Члан 6.

Друштво представља и заступа предсједник Друштва, а на основу пуномоћи, односно овлашћења, један од потпредсједника или генерални секретар Друштва.

ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ И ДЈЕЛАТНОСТ

Члан 7.

Циљеви, задаци и дјелатност Друштва који произилазе из циљева, задатака и дјелатности Матице српске су његовање духовног и културног живота и развијање и популарисање књижевности, умјетности и науке.

Друштво његује, развија и проучава културу српског народа, без обзира на то у којим државама његови припадници живе, као и његове културне, научне и друге везе са словенским, сусједним и другим народима у свијету.

Друштво обавља научноистраживачку, издавачку и архивску дјелатност и друге дјелатности у области културе под условима и на начин утврђен овим Статутом.

Друштво доприноси изграђивању и координисању научноистраживачког рада, посебно у области друштвених и хуманистичких наука, унапређује научну периодику и остварује вишедисциплинарне пројекте у области друштвених и природних наука, књижевности и језика, као и умјетности (ликовне, музичке, позоришне, филмске), а такође подстиче и развија сарадњу са институцијама и појединцима у земљи и иностранству.

Члан 8.

Задаци Друштва су:

1. изучава књижевност и језик српског народа и књижевност других народа;

2. организује и обавља научноистраживачки и енциклопедијски рад у области друштвених и природних наука;
  3. издаје, научне зборнике и часописе, књиге и друге штампане и електронске публикације из области књижевности, умјетности и науке;
  4. припрема и издаје капитална дјела из области књижевности, науке и умјетности и других области стварања, којима се баве њени чланови;
  5. обрађује, чува и штити архивску грађу насталу у свом раду и у раду установа и других правних субјеката које је основала, као и архивску грађу која јој је повјерена и коју је стекла од физичких и правних лица;
  6. сакупља, обрађује, штити и популарише културна добра;
  7. подстиче и популарише књижевно, научно и умјетничко стваралаштво;
  8. стара се о очувању постојећих и стварању нових културних добара српског народа у другим земљама, сарађујући са одговарајућим институцијама у земљи и иностранству;
  9. додјељује награде и признања;
  10. сарађује са академијама наука и умјетности, универзитетима, научним установама, установама у области културе и образовања и другим организацијама, удружењима, друштвима и појединцима у земљи и иностранству;
  11. обезбјеђује донације, легате и друге поклоне и стара се о њиховом чувању и одговарајућем коришћењу, у складу са вољом дародавца или легатора.
  12. обавља и друге послове који су у складу са циљевима и дјелатностима, које произлазе из овог Статута.
- Друштво може да обавља и друге задатке који служе дјелатности уписаној у регистру у складу са Статутом и прописима о удружењима и фондацијама.
- Задаци Друштва извршавају се дјеловањем свих чланова, уз сагласност органа Друштва.

ЧЛАНОВИ

Члан 9.

Члан Друштва може бити сваки пословно способан држављанин Босне и Херцеговине и Републике Српске који је члан Матице српске и доприноси остварењу циљева, задатака и дјелатности Матице српске као цјелине и овог Друштва и ко прихвата одредбе Статута Матице српске и овог Статута и испуњава Статутом прописане услове Друштва.

Друштво води регистар (евиденцију) својих чланова.

Члан 10.

Статус, права и дужности чланова и њихов избор у Друштво је јединствен на нивоу Матице српске и регулисан је њеним статутом.

Статус чланова може бити:

- редован члан,
- члан сарадник,
- стални члан сарадник,
- почасни члан.

Одлуке о статусу чланова Друштва утврђује Управни одбор Друштва.

Члан 11.

Чланови Друштва не могу бити лица:

- којима је изречена мјера безбједности забране јавног иступања, док та забрана траје,
- која су осуђена за кривична дјела против Републике Српске или против којих се води поступак за наведена кривична дјела.

Члан 12.

Чланови Друштва имају сљедећа права:

- да бирају и буду бирани у органе Друштва;
- да учествују у раду Друштва и његових органа;
- да буду обавијештени о раду Друштва и његових органа као

и свим другим дјелатностима којима се остварују циљеви Друштва;

- да буду обавијештени о финансијском пословању Друштва;
- да дају предлоге и мишљења у вези са радом Друштва;
- да се користе средствима које Друштво осигурава за научни и стручни рад.

Члан 13.

Дужности и обавезе чланова Друштва су:

- да се придржавају обавеза које произлазе из Статута и других аката Друштва;
- да проводе одлуке органа Друштва;
- да редовно плаћају прописану чланарину;
- да редовно и уредно долазе на састанке и да учествују у раду Друштва;
- да индивидуално и колективно раде на свом уздизању и уздизању других чланова Друштва;
- да чувају и подижу углед Друштва како у земљи тако и у иностранству;
- да дисциплиновано извршавају задатке које пред њих постављају Управни одбор, предсједник или генерални секретар Друштва;
- да чувају повјерену имовину Друштва;
- да се у просторијама Друштва понашају у складу са утврђеним кућним редом.

Непоштовање обавеза из става 1. овог члана сматра се тежом повредом овог Статута и повлачи одређене дисциплинске мјере.

ПРЕСТАНАК ЧЛАНСТВА

Члан 14.

Чланство у Друштву престаје:

- самовољним иступањем из Друштва,
- искључењем из Друштва;
- смрћу члана или престанком постојања учлањеног правног лица;
- престанком рада Друштва;
- неплаћањем чланарине више од двије године.

Члан 15.

Иступање из Друштва је добровољно, при чему члан мора вратити чланску карту.

Иступање из Друштва се евидентира.

Члану се код иступања издаје на његов захтјев „ИСПИСНИЦА”

Члан 16.

Искључење из Друштва изриче се се због теже повреде овог Статута, кућног реда, осталих прописа и аката Друштва.

Тежом повредом нарочито се сматра: неизвршавање одлука и захтјева органа Друштва, кршење кодекса понашања и наношење штете угледу Друштва.

УПРАВЉАЊЕ И ОРГАНИЗАЦИОНО УРЕЂЕЊЕ

Члан 17.

Органи управљања Друштва су:

- Скупштина,
- Управни одбор,
- Надзорни одбор,
- Предсједништво Друштва

СКУПШТИНА ДРУШТВА

Члан 18.

Скупштина је највиши орган управљања Друштва коју чине сви редовни чланови, чланови, сарадници, стални чланови, почасни чланови добротвори и дародаваоци Друштва и по један члан – делегат правних лица, који су колективни чланови Друштва.

Структура њених чланова регулише се посебном одлуком Скупштине Друштва, коју предлаже Управни одбор.

Скупштина као највиши орган Друштва се састаје према потреби, а најмање једном годишње.

Скупштину сазива и сједницом руководи предсједник Скупштине Друштва.

Предсједник Скупштине Друштва се бира на период од четири године и може бити поновно биран на још један мандат.

Скупштина Друштва ради у сједницама.

Начин сазивања, рада и одлукама на сједници Скупштине Друштва уређује се Пословником Скупштине Друштва.

Сједница Скупштине, по начину сазивања и намјени, може бити конститутивна, редовна и ванредна.

Конститутивна сједница је прва сједница на којој се оснива Друштво, а сазива је координатор Одбора за припрему и организовање прве сједнице.

Редовне сједнице се одржавају најмање једном годишње.

Ванредне сједнице се одржавају према потреби или на захтјев Управног одбора.

Позив за сједнице Скупштине Друштва доставља се седам дана прије одржавања сједнице, а чланство се обавјештава о датуму, мјесту, времену одржавања и дневном реду сједнице Скупштине, путем поште, електронским путем и путем огласа у просторијама Друштва.

Ако у заказано вријеме није присутан потребан број чланова, почетак рада Скупштине се одгађа за један сат, а ако након тога не буде довољан број чланова, сједница Скупштине се одлаже за седам дана.

Скупштина пуноважно ради и одлучује ако је присутно више од половине чланова Друштва.

Скупштина Друштва одлучује натполовичном већином гласова присутних чланова.

Изјашњавање на сједници Скупштине по правилу је јавно, а може бити и тајно, у зависности од одлуке Скупштине.

О сазивању и одржавању Скупштине Друштва може се обавијестити јавност.

Члан 19.

Уколико се у органе Друштва предлаже већи број кандидата од броја који се бира, изабрани су они кандидати који су добили највећи број гласова, а уколико се у органе Друштва предлаже онолико кандидата колико се и бира, изабрани су они кандидати који су добили већину гласова гласачког тијела.

Члан 20.

Надлежност Скупштине Друштва је:

- доноси Статут, врши његове измјене и допуне и доноси друге акте у складу са Статутом,
- даје сагласност на правне радње предузете у име Друштва прије његовог уписа у регистар,
- одлучује о припајању, раздвајању, трансформацији, престанку и другим статусним промјенама Друштва,
- бира и разрјешава дужности чланове Управног одбора, Надзорног одбора, председника Скупштине, председника Друштва и генералног секретара Друштва,
- контролише рад Управног одбора, Надзорног одбора, председника Друштва, генералног секретара Друштва и осталих запослених у Друштву,
- усваја извјештај о раду, извјештај о финансијском пословању, програм рада и финансијски план Друштва за наредну годину,
- прегледа и потврђује финансијски извјештај о раду припремљен од стране Управног одбора или овлашћеног лица,
- утврђује општу и програмску политику развоја Друштва,
- по потреби, именује радна тијела,
- одлучује о другим питањима која нису у надлежности других органа Друштва.

Одлуке Скупштине Друштва су обавезујуће за све чланове Друштва.

УПРАВНИ ОДБОР ДРУШТВА

Члан 21.

Управни одбор управља радом и пословањем Друштва.

Управни одбор Друштва чине: председник Друштва, два потпредседника, генерални секретар Друштва и три члана Друштва.

Чланови Управног одбор бирају се на четири године и могу бити поновно бирани на још један мандат.

Члан 22.

Послови и задаци Управног одбора:

- припрема сједнице Скупштине Друштва,
- утврђује предлог Статута и предлаже измјене и допуне Статута Друштва и доноси други акте и о томе обавјештава Скупштину Друштва,
- проводи политику, закључке и друге одлуке које доноси Скупштина Друштва,
- утврђује предлог за избор председника, потпредседника, генералног секретара, чланова Управног и Надзорног одбора Друштва,
- обезбјеђује начин и средства финансирања и рад Друштва,
- контролише рад Предсједништва Друштва, генералног секретара Друштва, и осталих запослених у Друштву,
- управља имовином Друштва,
- доноси планове рада, финансијске планове и завршни рачун о финансијском пословању Друштва,
- утврђује издавачки план Друштва,
- подноси финансијски извјештај и извјештај о раду Друштва,
- предлаже и одлучује о додјели признања,
- одлучује по жалбама на првостепене одлуке,
- одлучује о заснивању и престанку радног односа запослених лица у Друштву,
- доноси општа акта којима се уређују односи Друштва са Матицом српском, другим институцијама и установама и општа акта којима се регулишу организација и рад органа и радних тијела Друштва,
- одлучује о сарадњи Друштва са другим друштвима, удружењима и организацијама,
- одлучује о намјени средстава фондова, задужбина, завјештања, легата и поклона,
- именује руководиоце чланове уредништва, одбора, комисија и других радних тијела,
- поставља чланове одбора задужбина,
- разматра текућа питања из дјелатности Друштва, предлоге, сугестије, представке, жалбе чланова Друштва и доноси одлуке о тим питањима,
- разматра и усваја извјештаје комисија и других сталних или

повремених радних тијела Друштва,

- подноси извјештаје о свом раду Скупштини Друштва,
- доноси кућни ред за рад Друштва,
- обавља и друге послове из своје надлежности утврђене

Статутом или одлуком Скупштине Друштва.

Члан 23.

О питањима из своје надлежности, Управни одбор одлучује на сједницама којима присуствује натполовична већина и одлуке доноси већином гласова укупног броја чланова Управног одбора.

Сједнице Управног одбора сазива и њима руководи предсједник Управног одбора, а у његовој одсутности овлашћени члан Управног одбора или генерални секретар Друштва.

Члан 24.

Управни одбор може имати седам до девет чланова, укључујући и предсједника, потпредсједнике и генералног секретара Друштва, који су по положају чланови Управног одбора.

У први сазив Управног одбора бирају се сви чланови Одбора за припрему и организацију прве конститутивне скупштине.

Управни одбор пуноважно одлучује ако сједници присуствује најмање један члан више од половине укупног броја чланова. Одлуке се доносе већином гласова чланова Управног одбора.

Право је сваког члана да се његово издвојено мишљење, исказано на сједници, унесе у записник.

Ако у вријеме заказано за почетак рада сједници не присуствује довољан број чланова, сједница се може, по пристанку већине присутних, одржати послје два сата.

За свој рад Управни одбор одговара Скупштини Друштва.

За провођење својих одлука Управни одбор може да формира тимове, радне групе и радна тијела сталног или привременог карактера.

Члан 25.

Ако изабрани чланови не обављају своју дужност у складу са позитивним законским прописима, Статутом и осталим актима Друштва, а о томе извјештава Скупштину на првом засједању, на предлог предсједника Друштва, Управни одбор може својом од-

луком коопирати два члана у Управни одбор из редова чланова Скупштине.

У случају опозива члана Управног одбора, мандат новоизабраног члана траје до истека мандата осталих чланова Управног одбора.

Члан 26.

Управни одбор може именовати комисије и друга радна тијела и повјерити им извршење послова и задатака из своје надлежности.

Мандат чланова комисије и радних тијела траје до извршења задатака за које су именоване, односно до подношења извјештаја о раду органу који их је именовео.

Орган Друштва који је именовео комисију, односно радно тијело, доноси закључак о престанку њиховог рада.

НАДЗОРНИ ОДБОР ДРУШТВА

Члан 27.

Надзорни одбор има три члана.

Надзорни одбор на својој првој сједници бира предсједника.

Мандат чланова Надзорног одбора траје четири године и могу се поново бирати на још један мандат.

Члан 28.

Надзорни одбор врши следеће послове:

- прати примјену Статута и свих осталих аката и одлука тијела и предсједника и генералног секретара Друштва,
- контролише материјално и финансијско пословање,
- контролише законитост и извршавање одлука свих органа Друштва,
- о свим незаконитостима и неправилностима Надзорни одбор је одмах дужан обавијестити Скупштину Друштва у писаном облику,
- подноси извјештај о свом раду Скупштини Друштва најмање једном годишње.

ПРЕДСЈЕДНИШТВО ДРУШТВА

Члан 29.

Предсједника, два потпредсједника и генералног секретара бира Скупштина из редова истакнутих чланова Друштва. Предсједник, потпредсједници и генерални секретар бирају се на конститутивној и редовној скупштини, а на ванредној ако се предвиди планом рада Скупштине.

Члан 30.

Предсједник, два потпредсједника и генерални секретар чине Предсједништво Друштва.

Предсједништво Друштва:

- одржава везе са јавношћу;
- припрема сједнице органа управљања Друштва;
- одлучује о питањима која су у функцији остваривања програма рада Друштва;
- одлучује о коришћењу текућих средстава и о начину коришћења основних средстава Друштва;
- одржава везе са јавношћу;
- одлучује о службеним путовањима.

Предсједништво за свој рад одговара Скупштини Друштва.

ПРЕДСЈЕДНИК ДРУШТВА

Члан 31.

Предсједник Друштва има следећа права и дужности:

- сазива сједнице Управног одбора Друштва и њима предсједава те усклађује рад сталних и повремених радних тијела Друштва,
- наредбодавац је за извршење финансијског плана Друштва и потписује сва акта и документе,
- стара се о извршењу одлука, закључака и препорука које доносе органи управљања Друштва,
- обуставља од извршења акта и одлуке органа Друштва који су у супротности са позитивним законским прописима и предузи-

ма мјере у смислу доношења правно ваљаних аката,
- доноси рјешења којима се извршавају одлуке органа управљања Друштва,
- покреће питања везана за реализацију финансијског плана и предлаже Управном одбору и Скупштини Друштва потребне мјере за њихову реализацију,
- представља Друштво и његове органе пред другим лицима и заступа их у правним односима са трећим лицима, а у његовој одсутности то чини генерални секретар Друштва,
- обавља и друге послове у складу са Статутом и другим актима Друштва.

ПОТПРЕДСЈЕДНИЦИ ДРУШТВА

Члан 32.

Потпредсједници Друштва:

- у случају одсутности или спријечености предсједника, замјењују предсједника и Друштво представља, по овлашћењу, један од потпредсједника;
- по пуномоћју заступају Друштво;
- воде бригу о координацији рада међу одјељењима и радним тијелима Друштва;
- одржавају контакте с академијама, универзитетима, научним и другим организацијама.

ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР ДРУШТВА

Члан 33.

Генерални секретар Друштва руководи стручном службом Друштва, у одсутности и немогућности Предсједника Друштва преузима сва његова права и обавезе, те одговара за свој рад Скупштини Друштва.

Генералног секретара Друштва бира Скупштина Друштва натполовичном већином гласова.

Члан 34.

Дужности генералног секретара Друштва су:

- да обезбјеђује благовремено провођење одлука и закључака Скупштине и Управног одбора и о томе их редовно информише,
- активно учествује у припремању извјештаја, информација и разних других материјала за потребе органа Друштва,
- обавља послове из нормативне области,
- стара се о вођењу матичне евиденције чланства,
- учествује у раду органа руковођења Друштва,
- ради на организационим и административно-техничким пословима,
- организује састанке, округле столове и конференције, прима странке у циљу остваривања интереса Друштва, сачињава извјештаје, прима и просљеђује информације и саопштења за јавност, припрема уговоре које закључује Друштво, стара се о вођењу одговарајућих евиденција у раду Друштва,
- координира и контролише рад сталних и повремених стручних и других радника,
- издаје налоге којима се обезбјеђује правилно и правовремено провођење законитог рада и дјеловања,
- материјално задужује, надзире и одговара за материјална средства и опрему Друштва,
- организује рад привредних и других дјелатности у склопу Друштва потребних за самофинансирање, одржавање и унапређење имовине Друштва.
- организује манифестације, јавне наступе, учешћа, путовања, скупове и друго,
- ради и друге послове који произлазе из одредаба овог Статута и других општих аката и одлука органа Друштва.

ОРГАНИЗАЦИЈА ДРУШТВА

Члан 35.

Ради обављања дјелатности, послова и задатака одређених овим Статутом, Друштво образује одјељења, уредништва, одборе, секције, жирије и друга радна тијела. Радна тијела чине чланови Друштва предвиђени за рад у њима.

Члан 36.

Радом одјељења руководе одбори одјељења са секретарима одјељења на челу, који су уједно и одговорни уредници посебних издања одјељења.

Секретаре одјељења именује Управни одбор.

У одјељењима се могу оснивати секције за поједине гране наука и радна тијела за обављање одређених послова.

Члан 37.

Одлуке о оснивању нових, спајању и укидању постојећих одјељења доноси Скупштина на образложени предлог Управног одбора.

Члан 38.

Радна тијела могу да сачињавају и чланови сарадници. Радна тијела су самостална у свом раду.

Радна тијела о свом раду обавјештавају органе Друштва који разматрају њихов рад.

Радна тијела именује Управни одбор.

ОБАВЉАЊЕ ДЈЕЛАТНОСТИ

Члан 39.

Научноистраживачка, издавачка и архивска дјелатност, као и друге дјелатности у области културе, организују се и обављају у оквиру одјељења, на основу периодичних планова, а у складу са програмима Друштва.

Члан 40.

Научно-истраживачка делатност обавља се у оквиру пројеката, потпројеката и тема које на основу предлога одбора одјељења утврђује Управни одбор.

За сваки научни пројекат може се образовати посебан одбор који организује, прати и усмјерава рад.

Чланове и предсједника одбора именује Управни одбор на

предлог одбора одјељења.

Одбори су дужни да подносе годишње извјештаје о реализацији пројеката Управном одбору.

Правила о научном раду доноси Управни одбор.

Члан 41.

Друштво, према могућностима и потребама издаје Зборнике, часописе, књиге и друге штампане и електронске публикације које се баве умјетничким, књижевним, научним и друштвеним темама.

Програмску оријентацију издања из става 1. овог члана утврђује и остварује Уредништво, а потврђује Управни одбор.

Управни одбор именује уредника и Уредништво на мандат од четири године.

Члан 42.

Друштво организује и друге активности у области науке и културе:

- научне скупове,
- предавања,
- изложбе,
- књижевне, музичке, позоришне и филмске вечери,
- разговоре о актуелним темама,
- промоције књига и
- друге сличне активности које одреди Управни одбор.

За научне скупове организују се посебни одбори које именује Управни одбор. Остале активности остварују се у оквиру одјељења.

ПЛАНИРАЊЕ И СРЕДСТВА ЗА РАД

Члан 43.

Основа рада Друштва су програми које утврђује Скупштина, у складу са програмским циљевима Матице српске.

Члан 44.

Управни одбор Друштва доноси годишње и периодичне планове рада које усклађује са потребама и могућностима.

О извршењу програма и планова рада стара се Управни одбор Друштва и о томе обавјештава Скупштину.

Члан 45.

На крају сваке године Друштво доставља Управном одбору Матице српске годишњи извјештај о раду и план и програм рада за наредну годину.

Сједници Управног одбора Матице српске, на којој се разматрају и одлучује о питањима из претходног става, присуствују предсједник и генерални секретар Друштва, или други чланови који су за то овлашћени.

Председништво Матице српске и Предсједништво Друштва, по потреби, организују заједничке радне састанке ради усклађивања програма и плана рада Друштва са програмским циљевима Матице српске и ради ефикасније реализације планираних активности.

Члан 46.

Друштво обезбјеђује средства за остваривање својих циљева и задатака, за одржавање и увећавање своје имовине и за свој рад:

- од задужбина, легата и фондова;
- од завјештања, поклона и прилога;
- од чланарине;
- од продаје својих издања;
- од располагања својом имовином;
- из пословне сарадње;
- из буџета Републике Српске и других територијалних јединица, организација и заједница, и из других извора у складу са

законом и овим Статутом.

Члан 47.

Сви приходи Друштва користе се искључиво за остваривање статутарних циљева Друштва и не могу се расподјеливати међу оснивачима, члановима, руководством, спонзорима и донаторима Друштва.

Члан 48.

Управни одбор Друштва доноси годишњи финансијски план којим се утврђују и распоређују средства за извршавање планова рада и задатака.

Финансијски план се доноси на почетку календарске године, а извршење се утврђује завршним рачуном.

Члан 49.

Имовину Друштва чине материјална средства (опрема, уређаји, намјештај и др.), финансијска средства, добровољни прилози и поклони који имају новчану вриједност, субвенције са физичким и правним лицима, закупнина, хонорари и слични извори прихода.

Приходи могу бити стечени и путем остваривања циљева и активности Друштва, чланарина и осталих прихода остварених законитим коришћењем имовине и средстава Друштва.

Расподјела средстава из претходног става врши се према посебној одлуци Управног одбора Друштва.

Имовином Друштва управља и располаже Скупштина Друштва која се стара да се на законити начин користе средства.

Друштво води пословне књиге у складу са законом.

НАГРАДЕ И ПРИЗНАЊА

Члан 50.

Друштво, ради стимулисања рада својих чланова, захвалности према појединцима и организацијама, додјељује пригодне награде, признања, похвале и захвалнице.

Све похвале и награде које Друштво додјељује рангиране

су на основу Правилника о наградама који доноси Управни одбор Друштва.

ЈАВНОСТ РАДА

Члан 51.

Рад Друштва је јаван.

СТРУЧНА СЛУЖБА

Члан 52.

За обављање административних, стручних, помоћних и сличних послова Друштво може да образује Стручну службу.

Члан 53.

Статус, права и обавезе запослених у Стручној служби и Стручне службе одређује Управни одбор рјешењем о оснивању Стручне службе.

ПРЕСТАНАК РАДА ДРУШТВА

Члан 54.

Друштво престаје са радом одлуком Скупштине Друштва.

По престанку рада Друштво ће подмити из расположивих средстава све текуће обавезе, а преостала имовина удружења додјељује се удружењу у Републици Српској које обавља исту или статутарну дјелатност, у складу са одредбама статута, или ће се имовина донирати у хуманитарне сврхе.

ПРЕЛАЗНЕ И ЗАВРШНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 55.

Аутентично тумачење одредаба овог Статута даје Управни одбор Друштва.

Члан 56.

Измјене и допуне Статута и других општих аката Друштва врше се на начин и по поступку који је предвиђен за њихово доношење.

Члан 57.

Остали акти Друштва биће донесени у сагласности са Статутом и законом, у року од шест мјесеци.

Овај Статут и други општи акти објављују се на огласној табли или на други погодан начин, тако да буду доступни сваком члану Друштва.

Члан 58.

Сви спорови у Друштву рјешавају се споразумно, а у случају да се спор не може ријешити споразумно, рјешава га арбитражна комисија коју ће накнадно формирати Скупштина Друштва из реда истакнутих чланова Друштва.

Чланови Друштва признаће одлуке арбитражне комисије као коначне.

Члан 59.

Овај Статут ступа на снагу даном доношења на Скупштини Друштва, одржаној дана 7.7.2010. године у Бањој Луци.

Број: 12/2010.

У Бањој Луци: 7.7.2010. године

Предсједник Скупштине

Академик Снежана Савић

**ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ПРИЈЕДЛОГА
ЗА ИЗБОР ПОЧАСНОГ ПРЕДСЈЕДНИКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ – ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ
СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ**

Прошлогодишњим конституисањем Матице српске – Друштва чланова Матице Српске у Републици Српској створени су основни институционални оквири за наше организовано дјеловање у властитој средини и тиме да, не само појединачним ангажовањима, већ и као заједница, дјелујемо и овдје на ширењу скоро двовјековног духа Матице српске који је заснован на његовању, развијању и проучавању културе српског народа. Потреба за оваквим организовањем исказивала се пуне двије деценије. Неколико ранијих покушаја су, уз пуни ангажман академика Рајка Кузмановића и свесрдну подршку руководства Матице српске, напоскон добили своју коначну организациону форму конституисањем Матице српске – Друштва чланова Матице српске у РС.

Академик Рајко Кузмановић, садашњи предсједник Академије наука и умјетности Републике Српске, оставио је и оставља дубок траг у нашем друштву и нашој средини, који се очитује и чињеницом да је примљен у више свјетских академија. Животна путања од учитеља који ће стећи титуле дипломираног правника управног смјера и професора педагогије и социологије до ректора Универзитета у Бањој Луци, предсједника Уставног суда Републике Српске и Предсједника Републике Српске – само показује импресивну и ширину и дубину хтијења и жеље да се на овом тлу створе што бољи темељи за бољи живот не само нас данас и свих будућих генерација. Као Предсједник Републике Српске и Предсједник Академије наука и умјетности РС, академик Кузмановић уложио је много енергије и напора да се пронађе најадекватнији облик како би чланови Матице српске стекли институционални оквир за своје дјеловање, вјерујући да је то један

од суштинских видова потврде наше националне и културне самобитности. Тиме нам је свима, на посредан начин начин, указао како на државотворни тако и на цивилизацијски значај којим би се требали руководити у будућности припадници Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској. Поред залагања да се добије властита организација, велики је допринос академика Кузмановића да Друштво добије своје просторије у новој згради АНУРС-а. Значај Друштва ће под кровом Академије бити другачије и прихаваћан и означаван, што ће бити додатни терет у стварању властите одговорности према нашем учешћу у раду Матице.

Цијенећи све то, сматрам и предлажем да се академик Рајко Кузмановић, на основу Статута нашег друштва изабере за почасног предсједника Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској. Вјерујем да ће као Предсједник Академије и као почасни предсједник Друштва својим угледом и значајем, све нас обавезати да, по узору на његову радну и стваралачку биографију, на његову посвећеност за одбрану властитости на овом нашем простору, пунијим срцем и са много више ангажмана радимо на, како стоји у Статуту Матице српске, његовању духовног и културног живота и развојање и популарисање књижевности, умјетности и науке.

Уз све напријед речено, убијећен сам да дијелите моје мишљење и да ћете свесрдно подржати приједлог да од ове сједнице Скупштине наш почасни предсједник буде академик Рајко Кузмановић.

Матица српска

МАТИЦА СРПСКА ГОРЊИ САД		
ОРГ. ЈЕД.	БР. РЕКЛОЗ.	ПРИМИБО:
12-Н	704	
ПРИМЉЕНО: 22.07.2010		

ИЗВОД ИЗ ЗАПИСНИКА

са Девете седнице Управног одбора Матице српске одржане 21.07.2010. године .

.....
Непотребно изостављено

Дневни ред:

.....
Непотребно изостављено

Тачка 3. Информација о оснивању Друштва чланова и пријатеља Матице српске у Црној Гори и Друштва чланова и пријатеља Матице српске у Републици Српској.

Управни одбор је на основу члана 15 став 5 Статута Матице српске донео следећу

ОДЛУКУ

1. Одобрава се оснивање удружења чланова и пријатеља Матице српске у Републици Српској.
2. Одобрава се оснивање удружења чланова и пријатеља Матице српске у Црној Гори.

Обавезују се оснивачи да текст Статута доставе Извршном одбору Матице српске на сагласност.

У статутима друштава Матице српске у Републици Српској и Црној Гори треба да стоји назив Матица српска — Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, као и Матица српска — Друштво чланова Матице српске у Црној Гори.

.....
Непотребно изостављено

Председник Матице српске

Академик Чедомир Попов

"На основу члана 10. Закона о удружењима и фондацијама Републике Српске ("Службени гласник Републике Српске" број 52/01 и 42/05), Оснивачка скупштина, на сједници одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, доноси

**ОДЛУКУ О ОСНИВАЊУ
МАТИЦЕ СРПСКЕ – ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

I

Оснива се Матица српска – Друштво чланова Матице српске из Републике Српске.
Оснивачи Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској су њени чланови.

II

Основна дјелатност, програмски циљеви и задаци Друштва су:

Циљеви, задаци и дјелатност Друштва који произилазе из циљева, задатака и дјелатности Матице српске су његовање духовног и културног живота и развијање и популарисање књижевности, умјетности и науке.

Друштво његује, развија и проучава културу српског народа, без обзира на то у којим државама његови припадници живе, као и његове културне, научне и друге везе са словенским, сусједним и другим народима у свијету.

Друштво обавља научноистраживачку, издавачку и архивску дјелатност и друге дјелатности у области културе под условима и на начин утврђен овим Статутом.

Друштво доприноси изграђивању и координисању научноистраживачког рада, посебно у области друштвених и хуманистичких наука, унапређује научну периодику и остварује вишедисциплинарне пројекте у области друштвених и природних наука, књижевности и језика, као и умјетности (ликовне, музичке, позоришне, филмске), а такође подстиче и развија сарадњу са институцијама и појединцима у земљи и иностранству.

Задаци Друштва су:

1. изучава књижевност и језик српског народа и књижевност других народа;
2. организује и обавља научноистраживачки и енциклопедијски рад у области друштвених и природних наука;
3. издаје, научне зборнике и часописе, књиге и друге штампане и електронске публикације из области књижевности, умјетности и науке;

5/2010
24.09.2010.

ОСНОВНИ СУД У БАЊОЈ ЛУЦИ
БРОЈ: Ф-1-145/10
Датум, 24.09.2010. године

Основни суд у Бањалуци и то судија Милан Тегелтија као судија појединац, рјешавајући у ванпарничном поступку по захтјеву удружења МАТИЦА СРПСКА-ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ са сједиштем у Бањој Луци, ул. Бана Лазаревића број 1, ради уписа у јединствени регистар удружења грађана код овог суда, на основу члана 28. Закона о удружењима и фондацијама РС (Службени гласник РС број 52/01) донио је дана 24.09.2010. године следеће:

Р Ј Е Ш Е Њ Е

ОДОБРАВА СЕ упис у јединствени регистар удружења грађана код овог суда МАТИЦА СРПСКА-ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ са сједиштем у Бањој Луци, ул. Бана Лазаревића број 1, са својством правног лица.

Упис у регистар удружења грађана извршиће се код овог суда под бројем Ф-1-145/10 дана 24.09.2010. године, са основним циљевима и задацима:

- изучава књижевност и језик српског народа и књижевност других народа;
- организује и обавља научноистраживачки и енциклопедијски рад у области друштвених и природних наука;
- издаје, научне зборнике и часописе, књиге и друге штампане и електронске публикације из области књижевности, умјетности и науке;
- припрема и издаје капитална дјела из области књижевности, науке и умјетности и других области стварања, којима се баве њени чланови;
- обрађује, чува и штити архивску грађу насталу у свом раду и у раду установа и других правних субјеката које је основала, као и архивску грађу која јој је повјерена и коју је стекла од физичких и правних лица;
- сакупља, обрађује, штити и популарише културна добра;
- подстиче и популарише књижевно, научно и умјетничко стваралаштво;
- стара се о очувању постојећих и стварању нових културних добара српског народа у другим земљама, сарађујући са одговарајућим институцијама у земљи и иностранству;
- додјељује награде и признања;
- сарађује са академијама наука и умјетности, универзитетима, научним установама, установама у области културе и образовања и другим организацијама, удружењима, друштвима и појединцима у земљи и иностранству;
- обезбјеђује донације, легате и друге поклоне и стара се о њиховом чувању и одговарајућем коришћењу, у складу са вољом дародавца или легатора;
- обавља и друге послове који су у складу са циљевима и дјелатностима, које произилазе из овог статута.

Лице овлаштено за заступање и представљање је:

1. Проф. др МЛАДЕН ШУКАЛО, председник Удружења

2/2011
14.04.2011.

РЕПУБЛИКА СРПСКА
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЈЕТЕ И КУЛТУРЕ

Трг Републике Српске бр. 1, телефон: 051/338-461, факс: 051/338-853, e-mail: mp@mp.vladars.net

Број: 07.030-053-87-12/11
Датум: 14.04.2011. год.

На основу члана 82. став 2. Закона о републичкој управи ("Службени гласник Републике Српске", бр.118/08) и члана 3. Закона о издавачкој дјелатности ("Службени гласник Републике Српске", бр. 46/04), те члана 9. став 2. Правилника о начину и поступку вођења Регистра издавача ("Службени гласник Републике Српске", бр. 61/04), рјешавајући по захтјеву Матице српске – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука, за упис у Регистар издавача, министар просвјете и културе **доноси**

РЈЕШЕЊЕ

о упису Матице српске – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука, у Регистар издавача

1. Одобрава се Матици српској – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, са сједиштем у Бањој Луци, Бана Лазаревића 1, упис у Регистар издавача под редним бројем 328.
2. Лица овлашћена за заступање и представљање издавача – Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука, су проф. др Младен Шукало и академик Драго Бранковић.
3. Издавач је основан Одлуком број, 1/10 од 07.07.2010. године, уписан је у Основном суду Бања Лука, рјешењем број, Ф-1-145/10 од 24.09.2010. године, а почео је да се бави издавачком дјелатношћу 2011. године.
4. Издавач ће се бавити издавањем публикација у оквиру својих програмских циљева, на подручју Босне и Херцеговине и Србије.
5. Издавач ће самофинансирати своју дјелатност.
6. За обављање своје дјелатности издавач има следећи кадар: овлашћена лица, главног и одговорног уредника и остали стручни кадар по позиву.
7. Рјешење ступа на снагу даном достављања издавачу.

**ПРИЈЕДЛОГ ЛИСТЕ КАНДИДАТА
ЗА САСТАВ ОРГАНА МАТИЦЕ СРПСКЕ –
ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

I

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ ДРУШТВА

АКАДЕМИК СНЕЖАНА САВИЋ, професор Правног факултета
Универзитета у Бањој Луци

ЗАМЈЕНИК ПРЕДСЈЕДНИКА СКУПШТИНЕ ДРУШТВА

ДР МИЉКО ШИНДИЋ, професор Филолошког факултета
Универзитета у Бањој Луци

II

ПРЕДСЈЕДНИК ДРУШТВА

ДР МЛАДЕН ШУКАЛО, професор Филолошког факултета
Универзитета у Бањој Луци

ПОТПРЕДСЈЕДНИЦИ ДРУШТВА

РАНКО РИСОЈЕВИЋ, професор, књижевник, директор Народне и
Универзитетске библиотеке у Бањој Луци

ЗОРАН ПЕЈАШИНОВИЋ, професор, публициста, директор
Гимназије у Бањој Луци

III

ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР ДРУШТВА

АКАДЕМИК ДРАГО БРАНКОВИЋ, декан Филозофског факултета
Универзитета у Бањој Луци

IV

УПРАВНИ ОДБОР ДРУШТВА

1. ДР МЛАДЕН ШУКАЛО, професор Филолошког факултета
Универзитета у Бањој Луци
2. РАНКО РИСОЈЕВИЋ, професор, књижевник, директор Народне
и Универзитетске библиотеке у Бањој Луци
3. ЗОРАН ПЕЈАШИНОВИЋ, професор, публициста, директор
Гимназије у Бањој Луци
4. ДР ДРАГО БРАНКОВИЋ, декан Филозофског факултета
Универзитета у Бањој Луци
5. РАНКО ПАВЛОВИЋ, књижевник, Бања Лука
6. СЛОБОДАН НАГРАДИЋ, професор, публициста, Бања Лука
7. ДР ЉИЉАНА ШЕВО, професор Академије умјетности
Универзитета у Бањој Луци
8. ДР МЛАДЕНКО САЦАК, историчар, књижевник, декан Фило-
лошког факултета
Универзитета у Бањој Луци
9. ДР БРАНКО ЛЕТИЋ, историчар књижевности, професор
Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву

V

НАДЗОРНИ ОДБОР ДРУШТВА

1. ДР ДУШКО ЈАКШИЋ, директор Економског института, Бања Лука
2. ДР ВЛАДИМИР ЛУКИЋ, професор Архитектонско-грађевинског факултета Универзитета у Бањој Луци
3. ЉИЉАНА ЛУКИЋ, професор, историчар књижевности, Бијељина
4. НИКОЛА АСАНОВИЋ, професор, Билећа
5. АКАДЕМИК РАДЕ МИХАЉЧИЋ, професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци
6. НИКОЛА ГАЛИЋ, професор, Галерија савремене умјетности, Бања Лука

VI

ОДГОВОРНО ЛИЦЕ ЗА ЗАСТУПАЊЕ ДРУШТВА

ДР МЛАДЕН ШУКАЛО, професор Филолошког факултета
Универзитета у Бањој Луци

На основу члана 16. Закона о удружењима и фондацијама Републике Српске („Службени гласника РС бр. 51/01 и 42/05), на одржаној Оснивачкој скупштини Друштва одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, Скупштина Друштва, д о н о с и:

О Д Л У К У

о усвајању Статута Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Усваја се Статут Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској.

Члан II

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 02/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

Академик Снежана Савић

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштина друштва одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци д о н о с и:

О Д Л У К У

о избору председника Скупштине Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Председник Скупштине Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској је Академик Снежана Савић.

Члан II

За свој рад председник Скупштине Друштва је одговоран Скупштини друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 03/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

**Академик
Снежана Савић**

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштина одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, д о н о с и

О Д Л У К У

о избору замјеника предсједника Скупштине Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Замјеника предсједника Скупштине Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској је проф. Др Миљко Шиндић, из Бање Луке.

Члан II

За свој рад замјеник предсједника Скупштине Друштва је одговоран Скупштини Друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 04/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

**Академик
Снежана Савић**

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштина одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, д о н о с и :

О Д Л У К У

о избору председника Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Председник Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској је проф. др Младен Шукало из Бање Луке.

Члан II

За свој рад председник друштва је одговоран Скупштини друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 05/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

**Академик
Снежана Савић**

На основу члана 16. Закона о удружењима и фондацијама Републике Српске („Службени гласник РС“ број. 51/01 и 42/05), и члана Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, на Оснивачкој Скупштини, одржаној 7. јула 2010. године, у Бања Луци,
д о н о с и м :

О Д Л У К У

избору Управног одбора Матице Српске – Друштва чланова Матице Српске у Републици Српској

Члан I

Чланови Управног одбора Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској су;

1. Др Младен Шукало,
2. Ранко Рисојевић,
3. мр Зоран Пејашиновић,
4. Академик Драго Бранковић,
5. Ранко Павловић,
6. Слободан Наградић,
7. Др Љиљана Шево,
8. Др Младенко Саџак,
9. Др Бранко Летић,

Члан II

За свој рад Управни одбор је одговоран Скупштини Друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 07/2010

Датум: 7. јула 2010

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ
Академик Снежана Савић

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштини, одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, д о н о с и :

О Д Л У К У

о избору лица за заступање и представљање Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Лице овлашћено за заступање и представљање Друштва су:

1. Проф. Др Младен Шукало.

Члан II

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 10/2010. године

Датум: 7. јули 2010. године

**ПРЕДСЈЕДНИК
СКУПШТИНЕ**

**Академик
Снежана Савић**

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштини на сједници одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, д о н о с и :

О Д Л У К У

о избору чланова Надзорног одбора Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Чланови Надзорног одбора су:

1. Др Душко Јакшић,
2. Др Владимир Лукић,
3. мр Љиљана Лукић,
4. Никола Асановић,
5. Академик Раде Михаљчић,
6. Никола Галић,

Члан II

За свој рад Надзорни одбор је одговоран Скупштини Друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 08/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

**Академик
Снежана Савић**

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштини на сједници одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, д о н о с и :

О Д Л У К У

о избору два потпредсједника Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

За потпредсједнике Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској изабрани су :

1. Ранко Рисојевић, књижевник из Бање Луке и
2. мр Зоран Пејашиновић, професор, публициста из Бање Луке,

Члан II

За свој рад потпредсједници Друштва су одговорни Скупштини Друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број: 06/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

**Академик
Снежана Савић**

На основу члана 20 Статута Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Оснивачкој скупштини одржаној 7. јула 2010. године у Бањој Луци, д о н о с и :

О Д Л У К У

о избору генералног секретара Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској

Члан I

Генерални секретар Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској је академик Драго Бранковић.

Члан II

За свој рад генерални секретар Друштва је одговоран Скупштини Друштва.

Члан III

Ова одлука ступа на снагу даном доношења.

Број:09/2010

Датум: 7. јула 2010. године

ПРЕДСЈЕДНИК СКУПШТИНЕ

**Академик
Снежана Савић**

МАТИЦА СРПСКА
ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Број: _____
Датум: 21.10.2011.

На основу члана 13 (став 3) Статута Матице српске Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, Управни одбор Друштва, на сједници одржаној 21. октобра 2011. године, донио је

ОДЛУКУ

о висини чланарине за чланове Друштва.

Члан 1.

Редовни чланови Друштва плаћају чланарину у најнижем износу од 10 КМ годишње..

Члан 2.

Колективни чланови (институције, предузећа, установе и др.) плаћају годишњу чланарину у најнижем износу од 300 КМ.

Члан 3.

Чланарина се уплаћује на текући рачун Друштва и користи се за програмом утврђене активности Друштва.

Члан 4.

Ова Одлука ступа на снагу даном доношења и примјењиваће се од 2011. године.

ПРЕДСЈЕДНИК ДРУШТВА

Проф. др Младен Шукало

МАТИЦА СРПСКА
ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Број: _____
Датум: 21.10.2011.

На основу члана 21 и члана 49 (став 3) Статута Матице српске Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, Управни одбор Друштва, на сједници одржаној 21. октобра 2011. године, донио је

ОДЛУКУ

о именовану Редакције Друштва чланова Матице српске.

Члан 1.

Чланови Управног одбора сачињаваће Редакцију Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, све до образовања одјелења, одбора, секција и других радних тијела Друштва.

Члан 2

Ова Одлука ступа на снагу даном доношења и примјениваће се за све реализоване активности Друштва.

ПРЕДСЈЕДНИК ДРУШТВА

Проф. др Младен Шукало

**СПИСАК ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

Академик Рајко Кузмановић, АНУРС
Академик Снежана Савић, Правни факултет, Б. Лука

Проф. др Младен Шукало, Филолошки факултет, Б. Лука,

Ранко Рисојевић, Б. Лука,

Мр Зоран Пејашиновић, Гимназија, Б. Лука,

Проф. др Миљко Шиндић, Б. Лука
Академик Драго Бранковић, Филозофски факултет, Б. Лука,

Проф. др Љиљана Шево, Академија умјетности, Б. Лука,
Проф. др Бранко Летић, Филозофски факултет, Пале,
Проф. др Младенко Саџак, Филолошки факултет, Б. Лука,
Ранко Павловић, Б. Лука,
Слободан Наградић, Факултет полит. наука, Б. Лука,

Академик Алекса Буха, АНУРС
Академик Раде Михалчић, АНУРС
Проф. др Милан Шипка, Сарајево
Проф. др Милан Драгичевић, Филолошки факултет, Б. Лука,
Проф. др Дејан Ђуричковић, Б. Лука, 061220705
Проф. др Милош Ковачевић
Дара Секулић, Сарајево
Стеван Тонтић, Сарајево, tontic@lsinter.net

Анђелко Анушић, Б. Лука

Доц. др Бранко Брђанин, Б. Лука
Бранко Бјелалајац, Б. Лука (ветеринар)
Предраг Бјелошевић, Дјечије Позориште РС, Б. Лука
Видосава Грандић, Б. Лука, 051463177; 065251042
Љиљана Јовић, Јања (РС) – историчар
Др Војо Ковачевић, Источно Сарајево
Зоран Костић, Б. Лука
Предраг Лазаревић, Б. Лука
Мр Љиљана Лукић, Бијељина
Блажо Милићевић, Сарајево
Мр Весна Мићић, Сарајево
Доц. др Јеленка Пандуревић, Филолошки факултет, Б. Лука,
Жељка Панцић, Источно Сарајево
Мр Слободанка Пртија, Филозофски факултет, Б. Лука,
Миленко Стојичић, Б. Лука
Проф. др Дијана Црњак, Филолошки факултет, Б. Лука,
Проф. др Лука Шекара, Б. Лука
Ружица Шукало, Бански двор – Културни центар, Б. Лука

Милан Стијак, Арт-принт, Б. Лука,

Академик Драгољуб Мирјанић, АНУРС
Академик Љубомир Зуковић, АНУРС
Академик Слободан Реметић, АНУРС
Проф. др Владимир Лукић, Б. Лука
Проф. др Витомир Поповић, Правни факултет, Б. Лука
Проф. др Душко Јакшић, Економски институт, Б. Лука
Проф. др Ђорђе Микић, Б. Лука
Проф. др Никола Мојовић, Правни факултет, Б. Лука
Проф. др Миле Дмичић, Правни факултет, Б. Лука
Проф. др Ранко Поповић, Филолошки факултет, Б. Лука,
Проф. др Остоја Ђукић, Филозофски факултет, Б. Лука,
Доц. др Сања Мацура, Филолошки факултет, Б. Лука,
Доц. др Славица Васиљевић Илић, Филолошки факултет, Б.
Лука,
Доц. др Зорица Никитовић, Филолошки факултет, Б. Лука,
Доц. др Душко Певуља, Филолошки факултет, Б. Лука,
Доц. др Ненад Новаковић, НУБЛ

Др Слободан Јанковић (љекар)
Др Србољуб Голубовић (љекар)
Др Милутин Вучковац (љекар)
Мр Јелена Јањић, Народна и универзитетска библиотека РС,
Б. Лука
Данка Делић, Народна и универзитетска библиотека РС, Б.
Лука
Јован Бабић, Б. Лука
Живко Малешевић, Гимназија, Б. Лука
Милутин Вујић
Јован Чизмовић (адвокат), Б. Лука
Никола Иваштанин, Градишка
Милорад Телебак, Б. Лука
Никола Асановић, СПКД „Просвјета“, Билећа
Момчило Спасојевић
Гојко Кнежевић
Душан Јовановић, СПКД „Просвјета“, Шамац

Проф. др Мирко Скакић, Б. Лука
Проф. др Петар Кунић, Правни факултет, Б. Лука
Проф. др Драго Тешановић, Филолошки факултет, Б. Лука,
Проф. др Радивоје Керовић, Филозофски факултет, Б. Лука,
Марија Дундић (правник), Б. Лука (?)
Др Мира Поповић (љекар) Б. Лука
Небојша Куштриновић, Б. Лука
Немања Савић, Музичка школа, Б. Лука
Никола Галић, Музеј савремене умјетности, Б. Лука
Радован Пејаковић
Милорад Трифуновић
Маринко Учур
Радомир Керкез
Ненад Трифуновић

ИЗДАВАЧ:
МАТИЦА СРПСКА – ДРУШТВО ЧЛАНОВА
МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ

За издавача:
Проф. др Младен Шукало

Лектура и коректура:
Мр Мијана Кубурић Мацура

Превод садржаја, резимеа и импресума:
Мр Бранко Црногорац

Ликовно рјешење корица:
Зоран Егић

Штампање завршено 15. маја 2012.

Штампа:
Comesgrafika

За штампарију:
Звонко Савић, дипл. правник

Тираж:
300

PUBLISHER:
MATICA SRPSKA – MEMBERS OF
THE SOCIETY IN REPUBLIC OF SRPSKA

For publisher:
Mladen Šukalo

Editing and proofreading:
Mijana Kuburić Macura

**Translation of table of contents, summaries
and imprint:**
Branko Crnogorac

Cover design:
Zoran Egić

Print:
Comesgrafika

For print:
Zvonko Savić

Circulation:
300